

Серія «Твори пам'яткознавців»

Управління культури і туризму
Харківської обласної державної адміністрації
Харківський художній музей
Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини
Харківська обласна організація українського товариства
охорони пам'яток історії і культури
Етнографічний музей «Слобожанські скарби» імені Г. Хоткевича
Національного технічного університету «ХПІ»
Харківське дворянське зібрання

Праці пам'яткознавців

Випуск II

Ювілейна збірка наукових статей
з пам'яткоохоронної роботи

УДК. [001+2+008] : 001.12 (477.54 / 62)
ББК 63.3 (4УКР51)я43

Головний редактор:

І. А. Шудрик, канд. філософ. наук, професор Харківського державного університету харчування та торгівлі.

Заступник головного редактора:

С. А. Бахтіна, завідувача відділом пам'яток історії Харківського науково-методичного центру охорони культурної спадщини

Наукові рецензенти:

В. В. Шуліка, канд. мистецтвознавства, доцент кафедри реставрації станкового і монументального живопису Харківської державної академії дизайну і мистецтв.

І. В. Чернікова, канд. істор. наук, доцент кафедри історії України, заступник декана історичного факультету Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

П68 Праці пам'яткознавців. Ювілейна збірка наукових статей з пам'яткоохоронної роботи. – Харків: Курсор, 2012. – Випуск 2. – 330 с., 192 іл.

Шановні читачі! Перед Вами Друга ювілейна збірка з серії «Твори пам'яткознавців», яка присвячена ювілею двадцяти восьми наших відомих не лише у Харкові, а й далеко за його межами пам'яткознавців – Т.М. Безрукової, С.А. Волошкіної, О.Й. Денисенко, В.В. Дідика, М.В. Зеленого, Т.В. Зибіної, О.Д. Коваленка, С.М. Куделка, В.Г. Марьонкіної, Л.І. Мачуліна, Ю.І. Мітіна, Ю.І. Палкіна, Т.Ю. Прокаптової, В.Д. Путятіна, Л.В. Раєнка, Р.К. Рибальченка, М.І. Саяного, О.А. Семенченко, І.М. Сідельової, В.О. Соловйова, С.А. Стаф'єєва, Г.П. Столярової, В.Д. Столярова, Н.П. Титаренко, Є.І. Турчинова, В.П. Філоненко, Г.Г. Яковенко, В.О. Ярошик.

УДК. [001+2+008] : 001.12 (477.54 / 62)
ББК 63.3 (4УКР51)я43
П68

© Автори, тексти, 2012
© Курсор, макет, 2012
© Курсор, обкладинка, 2012

ПЕРЕДМОВА

Книга «Праці пам'яткознавців» виходить в серії «Твори пам'яткознавців» і присвячена митцям, людям благородної справи і нескореної долі, які взяли за мету виявляти, вивчати, обліковувати, зберігати і популяризувати культурну спадщину нашої рідної Слобожанщини – рухомі і нерухомі пам'ятки археології, історії, монументального мистецтва, архітектури, природи, літератури, мистецтва, етнографії. Саме вони, представники плеяди пам'яткознавців кінця XX – початку XXI ст. продовжують благородну справу своїх попередників – пам'яткознавців XIX – початку XX ст. Є. К. Редіна, Ф. І. Шміта, П. Г. Фоміна, С. А. Таранушенка, М. Ф. Сумцова, Р. С. Данковської, О. С. Федоровського, М. В. Сібільова, В. О. Бабенка та багатьох-багатьох інших.

Перша книга з серії «Твори пам'яткознавців» – «Пам'ятки монументального мистецтва Слобожанщини» (2011 р.) була видана до 70-річчя від дня народження відомого дослідника Слобожанського краю, провідного наукового співробітника Харківського науково-методичного центру охорони культурної спадщини, мистецтвознавця Володимира Дмитровича Путятіна. В книзі 45 його статей, які присвячені пам'яткам монументального мистецтва м. Харкова і Харківської області. Автор вперше знайомить читачів з представниками харківської скульптурної школи 1930-1940-х років, скульпторами післявоєнних часів та їх творами, які сьогодні прикрашають Харків та інші населені пункти Харківщини.

Другу книгу з серії «Твори пам'яткознавців» видано до ювілеїв двадцяти восьми наших відомих не лише у Харкові, а й далеко за його межами пам'яткознавців – Т. М. Безрукової, С. А. Волошкіної, О. Й. Денисенко, В. В. Дідика, М. В. Зеленого, Т. В. Зибіної, О. Д. Коваленка, С. М. Куделка, В. Г. Марьонкіної, Л. І. Мачуліна, Ю. І. Мітіна, Ю. І. Палкіна, Т. Ю. Прокатової, В. Д. Путятіна, Л. В. Раєнка, Р. К. Рибальченка, М. І. Саяного, О. А. Семенченко, І. М. Сідельової, В. О. Соловйова, С. А. Стаф'єєва, Г. П. Столярової, В. Д. Столярова, Н. П. Титаренко, Є. І. Турчинова, В. П. Філоненко, Г. Г. Яковенко, В. О. Ярошик – істориків, археологів, мистецтвознавців, філологів, музеєзнавців, педагогів, бібліографів, громадських інспекторів з охорони культурної спадщини і краєзнавців.

Представлені у книзі статті – безцінний матеріал, зібраний і опрацьований досвідченими фахівцями протягом довгої дослідницької роботи, поштовхом до якої стали незабуті 90-і роки минулого століття – роки, які символізували початок відродження нашої історії. Завдяки цим рокам вдалося частково відновити «білі плями» історії і життєвий шлях бага-

трьох наших співвітчизників: науковців, священнослужителів, військових, купців, дворян, тих, що організовували і проводили перший науковий форум у Харкові – XII археологічний з'їзд у 1902 р., хто проводив численні експедиції, збирав експозиційний матеріал, писав книжки, стояв у витоків перших харківських музеїв, архівів і бібліотек, хто захищав Вітчизну і був відзначений нагородами, хто займався благодійництвом, мав почесні звання.

Імена наших ювілярів вже занесені на сторінки літопису Харківщини, тепер саме вони ведуть за собою нові покоління дослідників, проводять засідання краєзнавчих клубів, круглі столи, конференції, читають лекції, проводять експедиції, екскурсії, пишуть книжки. Вони виховують гідне наступне покоління дослідників. І ми щиро вітаємо наших дорогих ювілярів, наших друзів і колег з Днем народження, з цією знаменною датою в їх житті, бажаємо їм здоров'я, щастя, довгих, плідних років життя, невичерпної енергії і нових творчих досягнень.

*Директор Харківського
науково-методичного центру
охорони культурної спадщини*

Коваленко О.Д.

До 80-річчя

Рибальченко Ростислав Кирилович (1932) - юрист, письменник, етнограф, краєзнавець, власник та творець етнографічної садиби-музею в селі Мала Данилівка Дергачівського району. Закінчив Харківський юридичний інститут. Правознавець за спеціальністю, працював слідчим у Дергачах, потім викладачем в НЮА ім. Я. Мудрого. У своїй краєзнавчій та етнографічній роботі розкрив нові цікаві сторінки культури рідного краю, незвичайні аспекти вивчення регіону. На протязі декількох десятиріч здійснював експедиції по Слобожанщині, в процесі яких зібрав багату колекцію предметів старовинного побуту, посуд, одяг, різьблення, плетення. Займається ковальською справою, фотографічним та малярським мистецтвом, автор багатьох картин та малюнків.

У місцевій і республіканській пресі опубліковано більше 200 його статей на теми історії, культури, просвіти. Крім того Р. Рибальченко написав та підготував до друку більше 10 книг, серед яких «Певучая ноша» (2004) – книга вибраних віршів нашого земляка поета-емігранта Дм. Кленовського, «Харківська культурна еміграція 1942-1943 рр.» (2005) – збірка біографічних статей про українських громадських діячів та митців часів німецької окупації Харкова, «Підкови на снігу» (2005) – автобіографічна розповідь про життя під німецькою окупацією, «Край любимый. Малая Даниловка» (2006), «История поселка Малая Даниловка» (2006) – краєзнавчі і природознавчі дослідження рідного краю.

Відзначений багатьма грамотами та листами вдячності, зокрема почесною грамотою Харківської облдержадміністрації та почесною грамотою Всеукраїнського союзу краєзнавців. Лауреат премії імені Дмитра Багалія у галузі краєзнавства. Почесний громадянин селища Мала Данилівка та Дергачівського району. Член клубу «Краєзнавець», активний учасник Слобожанських читань.

Р. К. РЫБАЛЬЧЕНКО**Во власти ритмов**

*В начале была музыка. Музыка есть в сущности мира.
Мир растет в упругих ритмах. Рост мира есть культура.
Культура есть музыкальный ритм.*

А. Блок

Я не перестаю возмущаться сценам насилия, вандализма и терроризма, которыми переполнен экран телевизора. А недавние события в Англии вывели меня из себя, и потому решил поделиться своими мыслями.

Почему насилие заполонило мир? Почему свирепствуют футбольные фаны, а мирные демонстрации перерастают в драки, пиццу жарят на Вечном огне и много других неподобств? Как мне кажется, есть глубинный фактор, который просто не замечают. Времена конца XX и начала XXI века ушли в прошлое, люди изменились, а элементы демократизма пребывают ещё в старой добропорядочной буржуазной демократии, отличавшейся либерализмом, терпимостью, вседозволенностью. Коренных европейцев стали теснить с востока люди другой культуры и ориентации. Они не хотят принимать условия жизни чужой им страны.

Есть еще одна причина, обычно остающаяся без внимания. Давно, ещё будучи в школе, я увлекался Шекспиром, классической музыкой, делал выписки. Одна из них привлекла моё внимание своей загадочностью. То, что музыка призывает к добру – это понятно, но почему в ней «к злу соблазны». Долго думал над этой загадочной фразой и вроде пришел к её разгадке, как известно, всё в земном мире находится в движении, в согласованном единстве и гармонии. В науке даже появилось такое понятие, как золотое сечение. Одним из выражений этой гармонии являются согласованные ритмы. Наш организм тоже причина биоритма и каждая его молекула совершает колебания, которые проявляются в нашем настроении – плохом или хорошем. Они составляют рисунок психологического портрета личности (сангвиник, холерик, флегматик). Часто мы искусственно создаем себе хорошее настроение – читаем любимую литературу, посещаем концерты и выставки. Когда мы украшаем своё жилище произведениями живописи, это не для «мебели», в этом глубокий подтекст. Что касается музыки, то это сплошные ритмы – короткие, резкие и отрывистые. Эти такты присутствуют как в легкой музыке, так и в классической.

Лёгкая музыка существует в разных жанрах, в исполнении различных ансамблей, рок-групп, солистов и под фонограмму. На этих концертах мы

настолько пленяемся биоритмами, что становимся соучастниками этих шоу: раскачиваемся в такт музыки, подпеваем певцу, поднимаем вверх руки, как будто растворяемся в этих ритмах. Часто, сами того не замечая, попадаем в плен сатанинских звуков и они возбуждают у нас тёмные силы, которые так долго дремали. Это не музыка, а сплошная какофония и доброго там ничего нет. Особенно этим отличается так называемый тяжелый рок, так полоняющий неокрепшие души молодёжи.

Один мой знакомый сидел дома и мимоходом слушал эти бессмысленные звуки (развлекался его сын) и звучало много раз повторяющееся слово (он насчитал 110 раз). Он не стерпел и, взяв попавшийся под руку тяжелый предмет, вдребезги разбил аппаратуру. Это «музыка» пустых душ, музыка насилия и разрушения, она, как наркотик, действует губительно. Совсем не случайно видеоклипы на экранах ТВ происходят на фоне страшных сцен насилия. Подобные сатанинские ритмы опьяняют молодёжь на дискотеках, где она усилена ещё и спецэффектами.

Недавно в газете «Время» прочитал, что группа молодых людей, возвращаясь из дискотеки, стала бросать камни в светофор на железной дороге и вывела его из строя. Я уверен, что это «музыка» лишила их разума, привела к прострации, и они забыли что такое хорошо и что такое плохо. Ну как после этого называть их людьми? Дискотеки превратились в рассадники распространения наркотиков и пошлости.

Уважаемые читатели, не воспринимайте меня, как брюзгу, я признаю важное значение дискотек, как форума для общения молодежи и наложения наших биоритмов на сатанинские звуки. А что делать? Это тот случай, когда хочется сказать: пусть всё идёт своим чередом. И есть уверенность, что эта детская болезнь роста в одночасье прекратится. Плохо то, что в юношеском возрасте почти никто не работает над собой, не учится ПРЕКРАСНОМУ, мало читают, не формирует ХОРОШИЙ ВКУС. А зря: жизнь коротка и к современному человеку предъявляют большие требования.

В настоящее время существует огромное количество эстрадных коллективов и каждый концерт собирает переполненные залы зрителей. Там звучат и песни, и музыка. А каждое выступление превращается в грандиозное шоу, где много эффектов, шума. Участники и особенно ведущие ведут себя на эстраде невероятно. Одежда и телодвижения, надрывный голос – немисливо, но очень эффектно, броско и фантастично. Пошлости там не видно, да и откуда ей быть, когда создаются эти шоу знатоками своего дела. Эти шоу созданы исключительно с единственной целью: принести прибыль. Этот подтекст умело запрятан и внешне невидим. Всё сделано на высоком профессиональном уровне. Не упрятана лишь сущность – современные шоу-концерты холодны и бездушны.

Вспоминаю эстраду советского времени и великих шансонье - Козина, Юрьеву, Утесова, Бернеса, Пьеху, молодых Ротару и Пугачеву. Фантасти-

ческая популярность «Червоной руты», ансамбля «Гадюкиных», успех их продолжается и сейчас. А на Западе не менее большей популярностью пользовался джаз Дюка Элингтона, Каунта Бейси, Луи Армстронга, Шарля Азнавура, Эдит Пиаф... Этим маэстро никто не «раскручивал, их выступления не сопровождалось побочными эффектами, но была фантастическая популярность. Весь их артистизм шёл исключительно от души, был чист, искренен. Недаром эстрада прошлого времени – это классика.

Но лёгкая музыка - популярное искусство, не может стоять на месте, оно удовлетворяет постоянно растущие потребности времени, широких слоев населения, жаждущих развлечения – веселящих биоритмов. Интересно: до каких пределов будет развиваться эстрада?! А классическая музыка? Если эстрада самая популярная, а в своей сущности пустая по содержанию и рассчитанная только на развлечение, как и беллетристическое чтение, цирк и кино, то классическая музыка – вид искусства совсем с другими параметрами. Красота у нее вечная. Она сложная для понимания и поэтому не захватывает широкие слои населения. В ней нет «прелести нагой простоты» (А. Пушкин). Для того, чтобы получить наслаждение от этой музыки нужно много знать об этом виде творчества.

Давно существует такая обширная область знания как музыковедение (как и литературоведение). Может быть, поэтому так мало приверженцев этого искусства. Например, в Дергачах я знал только одного – Олексиенко Николая Михайловича, известного по кличке «Канцегер». Я с ним часами мог говорить о классике. А в 50-х годах, в Харьковском зооинституте (ныне академия) был меломан, завсегдатай филармонии и оперного театра Пархоменко Евгений Сергеевич. Сейчас в своём поселке знаю только двоих, если не меломанов, то проявляющих интерес к классической музыке – Мельника Виктора Васильевича и Яковенко Ярослава Игоревича. Наверное, есть и другие, но с ними, к сожалению, не знаком.

Любовь к классическому искусству не проходит бесследно: оно обогащает человека, формирует его духовный облик и самое главное – хороший вкус. Вкус – одно из индивидуальных качеств человека, отношение его к явлениям, преимущественно к изящному и отражает совершенство духовного мира и, может быть, примитивным, пошлым, дурным и тонким, совершенным. Говорят, что о вкусах не спорят. На самом деле спорить нужно, если они выходят за пределы личностного. В противном случае – это вмешательство в личную жизнь. Духовный мир имеет тенденцию к совершенствованию, как и вкус.

Моя любимая поэтесса Белла Ахмадулина в предисловии к своему последнему сборнику написала последние слова: «Я жила на свете и старалась быть лучше». Давайте стремиться быть лучше!

Р. К. РЫБАЛЬЧЕНКО

Последний снаряд

К дню освобождения поселка

12 июля 1943 года началась известная Белгородско-Харьковская операция, явившаяся переломной в войне. Фортуна навсегда отвернулась от фашистов и они начали отступать на Запад. В возможность реванша уже не верил никто: от генерала до солдата, но приказ фюрера выполнялся беспрекословно. Отступая, они создавали оборонительные рубежи, а Харьков был превращен в крупный узел обороны, вокруг которого создали два обводных укрепрайона. Одним из них был хуторок Зайченки в Малой Даниловке, у кромки лесной возвышенности, на расстоянии 1 км от села. Немцы примерно за месяц вырубили всю растительность в долине реки Лопань. На склоне горы выкопали 3 зигзагообразные траншеи во весь рост, оборудовав их пулеметными гнездами. А на самой возвышенности был блиндаж, пункт связи, место для корректировки огня. В глубине леса, в блиндажах разместили пункты боевого питания и минометные позиции. Их места видны и до сих пор. Мост разобрали и местным жителям запретили ходить в лес за дровами.

Территория же поселка некоторое время оставалась ничейной. С целью его охвата и окружения на Харьков наступала 53 армия под командованием генерала Манагарова. Три стрелковых дивизии продвигались со стороны Черкасской Лозовой и Алексеевки. Узнав об этом, немцы стали вести по селу будоражащий огонь из минометов и орудий. Этот обстрел не имел почти никакого эффекта. Бойцы, привыкшие к такого рода обстрелам, не обращали на него внимания. Только гражданское население в период особенно интенсивного огня пряталось в укрытиях.

Наши подразделения тоже вели минометный обстрел вражеских позиций, а хорошей маскировкой им служила лента бора на окраине поселка со стороны долины и домостроений улиц Курортная и Научная. Была предпринята атака на высоту, но атакующие даже не приблизились к речке. Пытались окружить высоту с юга – бывшего лесничества, но и там их ждали. 24 бойца остались лежать на подступах. Была предпринята даже танковая атака со стороны зооинститута. Но все 13 машин были расстреляны в долине. Один танк марки «Центурион» переправился через речку, а Т-34,

единственный из наступающих машин, даже ворвался на хутор Караван, но тоже был подбит. Оставшиеся в живых члены экипажа не могли уже принять участие в бою и прятались в погребах. Предпринимались атаки и в последующие дни, но жертвы только увеличивались. Лобовые атаки пришлось прекратить.

Нетерпение командования можно понять: Харьковым уже овладели 23 августа, а здесь идёт бой из-за какого-то небольшого опорного пункта. Но рано утром 25 августа оборонявшееся подразделение врага, опасаясь неминуемого окружения, отошло в лес. Их потери были минимальными — около 8 человек. Одного пулеметчика, убитого прямым попаданием мины, я откопал в июле 1972 года. Искал документы и смертный жетон, но они, видимо, были забраны товарищами. Нашел только его автоматическую ручку с чернилами (!) и храню как печальный сувенир.

Я был очевидцем этих событий и хорошо помню суесящихся солдат, не обращающих внимания на беспокоящий обстрел поселка. В некоторых домах были организованы походные госпитали и на моей улице их было 2. Раненые постоянно поступали, санитарки не успевали оказывать помощь и им постоянно помогали мои тетя (сестра отца) и мама. Я часто бывал в доме-лазарете по соседству с нашим и был свидетелем ужасных сцен. Никогда не забуду как во двор привели бойца, в лицо которому угодил осколок и оно превратилось в кровавое месиво. Солдат даже не мог плакать, а только тихо стонал.

Когда обстрел был особенно интенсивен, люди прятались в погребах и щелях. Мы шли в убежище, вырытое под штабелем дубовых бревен. Во время одного из обстрелов на Курортной убило лошадь и люди ее быстро освежевали. Досталось мясо и моей тете. Она нажарила котлет и принесла нам. Хотя мясо было красноватое и жестковатое, но какие вкусные были котлеты.

Свистели снаряды, и мы уже научились определять дальность разрыва. Вдруг: короткий свист и оглушительный взрыв. Сидя в убежище, поняли, что это в нашем дворе. Выбежал за калитку: дом целый, а напротив угла дома прорыта лодочкой траншея и, словно бритвой, срезанный посредине бересток, росший у забора. Ветки, щепы и мелкая листва валялись вокруг. А наша соломенная стриха ровно подстрижена осколками. Были выбиты все окна с рамами, в комнате стоял белый сумрак от побеленных стен, поцарапанных осколками. Напротив окна стоял шифоньер с пробитой дверцей. Я открыл ее и увидел мирно лежащий, новенький осколок с острыми рваными краями (тоже берегу как сувенир). Было примерно 16 часов и больше уже не стреляли и не рвались снаряды.

Говорят об оберегах и верят в их магическую силу. А здесь — все наяву: росшее во дворе дерево приняло на себя разрушительную силу взрыва и защитило наш старенький домик. Весной у основания покрученного штам-

ба появился зеленый росток. Отец увидел его и стал лелеять. Спиллil поврежденный штаб, убрал ненужные побеги, и дерево быстро пошло в рост. Сейчас, как и прежде, это разлогое дерево – украшение улицы и нашего двора. Я с благодарностью смотрю на него и часто вспоминаю далекие времена...

Следующее утро выдалось тихое и солнечное. Война навсегда ушла в прошлое для жителей села и харьковчан. А для похоронной команды наступила неприятная, тяжелая, но привычная работа – собирать трупы убитых. Их было очень много в долине и многие уже стали разлагаться. Тащили их специальными крючьями и грузили на бестарку, которая возила их дня два, три. Хоронили их на перекрестке ул. Научной и Курортной примерно в десяти ямах, выкопанных в песке. Они стояли без всяких обозначений, пока через несколько лет их не перезахоронили в одной братской могиле с обелиском и плитой, на которой указаны фамилии всех 152 погибших. Помню, как в первые годы после победы приезжали родственники убитых. Их необыкновенно тепло принимали люди, живущие возле могилы. По данным объединенного Дергачевского-Золочевского районного военного комиссариата от 2 июля 2011 года, список дополнился еще двумя погибшими, что захоронены в братской могиле на ул. Курортная и 8 – в могиле лесничества, 10 – в могиле с. Лужок.

А почему же празднуют день освобождения поселка 19 августа? Точной даты вхождения в Малую Даниловку наших подразделений не существует (не нашел). Боя как такового за село не велось, а был его обстрел, чередующийся с наступательными действиями против опорного пункта вермахта на хуторе Зайченки.

Мне пришлось встретиться в Крыму с Иваном Мефодиевичем Манагоровым на его даче. Долго говорили о боях за Харьков, а потом я поинтересовался о большой цене, заплаченной за овладение опорным пунктом на х. Зайченки. Похоже, вопрос был для генерала тяжелый. После паузы он сказал: «Понимаете, это была очень неприятная заминка. Харьков уже наш, а в 7 километрах находится опорный пункт и никак не могут его сломить. Для меня это грозило большими неприятностями. Я же и отменил лобовые атаки, надеясь на окружение группировки, но не получилось...»

Р. К. РЫБАЛЬЧЕНКО

«ЦАРКОСЕЛЬСКИЙ ЛЕБЕДЬ»

*Поэт Дмитрий Кленовский,
живший в Харькове, —
один из лучших лириков России,
в которой о нем не знали ничего.*

Однажды довелось мне прочитать два стихотворения Дмитрия Кленовского, которые сразу пленили меня своей задушевностью. Захотелось узнать о поэте, разыскать другие его стихи. Оказалось, что он — поэт зарубежья и у себя на родине, в России, совершенно неизвестен. Теперь, когда мои многолетние поиски вознаграждены, можно и нужно рассказать о поэте, жизнь которого была связана и с Харьковом.

Кленовский (Дмитрий Иосифович Крачковский) родился в Санкт-Петербурге 24 сентября 1893 года в семье известного художника-пейзажиста, академика живописи И. Е. Крачковского.

Дмитрий рос в благополучной семье, окруженный вниманием и любовью. Дом его родителей часто посещали люди искусства, здесь велись нескончаемые разговоры о поэзии, музыке, литературе и, конечно, о живописи. Все это оставило след в сознании маленького Дмитрия и, как он признается позже в своей автобиографии, «это во многом определило мой душевный склад, развитие и интересы».

В 1904 году Дмитрия отдают в Николаевскую Царскосельскую гимназию, директором которой был интеллигентнейший и добрейший человек — поэт Иннокентий Анненский. В этой гимназии в одно время с Дмитрием учился Николай Гумилев и в разные годы — Вс. Рождественский, Н. Оцуп, Г. Раевский и др.

Гимназия эта, ее особая атмосфера, навсегда осталась для Дмитрия Крачковского светлым воспоминанием. И он в своих стихах не раз будет возвращаться к ней.

*На одной из самых тихих улиц
Дремлющего Царского Села
В годы, что прошли и не вернулись.
Славная гимназия была.*

Крачковский — последний поэт, живо помнивший Царскосельскую гимназию и ее директора И. Анненского. И его по праву называют «последним

из царкосельских лебедей».

Гимназию Дмитрий окончил в 1911 году с золотой медалью. В том же году врачи, подозревая, что у молодого человека развивается туберкулезный процесс, направили его на лечение в Швейцарию, откуда он вернулся в Петербург в 1913 году. Д. Крачковский поступил в Петербургский университет, где, числясь на юридическом факультете, изучал также и филологию. В 1915 году умирает его отец, который так много значил в жизни сына.

В 1917 году Дмитрий был призван на военную службу, которую проходил в Главном артиллерийском управлении. Через год поселился в Москве, где жил в течение двух лет. Там он принимает участие в деятельности антропософского общества, в котором состояли Александр Блок и Максимилиан Волошин. В начале двадцатых годов занимался журналистикой, переводил украинских поэтов и опубликовал ряд переводов произведений Максима Рыльского. В это время Дмитрий Крачковский уже чувствовал себя поэтом, хотя стихи писать перестал, и надолго.

К стихотворчеству его влекло с детства, особенно любил он французскую поэзию, а в 1917 году вышел его первый сборник стихов «Палитра», о котором положительно отозвался Н. Гумилев, что окрылило молодого поэта. Крачковский подготовил к изданию второй сборник, «Предгорье», – близкий к поэтике акмеизма, но он так и не вышел – произошел большевистский переворот, и молодой поэт замолчал почти на 30 лет.

Начался харьковский период жизни Дмитрия Крачковского. В наш город он переехал с матерью в 1922 году, и жили они на улице Пушкинской.

Здесь Крачковский занимается чисто технической работой: переводит русские и иностранные телеграммы на украинский язык в Радиотелеграфном агентстве Украины.

Крачковские, как и почти все люди интеллектуального труда в то время, испытывали материальные затруднения, поэтому вдова художника была вынуждена продавать оставшиеся картины мужа. Одну из них – «Луга» – она 5 октября 1940 года продала Харьковскому художественному музею. Картина чудом уцелела и сейчас хранится в фондах. Я видел ее. Вся она проникнута теплотой и лиризмом, так свойственными художнику. Любопытно, что именно в харьковском музее и до революции сохранялась очень удачная картина художника «Вечер», за которую он удостоился большой золотой медали, звания художника второй степени и был отправлен за казенный счет за границу.

Жизнь в Харькове была счастливым периодом жизни Дмитрия Крачковского – именно тут он встретил женщину, с которой связал свою дальнейшую жизнь. Это была его ангел-хранитель Маргарита Денисьева – немка по происхождению. Бывало, Кленовский со своей женой и ее сестрой Леонтиной в летний сезон снимали дачу в пригородном поселке Малая Даниловка по улице Научная, 51. Напротив жила девушка Евгения Кипа-

рисова, с которой они подружились, вместе проводили время, гуляли по живописным окрестностям поселка. Как-то, съезжая с дачи, Кленовский протянул ей открытку с литографическим изображением картины своего отца и с улыбкой сказал: «Это Вам на память». Открытка сохранилась, и, узнав, что я интересуюсь творчеством Кленовского, Кипарисова передала ее мне. Она и сейчас с грустью вспоминает те далекие годы, когда все они были молоды и счастливы. На мою просьбу нарисовать облик Крачковского, она поведала: «Дмитрий был высокого роста, стройный, носил очки и производил впечатление типичного русского интеллигента. Но подобных ему я никогда не встречала в жизни. Вежливый, корректный, очень выдержанный, что сказывалось во всем, даже в движениях, он был интересным рассказчиком и много знал».

Крачковский тяготился коммунистическим режимом, никак не мог признать своим государство «рабочих и крестьян». Он хорошо видел жестокость, ложь и лицемерие «вождей», но молчал и был далек от политики.

Когда в 1941-м началась война, Дмитрий Крачковский, избежав принудительной эвакуации, остался в Харькове. Пришли немцы, и он скоро увидел, что и новый режим мало чем отличается от советского, может только тем, что лично над ним уже не висел дамоклов меч репрессий. Дмитрий хорошо помнил печальную участь своего духовного учителя и кумира – Н. Гумилева, ставшего для него символом трагедии русской интеллигенции. В 1942 году Крачковский с женой навсегда покидают Харьков, перебираются в Австрию, а несколько позже – в Германию.

1945-й, крах Третьего рейха, Крачковский в лагере перемещенных лиц. Он много пережил, и в нем вновь пробуждается потребность писать стихи. Когда стал выходить журнал «Грани», Крачковский сразу принял в нем живое участие. В те годы он и начал печататься под псевдонимом «Д. Кленовский».

Вячеслав Завалишин вспоминает, с каким волнением он перечитывал рукопись стихов Кленовского, где были такие строки:

*все мы нынче, так или иначе,
Ранены стремительной судьбой,
Но пока один зовет и плачет,
Говорит, к нему склонясь, другой:
«Брат, да будет и тебе открыто,
Никакая рана не страшна,
Если бережно она обмыта,
Перевязана и прощена».*

Кое-кто из критиков высказывал опасение, что Дмитрий Кленовский, молчавший долгие годы, свернет с акмеистического пути. Но Завалишин был уверен, что он восстановит свою поэтическую технику и снова войдет

в литературу, но более мастерским, глубоким, нежели прежде. Так и произошло: Кленовский стал печататься в эмигрантских журналах. Время от времени он писал статьи о русской литературе, и одна из них обращает на себя внимание оригинальностью темы – «Оккультные мотивы в русской поэзии нашего века», в которой автор по-новому взглянул на творчество В. Ходасевича, Н. Гумилева, М. Волошина и других.

Д. Кленовский был радушно встречен старой эмигрантской интеллигенцией, сразу получил в ней поддержку. Он, казалось, без особого труда занял место в ряду лучших поэтов зарубежья, наряду с И. Елагиним, Ольгой Остей, Николаем Моршеном, Владимиром Маркиным, Юрием Трубецким, Лидией Алексеевой. Более того, Кленовский был признан одним из лучших лириков России середины нашего века. Его поэзия абсолютно свободна от каких-либо «советских» черт – она исключительно русская.

Может быть, именно поэтому она отмечена и щемящими ностальгическими нотами:

*Есть давно утерянные годы,
Есть давно умолкнувшее детство.
Есть стихами прозвевший город –
Пушкинское стройное наследство.
В мае там сирень, в апреле вербы,
В сентябре — рябина, дождик, слякоть...
Как туда вернуться я хотел бы
Просто для того, чтобы заплакать.*

Для эмигрантской лирики характерна обращенность в прошлое, она живет русскими блекнувшими воспоминаниями. Но ее прелесть в том, что это – живое, наяву, продление серебряного века русской литературы. Его представителем и является поэт Дмитрий Кленовский.

*Есть радости, что не вернутся более:
Флоренция, влюбленность, юность, ты...
Они еще томят, еще неволят,
Но все бледнее милые черты.
О, только бы мне с ними не расстаться,
О, только бы еще хоть иногда
С тобою мне на Арно повстречаться,
Иль нет: у Царкосельского пруда!
А почему не взять мне все с собою,
Не сохранить и «там»? Ведь все равно
Оно живет и дышит лишь со мною
И без меня здесь ни к чему оно!*

В поэзии Д. Кленовского нет политических мотивов, она свободна и от

упреков в адрес своей родины, в ней вера в русское будущее.

*Перебродит, перетомится,
Отстрадает моя страна
И обугленную страницу
Прочитает тогда сполна!*

Д. Кленовский обладает безупречным вкусом, техника его стиха виртуозна, она насыщена милыми, теплыми вещами повседневности, она и философична. Стихотворные строки текут родниковой водой, слова просты и прозрачны. У него нет склонности к подражанию, его стих всегда нов.

Явственно присутствует в его поэзии тема Ангела, как близость мира потустороннего, но вторгается и новое – реальность.

Поэту удается уйти от второстепенного, он все чаще всматривается в грядущую Большую Жизнь и выходит на встречу ей.

Дружил Д. Кленовский с немногими, и один из них – архиепископ из Калифорнии Странник (архиепископ Иоанн (Шаховский), с которым он длительное время переписывался и встречался. Книга Странника «Переписка с Кленовским» издана во Франции в 1981 году.

К 70-м годам Дмитрий Кленовский стал все более чувствовать приближение старости и зависимость от своего ангела-хранителя – жены Маргариты. Он посвящал ей почти все свое творчество, в частности сборник «Певучая ноша», и она заслужила это – преданная, любящая и понимающая жена.

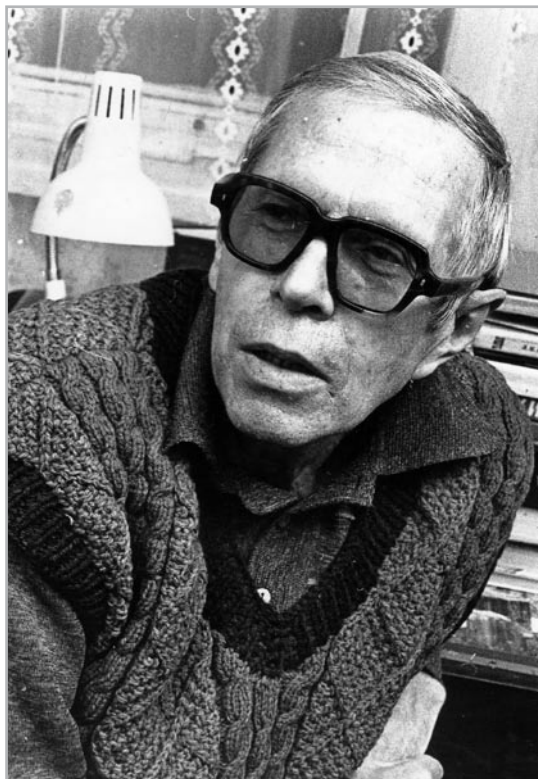
С 1954 года Дмитрий Кленовский жил уединенно в маленьком городке Траунштейн (Бавария), где и умер 26 декабря 1976 года.

За рубежом издано 10 сборников стихов Д. Кленовского, и почти все они вышли в Мюнхене: «След жизни», «Навстречу небу», «Неуловимый спутник», «Прикосновение», «Уходящие паруса», «Певучая ноша», «Теплый вечер» и другие.

Память о русском поэте, жившем в Харькове, не должна порости «травой забвения» – это частица НАШЕЙ культуры. Хочется надеяться, что имя Дмитрия Кленовского займет свое место в справочнике «Літературна Харківщина», составителем которого является М. Ф. Гетьманец.

п. МАЛАЯ ДАНИЛОВКА

До 80-річчя

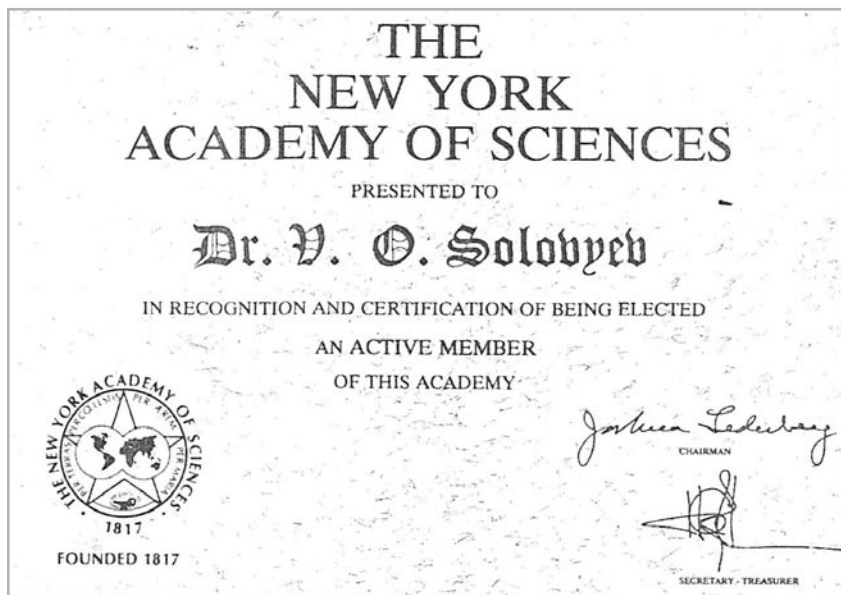
Соловьев Владимир Остапович (1932) – кандидат геолого-минералогических наук (1967), доцент. Закончил геологический факультет Харьковского госуниверситета (1955). Работал в Приморском геологическом управлении (геологическая съемка в Южном Сихотэ-Алине, 1955-1964), затем в Харькове – в УкрНИИГазе и НИОХИМе. Защитил кандидатскую диссертацию в Москве (МГРИ, 1967). С 1979 на преподавательской работе: в ХГУ (1979-1999), ХНПУ им. Г. С. Сковороды, сейчас в Международном Славянском университете и НТУ «ХПИ». Специалист в области исторической и региональной геологии, геотектоники (развитие тектонических движений во времени), экогеологии, гидрогеологии, геологии нефти и газа. Автор более 150 публикаций, в том числе более 20 учебных пособий, справочников, словарей; список основных его работ приводится. В процессе своей работы много ездил по стране, посетил Китай (1961), что позволило ему приобщиться к очень популярному сейчас направлению деятельности, которое получило название туризм.

С 1999 активно занимается краеведением: чтение этого курса в вузах, подготовка публикаций и учебных пособий этого профиля. А позднее и рекреационной географией. Поскольку оба эти курса преподаются в МСУ для студентов специализации «Менеджмен туризма», он стал руководителем проекта и основным автором по составлению серии региональных словарей-справочников по туризму: уже изданы выпуски по Украине и России, подготовлены по Европе и международному туризму (Азия, Америка, Африка, Австралия). Все эти четыре выпуска составлены по единому плану: в каждом из них охарактеризовано примерно по 1000 объектов и терминов; общий их объем около 1200 страниц. Они рассчитаны на студентов, специалистов туристического профиля и просто любителей путешествий. Одна из целей таких выпусков – показать какие новации и решения могут быть использованы в нашем крае (по аналогии с зарубежными). А также предложить исходный материал для научных исследований.

Совместно с Л. В. Раенко им составлена фундаментальная работа «Харьков: Энциклопедический словарь», который до сих пор не может быть издан. Последние годы активно участвует в «Слобожанских чтениях», других подобных конференциях (проводимых преимущественно в Харькове), занимается подготовкой публикаций по геологии, туризму и краеведению. Среди исследований краеведческого профиля большое внимание уделяется изучению истории развития Харьковской геологической школы. А также столичному периоду развития Харькова. Среди подготовленных им на эту тему работ для издания: «Первая столица республики», «Приоритеты Харьковщины», справочника «Все про Харківщину» (коллектив авторов).

Активная педагогическая работа В. О. Соловьева сопровождается не менее интенсивной научной деятельностью. Она отмечена премией фонда Дж. Сороса в 1993 и предложением стать членом Нью-Йоркской академии наук (бланк соответствующего удостоверения прилагается). В 2008 г. он получил премию фонда им. А. Фельдмана «Интеллект Харькова». Среди наиболее значимых своих работ он считает «Ритмы в развитии природы и общества» (2008) и «Хронология тектонических движений» (2011), где выявлены и охарактеризованы принципиально новые научные положения и закономерности в развитии земной коры и природы. В настоящее время активно работает над проблемой связи материкового рифтогенеза и нефтегазоносности (вместе с коллективом специалистов).

В предлагаемом сборнике помещены: его совместный с Л. В. Раенко доклад на Слобожанских чтениях 2009 г., посвященный работе над Энциклопедическим словарем по Харькову, который не попал в тот сборник, но представляет интерес и в настоящее время. Изложена суть подготавливаемой к изданию коллективной работы «Спутник краеведа Харьковщины», составной частью которого был его раздел «Краеведы Харьковщины» (издана в 2011). А также часть научно-документального очерка «Первая столица республики». Они дают общее представление о том направлении краеведения, которым занимается В. О. Соловьев.

ОСНОВНЫЕ ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ ГЕОЛОГИЯ, ТУРИЗМ

- Основные закономерности развития земной коры: Учебное пособие. –Х.: ХГУ, 1992. – 109 с.
- Экология: этапы развития и основные направления исследований. – Х.: РА, 1998. – 104 с. (соавтор К.А. Немец).
- Основи геологічних знань: Геологія в курсах географії, біології, екології: Навчальний посібник. – Х.: Гриф, 2005. – 96 с.
- Подземные воды. Экологическая геология. Инженерная геология. Использование и охрана недр: Словарь-справочник. – Х.: Тарбут Лаам, 2005. – 248 с. (редактор и основной автор коллективной работы).
- Как начинался послевоенный туризм. –Годы и тропы (Альманах ХТСС). – Х., 2006. – С. 5-8.
- Геология и нефтегазоносность Украины: Учебное и справочное издание. –Х.: Курсор, 2007. -294 с. (соавторы И.И. Борисовец, А.Н. Васильев, С.Д. Павлов и др.).
- Ритмы в развитии природы и общества. – Х.: Курсор, 2008. – 139 с.
- Туризм в Украине: Словарь-справочник. – Х.: Мачулин, 2008. – 224 с. (соавторы Л.Д. Божко, М.Н. Поколюдная).
- Природа України. Словник-довідник для вчителів та учнів. Ч. I. –Х.: Основа, 2009. – 96 с. Ч. II, 96 с. (співавтор В.В. Грицайчук).
- Бесіди з історії розвитку Землі. В двох книгах. –Х.: Основа, 2010. Ч. 1. Вип. 4 (76). – 95 с. Част. 2. Вип. 5 (77). -96 с.
- Геология нефти и газа: Конспект лекций и методические указания. –Х.: Курсор, 2010. - 80 с. (соавторы И.М. Фык, А.О. Яковлев).
- Проблемы геологии нефти и газа / В.О. Соловьев, И.В. Высочанский, С.В. Кривуля и

- др. –Х., 2010. – 124 с.
- Материковые рифты и нефтегазоносность. –Х.: Курсор, 2011. –44 с. (соавторы С.В. Кривуля, И.М. Фык).
 - Хронология тектонических движений: фазы, эпохи, циклы тектогенеза. –Х., 2011. – 112 с.
 - Геологічний словник-довідник. –Х.: Основа, 2011. Частина 1. – 110 с. /Б-ка журн. «Географія». Вип. 2 (86) / Ч. 2. – 127 с. Вип. 3 (87).
 - Туризм в России: Словарь-справочник / В.О. Соловьев, М.В. Селюков, Н.П. Шалыгина, Я.Ю. Бондарева, В.И. Виноградская, С.И. Сысоева. –Белгород: ИПК НИУ «БелГУ», 2011. – 252 с.
 - Туризм в Европе: Словарь-справочник / В.О. Соловьев и др. – Белгород, 2012 (в печати) –ок. 280 с.
 - Тектонические движения (укр. язык). –Х.: Основа, 2011. –Ок. 90 с.
 - Геология и нефтегазоносность Туркменистана /соавторы С.В. Кривуля, А.Н. Самойлов, И.М. Фык / –Х., 2011. Ок. 120 с. (в печати)
 - Проблемы геологии нефти и газа. Выпуск второй / В.О. Соловьев, И.В. Высочанский, С.В. Кривуля и др. –Х., 2012. Ок. 90 с. (в печати)
 - Геология нефти и газа. Учебное пособие /соавторы И.М. Фык, А.О. Яковлев/ -Х. 2012. Ок. 120 с. (в печати)
 - Международный туризм: Азия, Америка, Африка, Австралия. Словарь-справочник /соавторы В.И. Виноградская, Ю.С. Домовец и др., подготовлено к изданию в БГУ/ – Ок. 410 с.

ОСНОВНЫЕ ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ КРАЕВЕДЕНИЯ

- Булонский лес в Харькове. – «Харків'яни», 2003, № 17-18 (85-86), с. 10.
- Навстречу 350-летию юбилею. – «Харьков», № 1, 2004. С. 85-87. (Соавтор Л.В. Ренко).
- Предвестник Полтавы. – «Тайны века», 2006, № 2 (141). С. 2.
- Соболев Дмитрий Николаевич. Материалы к изучению научной деятельности. Сборник докладов и публикаций. –Х.: ХНУ. УкрНИИГаз, 2005. –80 с. (6 докладов и статей в сборнике, руководитель проекта).
- Геологические и геоэкологические маршруты по Украине: Справочно-методическое пособие. – Х.: Курсор, 2006. –84 с. (коллектив авторов).
- Развитие геологии в Харькове (XX столетие). –Х.: Курсор, 2006. –68 с. (соавтор Л.Д. Божко).
- Природопользование, преобразование и охрана природы на Харьковщине. – «Харьков», № 1 (2), 2006. – С. 57-61. (соавторы В.В. Грицайчук, Н.В. Путря).
- До питання історії розвитку краєзнавства в Україні. – Географія, № 8 (132) квітень 2009. – С. 2-6.
- Преподавание геологии в Харьковском государственном и национальном университете. –Вісник Харк. нац. ун-ту. № 604, 2008. –С. 110-113. (соавторы Л.Д. Божко, К.А. Немец).
- В оккупированном Харькове. –Дайджест. Е., 2008. – С. 3.
- Рекреационные возможности США: опыт заимствования. –Матеріали міжвузівської наук.-практ. конференції «Наукова весна – 2009», Харків. –С. 63-66 (соавтор Ю.С. Домовец)
- Слобожанщина – новые аспекты в истории ее формирования (там же, с. 66-69, соавтор Е.С. Гавшина)

- Донецко-Криворожская республика: первый опыт федеративного устройства в Украине (там же, с. 69-73, соавтор В.А. Кузнецова)
- Особенности истории освоения Донбасса (там же, с. 141-145, соавтор А.В. Здрок)
- Геологічна будова України. Краєзнавчі маршрути. – Х.: Основа, 2009. –80 с.
- Лікувальні мінеральні води України. – Географія, № 21 (145), листопад 2009. –С. 8-10.
- Раковские и Международный Славянский университет. – Культурна спадщина Слобожанщини. Збірка наук.-попул. статей. – Х.: Курсор, 2010. Число 8. – С. 146-153.
- Государственный историко-культурный заповедник «Первая столица республики» (там же, с. 154-159, соавторы Л.В. Раенко, Л.И. Мачулин).
- Краеведы – кто они? (там же, с. 160-163, соавторы С.А. Бахтина, Л.И. Мачулин, Л.В. Раенко).
- Зелена глина Харківщини.–Географія, № 8 (156), квітень 2010.–С. 19-20.
- Історія розвитку природознавства в Україні. Хронологія подій, що визначають його розвиток. –Географія, № 7 (155), квітень 2010. –С. 13-16. № 8 (156). –С. 11-15.
- Этапы развития культуры на Харьковщине. – Пам'яткознавчі погляди молодих вчених ХХІ ст. Вип. I. 36. наук. статей. – Х.: Курсор, 2010. – С. 56-72. (соавтор С. Вовк).
- Машкин А.П. – один из забываемых деятелей культуры Слобожанщины (там же, с. 296-300, соавтор Д. Шумилин).
- Преподаватели геологии Харьковского университета. Словарь-справочник (соавторы И.К. Решетов, О.Г. Кудрявцева) – Х.: Курсор, 2010. –65с.
- Краеведы Харьковщины: биографический справочник. –Х.: Мачулин, 2011. – 160 с. (соавторы С.А. Бахтина, Л.И. Мачулин, В.Д. Путятин, Л.В. Раенко).
- Мемориальные доски Харькова. – Культурна спадщина Слобожанщини. Історія, краєзнавство та генеалогія. 36. наук.-попул. статей. –Х., Курсор, 2011. Вип. 25. – С. 211-214. (соавтор Л.В. Раенко).
- Потери последнего десятилетия. – Вестник ХНУ, 2011 (соавтор Л.Д. Божко, в печати)
- Харьковская геологическая школа: история, сложности, перспективы развития. – «Университеты», 2012 (в печати).
- Спутник краеведа Харьковщины. – Х., 2012, ок. 180 с. (в печати, соавторы С.А. Бахтина, Л.В. Раенко).

**В. О. Соловьев,
Л. В. Раенко**

Энциклопедический словарь по Харькову

В начале 2000-х годов мы начали работу над составлением словаря по Харькову; первоначально планировалась его подготовка к 350-летию города. Одно из издательств даже взялось за его публикацию, но, осознав объем работы, вынуждено было отказаться. Мы нашли второе издательство, которое приступило к работе по редактированию. На Слобожанских чтениях 2009 года был подготовлен доклад, который не попал в выпуск; он положен в основу данной публикации. Сейчас есть необходимость подвести предварительные итоги, сформулировать вопросы и сложности, появившиеся в процессе ее выполнения и подготовки к изданию.

Выполненная нами работа имеет пока условное название «Харьков. Энциклопедический словарь». Он включает порядка 3-4 тысяч названий (статей, терминов, кратких или относительно обстоятельных сведений), содержащих информацию об отдельных личностях, событиях, объектах города. Все они расположены в алфавитном порядке. Примерно две трети работы занимают сведения о личностях. Для того чтобы облегчить поиски нужного материала, приведен предметно-тематический указатель; он не включает персоналии. Общий объем работы составляет порядка 75 печатных листов. Планировалось подготовить словарь в одной большой книге, не разделяя ее на части (тома). И хотелось бы сделать его по возможности недорогим, доступным для большинства бедных наших организаций (школ, вузов), отдельных краеведов или просто заинтересованных лиц.

В чем мы видим необходимость появления такой работы и книги. Подобные сводки уже имеют некоторые столицы (Москва, Киев, Минск и др.), а также Полтава, другие города и даже наши Валки, подготовившие подобную энциклопедию к 350-летию города. Мы учли этот опыт; вместе с тем, наша работа имеет свои отличия. Можно говорить об отчетливо выраженном историческом уклоне подаваемой информации. Например, наряду с приведением данных о национальном университете радиоэлектроники или государственной академии культуры, мы включили отдельные специальные статьи о горном и библиотечном институтах, которые были их предшественниками, самостоятельными вузами. То же относится и к рас-

смотрению вопросов развития промышленности, культуры, искусства, образования, науки и практически всех других положений. И такая небольшая реплика. Когда некоторые наши оппоненты говорят о нецелесообразности издания такой работы, о возможности получения подобной информации в интернете или других словарях-справочниках, то это, мягко говоря, несерьезно. Актуальность такой работы, по нашему мнению, была и остается. Это концентрированная сводка, где можно легко и быстро получить нужную информацию о каком-то человеке или событии. А уже затем уточнять или дополнять ее.

Основным источником сведений о личностях и некоторых событиях были Украинская советская энциклопедия (2-е изд., 1979-85), другие энциклопедии (Большая Советская, Литературная, Военная), учебные пособия, различные словари и справочники о педагогах, деятелях литературы, культуры и искусства, ученых, архитекторах и строителях, героях Гражданской и Великой Отечественной войн, которых в Харькове и Киеве издано в большом количестве. Дополнительная информация получена из различного рода газетных и журнальных сведений, вырезки из которых уже длительное время собирает один из нас. Такие данные, хотя и не являются официальными публикациями, интересны тем, что отражают непосредственную и оперативную реакцию города на те или иные происходившие в нем события и связанные с городом персоналии. Обильная, хотя и рассеянная информация содержится в многочисленных выпусках вузов, заводов, различных предприятий к своим юбилеям. А также информационно-рекламных справочниках по Харькову и Украине, в большом количестве появляющихся в последнее время. Все это по возможности использовано.

Вместе с тем, получить достоверную и полную современную информацию о большинстве промышленных предприятий, многих научно-исследовательских и проектных институтах, ученых и специалистах определенного профиля сейчас очень трудно. Страна и составные ее элементы, в том числе размещенные в Харькове, находится в состоянии перманентной перестройки, когда структура промышленности, профиль деятельности НИИ, понимание культуры, трактовка истории меняются. Практически непрерывно меняют свои названия и статус многие вузы, а также профиль подготовки кадров. Поэтому приводимые в словаре сведения нужно рассматривать не как данные нынешнего года, а лишь представления об истории, общем уровне развития науки, культуры, образования, промышленности. Или информация о недавнем потенциале и возможностях города. То же относится к научным школам, отдельным сторонам истории, прессе, медицине, физкультуре и спорту.

Определенные сложности у авторов вызывал выбор тех личностей и информации, что должны были попасть в энциклопедический словарь. Кроме известных харьковчан, родившихся в городе и проживших значительную

часть своей жизни здесь, мы помещаем сюда ученых, политиков, деятелей культуры государственного или международного масштаба, для которых учеба, работа или пребывание в Харькове оказались продуктивными, которые внесли определенный вклад в развитие города. Характеристика деятельности таких лиц вне Харькова интересна в том отношении, что мы должны знать – кто и что конкретно получил у нас или сделал для нас. И как мы их помним и ценим. Харьков посещали очень многие выдающиеся артисты, поэты, композиторы, политики, и наши краеведы собрали большую и детальную информацию о проведенном у нас времени и мероприятиях во время такого посещения.

Попытка как-то сгруппировать рассмотренные личности, сделать их разделение по типу «предметно-тематического», не удастся. Это и потому, что некоторые из них были одновременно крупными учеными, политическими деятелями, организаторами, людьми искусства. Обычно основанием для внесения в наш словарь было то, что тот или иной человек фигурирует в украинской или всесоюзной энциклопедии, справочниках. Вместе с тем, в словарь включены некоторые люди, которые не имеют официальных крупных заслуг и благодарностей, не фигурируют в таких изданиях, но какие-то отдельные поступки их требуют, чтобы память об этом в истории города была отражена. И мы попытались сделать это.

Одной из особенностей словаря можно считать попытку сделать акцент на приоритеты Харькова, подчеркивать те достижения или стороны деятельности, которые впервые или наиболее выразительно развивались именно в нашем городе. В области науки, медицины, образования, строительства, спорта, других направлениях. Такую позицию нельзя считать только нашей; она присутствует во многих других сравнительно недавних работах: «Ми харків'яни, нам є чим пишатися» (О. Астахова, Т. Крупа, 2003), Е. П. Кушнарєва «100 кроків харківською землею» (2004), разработке проекта А. И. Муратова «Харьков – генератор идей» и многих других. Мы только пытаемся придерживаться этой традиции.

Еще один момент: мы старались быть максимально аполитичными, не давать свою оценку тем или иным личностям или событиям прошлого. Тем более, что и у нас позиция и мнение по таким вопросам зачастую бывают разные. А только фиксировать имеющее отношение к городу событие или личность. И еще. Словарь составлен на русском языке. Это потому, что большинство использованных источников приводит информацию на этом языке; он более удобен преимущественно русскоговорящему населению Харькова, а приведенной здесь информацией смогут воспользоваться жители и деятели соседних и дальних областей России. Думаем, что она будет интересна и нашим украинским соседям. А приводимые здесь сведения могут стать основой для дальнейшего культурного, научного, производственного и других форм сотрудничества и взаимодействия.

Авторами проекта, ответственными исполнителями работы и главными авторами-составителями подавляющего большинства статей или кратких информации словаря являются Л. В. Раенко и В. О. Соловьев. Кроме того, авторский коллектив включает несколько десятков человек, которые подготовили материал по той или иной личности, объекту, предприятию или какому-то направлению (например, храмы Харькова и др.). Некоторые тексты, если они включают новую информацию, подписаны. По возможности указаны заимствованные источники (главным образом, для персоналий). Определенную помощь в выполнении данной работы оказали отдельные специалисты, которых мы называем консультантами; они также будут названы. Список литературы будет приведен лишь в минимальном объеме, так как отразить все использованные источники просто невозможно.

Основной вопрос: на кого рассчитан данный словарь, как можно воспользоваться приведенной здесь информацией. Состав пользователей может быть самым разным. Это школьники и студенты, собирающие необходимый справочный материал для своих работ по курсам краеведения (харьковшинознавство), истории и географии родного края. А также краеведы, различного профиля ученые, которым нужно быстро получить хотя бы краткие сведения и уточнения по тем или иным личностям и событиям. Такой словарь необходим для организации экскурсионной работы по городу, более углубленного изучения его истории, а также истории науки, культуры, образования, строительства. И не только в Харькове, но и в стране.

Следует подчеркнуть, что анализ рожденных в Харькове идей, сведений о работавших специалистах, деятелях науки и культуры может и должен вызывать своеобразный патриотизм за свою «малую родину» у харьковчан; а у гостей города – уважение к нему. И естественный интерес к поиску и сохранению подобной информации. В этом заключается определенный воспитательный аспект выполняемой работы. Кроме издания этой работы у авторов проекта есть планы дальнейшего размещения данной информации в интернете, что сделает ее более доступной для широкого круга пользователей и не затеряется среди других многочисленных публикаций.

В последнее время особый интерес в стране и в мире вызывает туризм. В Харькове более десяти вузов занимаются подготовкой специалистов этого профиля, который в той или иной степени связан с данной активно развивающейся индустрией. Город в этом отношении представляет большой интерес для посещения туристов из других мест Украины и зарубежных гостей. В самых различных организациях к разного рода юбилеям сейчас подготавливаются справочники и путеводители, буклеты, другая продукция; естественно, что существование планируемого к изданию словаря по Харькову облегчит получение информации для таких работ. А посещение Харькова туристами и специалистами будет полезным для города.

Какие наши дальнейшие планы. Мы планируем продолжить сбор ин-

формации такого рода и готовы к продуктивному сотрудничеству. Тем более, что уже сейчас есть сведения о значительно большем количестве людей по сравнению с теми, которые фигурируют в словаре. Мы готовы принять сведения о каких-то упущениях или ошибках, чтобы дополнить или исправить это в будущем. Очень хотелось бы, чтобы уже имеющийся материал в виде текста словаря, а также той печатной продукции, откуда взята информация, не затерялся. Поэтому есть намерение как-то зарегистрировать нашу деятельность или присоединиться к уже существующей организации такого типа. На базе имеющихся данных в дальнейшем есть возможность подготовки более узких специализированных выпусков, которые будут дополнять или расшифровывать подготавливаемый энциклопедический словарь.

Естественно, что существуют сложности издания такой большой по объему и дорогостоящей работы. Кроме официального обращения в горисполком и другие инстанции за поддержкой, которые мы уже делали, планируем обратиться в отдельные благотворительные фонды и общества, другие организации, которые могли бы приобрести какое-то количество продукции и по своему усмотрению распространять ее. Естественно, что такого рода поддержка будет отмечена соответствующими благодарностями авторов проекта в тексте словаря. Кстати, выступление на этой конференции и других подобных сборах имеет целью осуществлять рекламно-информационную деятельность, пропагандировать ее среди краеведов и специалистов. Сейчас важно не просто выискивать какие-то сложности в выполнявшейся работе, а форсировать ее завершение и добиться издания. И создать условия для дальнейшего продуктивного использования словаря.

Уже в середине 2011 года из прессы мы узнали о работе по подготовке энциклопедии по Харьковской области, которая начата по инициативе С. И. Чернова. В ней задействован большой круг специалистов. Думаем, что эти работы не будут дублировать, а дополнят друг друга. Жаль только, что авторы этого проекта не учли наши наработки; вероятно, это наша вина, что проделанная нами работа не была им известна. Надеемся, что исправить такое положение позволит издание двух самостоятельных энциклопедий по городу и области, что позволит повысить наш престиж, показать роль города и края не только в региональном, но и в государственном плане.

В. О. Соловьев

СПУТНИК КРАЕВЕДА ХАРЬКОВЩИНЫ — СУТЬ И ЦЕЛЬ РАБОТЫ

Подготовленная и запланированная к изданию работа «Спутник краеведа Харьковщины» представляет собой, вероятно, первую попытку сделать универсальную сводку, своеобразный справочник по краеведению Харькова и нашего региона. Он включает следующие разделы: краткое изложение истории развития и основные направления краеведения, очень краткую характеристику музеев и храмов края, некрополей, скульптурных памятников и мемориальных досок Харькова. А также сведения о краеведах Харьковщины (биографический словарь-справочник).

По краеведению Харьковщины и Слобожанщины имеется огромная литература, в том числе много учебных изданий. Частично список этих работ приводится в «Спутнике». Кроме рассмотрения истории развития этого направления исследований на Харьковщине и в некоторых других регионах Украины, в нем охарактеризовано проводившееся у нас изучение природных ресурсов края, развитие культуры, состояние музейного дела, историческое и туристическое краеведение. В трех приложениях к этому разделу справочника приводится хронология событий, знаменующая историю развития Слобожанщины, ее культуры, а также природопользования, изучения и преобразования природы.

Большая информация имеется по музеям края. Среди главнейших музеев Харькова и области рассмотрены те их группы, что являются коммунальной собственностью, зарегистрированы в управлении статистики, а также система небюджетных музеев, созданных при организациях и учреждениях Харькова и Харьковской области. Особую группу составляют музеи и музейные комплексы вузов Харькова (их насчитывается около четырех десятков). Некоторые из них хорошо известны; например, Музей природы ХНУ им. В. Н. Каразина. Наиболее многочисленными являются школьные музеи Харькова и области, которых насчитывается около двух с половиной сотен. Они только перечислены и лишь примерно по двум десяткам наиболее своеобразным и интересным приведены краткие сведения. Особую группу составляют так называемые исчезнувшие музеи города и края, которые наиболее активно создавались во второй четверти XX ст., а затем были закрыты, объединены или расформированы; таких музеев зафиксировано не менее

десятка. Нужно подчеркнуть, что сведения о многих музеях из всех перечисленных групп могут отсутствовать (они только названы). Предполагается, что это может быть предметом дальнейших краеведческих исследований.

В последнее время появилось несколько новых сводок о храмах Харькова и области; некоторые из них хорошо иллюстрированы. Поэтому в нашем «Спутнике» запланировано было лишь сгруппировать их и дать самую краткую характеристику. Строительство храмов активно продолжается, поэтому приводимая нами информация требует дальнейшего постоянного уточнения. Возможно, что впоследствии имеет смысл привести сведения и о наиболее интересных исчезнувших храмах.

Сведения о скульптурных памятниках приводятся лишь по Харькову. Они создавались преимущественно в послевоенное время, достаточно полно были представлены и проиллюстрированы в некоторых путеводителях 1970-80-х годов. В течение двух последних десятилетий начинается новая волна создания памятников, имеющая целью отметить некоторые ранее забываемые события или личности. Вместе с тем, в «Спутнике» отсутствует информация о многочисленных памятниках на кладбищах, некоторых ликвидированных памятниках, не подлежащих восстановлению; таких в городе было не очень много. Сведения о некрополях, где перечислены лишь главные кладбища города, также нуждаются в дальнейшем значительном дополнении и расширении.

Очень большая информация имеется по мемориальным доскам, которые постоянно и активно пополняются. Здесь приведен лишь их список по Харькову. Причем, даже такая информация нуждается в уточнении, учитывая не только частые новые их поступления, но и необыкновенную легкость в уничтожении. В планах отдельных краеведов существует задача собрать список и текст таких информационных источников, а также проиллюстрировать фотографиями наиболее выразительные доски. Примером сложности такой работы является выполняемый сбор информации по МД, размещенным на зданиях НТУ «ХПИ», и подготовка ее к изданию.

Наиболее сложным и крупным по объему был раздел, посвященный краеведам Харьковщины. Его решено было издать отдельно и пока небольшим тиражом (100 экземпляров), что и сделано. В этой изданной работе (Харьков, 2011, 159 с.) приведены краткие сведения о 472 краеведах. Это вероятно первая попытка собрать доступную информацию о тех людях края, которых с той или иной долей обоснованности можно отнести к краеведам. Этот выпуск вызвал достаточно много нареканий, с которыми частично можно было бы согласиться. Предложение согласовать информацию о краеведах со всеми еще живыми и действующими их представителями кажется мало реальной. Хотя планируется в намечаемом выпуске «Спутника» поместить сведения о тех из них, что упущены. В дальнейшем возможно новое, дополненное и уточненное издание. Или создание элект-

ронного варианта такой работы, постоянно уточняемого, обновляемого.

Еще один раздел «Спутника», названный «культурным наследием», посвящен приведению кратких сведений об организациях краеведческого профиля, проводимых в городе и крае мероприятиях. В дальнейшем такая информация потребует определенных дополнений и уточнений. Все это является задачей краеведов на будущее. Мы опустили такое направление краеведения как топонимику Харькова, учитывая существование достаточно полных сводок на эту тему Н. Т. Дьяченко, Л. И. Мачулина, Е. Дьяковой и др.

Автором проекта «Спутник краеведа Харьковщины» и основным его исполнителем был В. О. Соловьев. Им использована огромная информация, собранная и хранимая Л. В. Раенко, без которой выполнение данной работы было бы невозможным. Непосредственный контакт с краеведами города и края, а также сбор определенной дополнительной информации осуществляется С. А. Бахтиной. Все это позволяет считать этих трех лиц основным авторским коллективом данной работы. Консультации и другая помощь, в том числе организационная, оказывалась В. Д. Путятиним, Л. И. Мачулиным, А. Д. Коваленко и др.

Целью выполненной сводки было создание первого варианта универсального справочника по Харьковщине. Он включал краткое описание и характеристику основных направлений по краеведению. Это в каком-то отношении исходный материал для дальнейших исследований и поисков в этом направлении. Естественным является вопрос – на кого он рассчитан, его задачи. Кроме большого количества краеведов, которые должны знать круг интересов своих коллег, нужно подчеркнуть, что предмет этот входит в состав учебных курсов ряда вузов и специальностей исторического, географического, туристического и другого профиля. И, может быть, в основу разного рода рефератов и научных работ. Наконец, краеведение («Харківщинознавство») уже более десяти лет входит в школьные учебные программы, и учителя соответствующего профиля могут найти здесь интересную и полезную для них информацию.

Нужно затронуть еще такой в определенном отношении этический вопрос. Выпуск «Краеведы Харьковщины», подготовленный небольшим тиражом, расходился с большим трудом. Возможно, такая же судьба ждет и выпуск «Спутника краеведа Харьковщины». Стоимость таких работ вполне доступная; и интерес, судя по всему, существует. Можно предполагать, что информация о них еще не разошлась. Это позволяет проектировать нами электронный вариант такого выпуска. Либо необходимость учитывать какие-то замечания, что мы и пытаемся делать. Мы не планировали включать в справочник иллюстрации, чтобы не усложнять подготовку и не удорожать выпуск. Частично в плане таких работ можно считать начатые с 2011 года выпуски к юбилеям наиболее известных краеведов Харьковщины, где планируется поместить и данную публикацию.

В. О. СОЛОВЬЕВ

ПРИРОДНЫЕ РЕСУРСЫ И ПАМЯТНИКИ ПРИРОДЫ ХАРЬКОВЩИНЫ

Кратко охарактеризованы природные ресурсы Харьковщины, история их использования и преобразования, основные исследования в этой области. Подчеркивается возможность считать такие исследования и памятники природы своеобразным культурным наследием края и целесообразность рассмотрения этих вопросов на Слобожанских чтениях.

Успешное проведение конференций – Слобожанских чтений, имеющее целью глубже изучить культурное наследие края и информировать об этом краеведов всех других регионов, получило широкое признание. В программе таких чтений рассматриваются вопросы истории и археологии, охраны памятников культуры, генеалогии, музейного дела, краеведения и разных других направлений освещения культурного наследия. Вместе с тем у нас, как мне кажется, упускается еще одно большое направление краеведения – изучение природных ресурсов.

В течение всего времени формирования и развития нашего края у нас много было сделано в этом плане – проведены исследования по использованию наших природных возможностей и освещению этих вопросов, приобщение к изучению природы. А также достаточно активному ее преобразованию, что смело можно отнести к еще одному важному направлению нашей деятельности, считать своеобразным культурным наследием края. Попробую напомнить главные моменты этой истории.

Начало освоения Дикого поля, развитие земледелия в появившихся слободах, датируется 1638-1650-ми годами. Интересно, что уже в 1662 году в Чугуеве был заложен «Государев виноградный сад», «Императорские (царские) сады», знаменовавшие начало виноградарства не только в крае, но и в России. Районы Кавказа и Средней Азии, где эта культура считается обычной, тогда еще не входили в территорию нарождающейся империи. То же можно сказать о нашем городе Изюме, само название которого связано с виноградарством.

В 1773 году возле Мерефы и Чугуева были созданы первые большие плантации шелковицы, начавшие культивирование шелкопряда в стране. И хотя это направление не получило позднее широкого развития, Институт шелководства УААН близ Мерефы, вместе с посадками шелковиц вдоль

трассы, напоминают об этой славной истории, одном из приоритетов края. С 1802 года ведет историю начало искусственного лесонасаждения на Харьковщине, выполненного в имении И. Я. Данилевского. Потом уже эта традиция была продолжена в процессе проведения так называемых «аракчеевских посадок» в Чугуевском районе. И даже т.н. сталинских лесополос в послевоенное время (1949 год).

Примерно с того же времени начинается достаточно активное парковое строительство в крае, создание у нас первых дендропарков. С 1775 года ведет свое начало парк в Старом Мерчике, в 1803 начал создаваться Шаровский, в 1809 году Основнянский или Краснокутский парк. В самом Харькове в то же время создается зеленый массив, долгое время носивший название Университетского (1804) и ныне входящий в состав сада им. Т.Г. Шевченко. Такой масштаб паркового строительства можно отнести к числу наибольшего в Украине. Эти традиции были продолжены. В 1884 году на заброшенных землях был создан Натальевский дендрологический парк. А в 1889 году в Харькове был проведен первый в империи праздник древонасаждения, положивший основу создания нынешнего Центрального городского парка им. М. Горького. В 1928 году было принято решение о создании лесопарка на окраине города; этот лесной и парковый массив остается пока крупнейшим в Украине. В 1930-е годы создается система новых парков в Харькове – имени Артема, Маяковского («Зеленая роща»), Горького, Профсоюзный парк и др. А также закладывается Валковский дендропарк («Литвиновка», 1927-32).

Открытие Харьковского университета (1805), который был первым на украинских землях империи, содействовало активизации разносторонней природоведческой деятельности. В 1804 году создан Ботанический сад университета, который также относится к числу старейших на Украине. В 1807 году в Ганновере и Санкт-Петербурге были приобретены первые коллекции минералов, чучела животных для минералогического и зоологического кабинетов университета, которые положены в основу современного Музея природы, также являющегося старейшим в нашей стране. В 1810 году В. Н. Каразин учредил в своем имении метеорологическую станцию, составил свою программу наблюдений и на протяжении более трех десятилетий проводил такие исследования. В течение 1812-29 годов при университете действовало общество любителей природы, которое также было первым в Украине научным объединением.

В 1837 году в университете создана минералогическая кафедра, а в 1863 – геологическая кафедра, где были начаты работы по изучению почв, минеральных ресурсов, геологического строения, подземных вод региона. В 1863 доказаны лечебные свойства Березовских источников, на базе которых впоследствии был создан курорт «Берминводы». В 1881 году в Харькове был сдан в эксплуатацию городской водопровод, первоначально использовавший Карповский и Павловский источники. В 1887-89 годы профессор

А. В. Гуров на собственные средства пробурил в Харькове глубокую артезианскую скважину, подтвердившую прогноз Н. Д. Борисяка, и обеспечившую город прекрасной питьевой водой, которой мы пользуемся и ныне.

В рамках Харьковского университета и созданных в городе НИИ сельскохозяйственного профиля проводились активные и разносторонние биологические исследования. Здесь формировалась ботаническая школа, начало которой было положено В. М. Черняевым, автором «Конспекта флоры Харьковщины». Большую известность получила орнитологическая школа, в числе специалистов которой были И. А. Криницкий, М. М. Сомов, автор классической работы «Орнитологическая фауна Харьковской губернии», В. Г. Аверин («К орнитологии Харьковской губернии», 1904-08). Энтомологические научные школы развивались по линии изучения экологии, сельскохозяйственной и технической энтомологии, а также ветеринарной и медицинской энтомологии. Очень интересные результаты были получены в процессе формирования гидробиологической научной школы.

Природоведческие исследования и краеведение активизировались с последней трети XIX ст. В 1869 году создано Харьковское общество естествоиспытателей при университете. В течение 1889-1911 годов профессор Харьковского университета А. Н. Краснов стал инициатором создания в нем кафедры физической географии, создал кружок по изучению губернии в природоведческом и культурно-историческом отношении (1891), опубликовал работу по краеведению Харьковщины, а также первый в Украине учебник по землеведению (1895). В 1895 году начал создаваться зоологический парк города. В течение 1911-18 годов существовало Харьковское общество любителей природы, возглавляемое В. И. Талиевым, которое проводило интенсивное изучение «нетронутых уголков дикой природы губернии». В 1913 году это общество провело первую в империи выставку по охране природы; им была издана книга «Охраняйте природу», а в 1918 году выходит одно из первых пособий по краеведению, посвященное природе губернии. В 1916 году под редакцией В. М. Арнольди опубликована коллективная краеведческая работа «По окрестностям Харькова», которая включала ботанические, геологические и климатические сведения о регионе. В 1917 ХОАП подготовило обзор под названием «Памятники природы Харьковщины, подлежащие охране с точки зрения земельного вопроса».

Еще одним направлением природоведческих исследований была работа по упорядочению лесного и сельского хозяйства. В 1886 году в Харькове был проведен VI Всероссийский съезд лесохозяйственников и лесовладельцев. В 1909 году была создана Харьковская селекционная исследовательская станция, на базе которой позднее был образован УкрНИИ растениеводства, селекции и генетики им. В. Я. Юрьева. В 1914 году в Харьков из пригорода Варшавы был переведен сельскохозяйственный институт (ныне Национальный аграрный университет им. В. В. Докучаева). В 1923 году в

Харькове проведен Первый Всеукраинский съезд работников лесного хозяйства. В 1929 году был организован Украинский НИИ лесного хозяйства, носящий ныне имя Г. Н. Высоцкого. Естественно, что все это позволило более продуктивно использовать земельные ресурсы края.

Важной и сложной была проблема водообеспечения Харькова. В 1936 году для водоснабжения города на реке Северский Донец у с. Кочеток был построен комплекс водозаборных сооружений с водоводом протяженностью свыше 30 км для снабжения этой водой промышленности и населения города. В 1960-е годы на реке было построено Печенежское водохранилище, которое позволило значительно увеличить подачу питьевой воды Харькову. На правом берегу этого водохранилища располагается лесной заказник «Печенежская дача», где на заповедной зоне площадью 5216 га рядом с молодыми посадками есть участки реликтовых лесов – небольших дубрав. Живописные места, естественные пляжи, наличие интересных природных и исторических памятников привлекают сюда многочисленных туристов.

Особо следует остановиться на работах геологического профиля и, в частности, деятельности Д. Н. Соболева, 140-летию со дня рождения которого планируется создание в рамках Слобожанских чтений специальной секции, посвященной изучению природных ресурсов. В довоенные годы они были направлены на поиски полезных ископаемых, в том числе, подземных вод, которые были очень актуальны для Харькова и края, где не было крупных рек. Работы эти были сосредоточены в университете, который первые полтора десятилетия советской власти подвергался неоднократной реорганизации. Соболев был разносторонним ученым, занимавшимся вопросами геотектоники, региональной и исторической геологии, палеонтологии и гидрогеологии. Эта деятельность его освещена достаточно полно. Здесь хотелось бы обратить внимание на то, что он был в числе первых специалистов, прогнозировавших возможность обнаружения нефти в Днепровско-Донецкой впадине. В довоенные годы возглавляемая Соболевым харьковская геологическая школа была самой мощной в Украине.

Работы на нефть в восточной части республики были начаты еще в довоенные годы. Они ознаменовались открытием в 1950 году в Харьковской области Шебелинского газового месторождения, которое было и остается крупнейшим в Европе. А Харьковская область и поныне обеспечивает две трети добычи отечественного газа. Это стало основой для создания в городе специализированного института такого профиля – УкрНИИГаза. Крупное жилищное и промышленное строительство в Харькове, создание в 1950-70-е системы водохранилищ, гидропарков и парков (Алексеевский, Журавлевский, Октябрьский, Основянский и др.) потребовало инженерно-геологических обоснований, для выполнения которых была создана система специализированных институтов, в числе которых УкрНИИТИЗ и др.

Активное природопользование обусловило проведение в области эко-

логических и природоохранных работ. В 1967 году было создано Государственное управление экологии и природных ресурсов Харьковской области. В 1971 году в Харькове создан Всесоюзный НИИ по охране вод (ВНИИВО), ставший ныне институтом экологических проблем (УкрНИИЭП). Активизируются работы по созданию охраняемых природных объектов в крае. Одним из направлений таких работ стало изучение геологических памятников природы (И. Н. Ремезов, В. Г. Космачев, М. В. Космачева и др.). В 1972 году основан дендропарк в Рогани, который принадлежит аграрному университету и имеет статус ботанического сада. В соответствии с Указом Президента Украины 2004 года в области основан национальный природный парк «Гомольшанские леса». Производится обустройство Печенежского водохранилища с целью проведения на его базе развлекательных мероприятий.

Приведенный самый краткий обзор имеющихся природных ресурсов края показывает самые разные направления их изучения и использования. Естественно, что вся эта и иная подобная информация требует дальнейшей обработки, систематизации, отражения в различных публикациях. Мы вправе гордиться тем, что было сделано у нас впервые и является составной частью нашего в определенном отношении культурного наследия, заслуживающего дальнейшего изучения и обсуждения в рамках Слобожанских чтений. Имеет смысл подготовить полную информацию такого рода, которая стала бы большим коллективным исследованием и обобщением. Частично такие работы в виде освещения отдельных вопросов данной проблемы станут ее основой и позволят полнее и грамотнее использовать эти наши ресурсы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Божко Л.Д., Соловьев В.О. Развитие геологии в Харькове (XX столетие). – Х.: Курсор, 2006. – 60 с.
2. З історії біології. Методичні рекомендації для вчителів і студентів. ХДПУ ім. Г.С. Сковороди. – Харків-Балаклія: Балаклійщина, 2002. – 80 с.
3. Лурье А.И. Бесценный дар природы. Вода в жизни харьковчан: научно-попул. очерк. 3-е изд. – Х., 2001. – 232 с.
4. Подземные воды. Экологическая геология. Инженерная геология. Использование и охрана недр: Словарь-справочник /Под ред. В.О. Соловьева. – Х.: Тарбут Лаам, 2005. – 248 с.
5. Рідний край: Навчальний посібник з народознавства / За ред. І.Ф. Прокопенка. – 2-е вид. – Х.: ХДПУ, 1999. – 527 с.
6. Соболев Дмитрий Николаевич: Материалы к изучению научной деятельности. Сб. докладов и публикаций. – Х.: Курсор, 2007. – 71 с.
7. Соловьев В.О., Грицайчук В.В., Путря Н.В. Природопользование, преобразование и охрана природы на Харьковщине. – Харьков, № 1 (2). 2006. – С. 57-61.
8. Федоровский А.С. Географический очерк Харьковской губернии. – Х., 1918.
9. Харьковская область: Природа, население, хозяйство. – 2-е изд. / А.П. Голиков, А.Л. С.

До 75-річчя

Волошкіна Світлана Артемівна. Нар.1937 р. Закінчила філологічний факультет Харківського державного університету ім. О. М. Горького (1971).

З 1994 року працює у ХХМ на посаді зав. сектором архіву фондів особистого походження художників та мистецтвознавців. Опрацювала та укомплектувала 25 унікальних фондів (9800 од.) художників. Архівну роботу поєднує з науковою та експозиційно-виставковою: завдяки залученню до наукового обігу нових експонатів глядачі мали змогу ознайомитись із раритетами особистих архівів М. Ткаченка, М. Беркоса, П. Левченка, В. Аверіна, Д. Безперчого, М. Самокиша та інших. Активний учасник науково-практичних конференцій, популяризатор експонатів архіву ХХМ.

С. А. Волошкіна

**ДЕРЖАВНА КАРТИННА ГАЛЕРЕЯ ХАРКОВА
В ПЕРІОД ОКУПАЦІЇ (1941-1943 РР.). ХРОНІКА ПОДІЙ**

Харківська Державна картинна галерея, заснована 1934 року, була однією з найбагатших і найстаріших скарбниць світового та вітчизняного мистецтва й культури.

Колекція галереї, зібрана зусиллями кількох поколінь, напередодні Великої Вітчизняної війни налічувала понад 75 тис. експонатів – творів вітчизняного, східного та західноєвропейського мистецтва. Тут були картини, скульптури, старовинний живопис, меблі різних епох та стилів, твори українського декоративно-ужиткового мистецтва.

25 жовтня 1941 року Харків був окупований фашистськими військами. Позбавлена опалення, електроенергії, охорони картинна галерея опинилася у катастрофічному стані.

Не претендуючи на повноту відтворення музейного життя Державної картинної галереї у період окупації, подаємо хронологію подій, що знайшли відображення у документах, люб'язно наданих Державним архівом Харківської області. Ці документи публікуються вперше.

У викладі хроніки подій збережена мова та стиль документів.

3 листопада 1941 р. директором картинної галереї став професор Кутепів. 12 листопада 1941 р. Відбулось перше засідання відділу охорони пам'яток культури. Головує професор Костенко, керівник відділу мистецтва м. Харкова.

На засіданні були розглянуті питання загального стану художніх закладів, їх об'єднання та становище матеріальної бази. Професор Кутепів доповів, що галерея втратила понад 300 картин та близько 4000 творів графіки. Були вжиті заходи щодо повернення викрадених речей, але, не дивлячись на це, є всі умови, щоб розпочати роботу музею та відкрити виставку німецького мистецтва.

Керівник картинної галереї ім. Шевченка повідомив, що галерея втратила 100% творів Шевченка (вивезених більшовиками). Залишились другорядні портрети Шевченка, меблі, репродукції з творів художника. Власне, картин Шевченка більше немає. Було прийнято рішення об'єднати художню картинну галерею з картинною галереєю Шевченка. Нова установа отримала назву Харківський національний художній музей.

5.12.1941. *«Стан закладу Українського художнього музею (вул. Басейна, 18 а).»*

1. Основний будинок закладу – кам'яний 4-х поверховий з цоколем, 16.000 куб. метрів. Будинок потребує капітального перекриття даху, часткового ремонту віконних та дверних рам, пофарбування стін та стелі експозиційних задів.

2. Дворовий флігель – кам'яний одноповерховий потребує перекриття даху, настилу підлоги, ремонту вікон та дверей.

3. Спецобладнання потребує доповнення та переробки стосовно вимог нової експозиції. Господарське майно потребує ремонту та деякого поповнення (дивани, крісла).

4. На січень – березень потрібно 90 тонн палива, є – 40 тонн.

5. Охорона цілодобова: вдень охороняється вхід до музею контролером, вночі – нічним вартовим.

Директор музею проф. Р. В. Кутепів».

Листопад-грудень 1941 р. «Звіт Українського художнього музею відділу культури та освіти.

1. Організаційні заходи.

З 6 листопада Музей відновив всю роботу. Проведена реєстрація персоналу. Виявилось понад 30 осіб.

Вжито заходів з обліку художніх речей, вивезених більшовиками: картин вивезено 306, ковдр – 1, килимів – 15; з відділу штихарства понад 4000 речей.

Найгірше пошкоджено відділи європейського та російського малярства, частково українського: з найбільш цінних творів вивезені речі Патініра, Скореля, Доменікіно, Гвідо, Рені, Дюрера, Кранах та ін. З українських художників – твори Т. Шевченка, Д. Безперчого, С. Васильківського та ін.»

Крім того, картинна галерея зазнала шкоди від грабіжників: вкрадено понад 14 килимів та порцеляни.

Але основні фонди музею збереглися (понад 2500 картин, 27000 графюр, значна кількість порцеляни та художніх виробів з народного мистецтва), що дає змогу Музею функціонувати як культосвітня наукова установа.

Одержана згода секції мистецтва про перейменування картинної галереї в Український художній музей, що відповідає за змістом, наявним фондам й напрямку роботи.

11.03.42 р. Відбулася нарада співробітників Українського художнього музею, присвячена вшануванню днів народження та смерті Т. Шевченка, на якій ухвалили організувати окрему залу творів Шевченка. Нарада звернулася до відділу освіти Міської Управи виділити кошти (5000 кар.) для придбання фотокопій творів Шевченка. Було також вирішено провести науководослідну роботу на тему впливу К. Брюллова на Т. Шевченка.

Січень – березень 1942 р. Протягом звітного періоду основна робота музею полягала у збереженні художніх фондів та підготовці до наступного відкриття музею. Були проведені: ремонт та обладнання приміщень, скорочення штатів музею до 15 чол. згідно з вказівками Міської Управи.

«3. Реорганізація структури музею: було створено 4 основні відділи:

- а) Європейського мистецтва;
- б) Українського мистецтва;
- в) Мистецтва Сходу;
- г) Кабінет графіки».

Важлива частина загальної роботи музею полягала в обслуговуванні потреб німецьких збройних сил, представники яких часто відвідували музей.

Був розроблений план виставки німецького мистецтва, затверджений доктором Румпелем.

«Висновки:

1. За перший квартал року вдалося зберегти основні фонди музею і налагодити роботу в справі, підготовки нової експозиції.

2. Проведена реорганізація музею повинна сприяти розвитку національного напрямку в діяльності музею і забезпечити надалі цільне місце українському мистецтву.

3. Музей весь час функціонував, обслуговуючи представників німецьких збройних сил.

4. Відповідні органи повинні допомагати музеєві зміцнювати матеріально-фінансову базу »

23.04.42 р. *«Директор Українського художнього музею, проф. Кутепів доводить до відома проф. Костенка, що згідно з загальним розпорядженням німецького військового командування жодного вилучення з фондів Музею не повинно бути, окрім винятків, коли на це давався спеціальний дозвіл.»*

12.06.1942 р. На пропозицію провести оцінку художніх творів, тимчасово переданих представникам німецьких збройних сил, дирекція Українського художнього музею для визначення цін склала комісію: проф. Кутепів, ст. науковий співробітник О. Нікольська, ст. науковий співробітник Берченко та науковий співробітник Г. Губа і вважає за доцільне подати такі міркування:

1. Ціна на художні твори відома лише у тому випадку, коли музей купував ці твори.

2. Встановити ціни може лише комісія за умови безпосереднього огляду цих речей.

3. Крім того, потрібно брати до уваги, що ціни на художні твори на міжнародному ринку коливаються, а зараз визначити вартість в радянських карбованцях можна лише приблизно.

7.08.1942 р. Директор Українського художнього музею проф. Кутепів повідомляє відділ освіти Харківської міської Управи (проф. Костенка), що за інвентарним обліком кількість художніх речей різних категорій дорівнює 33520, з цієї кількості в експозиції перебуває – 2435. Крім того 103 художні твори тимчасово вилучено з Музею для потреб німецьких збройних сил.

20.08.1942 р. Дирекція Українського художнього музею просить відділ освіти Харківської міської Управи звернутися до відповідних вищих органів

за дозволом відкрити музей для подальшого відвідування, а також подбати про опалення будинку та невідкладний ремонт даху.

9.10.1942 р. В. Костенко звертається до всіх мистецьких закладів м. Харкова з проханням: у зв'язку з відкриттям виставки «Геть більшовизм», подати до Українського товариства «Просвіта» всі матеріали (діаграми, фото, статистичні відомості, документи, тощо) та переглянути раніше подані. Надписи повинні бути українською та німецькою мовами.

19.10.1942 р. Професор Кутепів звертається до pana Обер бургомістра м. Харкова «у зв'язку з наступною річницею звільнення міста від більшовицької влади з проханням про офіційне відкриття Українського художнього музею». Була створена цілком нова експозиція з трьох основних відділів і музей був підготовлений до відкриття. Проф. Кутепів просить підтримки та ретельної допомоги з боку Міської Управи у забезпеченні всіма потрібними засобами для нормальної діяльності музею.

22.10.1942 р. 21 жовтня з Українського художнього музею представниками SD знято тимчасовий секвестр, і музей оголошено вільним від нього. Таким чином, була надана можливість приступити до офіційного відкриття цього закладу – це було найпростіше рішення. Бо інші пропозиції, наприклад, влаштувати виставку в будинку Міської Управи (д-р Ремпель), призвели б лише до величезних труднощів. Проф. Кутепів висловлює міркування про недоцільність влаштування виставки в іншому місці.

24.10.1942 р. Директор музею проф. Кутепів у зв'язку з реорганізацією музею Слобожанщина й відкриттям нового Історично-археологічного Музею порушує клопотання перед Обербургомістром м. Харкова про передачу речей художнього змісту з музею Слобожанщини до Українського художнього музею.

31.10.1942 р. Заступник Обербургомістра м. Харкова В. Сенік звертається до д-ра Райхеля з проханням про дозвіл відвідувати художній музей цивільним населенням.

2.11.1942 р. Директор Українського художнього музею проф. Кутепів повідомляє Обербургомістра м. Харкова, що 21 жовтня представником SD було знято тимчасовий секвестр з художнього музею, а 22 жовтня з Міської Постійної комендатури одержано заборону вільно входити до музею без окремого дозволу від pana коменданта міста.

19.11.1942 р. Дирекція Українського художнього музею просить pana заступника Обербургомістра м. Харкова В. Ф. Сеніка дати розпорядження про відповідне збільшення штату музею, а також про збільшення асигнувань на інші статті кошторису музею, щоб забезпечити надалі більш сприятливі умови його діяльності.

21.11.1942 р. Дирекція Українського художнього музею звертається до

пана Обербургомістра м. Харкова з проханням дати розпорядження надати музею краще й більш придатне приміщення для розташування музейних скарбів.

23.11.1942 р. Лист до заступника Обербургомістра м. Харкова, в якому Кутепів повідомляє про загальний порядок відвідування музею: дні відвідування – неділя, субота з 10 до 14 г., понеділок – день відпочинку; платня за вхід – 5 крб. Окремо 50 крб. за екскурсію, які одержує науковий співробітник музею, що проводить екскурсію.

30.11.1942 р. Відбулося засідання комісії, яка розглядала питання про придбання творів мистецтва для Українського художнього музею, на ньому затвердили проект «Положення» про комісію, її завдання та функції, про конкретні заходи у справі сприяння розвитку творчості наявних Українських художників м. Харкова та створення закритої виставки з творів харківських митців.

14.12.1942 р. У Харкові заснували Будинок ім. Т.Г. Шевченка, який розташовувався у колишній галереї картин Шевченка. Незважаючи на відсутність оригіналів картин Шевченка, в Будинку буде зібрано все те, що висвітлює життя, творчість Т.Г. Шевченка, його громадську діяльність. В Будинку організовується постійна виставка творів Шевченка з 8 відділів.

Директор будинку Т.Г. Шевченка – худ. Данильченко.

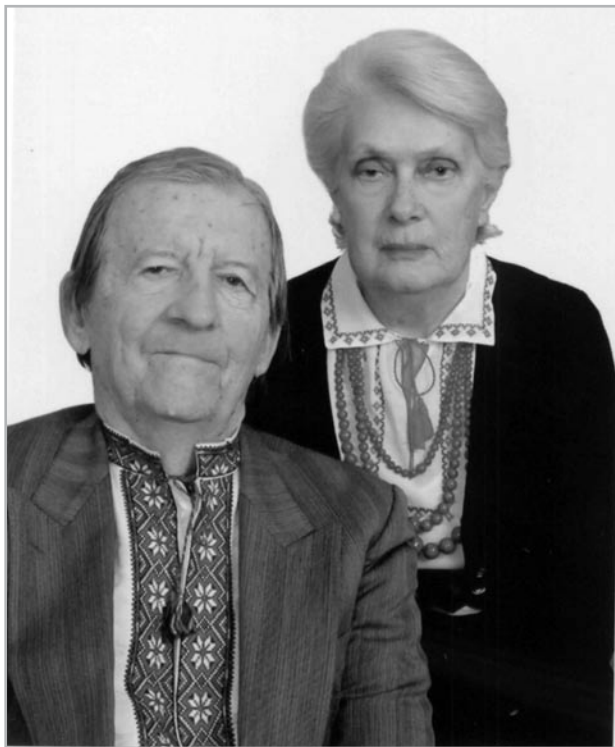
3.01.1943 р. Дирекція Українського художнього музею проф. Кутепів повідомляє відділ освіти Харківської міської Управи про стан музею на 1.01.1943 р.: кількість художніх речей за інвентарним обліком – 33351, з них в експозиції – 2442; кількість відвідувачів за рік – 894; персоналу наукового та обслуговуючого – по дев'ять осіб.

І остання дата, якої, природно, немає у цій документальній хронології, але яка стала завершенням існування картинної галереї – 13 серпня 1943 р. Зі спогадів співробітниці музею Г.О. Губи, того дня до будинку галереї під'їхала машина, з якої вийшли есесівці. Вони облили бензином будинок і підпалили його. Після того, як будинок був повністю охоплений полум'ям, есесівці поїхали геть.

Серед численних злочинів німецьких окупантів в Україні зруйнування Державної картинної галереї у Харкові є одним з найбезглуздіших проявів варварства. Від цього багатющого сховища мистецтва збереглась лише та краща частина, що була евакуйована. Все, що залишилось у Харкові під час окупації, було пограбовано і спалено фашистами. Збитки нанесені нашій картинній галереї дорівнюють, за неповними даними, сумі в дев'яносто п'ять мільйонів карбованців. Загибель картинної галереї увійшла до величезного списку німецьких злочинів проти культури.

*У статті використані документи з Держархіву Харківської області
(ф.2982, оп.2-4, д.69, 84, 225; ф.5029, оп.1., д.6)
періоду Великої Вітчизняної війни.*

До 75-річчя

Столяров Володимир Дмитрович (1937) – закінчив Харківський політехнічний інститут (1959). Член Харківського обласного відділення Всеукраїнського союзу краєзнавців (з 1995). Член обласної ради Харківського обласного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Т.Г. Шевченка. Перекладач. Переклав книгу «Харківська весна Лесі Українки» на англійську мову.

Столярова Ганна Петрівна (1937) – краєзнавець, відповідальний секретар правління Харківської обласної організації Всеукраїнського союзу краєзнавців. Член Всеукраїнського товариства «Спадщина», лауреат творчої премії ім. Д. Багалія. Автор публікацій про зв'язки з Харківщиною видатних письменників та діячів культури – Г. Сковороди, Лесі Українки, Т. Шевченка, М. Драгоманова, О. Теліги, Е. Гребінки та ін. Ініціатор та організатор встановлення меморіальної дошки про перебування Лесі Українки у Харкові на фасаді школи № 3. Організатор та учасник культурно-просвітницьких заходів, присвячених Лесі Українці, в Українському культурному центрі. Приймає активну участь у роботі клубу «Краєзнавець» при бібліотеці Короленка. Виступає з повідомленнями з питань культурного життя Слобожанщини на краєзнавчих читаннях.

Г.П. Столярова, В.Д. Столяров

Белінський і Шевченко

*Присвячується 200-літтю від
дня народження Белінського
і 150-літтю перепоховання Шевченка*

Як пише М. Грушевський у статті «Із чужих літератур»: «...Я згадую за «літературне свято», святковане всею інтелігентною російською суспільністю – розумію ювілей російського критика Віссаріона Белінського – 50 літ з дня його смерті. У нас українців з сим іменем зв'язується згадка про його ворожі відгуки до української літератури, й спеціально до Шевченка, але нова російська суспільність вважає його своїм культурним батьком, батьком гуманних і культурних змагань новітньої російської літератури. В правительственных кругах його уважали шкідним письменником, і певний час по його смерті було заборонено навіть згадувати його ім'я, але коли повіяло вільнішим духом, Белінського згадали зараз. Чернишевський сконтатував генетичні зв'язки напрямів новітньої літератури й культури з Белінським, як своїм духовним батьком і вождем, й ім'я його стало прапором поступової й опозиційної Росії... [6, т. IV, кн. 10-12].

Пізніше в радянські часи Белінського вважали основоположником революційно-демократичної естетики, в школах привчали до того, що Віссаріон Белінський і Тарас Шевченко – щирі друзі й однодумці, що «неистовый Виссарион» не раз захищав від ретроградів українського поета, відстоював його право писати українською мовою, вітав вихід у світ «Кобзаря» [7, с. 11]. Колишні приховували, тепер цитують часто лист Белінського до П.В. Анненкова від 1 - 10 грудня 1847 р., в якому критик засудив Шевченка за поему «Сон» і Пантелеймона Куліша за націоналізм, написавши як висновок – «я почуваю особисту ворожнечу до таких лібералів».

В цій розвідці ми не ставимо за мету щось доказувати, когось обвинувачувати чи оправдовувати. Ми хочемо на основі літературних даних, спогадів, мемуарів вияснити цю ситуацію на свій розсуд.

Діяльність Белінського як літературного критика припадає на період, коли нова українська література утверджувалася на позиціях реалізму й народності, виборюючи своє місце серед літератур розвинених, великих, У цих умовах передові діячі української культури прислухалися до голосу великого російського критика, який палко обстоював високу ідейність літе-

*Зустріч Т. Г. Шевченка з В. Г. Белінським на вечорі у О. М. Струговщикова.
Юрій Балановський. 1952.*

ратури. Відомо, що Белінський захоплювався героїчною історією, народною поезією України, відзначав духовне багатство українського народу.

Іван Карпович Тобілевич, відомий під псевдонімом Карпенко Карий, захоплювався російським критиком В. Белінським, так що навіть першого сина назвав в честь його Віссаріоном. Велике враження на Тобілевича заоханого у театр мали статті Белінського про театр, Белінський володів здатністю реагувати на найкращі літературні явища, бо почував справжнє призначення для цієї праці. Вважалося, якщо Белінський написав критичну статтю, то цей твір вартий уваги, не зважаючи на те, якою була оцінка - позитивною чи негативною. Цю здатність Белінського дуже цінував М. Гоголь, але при цьому вважав, що художник-критик повинен розуміти художника-письменника. Тепер щодо поезій Шевченка В 1840 році в «Отечественных записках» в № 5 була надрукована рецензія на перше видання «Кобзаря» без підпису. Значно пізніше дослідники доказали, що її написав В. Белінський. Оскільки досі немає інших доказів, то ми будемо вважати, що ця рецензія писана Белінським. Т. Шевченко в цей час вже був вільною людиною. Тому критик починає статтю, називаючи автора «Кобзаря» «господином» і далі дає дуже схвальну характеристику поезіям Шевченка: вони нагадують критику народні українські пісні, легенди, думи, відзначаються оригінальністю. Критик висловлює думку, що поезії писані по-малоросійськи мають моральну цінність, тому що будуть зрозумілі для кожного простого читача українця.

І далі Белінський відповідає тим людям, які хотіли, щоб «Кобзар» був написаний російською мовою: «Невже треба заглушити в душі святі звуки тільки тому, що кілька чоловік у модних фраках не зрозуміє цих звуків, не зрозуміє чи не захоче зрозуміти рідного відголосу слов'янської мови, відголосу, що летить із півдня, із колиски слави і релігії Росії» [1. Т. 4. с.171,172].

В статті критик дає пояснення назви «Кобзар» словами Шевченка із твору «Тарасова ніч»:

*На розпутті кобзар сидить
Та на кобзі грає;
Грає кобзар, виспівує –
Аж лихо сміється...*

І підкреслює критик, що автор пише по малоросійськи, тому що виріс в Малоросії, йому краще звуки і почуття висловити рідною мовою. Далі критик відзначає, що видання ошатне, є ілюстрація, зроблена Штернбергом (другом Шевченка – авт.), великим майстром відображати малоросійські народні сцени. В. Белінський зрозумів основну ідею поеми «Перебенда» – нерозуміння суспільством пророка – і закінчує статтю думкою самого Шевченка, який сам в той час почував себе в ролі пророка і бачив, що його мало хто розуміє:

*Тому, хто все знає, тому, хто все чує:
Що море говорить, де сонце ночує.
Його на сім світі ніхто не прийма.*

Поема «Гайдамаки» вийшла окремою книгою 21 березня 1842 р. Грізним вибухом гайдамацького руху було повстання 1768 р., очолене Залізняком і Гонтою, відоме під назвою Коліївщина. Це історія народно-визвольного руху селян на Правобережній Україні проти національного і релігійного гніту з боку Польщі. Учасником повстання був дід Шевченка. У передмові до твору Шевченко пише: «Про те, що діялось на Україні 1768 року, розказую так, як чув од старих людей; надрукованого і критикованого нічого не читав, бо здається, і нема нічого...» [8, 129].

В листі до Г.С. Тарновського від 25 січня 1843 р. Шевченко пише – до цієї пори ніхто спасибі не сказав про «Гайдамаки». Насправді першим позитивно відгукнувся Є. Гребінка у примітці до першого розділу поеми, що публікувалася в альманасі «Ластівка» в 1841 р. Схвальні відгуки про поему вмістили журнал «Маяк» в 1842 р. «Литературная газета» № 15 в 1842 р., «Москвитянин» № 8 в 1842 р. Окрема рецензія на «Гайдамаки» була вміщена в «Отечественных записках» в № 5 в 1842 р. знову без підпису. Але дослідники встановили авторство В. Белінського. Характеристика поеми дана вкрай негативна. Як сказано в статті – новий досвід «співаній» Шевченка говорить про те? що такі твори вони пишуть самі для себе, іншої публіки в них нема: «Коли ті панове кобзарі гадають своїми поемами принести користь для нижчого класу своїх земляків, то дуже помиляються, не зважаючи на

достаток найвulgарніших і вуличних слів та виразів, в їхніх поемах нема простоти сюжету й вислову, повно дивацьких вигадок, які властиві всім кепським поетам». [1, т. 6. стор. 172]. В поемі є ляхи, жиди, козаки, вони добре лаються, п'ють, б'ють, палять, ріжуть, а в антрактах кобзарі співають свої натхненні пісні – такою побачив поему рецензент.

Можливо, були і інші негативні оцінки поеми. Тому що у листі до Г. С. Тарновського від 25 січня 1843 р., говорячи про сприйняття «Гайдамаків», Шевченко пише: «тут москалі зовуть мене ентузіастом, сиріч дурнем. Бог їм звидить, нехай я буду і мужицький поет, то мені більше нічого і не треба. Нехай собака лає, вітер рознесе». [3, 45]. Але сам Шевченко розумів, щоб правильно оцінити поему, треба було добре знати історію українського народу, його прагнення до волі, до незалежної державності. Погляди критика не були вільні від тих упереджень щодо культури «малих народів», які були поширені серед частини російської інтелігенції. Та й серед самих українців не було повної визначеності. Недарма Шевченко писав М. П. Корольову викладачеві Харківської другої гімназії 22 травня 1842 р.: «Прийми, не гніваючись, «Гайдамаки» (поет надіслав шість примірників -авт.)...напиши, будь ласкав, земляче, коли будеш мати час, як там у вас, у Харкові, привітали мої «Гайдамаки», чи лають, чи ні, напиши щирю правду, і за щирю правду скажу щире спасибі!» [9, 239]. Ще скажемо одну згадку про поему «Гайдамаки» Т. Шевченка в листі до поміщика Григорія Степановича Тарновського, який жив в своєму маєтку Качанівці, любив приймати діячів української і російської культури. Т. Шевченко познайомився з ним у Петербурзі в 1839 р. не раз гостював в його маєтках, листувався. 26 березня 1842 р. Шевченко пише до нього: «Я чув, що в вас є молоденькі дівчата. Не давайте їм, будьте ласкаві, і не показуйте мої «Гайдамаки», бо там є багато такого, що аж самому сором. Нехай трошки підждуть, я їм пришлю «Черницю Мар'яну». Це вже буде «не возмутительное» [9, 238]. І до Г. Ф. Квітки-Основ'яненка писав Шевченко 28 березня 1842 р.: «Надрукував, бодай йому очі повилазили» – отак ви скажете, як зачете читати мої «Гайдамаки»; а що скажете, як прочитаєте, – не знаю» [9, 238]. Дійсно, що історію України не можна читати без брому. Як би то не відносилися різні люди до поеми Шевченка «Гайдамаки», але Петербурзький цензурний комітет дозволив твір надрукувати і випустив твір із друкарні в світ.

Белінський високо цинив малярство Шевченка.

У січні 1842 р. виходить рецензія В. Белінського на ілюстроване видання серії «Наши, списанные с натуры русскими», де він зазначає, що малюнки Тіма, Щедровського і Шевченка відрізняються типовою оригінальністю та відповідають дійсності. І таку ж високу оцінку Белінський дає виданню «Історія Суворова», в якому брав участь і Т. Шевченко, зокрема портрет О. Суворова» малюнок «Суворов куштує солдатську їжу» та інші. 11 травня 1845 р. газета «Северная пчела» дала оголошення, що у книжкових магази-

нах на Невському проспекті надійшли книги «Русские полководцы». В книзі були вміщені і малюнки Т. Шевченка, зокрема, портрет М. Голенищева – Кутузова, Г. Потьомкіна, М. Баркляя де Толлі. Белінський відгукнувся на ці роботи – «портрети очень хороши по отделке и, должно быть, очень сходны с теми, с которых сняты».

Це були перші роки Т. Шевченка на волі. Друг поета І. Сошенко згадував: «...Тарас мій частенько став роз'їжджати по вечорах. Він, як то кажуть, увійшов у моду; його сприймали скрізь як дикувинку. Він став гарно вдягатися, навіть з претензією на франтіство; словом у нього вселився світський біс» [11, 98]. Фактично, це були літературно-музичні вечори, на яких зустрічалися представники петербурзької знаті та культурних діячів. Як проходили ті вечори маємо уяву за спогадом Миколи Маркевича, українського історика, композитора, письменника: «1840 рік. Квітень 24. Вечір і за чверть години після півночі в мене гості: Чижов, Мартос, Каменський, Струговщиков, Корсаков, граф Толстой і Кукольник... Це чудовий в моєму житті вечір. А Кукольник уже напав на Мартоса, критикував Шевченка. Запевняв, що спрямування його «Кобзаря» шкідливо й небезпечне. Мартос падав у відчай. Нестор додав, що тепер необхідно заборонити мови: польську, малоросійську і в остзейських губерніях німецьку. Ми сміялись, і я додав, що німців, поляків, татар і самоїдів треба зробити греко-католиками» [11, 127]. Такі вечори відбувалися у Є. Гребінки, де пригощали гостинцями з України, гостям добре до смаку були ковбаси, сало та вареники. 1839 р. Літо. Шевченко відвідує літературно-музичні вечори у М. Глінки. На цих вечорах часто бували В. Белінський, І. Крилов, К. Брюлов. А ось ще один спогад М. Маркевича про вечір 9 травня 1841 р., на якому було 53 особи, серед них Струговщиков і Шевченко. Струговщиков Олександр Миколайович – російський поет і перекладач. У 1841 р. був редактором-видавцем «Художественной газеты», в якій надруковано повідомлення про малярські твори Т. Шевченка з ним був добре знайомий і Белінський. Критик давав високу оцінку перекладам Струговщикова і особливо доброзичливо відгукувався про них в пресі. Особисто В. Белінський познайомився з О. Струговщikovим наприкінці 1839 р. 27 квітня 1840 р. він був на вечорі у нього в товаристві М. І. Глінки, Брюлова, Шевченка та інших. Пізніше (1952 р.) ця подія спонукала радянського художника Юрія Балановського створити картину «Зустріч Т. Г. Шевченка з В. Г. Белінським на вечорі у О. М. Струговщикова». В архівах зберігається книжка з власницькими написами на ній Т. Шевченка – Кольцов Олексій Васильович. Вірші: з портретом автора, його факсиміле та стаття про його життя і творчість, писана В. Белінським.

Ця коротка розвідка про стосунки геніального російського літературного критика і геніального українського поета, живописця, академіка гравюри показує суперечливість у суспільстві щодо їх відносин і їх зв'язки потребують ширшого осмислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белінський В. Т. Полное собрание сочинений. Москва 1954,1955,1956.
2. Гиштаус В. В., Гоголь Воспоминания Письма Дневники Москва, 1999.
3. Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо Харків, 2000.
4. Єфремов С. Вибране Київ, 2002.
5. Літературна Харківщина Довідник Харків, 2002.
6. Літературно - науковий вісник, Львів 1898.
7. Слово Просвіти Тижневик Київ, № 9,4 -10 березня 2010 р.
8. Шевченко Т. Кобзар Київ, 1985.
9. Шевченко Т. Твори у 5 томах. – К., 1979, Т.5.
10. Шубравський В. Б. Тарас Шевченко в оцінці Белінського; припущення і дійсність. Українська мова і література в школі, 1988, № 3, ст. 10-15; 11.
11. Доля Книга про Тараса Шевченка в образах та фактах, Київ, 1993.

Г.П. Столярова, В.Д. Столяров

**«Притча Григорія Сковороди «Вдячний Еродій» –
ВЗІРЕЦЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ»**

У 2022 р. виповнюється 300 років від дня народження великого українського філософа, поета, педагога, просвітителя Григорія Савича Сковороди. Треба гідно й повноцінно відзначити знаменний ювілей видатного українця, зробити його творчість і вчення дорогоцінним набутком усього суспільства. В зв'язку з цією датою фахівцями навчальних, наукових та бізнесових установ, міст та районів Харківської, Полтавської, Сумської, Черкаської, Запорізької, Львівської та інших областей разом з представниками владних структур і громадських організацій започатковано Великий Проект «Григорій Сковорода – 300» (далі Проект) на Міжнародній науково-теоретичній конференції 25–26 вересня 2002 р. у Харкові. Це – Проект в Україні національного масштабу ХХІ століття. Він має ціннісну основу (насамперед «справедливості», «свободи», «щастя», «здоров'я»). Сприяє пошуку відповідей з позицій вчення Сковороди на проблеми ІІІ тисячоліття, визначених світовою спільнотою в Нью-Йорку у 2000 р., суттю яких є створення умов для сталого розвитку суспільства. Особлива увага в Проекті приділяється вихованню патріотизму на духовних засадах населення всієї України, туризму, який тісно пов'язаний з формуванням особистості та її сталого розвитку, просвітництву і освіті, розповсюдженню знань на основі ідей Г. Сковороди. В програму Проекту включений пункт – створити систему молодіжних краєзнавчих клубів сквородинців, залучивши до участі студентів вищих навчальних закладів та учнів середніх шкіл з орієнтацією на участь у державних програмах в розбудові незалежності України.

До участі у Проекті долучились харківські краєзнавці. Вони не тільки беруть участь у конференціях, семінарах, які проводяться в бібліотеках, навчальних закладах та в літературно – меморіальному музеї Г.С. Сковороди в с. Сковородинівка, але і самі організовують заходи, які сприяють поширенню знань про творчість філософа. За їх ініціативи в м. Ровеньки на Луганщині, в якому подорожуючи в Таганрог в 1781 р. до свого учня і друга Григорія Ковалінського гостював Г. Сковорода, міській центральній бібліотеці присвоєно ім'я Г.С. Сковороди. Ця подія зафіксована в альбомі «Історія міста Ровеньки». Харківські краєзнавці неодноразово приїздили в це місто, зустрічались з працівниками краєзнавчого музею, бібліотеки та учнями шкіл. Допомога-

ли оприділити які будівлі, вулиці та пейзажні ландшафти збереглися з часів перебування філософа в Ровеньках, дарували книги про Сковороду. В результаті цього спілкування за сприяння міської ради працює туристичний маршрут «Стежка Сковороди». Учні старших класів гімназії беруть участь в тематичних сквородинських семінарах, які проводять в бібліотеці ім. Сковороди, кращі доповіді друкують в місцевій газеті «Вперед – Ровеньки».

Харківські краєзнавці розробили туристичний путівник «Стежка Сковороди у Харкові», який дає можливість не тільки городянам, але й гостям міста познайомитися з історичними куточками, пов'язаними із життям філософа. Краєзнавці щорічно проводять «Сковорodinські читання» за участю усіх бажаючих познайомитися і глибше пізнати творчість Г. Сковороди. Теми вибирають найрізноманітніші, бо саме така творчість цієї світлої людини. Одна з тем, зокрема, називалась так: «Притча Григорія Сковороди «Вдячний Еродій» – взірець національної освіти». Твір написаний в 1787 р. і зовсім з новою для Сковороди-філософа теми, але природної для нього як педагога. Навчитель і мудрець – наставник за покликанням, він велику увагу приділяв (практично і теоретично) вихованню працелюбного, чесного, скромного, морально чистого члена суспільства, здорового духом і тілом. У притчі розмовляють Мавпа з Еродієвим пташам про виховання. Ця тема дуже хвилювала Г. Сковороду. Позитивним героєм притчі є Еродій (журавель). Ці птахи непримиренні вороги зміям і буфонам, тобто отруйним жабам. Ця символіка не випадкова. Це був той час, коли царським указом проголошувалося скасування Козацької держави, були знищені всі рештки автономного життя України. Національної освіти в час написання «Вдячного Еродія» не існувало. Київська академія zdeградувала, бо була зрусифікована. Спроби завести національні університети за К. Розумовського результату не дали. Цензура до всього українського була жорстокою. Тому Сковорода вимушений був писати символічно, закодовано. У 1782 р. він пише 14-у пісню, яку назвав стародавньою малоросійською. В ній багато символів. До всіх образів поет докладно подає роз'яснення. Сирени – кайдани, Ізраїль – це Україна, гідра – звір – Московська імперія, ясно стає значення рядків: «Руки зв'язані і ноги, як минути сіті?» [2, 61]. Зв'язана Україна, це на неї накинута сіті. Сирен – шле «із океану пісню солонку – оману» [2,61] (імперська демагогія). Бідна душа в українця топиться в цьому морі. Радить Г. Сковорода речі насущні і конкретні: «Розпусти свої вітрила, розуму свого крила» [2,62]. Тобто головна зброя в цей час – Розум, Освіта. Зміст твору – діалог Еродія і Мавпи, людини усвідомленої та людини юрби. Основа світогляду Еродія – родина. Перше в ній – пошана до батьків, які виростили й виховали дітей на народних традиційних принципах. Мавпа вважає, що освіту треба здобувати в училищах, в яких навчають «усемовні папуги». Григорій Сковорода заперечує чужеземну освіту, бо українська людина, навчаючись в іноземних (московських) училищах, утрачала свою Богом визначену національну сутність. Еродій вважає, що починати треба виховання людини в батьківській родині, є два головні батьківські обов'язки:

«На добро народити й добра навчити» [3,105]. Оскільки людина добра од природи, то «народженого до добра неважко навчити добру»[3,108] – підкреслював Сковорода у цій філософсько – етичній притчі. Роль вихователя – вчителя повинна полягати в тому, щоб не ламати природні нахили учня, а сприяти їх розвитку: «Не вчи яблуню родити яблука: вже сама природа її навчила. Загороди її лише від свиней, зріж будяки, прочисть від гусені, стеж, аби на коріння не потрапила сеча» [3,108]. Словами Еродія Сковорода навчає людей ще одній мудрості: «Не бажай непотрібного і зайвого. Не за потрібним, а за зайвим за море пливуть. Від непотрібного і зайвого – всіляка труднота, всіляка погибель. Адже все, що потрібне, – дешеве, а що зайве – дороге» [3,113]. Освіту повинні одержувати не лише панівні класи, а всі люди. Тим часом саме панське виховання, яке виліплювало аристократично – космополітичних перевертнів, формувало соціально – моральних потвор і дурнів, викликало найгостріший осуд Сковороди. Мавпа пишається тим, що її діти шляхетно виховані, синок служить пажем у мароккського володаря, а звідти прилетіла до своєї рідні тутешня папуга і сказала, що государ ударував його золотом табакеркою. На питання Еродія – а нащо йому табакерка: – Мавпа відповіла, щоб носити і володіти. Отже, вищі стани суспільства в Україні, які ганяючись за маєтками, російськими чинами, дворянським званням уневажили головну природну потребу національного самозбереження. А в образі Еродія Сковорода виводить людину добронароджену і на добро виховану, головне у ній – розум, чистота, моральні засади у традиції родини (народу). Еродій та його родина, а також храм, на якому вони будували своє гніздо, виростають в алегорію України. Це ті родини, які бажали зберегти національну ідентичність та моральну ментальність нації. Ось які великі речі стояли за зовні ніби й примітивною балачкою Еродія і Мавпи. Під час дискусії учасники «Сковородинських читань» прийшли до висновку, який написав Г. Сковорода у творі «Вступні двері до християнської доброчесності»: «Не шукай щастя за морем, не проси його в людини, не мандруй планетами, не тягайся палацами, не плазуй земною кулею, не блукай Єрусалимами» [2,142]. За золото можна купити все, але не щастя. Рідна земля, народ, повітря і сонце – завжди с тобою. Самозбереження нації має покладатись на творіння духовних храмів, якими є родини, що бажують щастя для свого народу. Григорій Сковорода шукав саме такі родини на Слобожанщині, які усвідомлювали, що треба вчитись «вдома». Саме такі родини зберігають той святий дух, який допоміг українському народу зберегтись.

ЛІТЕРАТУРА

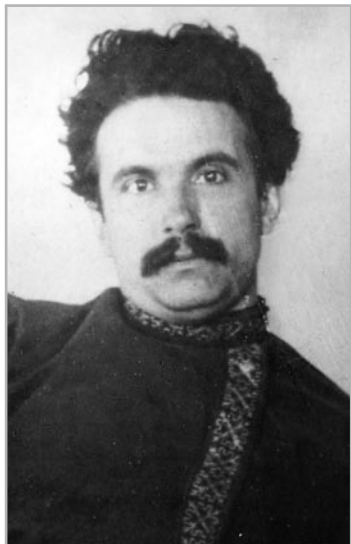
1. Махновець Леонід. Григорій Сковорода. Біографія. – К., 1972.
2. Сковорода Г.С. Повне зібрання творів: У 2-х т. Т.1. – К., 1973.
3. Сковорода Г.С. Повне зібрання творів: У 2-х т. Т.2. – К., 1973.

До 70-річчя

Прокатова Тетяна Юхимівна (1942 р.) – мистецтвознавець. Закінчила Ленінградський інститут живопису, архітектури та скульптури ім. І.Ю. Рєпіна (1960–66 рр.) у Харківському художньому музеї працює з 1969 р. на різних посадах: завідувачки відділами декоративно-ужиткового, сучасного та зарубіжного мистецтва, а також його фондами. Займалась комплектуванням, дослідженням, популяризацією експонатів та опікувалась їхнім збереженням. Автор-експозитор низки концептуальних виставок з фондів музею, активний учасник міжнародних та вітчизняних науково-практичних конференцій. Дослідник західноєвропейського та сучасного мистецтва. Автор численних каталогів, наукових статей. Неодноразово була відзначена грамотами Міністерства культури, Облдержадміністрації, громадських організацій.

Т.Е. ПРОКАТОВА

АЛЕКСЕЙ ГРОТ – УЧЕНИК МАТИССА

А. Грот, 30-е годы.

В небольшом поселке Кочеток на Харьковщине своими удивительными цветами, прекрасными сортами яблок и великолепным виноградом славился селекционер Алексей Николаевич Грот. Но лишь немногие знали, что он много и плодотворно занимался живописью, внес значительный вклад в развитие харьковской художественной школы как художник и педагог.

Алексей родился 18 марта 1880 года в Москве. Фамилия Гротов была хорошо известна в России еще с XVIII века. Яков Карлович Грот, дед Алексея – выдающийся русский филолог, академик, вице-президент Петербургской Академии Наук. Его книга «Русское правописание» имела огромное значение, а правописание «по Гроту» сохранялось вплоть до орфографической реформы 1918 г. Отец, Николай Яковлевич – основатель и первый редактор журнала «Вопросы философии

и психологии», в свое время преподавал в Нежинском историко-философском институте. Там же он познакомился с дочерью директора – Натальей Лавровской, на которой и женился.

Алексей Николаевич Грот, их сын, с 1903 года учился в Санкт-Петербургской Академии художеств, откуда был исключен в 1905 году за участие в революционном движении. Однако занятие живописью не оставил, более того, принимал активное участие в выставочной деятельности, о чем и свидетельствуют каталоги за 1905, 1906, 1908 годы.

В 1908 году А. Грот уезжает в Париж, где продолжает художественное образование в мастерской широко известного французского живописца Анри Матисса, творчество которого оказало влияние на молодого художника, вдохновляя его на поиски нового изобразительного языка в современной живописной стилистике.

А. Грот, «Портрет сына»,
1936 г. Бумага. Пастель.

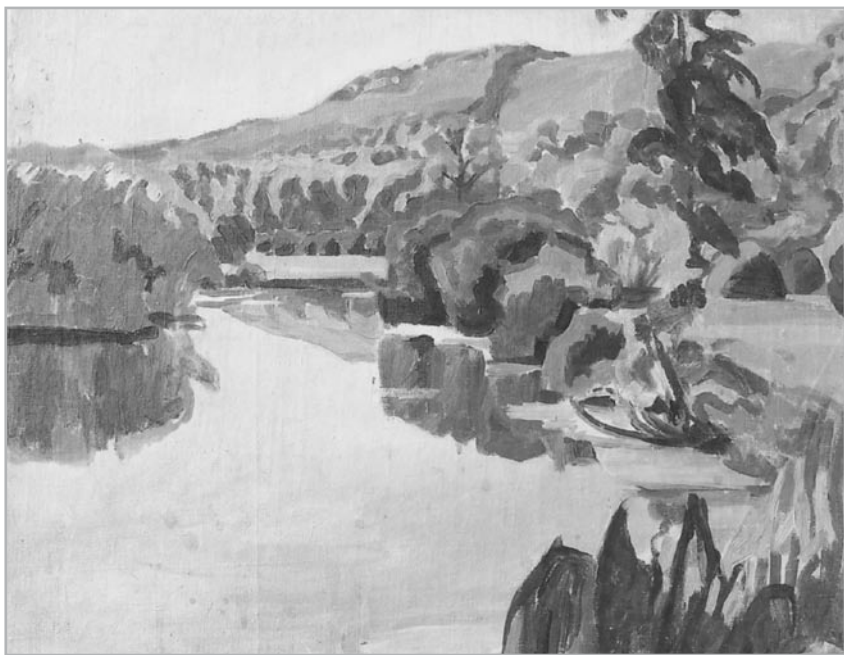
А. Грот, «Портрет жены»,
1914 г. Бумага. Пастель.

Из Парижа Алексей возвращается в Харьков и в 1910 году совместно с художником Э.А. Штейнбергом¹ он создает художественную студию. Известный график В.А. Милашевский в своей книге «Вчера и позавчера... Воспоминания художника» рассказывает: «Вся атмосфера этой мастерской меня захватила. Я видел, как писал А. Грот. Как это красиво, - думал я. И как молодо по своей сути и чувству радости»².

Сохранились также письма Милашевского к Гроту, в одном из которых он пишет: «Я с такой благодарностью всю жизнь вспоминаю Ваше теплое участие ко мне и те семена любви к новому искусству, которые Вы бросали в мою душу, жадную до всего, душу семнадцатилетнего харьковского реалиста. И эта благодарность в душе прожила всю мою жизнь. Я помню до сих пор как учили Вы меня смотреть в упор не в один цвет, а краешком глаза всматриваться в другой и анализировать его! Этот прием расширенного зрения и умения думать сразу о нескольких окрашенных предметах берег я всю жизнь и всегда внутренне благодарил Вас за него!» В мастерской А. Грота учился и украинский художник-авангардист В.Д. Ермилов³.

Отдавая много сил и времени преподавательской работе, А. Грот много занимался живописью, о чем свидетельствуют каталоги выставок 1910 – 1912 гг. в Харькове.

С 1914 по 1915 год А. Грот живет в Москве и экспонирует свои работы на выставке «Художники Москвы – жертвам войны». После службы в армии с 1916 по 1917 год он возвращается в Харьков и в конце 20-х становится

А. Грот, «Речка Донец», 1913-1914 гг. Холст. Масло.

председателем Всеукраинской секции художников-самоучек. Лев Красовский пригласил А. Грота работать в секции в качестве преподавателя, а художник Георгий Мелихов, начинавший свой творческий путь в харьковской студии самодеятельных художников, рассказывал: «... В памяти моей сохранились воспоминания о нем (А. Гроте – ред.) как о хорошем художнике и добром человеке. Мне особенно льстило то обстоятельство, что я пользовался советами ученика Матисса. Он рассказал о прославленном французском мастере, и мое восприятие Матисса тогда, да и в дальнейшем, всегда было рядом с памятью об Алексее Николаевиче». Ещё один ученик А. Грота, художник Виктор Савенков, писал о творчестве учителя: «Почти во всех работах – праздник цвета, прямо-таки чистая детская радость!» Харьковские творцы А. Акишин, Г. Космачев, П. Шигимага, З. Юдкевич вспоминают А. Грота как человека деликатного и очень доброжелательного. О нем говорят как о мудром учителе, имевшем огромный запас знаний в области литературы и искусства.

С 1930 года Алексей Николаевич выбирает постоянным местом жительства поселок Кочеток. Однако война принесла в его жизнь большую беду – его дочь и сын были вывезены в Германию и о дальнейшей их судьбе ничего не известно. После войны Алексей Николаевич работал преподава-

телем в лесном техникуме и местной школе. Он увлекся садоводством, возможно, в этом сказалась постоянная любовь художника к красоте. Личная трагедия А. Грота сделала его человеком замкнутым. Умер Алексей Николаевич в Кочетке в 1965 году.

В довоенный период Грот работал много и плодотворно, но, к сожалению, сохранилось небольшое количество его работ. Пять живописных этюдов, приобретенных у А. Грота в 50-ые годы художником В. Савенковым, стали впоследствии достоянием собрания Харьковского художественного музея благодаря коллекционеру М. Кондрацкому. Этюды были написаны А. Гротом с 1913 по 1914 годы в поселке Садки на Харьковщине и в Крыму. Судя по характеру этюдов, их мог создать только человек, воспринимающий искусство и поэзию. В натюрморте «Синее» (из частной коллекции) по «смеющимся» краскам, умению придавать им силу любви художника к синему цвету ощущается увлеченность А. Гротом живописью Матисса.

Живописные работы А. Грота изысканны по цвету, а динамичное звучание линии, вносящей в картины орнаментальное начало, использовано им в полную меру. Художник зачастую, избегая остроты и драматичности в изображении события, создает произведения, утверждающие гармонию природы и человека, как в работах «Крымский пейзаж» (из частной коллекции, 1916 г.), пейзаж «Кочеток» и «Портрет жены» (ХХМ). Жизнь Алексея Николаевича была нередко наполнена трагическими событиями, но, обладая огромной волей, художник находил путь, который вел к спасению, и тогда личное горе отступало, а в живописи звучала радость бытия.

¹ **Штейнберг Эдуард Антонович** (1882–1935 гг.) – учился в Московском училище живописи, ваяния и зодчества, где занимался в классе В. Серова и К. Коровина. В 1905 году за участие в студенческих выступлениях Штейнберг был исключен из училища. В конце 1905 года уезжает в Германию (Мюнхен), где учился в частной художественной академии профессора Шимона Коллогена. В 1907 году, вернувшись из-за границы, Штейнберг вновь поступает в Московское училище и заканчивает его в 1909 году, получив звание художника.

² **Милашевский Владимир Алексеевич** (1893–1976 гг.) – начальное художественное образование получил в студии А. Грота и Э. Штейнберга в Харькове. В 1912 году приехал Петербург, посещал студию Кремера и в том же году поступил в Высшее художественное училище при Академии художеств на архитектурное отделение. В 1915–1916 гг. занимался в Новой художественной мастерской у М. Добужинского и А. Яковлева. С 1924 года и до конца жизни – в Москве. Лидер и теоретик группы «Тринадцать» (1929–1931 гг.), автор её основных теоретических принципов. Один из наиболее самобытных графиков советского времени. Живописец. Автор мемуаров «Вчера, позавчера... Воспоминания художника».

³ **Ермилов Василий Дмитриевич** (1894–1968 гг.) – учился в Харьковской художественно-ремесленной учебной мастерской декоративной живописи (1905–1909 гг.), Городской школе рисования и живописи (1910–1911 гг.) и студии А. Грота и Э. Штейнберга (1913–1914 гг.). Далее продолжил образование в Москве (МУЖВЗ, 1912 г.) и в студиях И. Машкова и П. Кончаловского (1912–1913 гг.). Жил и работал в Харькове. График, художник-оформитель.

Т. Е. ПРОКАТОВА**КОЛЛЕКЦИЯ Г. Я. КРИГЕР – М. З. ФРАДКИНА.
ИСКУССТВО ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ**

Харьковского художника М. З. Фрадкина в мире искусства знают как прекрасного графика и страстного коллекционера. Вместе с женой Г. Я. Кригер он собрал значительную коллекцию произведений живописи, графики, декоративно-прикладного искусства отечественных и зарубежных мастеров, которая насчитывает около 4000 экспонатов. После смерти художника в 1976 году коллекция поступила в Харьковский художественный музей. Раздел зарубежного искусства включает работы мастеров Италии, Франции, Голландии, Германии, Австрии и других стран XVI-XIX столетий. Целый ряд живописных работ связан с именами известных мастеров Европы. Заслуживает внимание картина фламандского художника XVII века Давида Тенирса младшего «Жанровая сцена». Творчество этого художника носит интимный камерный характер, тяготеющий к искусству Голландии. Оно развивалось параллельно господствующему во фламандском искусстве XVII века монументальному, проникнутому патетикой и героизмом направлению живописи П. Рубенса и его круга. Сюжет небольшой по размеру – «Жанровая сцена» Тенирса носит характер занимательного рассказа – и по своему решению близок к работам из собрания Государственного Эрмитажа («Сцена в кабачке», «Деревенский музыкант»). Сравнительный визуальный анализ позволяет утверждать, что «Жанровая сцена» Д. Тенирса относится к 30-40 годам XVII века – периоду, когда художник испытывал значительное влияние голландского живописца А. Брувера, что сказывается в выборе сюжета и в несколько шаржированном образе слуги.

В составе коллекции Кригер-Фрадкина в музей поступила работа, которую первоначально определили как декоративный натюрморт голландского художника XVII века. Мастерство исполнения натюрморта «Цветы» очень высоко, что позволило предположить авторство талантливого живописца, вероятно, круга голландского художника XVII века Яна де Немы. Тщательное изучение произведения дало результат – автор натюрморта известный немецкий художник Абрахам Миньон. Этот вывод был подтверждён в Эрмитаже доктором искусствоведения И. В. Линник. А. Миньона называют наряду с художником К. Паудиссом, крупнейшим мастером немецкого

натюрморта середины XVII века. Натюрморт «Цветы» Миньона искусствовед Юрий Алексеевич Тарасов в книге «Голландский натюрморт XVII века» относит к лучшим работам художника наряду с другими его близкими по тематике натюрмортами: «Натюрморт» (Кельн, музей Вальрафа - Рикартица), «Букет» (Роттердам, музей Бойманса ван Бёнингене), «Букет цветов» (Амстердам, Рейх-мюсеум), «Цветы в вазе» (Санкт Петербург, Государственный Эрмитаж).

Натюрморт «Цветы» характеризуют изысканность, декоративность цветового решения, виртуозность живописной техники, исключительная тщательность в передаче деталей.

В числе произведений, поступивших в музей из коллекции Кригер - Фрадкина, было полотно неизвестного художника, условно названное «Пожилой мужчина с черепом в руках». У сотрудников музея возникло предположение, что эта работа по своей живописной манере выполнена мастером немецкой школы XVIII века, а интерпретация сюжета с черепом определила главного героя картины – святого Иеронима. Дальнейшие поиски привели к имени немецкого художника II половины XVIII века Бальтазара Деннера. Для творчества Б. Деннера характерно стремление вырваться из тисков обязательных требований придворного заказа, обратиться к непритязательному, непринуждённому изображению реального мира. Деннер предпочитал писать лишённые всякой идеализации старческие лица. Несмотря на достаточно поверхностный с точки зрения современного зрителя повествовательный характер, на увлечение внешними деталями, натуралистически-точной передачей дряблой старческой кожи, мелкой сети морщин, воспаленных слезящихся глаз – деталей, не поддержанных энергией живописи, всё же его работы свидетельствуют, что Деннер не мог удовлетвориться избитым штампом придворной моды. Он мог создавать в своих работах достаточно убедительные образы.

Знакомство с произведениями Б. Деннера, находящимися в Государственном Эрмитаже, в частности с его картиной «Святой Иероним», подтвердило предположение о том, что полотно из коллекции Фрадкина является авторским вариантом этой работы художника. Такое же заключение дал сотрудник Государственного Эрмитажа, кандидат искусствоведения Н.Н. Никулин. Эрмитажная работа Деннера была показана на многих выставках, о чём свидетельствуют каталоги Эрмитажа (1870 г., 1893-95 гг. и 1916 г.). Известный русский искусствовед А. Сомов дал высокую оценку «Святому Иерониму». «Эту картину можно смело назвать чудом живописи и лучшим произведением трудолюбивого и терпеливого Деннера»¹.

Из коллекции Фрадкина в состав собрания музея вошли произведения мастеров разных европейских художественных школ, ранее в коллекции не представленных. К ним относятся картины художественной школы живописи Пала Бема, работавшего во второй половине XIX века. Он писал

картины из жизни крестьян, рыбаков, цыган, трактованные в романтическом плане. Работы «Крестьянская семья» и «Цыгане» камерны по сюжету, но активны по цветовому решению. В этих произведениях академические в своей основе принципы пластического решения сочетаются с декоративными особенностями колорита и попыткой передать пленэрное рассеянное освещение пейзажного фона.

Будучи талантливым графиком, обладая тонким вкусом и знаниями в этом виде искусства, М. З. Фрадкин собрал интереснейшую коллекцию зарубежной графики, как оригинальной – рисунок, акварель, сепия, – так и эстампа – резцовая гравюра на металле, офорт, литография. Уникальное собрание музея пополнилось благодаря его коллекции достойными именами европейских художников и их произведениями.

Акварель голландского художника Ваутера Версхюра (1812-1874 гг.) «У колодца» по выбору сюжета характерна для мастера. В композиции естественно сочетается жанровая сцена и пейзаж. Замечательное владение автором техникой акварели – прозрачной, воздушной – углубляет лирическое настроение.

Особую ценность коллекции графики придаёт наличие в ней первоклассных гравюр художников Нидерландов, Австрии, Германии и Италии.

Историки искусства рядом с именем крупнейшего мастера старой резцовой гравюры Альбрехта Дюрера называют нидерландского художника XVI века Генрика Гольциуса. В мастерской Гольциуса его талантливые ученики по рисункам учителя делали блестящие резцовые гравюры на меди. К таким работам относится гравюра «Благовещение», исполненная Яном и Андрианом Коллартами. В этой композиции столь изысканно звучат декоративные элементы. Вместе с тем, эти декоративные детали – ваза с цветами, корзина для рукоделья – вводят в атмосферу времени, несут определённую смысловую нагрузку, связывают религиозный сюжет с земной жизнью.

Отдел зарубежной графики пополнился первоклассными произведениями орнаментальной гравюры. Искусство орнамента внедряло в жизнь многочисленные декоративные идеи, полезные архитекторам, живописцам, скульпторам. Оно было влиятельной силой в формировании художественных вкусов эпохи. В работе неизвестного немецкого художника «Цветы» богатая фантазия гравёра, его виртуозное владение техникой резцовой гравюры, выразительность арабесковой линии создают сказочно-прекрасный растительный орнамент.

Однако возникновение и развитие орнаментального эстампа следует рассматривать в прямой связи с художественными ремёслами и архитектурой. Лучшие из гравёров-орнаменталистов не ограничивались изображением узоров, а создавали самостоятельные произведения графического искусства, в которых именно орнамент играет ведущую роль. Он широко использован в композиции нидерландского мастера XVI века Иоганна - Ай-

ларта Фризиуса. Художник заключает сюжетную сцену внутрь сложного обрамления, что придаёт гравюре особую монументальность. Он стремится передать языком гравюры характер скульптурного рельефа, так что декоративная рама привлекает внимание своей необычностью не в меньшей степени, чем сцена внутри неё. Австрийский гравёр на меди Тоблас Лобек работал в Вене, а с 1750 года в Кельне. Был популярен как автор орнаментальной гравюры. Его лист «Месяц ноябрь под покровительством Дианы» носит характер свободной графической фантазии. Хрупкая и живая линия гравировальной иглы сообщает работе особую воздушность. Изысканность, утончённость, особая элегантность отличают это произведение.

В числе мастеров, вошедших в историю развития западноевропейской гравюры, можно назвать французского художника Жака Леба (1707-1783 гг.), он известен также как учитель лучших французских гравёров второй половины XVIII века, большой знаток и эксперт в области графики. Леба создавал гравюрные воспроизведения работ Ватто, Буше, Ланкре и других, но гравировал и собственные композиции, в числе которых и лист из коллекции Кригер-Фрадкина «Пьеро», отмеченный сложностью технического мастерства.

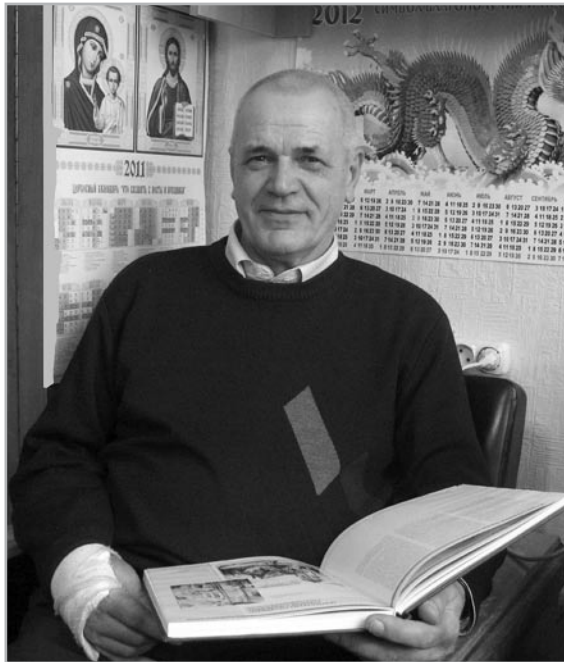
Художник Жозеф Лонсинг (1739-1799 гг.) известен как живописец и гравёр. Он исполнил целый ряд графических воспроизведений работ итальянских художников. Его гравюра с полотна Джулио Романо «Мелиагр и Атланта» – одна из самых известных работ мастера.

Дополняет раздел графики коллекции Кригер-Фрадкина еще один из видов искусства близкого к графическому – вырезка из бумаги. Подобные произведения были особенно популярны в конце XIX - начале XX вв. и часто использовались для украшения интерьеров. Художники, работавшие в этом виде искусства, благодаря наблюдениям и интуиции передавали характер движений того или иного человека. Они обладали редкостным талантом изображать переходные моменты между разными позами, остановленные мгновения. Сделанные при помощи ножниц, что требовало особой сноровки, вырезки немецких мастеров Иосифа Мадленера (1881-? гг.) и Карла Фрелиха (1821-1898 гг.), отмечены исключительным мастерством исполнения. Композиции «Шествие» и «Дети» занимательны по сюжетам, наполнены чувством праздника. Это настроение подчёркнуто ритмом движения фигурок играющих, поющих детей.

В целом коллекция Г.Я. Кригер-М.З. Фрадкина, поступившая в музей, представляет значительную художественную ценность и пополнила музейное собрание произведениями достойного уровня. Наличие в ней работ известных мастеров говорит о высоком уровне художественной культуры её собирателей.

¹ Сомов А. Картины Императорского Эрмитажа. - СПб. , 1859, стр.80-81.

До 70-річчя

Путятін Володимир Дмитрович (1941) – викладач історії мистецтв, старший науковий, провідний науковий співробітник Харківського науково-методичного центру охорони культурної спадщини (з 2004). Закінчив Ленінградський інститут живопису, скульптури та архітектури ім. І.Є. Рєпіна, факультет теорії та історії мистецтв (1969). Був завідуючим кабінету історії мистецтв Харківського художнього училища (1966-1992), завідуючим кафедри історії мистецтв Харківського художньо-промислового інституту (1992-1994), викладачем історії мистецтв в дитячій художній школі № 2 м. Харкова (2002-2005). Консультант Харківської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії і культури, один з провідних викладачів народного університету при цьому товаристві (1970-1979). Коло наукових інтересів – монументальна скульптура Харкова та діяльність українських художників, скульпторів, різноманітні питання історії краю, в тому числі початкових етапів формування державної незалежності України. Автор більше 40 статей про видатних художників Харкова, скульпторів, більше 20 статей про харківських художників в Енциклопедії Сучасної України (Київ, 2005, Т. 1,2), статей у «Зводі пам'яток історії та культури України», більше 20 статей з охорони культурної спадщини у наукових збірках Харкова (1993-2008). Автор книги «Пам'ятки монументального мистецтва Слобожанщини» (2011). За активну методичну роботу удостоєний міським управлінням культури кваліфікації «Спеціаліст вищої категорії» (2004).

В.Д. Путятін**МОНУМЕНТАЛЬНА І ДЕКОРАТИВНА СКУЛЬПТУРА СЕРГІЯ ЯСТРЕБОВА**

Харківська школа скульптури у порівнянні з досягненнями київської і львівської шкіл пластики в історичному плані молода і мало вивчена науковцями, істориками, мистецтвознавцями. Виникла харківська школа скульптури ще в XIX ст. (достатньо згадати художню спадщину Є. Лансере, який працював у своїй садибі у с. Нескучне під Харковим). У XX ст. вона вже мала учбову базу: художнє училище, академію дизайну і мистецтв та промислову базу: скульптурну фабрику, художньо-промисловий комбінат, фірму «Естет», приватні майстерні по виготовленню оригінальних надгробків, а також творчу базу – скульптурну секцію ХО НСХУ від 1933 р., особисті творчі майстерні Ф. Бетліємського, С. Гурбанова, С. Ястребова та інших. У Харкові працювали і продовжують творити династії скульпторів: Риків, Рябцевих, Сови і Ястребових. Художня спадщина названих династій майже не висвітлювалась мистецтвознавцями. Ця стаття є спробою розкрити художні досягнення Сергія Ястребова – сина відомого патріарха харківської школи скульптури Ігоря Павловича Ястребова.

Творчий доробок Ігоря Ястребова згаданий у книзі В.І. Астахової, Т.М. Крупи «Ми харків'яни, нам є чим пишатися!» 2003 р. та розглянутий у статті В.Д. Путятіна «Творча спадщина І.П. Ястребова» 2005 р., в альбомі «Ігор Ястребов» 2011 р.

У післявоєнний період скульптори Харкова працювали в межах традиційного оповідного реалізму. Харківську школу скульптури можна вважати провінційною, майстри 1940-1950-х рр. не збагатили українську скульптуру оригінальними пластичними ідеями.

Покоління скульпторів 1960-70-х рр. відмовились від «повзучого» реалізму і звернулись до експерименту формоутворення, зацікавились «суворим стилем». До Харкова приїхав зі Львова народний художник СРСР М.Л. Рябінін – вихованець московської школи скульптури. На той час він майстерно володів різьбою по каменю, вирішував питання синтезу скульптури з новою архітектурою із збірного залізобетону. Описова пластика вже не відповідала потребам монументальної скульптури. Візирцем вищого професіоналізму тоді вважались майстри «суворого стилю»: москвичі Л. Кербель, Д. Рябчев; Г. Іокубоніс та інші митці Прибалтики. Суттєве значення на поширення впливу прибалтійської пластики мали публікації в журналах «Творчество» і «Декоративное искусство СССР». Навіть, традиційні реаліс-

ти Харкова В. І. Агібалов, Я. Й. Рик, Д. Г. Сова, М. Ф. Овсянкін відійшли від сфуматто і захопились порубаним каменем.

Народився Сергій Ястребов 22 березня 1959 р. у родині харківського скульптора І. П. Ястребова. Дитинство малого Ігоря випало на важкі роки німецької окупації та голодний післявоєнний час. Наперекір життєвим обставинам, Ігор Павлович вистояв і досяг вершин майстерності у скульптурі. В станковій композиції «Мати» (1964 р., вапняк) Ігор Ястребов відтворив образи коханої дружини і сина. Цей твір весь пройнятий відчуттям сімейного щастя: усміхнена жінка нахилилась над сплячим малюком. Образ дружини сповнений духовного пориву і тремтливості. Обличчя малюка вражає правильністю, досконалістю і безтурботністю. Кам'яна «шуба» своїми рваними формами лише підкреслює бездоганність реалістичних образів. Цілком правомірно, що цей твір потрапив до Одеського художнього музею в експозицію українського мистецтва. Так, завдяки батьківській любові та майстерності образ маленького Сергія увійшов у сучасну художню культуру у якості натури. Атмосфера теплих родинних стосунків і матеріальний добробут допомогли сину визначити власний творчий шлях.

С. І. Ястребов все життя мешкає в Харкові. У 1974-1976 рр. вчився на скульптурному відділенні художнього училища у скульптора О. І. Фоменка. В 1976-1977 рр. працював карбувальником у виробничому комбінаті Художнього фонду УРСР. Протягом 1977-1982 рр. закінчив скульптурне відділення художньо-промислового інституту. Його добрими викладачами були зав. кафедрою В. П. Воловик та викладачі Д. Г. Сова і Л. Г. Жуковська. В 1982-1984 рр. служив у лавах Радянської армії. Від 1984-до 2009 рр. викладав скульптуру в художньому училищі. У внутрішньому дворіку училища зберігаються декоративні скульптури з вапняку, виконані дипломниками під керівництвом С. Ястребова. Вони приваблюють загадковою алегорією образів і досконалістю різьби по каменю. Найбільш драматична подія громадського життя С. Ястребова – це виконання державного обов'язку по ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи в червні-липні 1986 р. Після років реабілітації і лікування С. Ястребов продовжує активно жити і плідно працює як менеджер і скульптор.

Головна риса його життя: постійний творчий пошук і робота в скульптурній майстерні. За 30 років творчої активності він працював майже в усіх жанрах скульптури. Його різноманітні твори прикрашають міста і парки України. Заради збереження особливостей жанрів художню спадщину майстра краще розглядати не в часовому вимірі, а за видовим різновидом скульптури.

Одна з перших творчих робіт С. Ястребова, що здійснена в натурі за власним проектом, це пам'ятний знак «Воїнам-зв'язківцям» (залізобетон, 1983 р.). На той час він служив інструктором - зв'язківцем і отримав завдання від командира полку створити пам'ятник. Військовій частині потрібна була тематична скульптура для проведення біля неї урочистостей. Для

виховання молодого покоління воїнів потрібен був героїчний приклад з їх військової професії, тому командир і погодився на створення пам'ятника воїнам-зв'язківцям.

Півроку солдат-скульптор розробляв і узгоджував план та ескізи пам'ятника. Потім стільки ж літнього часу витратив на спорудження власноруч постаменту з бутового каменю та стели із залізобетону і урочистої алеї з бетонних плит. Пам'ятний знак відтворює образи воїна часів Великої Вітчизняної війни і молодого солдата 1980-х років. Художник відмовився від ілюстративного описового трактування теми. Глядач бачить і завдяки крупному плану добре відчуває внутрішній стан героїв під час виконання службових обов'язків. Літній воїн у залізній касці доби війни знаходиться серед руїн і з'єднує розірваний дріт, відновлюючи зв'язок між підрозділами фронту. Його обличчя сповнене зосередженості і вольового зусилля. Складається враження, що боєць поранений, але виконує бойове завдання. Солдат сучасної армії (в пілотці) немов пильно вдивляється вдаль і уважно слухає через навушники радіопростір. Він також готовий виконати бойове завдання за будь-яких умов. Його образ оточений атрибутами сучасного обладнання зв'язківців: автомат, значки трьох кваліфікаційних розрядів воїнів та перфострічка. Пам'ятник встановлений на постаменті з бутового каменю (1х10х1 м) і облицьований декоративними плитами з вапняку. Під ним крупними літерами викладено гасло «Слава воинам – связистам» Пам'ятник добре розкриває історичну естафету військових поколінь.

Минули десятиліття. У жовтні 2011 р. ми з Сергієм Ігоревичем відвідали в/ч. А 1215 (Харків, Комсомольське шосе). (Змінилась спеціалізація військової частини. На зміну зв'язківцям прийшли ракетники.) Старе гасло прибрали, Влаштували перед пам'ятником газон і асфальтову площадку. Праворуч від стели встановили зенітну установку С-200. Пам'ятник став менш масштабним і більш технократичним. Брутальна пластика стели добре сполучається з ракетним комплексом С-200. Військові колишнього воїна-скульптора зустріли з вдячністю. У розмові командир частини влучно порівняв подвиг героїв війни і обов'язки молодого покоління воїнів української армії. Митець був задоволений актуальністю свого творіння в нових умовах української армії. На жаль, цей монументальний витвір можуть бачити тільки військові.

У 1984 році С. Ястребов разом з арх. П. А. Солобаєм взяв участь у створенні громадського пам'ятника «Військовим поколінням» у сел. Жихір.

Під час оборони Харкова жорстокі бої у с. Жихір точилися у жовтні 1941 р., а при визволенні міста – у лютому - березні 1943 р. та серпні 1943 р. За спогадами ветерана Чумаченка М. С. вперше сел. Жихір, Буди, Огульці були звільнені від німців 16 лютого 1943 р. 3-ю танковою армією маршала Рибалка.

Після важких боїв на Курській дузі війська Степового і Воронежського фронтів протягом 3-10 серпня 1943 р. просуvalись з боями на захід і пів-

день. Звільнивши Белгород, 58-а армія під керуванням генерала І. М. Ма-нагарова почала визволення Харкова. (За даними Червонозаводського райвійськкомату селище Жихір відвойовували 170, 204, 205, 225 стрілецькі полки 81 окремої винищувальної стрілецької дивізії, 1669, 1848 артилерійські винищувальні протитанкові полки 452-ї окремої артилерійської дивізії). Радянські війська здійснили прорив оборонного укріплення німців і вийшли до річки Уди на південному сході міста.

Харків було взято після тривалих збройних сутичок. 23 серпня о 3-ій годині ночі стрілецькі підрозділи, за підтримки мінометів та артилерії, разом з танками і саперами перейшли у наступ. Бійці 81-ї гвардійської стрілецької дивізії успішно відбили контратаку німців, яка розпочалась на північно-східній околиці селища Жихір. Однак, на південному сході і на півдні у безпосередній близькості від міста ще точились запеклі бої. Небо було чорним від палаючих вибухів снарядів, церква – єдиний висотний споглядальний німецький пункт була розбита радянською артилерією. Річка Уди стала червоною після багатьох спроб переправи радянських бійців. Напруга шаленої боротьби фронтів привела до того, що с. Жихір визволили 23 серпня, а залізничну станцію Жихір лише 28 серпня.

377 радянських воїнів, які загинули в боях при обороні й визволенні с. Жихора від нацистських загартників, поховані в двох братських могилах у шкільному парку селища. Відомі прізвища лише 64 воїнів. У 1965 р. між двома братськими могилами поставлений типовий пам'ятник із цегли і залізобетону на видовженій стелі з рельєфами «Партизани в бою», «Танкова атака» і скульптурною групою «Скорботна мати з сином-суворовцем» роботи Г. Петрашевич. Стела прикрашена двома урнами, що покриті прапорами.

На початку 1980-х рр. Жихірська селищна рада прийняла рішення про створення нового меморіалу. Були зроблені додаткові перепоховання до братської могили із знайдених воєнних поховань у приватних садибах. Встановлений новий пам'ятний знак на честь зниклих в роки війни односельчан.

Проект 1984 р. зберіг непорушними братські могили радянських воїнів, що є виразом поваги до історичної документальної частини комплексу. Новий пам'ятник вирішений на основі естетичних смаків неоконструктивізму. Архітектор П. А. Солобай продовжуючи відкриття Ле Корбюзьє вирішив показати художньо-тектонічні можливості залізобетонних конструкцій. Його стела наче висить у повітрі. Фактично горизонтальний блок закріплений на бетонних консолях. Щоб відчувати красу стели її необхідно обійти з усіх боків. З лицьового боку не відчувається вага бетонної стіни, бо вона майже не торкається землі. Гордовито парить над головами відвідувачів об'ємна зірка. З обох боків стела вражає несподіваною грою геометричних трикутників, прямих кутів і діагоналі. Поступово розумієш, що пам'ятка складається з двох стел: головної і тильної. На головній стелі знаходиться основний напис-епітафія, перед стелою горить вічний вогонь. А на другій тильній стелі

також викладено величезними об'ємними літерами гасло: «Вечная слава героям». Рельєфно виділяється з тильного боку груба фактура литого залізобетону. Таким чином стела з площинної композиції перетворена в об'ємний комплекс, який вельми різноманітний з різних боків. Архітектор показав себе рівноправним художником в синтезі мистецтв. Для тогочасного мистецтва творча співпраця митців була цікавою знахідкою.

Скульптору С. Ястребову була надана можливість зробити подвійний портрет воїнів на патріотичну тему. Після першого самостійного пам'ятника 1983 р. зробити другий було легко, тому що співпадало завдання – військова спадковість. Сергій Ястребов підпорядкував свій рельєф площині стели. Рельєф «Військовим поколінням» збільшено до висоти стели і скульптура ніде не порушує зовнішній силует стели. Головним героєм є воїн-ветеран в залізній касці. Його обличчя сповнене зосередженості, мужності і відчуття виконаного обов'язку перед Батьківщиною. Молодий воїн також сповнений відчуття патріотичного настрою. Художник впевнено показав трагізм і героїчний пафос воїнів-визволителів. Пластичне рішення цілком реалістичне і дещо плакатне, однозначне. Враховуючи художній задум архітектора стели, скульптор також оточив обличчя солдат грою абстрактних геометричних форм, де контрастують світло і тіні, діагоналі та звивисті лінії. Сьогодні, на початку XXI ст. цей пам'ятник сприймається як веління часу. Селище отримало замість типового пам'ятника (1965 р.) оригінальну художню стелу (1984 р.) роботи харківських митців П. Солобая та С. Ястребова.

Замовлення на пам'ятник водопровідникам до С. Ястребова надійшло в 1984 р. Пам'ятник замовив генеральний директор Харківського водогону Валерій Петросов, який очолював «Харківкомунпромвод» від 1972 до 2008 р. Значення водогону, що забезпечує протягом століть велике про-

мислове місто у лісостеповій зоні України, важко переоцінити. 227 років не було водогону. Мешканці міста користувались водою з річок, криниць і джерел. Свій початок водогін міста бере в 17.06.1881 р., коли бельгійська компанія «Рейс и Діль» почала добувати воду з артезіанських свердловин глибиною 200 м. Загальна продуктивність їх досягала 10.000 куб. м. на добу. На початок ХХІ ст. працює 6 водозаборів підземних вод з глибини 80-800 м. 12 насосних станцій забезпечують подачу води з річок Сіверський Дінець, Дніпро, Печенізького, і Краснопавлівського водосховищ. Протягом ХХ ст. потужність Харківського водогону збільшилась в 90 раз. В перерахунку на кожного мешканця міста водоспоживання виросло за добу від 32 літрів 1920-і рр. до 361 л. у 1980-і рр.

Головна ідея пам'ятника (1985) висічена на камяній брилі з боку вул. Жовтневої революції. Це вірш Ю. Стадніченка:

*«Храните люди и народы
Чтоб не иссякла никогда
Живая чистая вода
Неоценимый дар природы.»*

Виходить, що це монументальний твір присвячений воді як джерелу життя на землі. Вода заслуговує високої шани. Таких пам'ятників і фонтанів у світі багато. Навіть у нашому, майже степовому, Харкові побудований фонтан «Дзеркальний струмінь» (1947 р., арх. В. Н. Корж), який давно вже став своєрідним логотипом і символом міста. За своєю популярністю він обігнав усі офіційні архітектурні пам'ятки міста. Така велика шана до невеликого паркового павільйону значною мірою обумовлена поетизацією образу води. Пам'ятник біля головної контори міського водоканалу присвячений трударям – водопровідникам, підприємству «Харківкомунводпром».

Образна концепція пам'ятника поєднала ідею життєдайності питного фонтану та повагу до благородної місії водопровідників. Скеля серед басейну сприймається як романтична метафора подоланих перешкод. Художник вирішив зупинитись не на типовому вигляді харківського водопровідника, а втілити образ сильного майстра, що подає чашу, немов дарує городянам чисту жадану воду. Чудово виліплена мускулатура атлета в живому русі. Виразно і героїчно виглядає оголений торс в дві натуральних величини на тлі полірованої скелі з граніту брунатного кольору. На той час художник захоплювався творами грузинського скульптора Бердзешевілі. І для Харкова молодий майстер створив найпоетичніший образ чоловічого тіла. Правою рукою юнак тримає чашу з дорогоцінною вологою, а лівою зберігає рівновагу тіла у динамічному русі. Посмішка і замріяний погляд юнака добре відтворюють почуття значущості громадської справи. Скеля вірно передає статичну цілісність і міцність. Рух водопровідника також вписаний у форму дисиметричного трикутника. Харківський митець вільно поєднав скелю та чоловічу постать за рахунок рівноваги двох близьких за силуетом трикутників.

За масштабом скульптурна група підпорядкована архітектурному комплексу корпусів центру управління водопостачання Харківщини. Усі споруди Центру: адміністративна, лабораторна і конструкторська мають форму паралелепіпеда. Всі окремі деталі корпусів також створюють варіації прямого кута. Архітектор запланував низку площадок, газонів, шпалерних куців, декоративних туй і фонтанів «Сонце», «Водопровідник» за принципом

контрасту зробив парапети басейнів криволінійними та хвилястими. Низька висота бортиків фонтанів підсилює висоту скульптурної групи. Прозаїчний куточок промислової вул. Жовтневої революції неподалік Південного вокзалу перетворився на упорядковану зелену зону відпочинку. Завдяки дизайнерам пам'ятник, скульптурний образ Водолія став своєрідним логотипом КП «Вода» та банку «Факторіал». На цій же площі біля входу в комунальне підприємство серед тротуарних плит встановлений каналізаційний люк - плита присвячений сторічному ювілею та нульовому кілометру Харківському водогону. За пластичну основу образу взятий динамічний силует роботи С. Ястребова; тиражування та варіації знайденого образу свідчать про досконалість першоджерела.

На кам'яній брилі з боку Центру управління водопостачання міста висічений напис «В пам'ять революційних, бойових і трудових традицій харківських водопровідників». Скромний напис відповідає історичним подіям підприємства. Так, колишній санітарний лікар міськводогону Є.С. Гречанин. став вірним помічником легендарного полководця громадянської війни Г.І. Котовського. Працівники водогону С. Камінський та М. Малов обрані в склад Харківського страйкового комітету в серпні 1918 р. Колишній слюсар А.І. Селявкін брав участь у революційних подіях і громадянській війні як командир автоброньового загону при Раднаркомі УРСР. Згодом він керував броньованими частинами України, першими танковими силами Червоної Армії.

У роки Великої Вітчизняної війни співробітники Харківського водогону воювали на численних фронтах. Завідуючий насосною станцією водогону Г.Д. Савченко брав участь в трансатлантичному переході.

У післявоєнний період будували насосні станції, очисні споруди, 1174 км водогону, три водоводи з труб великого діаметру від Північно-Донецького джерела. Харків'яни утворили перші в країні автоматизовані системи управління процесами водозабезпечення водогону та водопостачання міста.

Побудований магістральний водопровід від каналу Дніпро-Донбас. Чотири фахівці Харківського водопроводу стали лауреатами Державної премії України, 368 співробітників удостоєні високих урядових нагород. Великий мегаполіс та його сотні промислових підприємств цілодобово забезпечуються водою високої якості.

Пам'ятник водопровідникам роботи С. Ястребова став образним втіленням соціальної значущості організації та виразом глибокої пошани до води всіх мешканців Харкова. Продовжуючи цю ідею, В. Петросов став конструктором-розробником двох гідродинамічних фонтанів кольорової музики біля Палацу спорту на Нових домах та в саду ім. Т. Шевченка.

Традиція встановлювати пам'ятники своїм співробітникам виникла ще в 1960-і рр. Політехнічний інститут має цілий меморіальний комплекс (1967) в пам'ять загиблим викладачам і студентам біля головного аудиторного корпусу. Юридична академія встановила пам'ятник учасникам Великої Вітчизняної війни з трьома узагальненими образами (1971). Харківський університет ім. В. Каразіна поставив пам'ятник студбатівцям.(1998).

Пам'ятний знак «Випускникам Харківського інституту інженерів комунального будівництва – учасникам Великої Вітчизняної війни» С. Ястребов створював разом з архітектором Є.А. Святченко. (1993 р.) На час встановлення пам'ятного знаку були відомі імена лише 25 студентів, які загинули на війні. Але ще в перші дні війни мобілізовані до лав Червоної армії 126 студентів і викладачів інституту. Друзі розповіли про героїчний вчинок начальника розвідки артполку Марка Тульчинського, який на початку Курської битви 5.07.1943 р. керував вогнем артилерії. Коли німецькі танки прорвались на КП, він викликав вогонь на себе і загинув під час бою. Згодом група «Пошук» за архівними документами відновила більше 200 імен воїнів з ХІІКБ, які загинули при визволенні Харкова в 1943 р.

Художники і замовники вирішили відмовитись від фігурного рішення і зробили геральдичну композицію. Композиція вирішена у вигляді похилого прапора на тлі високого учбового корпусу і виділена фарбою червоного кольору. Збільшена в 3 рази модель каски знаходиться на високому под'їмі в три сходинки. Урочистими брижами спадає стяг. На сходинках рельєфними літерами виділені дати війни. Під інформаційною дошкою розміщена золота зірка. Зовнішньо все зроблено згідно радянських традицій. Але обмеження творчої фантазії скульптора загально-схваленими символами перетворило монументальну роботу в розповсюджений штамп. Робота вийшла урочистою, і, навіть, оптимістичною з колористичної точки зору, але малопомітною за масштабом та не ефективною в змістовному плані. Не вистачає цьому твору образотворчого рішення, емоційного зображення воїнів, хоча б М. Тульчинського. Знижує естетичну красу пам'ятного знаку неякісний матеріал. Ліплення каски і дубової гілки виконано вельми спрощено. Фарба на прапорі лущиться. Інші харківські виші виконали пам'ятники

на честь своїх співробітників з вічного матеріалу. З історичної точки зору бажано додати статистику, вказати всі відомі прізвища загиблих захисників Батьківщини в меморіальній формі.

Після проголошення незалежності в Україні стали більше уваги приділяти національній культурі. Засоби масової інформації почали пропагувати значні події власної історії, роль діячів української опозиції, героїв, які боролись проти радянських стереотипів і постулатів. Однією з таких провідних постатей української культури був Г. М. Хоткевич. Вражає не тільки його любов до України, але й різноманітність громадської діяльності. Він був актором і режисером гуцульського театру, бандуристом і композитором, музикознавцем і письменником. І це все в той час, коли культура національних меншин у царській Росії та СРСР розчавлювалась або нівелювалась російською жандармерією та чоботом більшовицького тоталітарного режиму.

Більшість свого життя лідер українського відродження провів на Харківщині. Тут він ще юнаком полюбив народну пісню, зворушливу гру бандуристів, започаткував самодіяльний (аматорський) театр в Деркачах (1895), здобув вищу освіту в Технологічному інституті (1894-1900), організовував концерти бандуристів, створив першу в Російській імперії українську аматорську групу-робітничий театр при Народному домі (1903-1905), заснував Харківський національний хор (1914), вів клас бандури в Харківському музично-драматичному театрі (1925). Г. Хоткевич написав багато художніх творів: оповідань, п'єс, романів. Їх видавали в Україні і в Нью-Йорку у 1920-і рр. Харківське видавництво «Рух» випустило восьмитомне зібрання творів Г. Хоткевича (1928-1932).

В 1928 р. Гнат Мартинович купив недобудовану хату в с. Високому під Харковом. Незважаючи на державну неприязнь, матеріальні нестатки Г. Хоткевич пише музикознавчі твори, тетралогію про Т. Г. Шевченка. Завершений роман потрапив до М. Скрипника і там майже загубився. Палкий патріот України був невизнаний більшовицьким керівництвом і Спілкою письменників України. Виселок Високий став для митця реальним місцем заслання. Тут він працював десять років у творчій самоті. За радянських часів супротивник російського шовінізму завжди був під опікою каральних органів СРСР, які бачили в ньому небезпечного політичного супротивника – українського націоналіста. 23. 02. 1938 р. Г. Хоткевича заарештували. Три місяці лейтенанти НКВС вибивали зізнання в антирадянській діяльності. Старий, хворий письменник не витримав психологічного тиску і підписав усі звинувачення, про що він встиг сказати ув'язненому Семененку під час прогулянки. 8 жовтня того ж року Гнат Мартинович був страчений і таємно похований разом з тисячами «ворогів народу» на закритій території Харківського НКВС в лісопарку. 11.05.1956 р. трибунал Київського військового округу скасував постанову «трійки» і заклав справу Г. Хоткевича за відсутністю злочину. Зараз на місці масових поховань жертв тоталітаризму створений Українсько-

Польський меморіал. Ім'я Г. М. Хоткевича відлито на Український стелі серед 4 тисяч наших співвітчизників.

В самостійній Україні створений музей Гуцульського театру Г. Хоткевича (1987). Завдяки клопотанням дочки Г. Хоткевич науковцями Харківського літературного музею створена кімната-музей Г. Хоткевича в смт. Високий, яка на сьогодні є філією літературного музею. М. М. Красиков, доцент НПУ «ХПІ», створив музей «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича на кафедрі етики та естетики. На рубежі XX і XXI століть перевидаються літературні

та музикознавчі твори Г. Хоткевича, створюються наукові розвідки творчої біографії письменника. Однією з важливих пам'яток знаному бандуристу України стало створення ансамблю бандуристів його імені в українській діаспорі Канади.

На замовлення начальника відділу культури Харківського району Руденко О. Є. та селищного голови Губенко В. С. скульптори Сергій та Ігор Ястребови спорудили оригінальний пам'ятний знак Г. Хоткевичу в смт. Високий (1995) біля траси Харків–Мерефа. Прямокутна стела за принципами асиметричної пластики оздоблена у верхньому лівому куті портретом театрального діяча, в середній частині інформаційним текстом і в правому нижньому куті – квіткова клумба. Усі складові частини стели прямокутної форми гармонійно зрівноважують одно одного. В прямокутній рамі виконаний психологічний портрет митця, який одягнений в українську сорочку-вишиванку з оригінальною краваткою. Артист зображений разом з бандурою у зажуреному стані. Праворуч у верхньому куті портрету зображена театральна завіса. В складному житті художника вистачало підстав для важких роздумів. На відміну від традиційних реалістичних барельєфів вказаний портрет має наскрізний проріз. Навколишня природа наче оточує душу творчої особистості. На наш погляд, такий творчий засіб взятий скульптором з досягнень московської станкової пластики кінця XX ст. Під портретом лідера українського руху зображена мозаїчна стрічка квіткового орнаменту, що вносить декоративну красу (яскравий акцент) в одноманітний колір залізобетонної стели. Це була перша робота Сергія Ястребова в якості приватного підприємця. Не було комісії, фахівців-конкурентів, членів художньої ради. Творча зацікавленість митця і обумовила оригінальність твору.

Багато уваги приділив С. Ястребов чорнобильській тематиці. Техногенна

катастрофа Чорнобиля сколихнула весь світ, бо небезпечна радіація могла зашкодити країнам Європи. Реально постраждали від Чорнобильської радіації цілі області України, Білорусії та Росії. Десятки тисяч патріотів СРСР та України ліквідували наслідки загрозового вибуху. На думку лідера громадської організації «Пожежники і рятувальники Чорнобиля» полковника внутрішньої служби В.В. Єлізарова (помер 12.09.2011 р.), харківські військомати та підприємства відправили на допомогу пожежникам Чорнобиля біля 40 тисяч чоловік. До їх складу входили пожежники і бійці хімічного захисту, енергетики і вчені, будівельники і лікарі. Наказ з Москви про формування батальйону пожежної охорони прийшов 4 травня 1986 р. Фахівців-пожежників Харків направив більше 300. 500 ліквідаторів були призвані із запасу Збройних сил СРСР. З них сформували два батальйони по 250 чоловік в кожному. Пожежники отримували радіацію до 25 рентген, співробітники МВС - до 20 рентген. В першій групі отримали опромінення офіцери Сичов, Чорний...усього їх було 18 бійців. 23 травня при гасінні пожежі провалився в шахту один з військових Гречко. Його рятували пожежники Блудов, Моргун і призовник Татаров. Вони відшукали постраждалого співробітника та евакуювали його від зони зараження. На місці, в Чорнобилі, рішенням урядової комісії усі троє були нагороджені орденами Червоної зірки. А усього до цієї нагороди були представлені в той час четверо наших земляків. 29 героїв - чорнобильців отримали медаль «За відвагу на пожежі».

Серед ліквідаторів техногенної катастрофи на ЧАЕС показники смерті – найвищі. Живими залишилось не більше 13 тисяч, 10.440 чорнобильців - пенсіонерів на Харківщині на 2011 р. Більше половини живих чорнобильців стали інвалідами.

Одним з керівників ліквідаторів аварії на Чорнобильській АЕС був лейтенант С.І. Ястребов, який у червні і липні 1986 р. служив начальником зв'язку батальйону розвідки 25-ї бригади хімічного і радіаційного захисту. Вони прибирали до контейнерів небезпечний брухт з різних ярусів 4-го блоку. Про високу військову дисципліну офіцерів В. Доля, В. Куценко і С. Ястребова писала газета «Красное знамя» Київського військового округу (25.07. 1986).

На теренах СНД (переважно в Росії та України) у зв'язку із тим, що багато ліквідаторів аварії на Чорнобильській АЕС передчасно пішли з життя, встановлено сотні пам'ятників жертвам техногенної катастрофи на місці подвигу та за місцем їх проживання. В районах це типові стели із зображенням дзвону оповитого колючим дротом. Такі об'єкти мені довелося бачити у Валках, Коломаці і Зачепилівці на Харківщині. До десятиріччя катастрофи встановили перші оригінальні споруди в Чорнобилі і Києві. У чорнобильському пам'ятнику пожежникам біля пожежної частини (1996) автори увічнили колективний подвиг бійців реалістичними засобами. В київському пам'ятнику жертвам Чорнобиля (1994) відтворено образ небезпечної заліз-

ної круговерті, що по колу то спускається до землі, то стрімко злітає до неба. Таку величезну махину дуже важко зупинити.

Коли Харківська міська громадська організація «Союз Чернобыль України» оголосила конкурс (1997) на створення пам'ятного знаку чорнобильцям Сергій Ястребов вже мав творчий досвід в цій тематиці. Ще у 1988 р. в зоні він створив серію портретів ліквідаторів—друзів по виконанню державного завдання. (історика , пожежного і вченого), з якою брав участь у в обласній виставці «Місце подвигу Чернобыль», брав участь у виставках за програмою «Нер» і 2-й Всесоюзній виставці скульптури (1990-1991 рр.). Виставка «Зона смерті-Чернобыль» була організована у Нюрнбергу та та інших містах Німеччини.

С. І. Ястребов у співдружності з архітекторами А. О. Антроповим і С. Г. Чельницьким (інститут «Міськбудопроект») переміг у творчому конкурсі 1995 р. Після численних варіантів (капличка, розірване серце, груп з християнською символікою) Містобудівна рада схвалила узагальнюючий варіант, який відтворив боротьбу ліквідаторів з небаченою стихією. Знак радіаційної небезпеки був збільшений до 10-метрової висоти. На місці перетину трьох сегментів зроблена кулеподібна ніша, наче розірване ядро атома. В ній парус у повітрі образ сильного ліквідатора. Він збитий з ніг небаченою радіацією. Лівою рукою повалений борець затуляється від несподіваного удару розкутої стихії. Тулуб атлета наче скручує внутрішній біль, обличчя його сповнено відчуття жаху. Це образ трагедії людини, яка прагне пересилити розбурхану стихію, але не може досягти бажаної мети з-за несподіваного безсилля. Виразні окремі деталі образу: з останніх сил намагається воїн підняти голову і плечі, велика, але пуста долоня правиці не спроможна тримати знаряддя, безвільно розкриваються пальці, ноги бійця зводить судомою. Лівою рукою він захищає обличчя і робить застережний жест.

В нічній темряві пам'ятник освітлюється не стільки зовні, скільки зсередини. Потайні ліхтарі відсвітлюють внутрішню порожнечу кулі. Таке освітлення метафорично сприймається як зла сила невидимого, але ворожого випромінювання. Тіло бійця рисується нервовим темним силуетом. Ледь помітні вночі великі площини знаку радіації, вони своєю відцентровою спрямованістю підкреслюють великий масштаб радіації, що наскрізь пронизує усе навколишнє середовище. Таке образне, асоціативне осмислення нічного освітлення є чудовою творчою знахідкою авторів. Ніхто з авторів пам'яток ліквідаторам Чернобыля творчо не використав штучне освітлення. Монументальний твір С. Ястребова показує вміння автора творчо розвивати реалістичні досягнення мистецтва. Скульптор розповідав про численні варіанти ескізів пам'ятника, про значні конструктивні проблеми закріплення ширяючої постаті ліквідатора так, щоб не було видно кронштейнів. З усього видно, що трагедія долі чорнобильців глибоко хвилювала автора. Тому скульптор прагнув до творчої досконалості і досяг художньої оригінальності.

Значну роботу в утворенні пам'ятника провели архітектори. Вони підкреслили образні знахідки скульптора, прибрали все зайве біля монумента. Зодчі перепланували північну частину Молодіжного парку, запроектували велику площадку перед монументом, вдало сховали ліхтарі і електропровід, влучно повернули лицевий бік пам'ятника до глядача. Масштаб споруди підпорядкували навколишньому парку. Декоративна бруківка своїми сегментними дугами підкреслює громадське значення меморіалу. На великій відстані біля 50 м сприймаються лише великі площини знаку радіації. Біля пам'ятника на відстані 20–10 м глядач захоплюється незвичною постаттю героя. Інформаційну стелу встановили на вдалій відстані. Завдяки напису на стелі про участь і загибель більше 20.000 ліквідаторів з Харківщини відвідувач меморіалу розуміє масштаб трагедії Чорнобиля. На теренах України встановлені десятки монументів ліквідаторам Чорнобильської катастрофи. Вони відтворюють окремі правдиві факти цієї історичної події. Перший пам'ятник чорнобильцям у Києві (на перетині проспекту Перемоги і вул. Чорнобильської, 1994) відрізняється технократичністю (асиметричні кругові динамічні конструкції), але відсутністю реалістичного образу. Другий пам'ятник пожежникам Чорнобиля встановлений на місці подвигу, біля пожежної частини (1996). Він вдало відтворює колективність, згуртованість дій фахівців, але в ньому зовсім не відтворена радіаційна небезпека і трагічність події. С. Ястребов реалістичними засобами вдало показав патетичну боротьбу сміливого ліквідатора-патріота. В образах бійця, внутрішнього

випромінювання і знаку радіаційної небезпеки автори досягли узагальнення, пафосу боротьби з техногенною небезпекою, чого не вистачає обом розглянутим пам'ятникам. Харків'яни можуть пишатись одним з перших і кращих монументів Чорнобильцям (1997-1999) на Україні та в СНД.

У новому столітті митець отримав від селищного голови Савченка Миколи Івановича замовлення на пам'ятник Т. Г. Шевченку (2003) для сел. Близнюки Харківської обл. Для кожного скульптора це відповідальне завдання. Можливості скульптора були обмежені дешевим матеріалом – залізобетоном. Постамент складений із залізобетонних плит і блоків, що засипані земляним ґрунтом висотою 2,5 м. Вірогідно, на художника справили враження однойменні монументальні твори І. П. Кавалерідзе у Ромнах і Полтаві 1920-х рр. Спираючись на традицію, митець відтворив образ великого Кобзаря у важких роздумах на пагорбі. Важка дума охопила голову і постать страждальця. Постаць поета в 4 натуральних величини досить неповторна: тулуб наче закручений спіраллю, голова схилилась на груди, правою рукою поет тримає олівець, лівою-зошит для поетичних нотаток. Різноманітні тіні від складок одягу, підкреслюють внутрішню схвилюваність. Права нога поета зігнута в коліні, ліва – витягнута вздовж схила пагорбу. Склалась традиційна оповідна композиція. Пам'ятник встановлений серед парку біля будинку культури. Він надає значущості місцевому районному містечку і добре пов'язаний з горизонтальними лініями рівнинного місцевого пейзажу, низькими видовженими спорудами. Естетичні якості монументального образу із склоцементу знижує низький будівельний рівень земляного постаменту і неякісне пофарбування.

Останній пам'ятник на Харківщині був зроблений С. Ястребовим на батьківщині видатного мікробіолога, лауреата Нобелівської премії І. Мечнікова. Відомий імунолог, професор інституту Пастера в Парижі провів дитинство серед ставків і крейдяних гір на Харківщині, в с. Панасівка. Мати Емілія Львівна, помітивши хист маленького Іллюші, спрямувала його на шлях вченого-природознавця. І. І. Мечніков навчався в Харкові, в 1864 р. екстерном на відмінно закінчив Харківський університет, багато і плідно працював в Україні. Від 1888 р. І. Мечніков керує лабораторією в Пастерівському інституті. В 1908 р. І. І. Мечніков разом з П. Ерліхом був нагороджений Нобелівською премією за досягнення в галузі фізіології та медицини. На початку XX ст. І. Мечніков створив в Росії і Україні школу мікробіологів. Від 1887 р. зусиллями І. Мечнікова та його учнів в Харкові відкрито Пастерівський інститут щеплень при Харківському медичному товаристві, який згодом став Інститутом мікробіології та імунології ім. І. Мечнікова. Від 1894 р. в Харкові працює бактеріологічна станція. На думку директора харківського Інституту мікробіології та імунології ім. І. І. Мечнікова Ю. Л. Волянського ідеї теоретика імунітету розвиваються зараз в клінічній імунології і, ширше, сприяють розвитку сучасного природознавства. У 2004 р. створений при НДІ Міжнародний благодійний фонд охорони здоров'я І. Мечнікова. Ос-

танній замовив у 2005 р. пам'ятник І. Мечнікову для Харкова, який створив скульптор С. А. Гурбанов у 2006 р.

У той же рік напередодні ювілею вченого (160-річчям від дня народження) Дворічанська адміністрація замовила С. І. Ястребову пам'ятник І. Мечнікову для селища. В умовах обмеженого фінансування скульптор створив бюст в три натуральних величини з традиційним поворотом голови. Матеріалом для історичного портрету були прижиттєві фотографії. Художник правдиво створив зовнішній облік вченого: романтичну зачіску, велику бороду, сміливий та пильний погляд, широкі лацкани сюртука. Заради кращого відчуття сили волі та енергії вченого митець зобразив різкий поворот голови до лівого плеча. Тому глядач повинен не тільки оглянути пам'ятник з чолового боку, але й обійти його з різних боків. Бюст висотою 1 м встановлений на високий двометровий постамент з гранітної брили. За своїми розмірами монументальний бюст більше постаменту. Роботи по упорядкуванню пам'ятника ще продовжуються.

Монументальна скульптура нашого сучасника С. І. Ястребова показує нам прихильність майстра до реалістичного трактування героїчних образів, до пошуку нових пластичних засобів.

С. Ястребов також має значні досягнення в декоративному, меморіальному та портретному жанрах скульптури.

Один з ранніх творів С. І. Ястребова створений для парку «Юність» – це пам'ятний знак «Орля» (1978 р.) На той час Сергій був студентом ХХПІ і прагнув бажанням створити щось своє і неповторне. На той час радянська держава жила ілюзіями і байками комуністичних ідеалів. Напередодні 60-річчя комсомолу Ленінський райком сприяв побудові дитячого парку «Юність», який влаштували у долині безіменного струмка, що тече до р. Мжа. Тут на пагорбах утворили майдан для піонерських урочистостей розміром 30х40 м і створили пам'ятний знак «Орля». Радянські історики зберегли багато імен сиріт-безхатченків, які уславили себе військовими подвигами: Коля Пермяков – орля, Павло Андрєєв, Котя Мгберов, Павлуша Сахаров... Одному із багатьох дітей-воїнів Михайлу Гаврилову поставили пам'ятник в м. Уральськ.

Харківський пам'ятник «Орля» присвячений не конкретній особі, а легендарному герою доби громадянської війни. На голові кіннотника будьонівка із зіркою, краї якої відлітають назад, що надає зображенню динамізм. Художник правдиво виліпив дитячу голову в три натуральних величини, пухленькі губи, великі цілеспрямовані очі, з пластичної точки зору всі деталі пам'ятного знаку вражають новизною засобів. Стела - обеліск висотою 10 м встановлена на постаменті торцем. Пояснювальний напис відсутній. Бетонний горельєф (1 х 2х 0,8 м) консольно закріплений на висоті 2 м. Скульптор відмовився від зображення всієї постаті. Лаконізм і динамічність образу воїна вказують на звернення майстра до прийомів «суворого стилю». Такої тектонічної пластики Харків ще не знав, але ці ідеї в 1960-1970-і рр. були

поширеними серед творчої молоді та в мистецьких журналах.

Громадяни України ХХІ ст. розуміють трагізм цього явища: залучення дітей до смертельних боїв. На щастя, в нашій країні відійшли в минуле жорстокі звичаї війн, ідеали насильства, вимоги держави віддавати своє життя заради комуністичних ідеалів. Пам'ятка дітям радянських легенд відходить у трагічне минуле.

Значним досягненням в декоративній скульптурі міста є фонтан - пам'ятник «Водолій» (1985). У цій скульптурній групі поєднуються риси традицій і новаторства. Традиційними тут є однофігурна композиція серед басейну, та алегорична назва. Але відсутній міфологічний зміст, який прекрасно відтворено в царських садибах під Петербургом. Новаторським на той час можна вважати використання грубо обробленої скелі та вражаючий образ атлета. В попередні часи харківські замовники цурались оголеного тіла в міській пластиці. І на початок ХХ ст. «Водолій» залишається майже єдиним пам'ятником міста, який відтворює фізичну красу чоловічого торсу. Образ юнака, що дарує воду, добре сприймається з чотирьох боків. З лицьової сторони наявна видна благородність мети діяльності водопровідника – він дарує чашу з водою, з профільної і тильної точок огляду відчувається стрімкість руху Водолія у воді.

Тема духовної і фізичної краси є провідною і для композиції «Музика Лисенка». В 1986 р. С. Ястребов отримав перемогу у конкурсі на кращий комплексний проект оздоблення ХАТОБ ім. М. Лисенка. В наступному році проєкт був втілений у матеріалі. Новий будинок оперного театру (1960-1985), що побудований за проєктом архітектора С.Н. Миргородського, вражає своїми розмірами і монументальністю. Проектувальники багато уваги приділяли (використанню металевих конструкцій верхніх поверхів,) багатофункціональності споруди (урочистий великий зал на 1500 місць, триповерховий хол, мала сцена, тренувальні зали, службові приміщення для акторів, сауна, підземний гараж, відкриті басейни перед входом тощо), але архітектурний образ вийшов нейтральним. Суцільний паралелепіпед підходить для втілення найрізноманітніших функцій, але музики в зовнішньому силуеті оперного театру не відчувається. Змістовне образотворче розкриття театру повинна була вирішити композиція «Музика Лисенка», ім'я якого носить театр.

Скульптор зупинився на темі народного танцю, мелодію якого так часто використовував композитор у своїх операх та симфоніях. Значною мірою у танці розкривається душа і традиції народу. С. Ястребов знайшов композиційне рішення скульптурної групи, яке оживило і озвучило архітектурну схему фасаду. Вихором виринається група танцюристів на площу перед оперним театром.. Головна танцівниця з віночком в руках кружляє по невидимій сцені. Праворуч від неї грає скрипаль. Його активна постань наче задає ритм танцю. Ліворуч пританцьовує навприсядки вусатий козак. За ним наспівує веселу мелодію дударик. Шалений ритм танцюристів підтримується умовними криволінійними формами, які наче полум'я музичних ритмів охоплюють всіх

героїв народних веселоців. У всій групі народного танцю немає спокійного місця. З якого боку не підійти, усюди відчувається запальна натхненність. Якщо сама будівля оперного театру складає враження урочистості, симетрії та непохитності, то скульптурна група народного танцю нагадує емоційний вибух радощів та енергії. Навіть любов українського народу до квітів знайшла своє місце у вигляді гірлянд, що кружляють у мелодійному ритмі.

Ця композиція, незважаючи на величезні розміри (5 x 8 м), динаміку постатей танцівників, добре організована і врівноважена. До того ж вона немає традиційної основи, постамент вирішений хвилястими формами. Танцюристи, гірлянди квітів і музики наче злітають у повітря на крилах музики. Дорослий глядач може просто стати на повний зріст під скрипалем та дудариком. Секрет полягає в консольному закріпленні як образотворчих, так і умовних частин композиції на парапетах верхньої тераси. Група виконана з тонкого листа червоної міді, а потім тонована в темний колір. Останній засіб надав усій композиції цілісності і тональної єдності, що контрастно виділило її на тлі світлого фасаду. За своїм жанром композиція «Музика Лисенка» більше тяжіє до жанру архітектурно-декоративної пластики, ніж до жанру декоративно – паркової скульптури. Головна мета замовлення полягала в необхідності висловити образну сутність українського оперного театру, а не в утворенні окремої паркової групи. До того ж парапети верхньої тераси обережно підтримують пластичну композицію і об'єднують її з парадним фасадом театру.

Можна вважати декоративну композицію «Музика Лисенка» одним з кращих досягнень української архітектурно - декоративної пластики ХХ ст.

Нове замовлення С. Ястребову надійшло від дирекції дендропарку «Олександрія» НАН України з Білої Церкви. Палаці та паркові павільйони парку родини графів Браницьких побудовані в кінці 18 – 1-ї пол. 19 ст. в стилі пізнього класицизму. Відомо, що Катерина II опікувалась долею Браницьких, дозволяла працювати тут петербурзьким архітекторам І. Старову тощо. Вона подарувала Браницьким колекцію класицистичних скульптур італійських майстрів, що лягли в основу графської колекції і обумовили стильовий і змістовний розвиток паркової архітектури і скульптури. Час минав. Протягом 20 ст. зруйнувалось багато павільйонів і скульптур. За часів незалежної України активізувалось відновлення як ландшафту, так і паркової скульптури. Харківському митцю було запропоновано на острові «Кохання» відновити статую Діви. Художник не мав можливості зробити точну історичну реконструкцію (не збереглося якісного фото), а створив самостійну композицію в класицистичному ключі.

Тема християнської Діви-Марії дуже поширена в європейському мистецтві. Євангельська легенда наділяє образ Марії лагідністю, дівочою красою і покірливістю. На думку замовників Браницьких статуя Діви Марії нагадувала відвідувачам парку масонське гасло: «Бережи честь змолоду». Вона топче змія з яблуком – символом гріхопадіння.

Статуя в дві натуральних величини поставлена на шестигранному плінті і круглому гранітному постаменті 19 ст. висотою 1 м, що віддалено нагадує колону тосканського ордеру. Статуя Діви (висотою 2,5 м, бетон, фарбування,) спирається на земну кулю – символ всесвітнього значення християнства. Ногами вона топче змія – символ спокуси та гріха, що охопив всесвіт. Марія склала руки у молитовному жесті та нахилила голову в знак покірності перед Господом. Складки її мафорію і хітону рівними симетричними долями спускаються додолю. В дисиметричному ритмі цих зборок ясно передана внутрішня зосередженість і душевна гармонія. В ледь нахиленій голові, опущених додолю очах, янгольській красі обличчя також відчувається стан щиросердечності. З усіх боків постать Марії оточена плавними спокійними ритмами. В той же час майстер, зберігаючи молитовність, уникнув монотонності абрису фігури. Вертикальний ритм статуї чудово підтримується навколишнім оточенням дерев. Нових знахідок тут немає, є лише вишукана варіація традиції, яка зроблена мелодійно в заспокоїливих ритмах. Статуя добре вписалась в парковий ансамбль класицистичних павільйонів і руїн, поодиноких паркових скульптур і галявин, струмків та р. Рось, водоспадів та плаваючих лебедів.

У парках Європи, таких як Версаль, Павловськ біля Петербурга, Царицино під Москвою такі оригінальні скульптури з мармуру оточують альтанкою з колонадою заради збереження мистецького твору і підкреслення його значимості в ансамблі парку.

Підсумовуючи огляд декоративної скульптури роботи С. Ястребова, можна стверджувати високу майстерність, вишуканість його творів, вміння митця влучно відтворити широку гаму людських почуттів і чітко виражене наслідування реалістичній традиції.

Суспільна і мистецька діяльність С.І. Ястребова отримала схвалення громадських організацій і місцевої влади. На честь 50-річчя від дня народження Сергій Ігорович отримав Реєстрову грамоту від Асоціації Козацьких Організацій Слобожанщини і хрест «Козацька Єдність» (2009). Харківська міська рада нагородила С.І. Ястребова Почесною грамотою за мужність проявлену під час ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, значний особистий внесок у розвиток чорнобильського громадського руху в місті Харкові, активну життєву позицію, патріотичне виховання молоді. (23.11 2011).

Художник є одним із сучасних провідних митців харківської школи скульптури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астахова О.В., Крупа Т.М. Ми харків'яни, нам є чим пишатися! –Х.: Торсінг. 2003. – С. 136.
2. Болабольшенко А. А. Вибране. – К.: Щек і Хорив. 2005. – С.8-124.
3. Бугулова Л. Художник и его боль // Моя родина №15-16, 16.09.1998. – С.4.
4. Волянский Ю.Л. и др.. Нобелевские лауреаты Слобожанщины –Х.: Факт, 2005. – С. 19-57.
5. Волянский Ю.Л. Идеи И.И. Мечникова и развитие современного эстетствознания Х.: АМН Украины 2005. – С. 2, 20.
6. Дети-герои // Сост.: И.К. Гончаренко, Н.В. Махлин. – К.: Рад. школа, 1986. – С. 12-75.
7. Краеведы Харьковщины. Биографический справочник. Сост. В.О.Соловьёв и др. – Х.: Мачулин, 2011. С. 145.
8. Митці України. Енциклопедичний довідник. За редакцією А.В.Кульчицького – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана 1992. – С. 618-619.
9. Елизаров В.В. Тихонова И. Герои с протянутой рукой. // Пенсионная газета № 50, 15.12. 2011 г.
10. Петросов В.А., Шепетина Е.А. Харьковкомунпромвод – Х.: Облполиграфиздат. 1981.– С.3, 4, 11-13, 29-30.
11. Петросов В.А. Водоснабжение Харькова. – Х.: Основа. 1999.– С. 13-14.
12. Петросов В.А. 120 лет Харьковскому водопроводу – Х. 2001.
13. Прокопенко П. Режисер форми // Україна ХХІ, №1-2, 2006. – С. 40-43.
14. Путятин В.Д. Тенденции развития декоративной скульптуры Харькова 1920-1990-х гг. // Вісник Харківського художньо-промислового інституту Вип. 3. Мистецтвознавство – Х.: ХХПІ. 2000 р. – С. 112-115.
15. Путятин В.Д. Заметки о декоративной скульптуре Харькова // Путятин В.Д. Пам'ятки монументального мистецтва Слобожанщини. – Х.: Курсор-2011. – С 258-259.

До 70-річчя

Ярошик Валентина Олександрівна народилася 2 січня 1942 р. Трудову діяльність розпочала в 1959 р. у шкільній бібліотеці. Навчалася в ХДІК протягом 1963–1967 рр. По закінченні інституту і до сьогоднішнього дня Валентина Олександрівна – працівник Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка, обіймала різні посади: бібліотекаря, старшого бібліографа, завідуючого сектором, у 1986–2004 рр. – завідуючого відділом краєзнавчої роботи (з 1993 р. – відділ «Україніка»). В.О. Ярошик є укладачем багатьох тематичних і біобібліографічних посібників, автором праць з бібліотечного краєзнавства, зокрема, краєзнавчої бібліографії. Має нагороди та відзнаки: Знак Міністерства культури СРСР «За отличную работу», звання «Заслужений працівник культури України» (1995), орден «Преподоб-

ного Нестора Літописця» (1999), є лауреатом творчої премії Харківського міськвиконкому ім. Д. І. Багалія в галузі краєзнавства за серію бібліографічних краєзнавчих посібників (1999), нагороджена грамотами Міністерства культури України, Харківської облдержадміністрації, Харківського міськвиконкому, ХДНБ ім. В. Г. Короленка та ін.

Ось така суха офіційна інформація про В. О. Ярошик... Але хіба можна переліком укладених бібліографічних посібників, написаних статей, одержаних нагород передати усю ту щирість душі, людяність, небайдужість до всього, що відбувається у суспільстві, нарешті, відданість бібліотечній справі, охарактеризувати Людину?

Доля звела мене з Валентиною Олександрівною 20 років тому, коли я після переїзду Книжкової палати України з Харкова до Києва була у пошуках нового місця роботи. Якраз у перших числах січня 1993 р. у ХДНБ ім. В. Г. Короленка відновлював діяльність відділ «Україніка». Завідувачем відділу було призначено В. О. Ярошик.

Перше знайомство з Валентиною Олександрівною склало на мене приємне враження. Переді мною була людина високого професіоналізму, ентузіаст бібліотечної справи, щиро віддана ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Разом з тим доброзичливість, бажання передавати свої знання і досвід молодшим співробітникам, кмітливість, дотепність, прекрасне почуттям гумору – все це вражає співрозмовника. Протягом часу, що промайнув як одна мить, Валентина Олександрівна дуже тактовно ділилась своїм досвідом, ненав'язливо почала бути справжнім бібліотекарем. Значно пізніше, у 2011 р., я прочитала у спогадах колишньої співробітниці Бібліотеки Галини Миколаївни Каширіної про початок трудової діяльності Валентини Олександрівни таке:

«В. А. Ярошик выглядела скорее студенткой, так как была молода, румяна, белозуба, задорна. Между тем, В. А. уже закончила Библиотечный институт, была замужем и имела двух детей. В это совершенно не верилось! Ее «явление» так и осталось в моей памяти – веселая, остроумная, свободная от всяких присущих мне «страхов», евпаторийская девушка с очень живым и изобретательным умом, быстро впитывающим в себя все новое, с огромным интересом к тому, что делает и к окружающему миру. Бесконечно добрая. С быстрой реакцией...».

Додам від себе, що В. О. Ярошик і сьогодні така ж: щира, невагальна, небайдужа, має безліч успішних ідей щодо покращення обслуговування читачів, якості бібліографічних посібників. Жваво реагує на будь-яку подію. Переймається подальшим розвитком бібліотек взагалі і вболіває за долю ХДНБ ім. В. Г. Короленка, зокрема. Горить бажанням передати всі свої знання, досвід, уміння і навички новим співробітникам. Вона є майстром добродушних розіграшів, жіночим і материнським розрадником, співпереживає чужому болю і відверто радіє чужому успіху.

Я тішуся з того, що можу назвати Валентину Олександрівну Ярошик своїм Учителем.

Н. І. Полянська

завідувач відділу «Україніка»
ХДНБ ім. В. Г. Короленка

В. О. Ярошик

**БІБЛІОГРАФ ТА ДОСЛІДНИК РІДНОГО КРАЮ Т. Г. ШЕРСТЮК
(до 90-річчя від дня народження)**

Понад п'ятдесят років життя віддала Харківській державній науковій бібліотеці ім. В. Г. Короленка відомий український бібліограф Тетяна Григорівна Шерстюк. Бібліотечній громадськості вона відома як укладач багатьох бібліографічних посібників та довідників, колеги любили і цінували її як високо ерудовану, інтелігентну, чуйну і скромну людину. Незабаром, у грудні 2011 року, Тетяні Григорівні виповнилося б 90, але, на жаль, її сьогодні немає з нами. У 2003 р. вона пішла з життя.

Тетяна Григорівна народилась у Києві, але з 1925 року мешкала в Харкові і по праву вважала себе харків'янкою. Тут пройшли її шкільні роки, тут вона в 1940 році вступила до Харківського

державного університету на філологічний факультет.

Та навчання було перерване війною. В евакуації в Узбекистані юній студентці довелося працювати у військовому шпиталі. Після звільнення Харкова від німецько-фашистських загарбників Тетяна Григорівна повернулася до рідного міста де з липня 1944 року працювала в ХДНБ ім. В. Г. Короленка посади від завідуючої канцелярією до завідувачки одного з провідних відділів – науково-бібліографічного. Тетяна Григорівна завжди була на передовій: обслуговувала читачів у читальному залі для науковців, випускала календарі знаменних і пам'ятних дат, організовувала книжкові виставки у відділі масової роботи, керувала роботою великого читального залу, очолювала Центральний довідковий апарат бібліотеки. Ця робота була вельми цікавою. Протягом кількох років відділом виконано тисячі бібліографічних та фактографічних довідок для читачів (студентів, науковців, фахівців), а

також для підприємств і установ не лише Харкова, а й інших міст СРСР і зарубіжжя. Таким чином, глибоко поринувши в роботу з книгою, філолог перетворився на досвідченого бібліографа.

У 1955 році київське видавництво «Дніпро» звернулося до адміністрації ХДНБ з пропозицією взяти участь у підготовці п'ятитомного біобібліографічного словника «Українські письменники», а саме: зібрати бібліографічні матеріали про письменників радянської доби. Копітка праця провідних фахівців бібліотеки Т.Г. Шерстюк, О.І. Черкашина та Н.Ф. Колосової тривала десять років. Укладачі зібрали багату бібліографію, яка увійшла до 4-го та 5-го томів словника, виданих у 1965 році. До покажчика вперше увійшли відомості про багатьох письменників, які деякий час були закриті для широкого кола читачів. Це видання стало взірцем класичної бібліографії, що вивчається в інститутах і училищах культури, воно відоме усім бібліотечним працівникам, до цього довідника звертаються науковці під час дослідження літературного процесу України. Як відмічає в статті «Архівні фонди діячів науки і культури XX століття» завідуючий відділом рідкісних видань та рукописів «Саме ця робота у подальшому дала змогу сформувати із порізаних документів єдиний архівний фонд. ... Це автографи і матеріали про життя і творчість 72 українських письменників XX ст.».

Тетяна Григорівна плідно працювала над підготовкою рекомендаційних та науково-допоміжних бібліографічних покажчиків різної тематики, серед яких «Планування промислового виробництва» (1973), «Библиографический указатель по вопросам лекторского мастерства» (1970), «Харківщина, Полтавщина, Сумщина (1917 – 1967)» (1968) та багато інших.

У співпраці з колегою підготувала бібліографію бібліографію «В.І. Ленин» (1972), в якій відображено бібліографічні покажчики та списки літератури за десять років (1960 – 1970), присвячені життю та діяльності цього політичного діяча. Тематика цього посібника на той час була дуже актуальна.

З особливою зацікавленістю і насолодою працювала Тетяна Григорівна над укладанням краєзнавчих посібників, над розкриттям змісту місцевої дореволюційної преси, а також газет 20-х – 30 років XX ст. Вона підготувала покажчики змісту журналів «Прапор», «Пламя», «Літературний журнал». Була співукладачем посібника «Харьков и губерния на страницах газеты «Харьковские губернские ведомости» (1838 – 1917) у 6-ти випусках.

На початку 90-х років XX ст. почали повертатися із забуття десятки імен репресованих діячів культури. Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка розпочала видання серії бібліографічних посібників «Повернені імена», а пізніше – «Діячі української діаспори». Тетяна Григорівна була активним учасником цієї роботи. Нею підготовлено низку покажчиків, присвячених українським письменникам Миколі Кулішу, Василю Чечвянському, Володимирі Винниченку, Юрію Клеку та ін. Ці посібники є цінним джерелом інформації для фахівців, краєзнавців, студентів.

Посібники, які були підготовлені особисто Т.Г. Шерстюк та за її участі відзначаються високою бібліографічною культурою, що робить їх і в наш час неоцінним джерелом для вивчення Слобожанщини.

У 2001 році Тетяна Григорівна підготувала до друку іменний покажчик до історичної монографії Д. І. Багалія і Д. П. Міллера «История города Харькова за 250 лет его существования». Ті, хто вивчає історію Харкова, добре знає, що у монографії згадується чимало діячів науки і культури, промисловців і пересічних харків'ян. Тетяна Григорівна зробила добру справу, уклавши іменний покажчик до першого і другого томів цієї монографії, який був виданий за сприяння Народної української академії у 2002 р. Назва посібника «Указатель имен, упоминающихся в книге Д. И. Багалея и Д. П. Миллера «История города Харькова за 250 лет его существования».

Але не все, що було задумано та підготовлене до друку, з об'єктивних обставин побачило світ. Наприклад посібник, присвячений К. Г. Паустовському. Історія його створення така: на початку 1990-х років Т.Г. Шерстюк випадково познайомилася з І. І. Комаровим, директором музею К.Г. Паустовського в Москві. Зустріч двох палких прихильників творчості російського письменника призвела до спільного створення бібліографічного покажчика, до якого увійшли документи російською, українською та іноземними мовами про життя і творчість Паустовського. Але брак коштів, не дозволив його видати.

Т.Г. Шерстюк була одним з фундаторів і найактивніших членів клубу «Краєзнавець», організованого в ХДНБ у 1978 році. Вона неодноразово виступала на засіданнях з повідомленнями про маловідомі факти з історії Слобожанщини. Багаторічна діяльність клубу відображена у трьох випусках видання «100 краєзнавчих читань», одним із укладачів якого була Тетяна Григорівна.

Протягом всього її життя у харківській пресі з'явилося чимало публікацій про минуле і сучасне культурного життя міста за підписом Т.Г. Шерстюк, а її статті з досвіду роботи ХДНБ ім. В.Г. Короленка та її історії були надруковані у фахових виданнях («Советская библиография», «В мире книг» та ін.).

Тетяна Григорівна брала активну участь у роботі міжнародних наукових конференцій «Слобожанські читання», друкувалася в збірках матеріалів цих конференцій. Тематика її досліджень була різноманітною: діячі культури та церкви, окремі сторінки історії Слобожанщини. На наш погляд, цікавими та глибокими за змістом були такі її публікації: «Харьковский период жизни Преосвященного Филарета (Дмитрия Григорьевича Гумилевского)» (2003), «Из истории развития фотографии в Харькове» (2000), «Вспомним забытое: (о нашей землячке, русской писательнице Кохановской)» (2003).

Після її смерті вже у 2004 р. була надрукована її остання стаття «Отец и сын Аксаковы: связи со Слобожанщиной».

За багаторічну сумлінну працю Т.Г. Шерстюк неодноразово заохочувалась адміністрацією ХДНБ ім. В.Г. Короленка, а також мала урядові відзна-

ки: Почесну грамоту Міністерства культури СРСР (1976), Грамоту Президії Верховної Ради Української РСР (1986), їй присвоєно звання Почесного члена Національної спілки краєзнавців України (1995). Як учасник Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. вона нагороджена медаллю «За перемогу над Німеччиною...».

Тетяна Григорівна Шерстюк багато часу віддавала громадській роботі. Знаннями і досвідом вона щедро ділилася з колегами, душевне тепло дарувала своїм колегам – молодим працівникам відділу україніки. Віддаючи данину поваги невтомній трудівниці, бібліографу і людині Т.Г. Шерстюк, її колеги підготували ще за її життя показник «Тетяна Григорівна Шерстюк» у серії «Краєзнавці Слобожанщини» (2001 р.).

Портрет Тетяни Григорівни не буде повним, якщо не згадати ще одного її захоплення – поезії. Вона зналася на віршах як українських, так і російських поетів, сама була автором численних віршів, які подобалися колегам і друзям. Деякі з цих творів присвячені рідному Харкову, в який Т.Г. Шерстюк була палко закохана.

*Привела меня судьба к зданию Бекетова.
Здесь промчалась жизнь моя быстрою кометою:
Справки, лекции, статьи, сборы краеведов,
Указатели, стихи...Что еще поведать?
Что не верю в старость я! Дни бегут за днями –
К молодости я стремлюсь легкими шагами.*

До 65-річчя

Зелений Микола Володимирович (1946, Барвінківський р-н) – вчитель історії Барвінківської ЗОШ № 4, керівник шкільного музею «Місто Барвінкове», громадський інспектор з охорони культурної спадщини Харківської області. Закінчив історичний факультет Донецького університету. Вивчав історію району (тайна реки Сухой Торец, казацкая зпоха, Г.П. Данилевский на Барвінківщині), розповідав про роль німців в історії колонізації Барвінківщини (1775-1955). Заснував краєзнавчий музей у с. Африканівка Барвінківського р-ну і шкільний музей «Місто Барвінкове» в міській загальноосвітній школі № 4. Автор багатьох праць з краєзнавства.

М. В. ЗЕЛЕНИЙ**ПОТАПЕНКО ПАНТЕЛЕЙМОН РОМАНОВИЧ –
ГЕРОЙ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ, КОМДИВ ЧЕРВОНОГО КОЗАЦТВА**

Пантелеймон Романович Потапенко народився в селі Ялканка, що знаходиться поруч з містом Барвінкове. Тепер село має назву Малолітки (перейменоване на честь генерала Малолітки, який загинув при визволенні села в 1943 році). Сім'я Потапенків славилася вмілими ковалями. Пантелеймон теж перейняв від батька ковальське мистецтво. [5]

Військову службу проходив у царській армії, в кавалерійській частині. На початку XX століття демобілізований з армії, працює ковалем в селах Богодарове, Барвінкове, потім у місті Горлівці, де і зустрів революцію 1905 року. Був активним учасником повстання робітників проти царизму.

Після поразки повстання прибув у с. Богодарове, проводив агітацію серед селян і робітників, був одним із керівників повстання 1907 року на Барвінківщині. Взятий в полон карателями, засуджений до десяти років каторги. [4. с.33].

Звільнений революцією 1917 року, Потапенко прибув у Барвінкове, створив кавалерійський партизанський загін, який успішно воював проти військ Центральної Ради та німецьких окупантів.

Влітку 1918 року загін Потапенка прибув в демаркаційну зону і влився в Червонокозацький полк. Потапенко призначений командиром розвідувальної сотні, яка складалася з барвінківчан. В травні 1919 року полк під командуванням В. М. Примакова прибув в ешелонах на станцію Барвінкове для бойових дій проти денікінців. [4. с.32].

Дізнавшись, що в Барвінковому з'явився знаменитий земляк «батько Потап», молоді барвінківчани кинулися вступати в Червоне козацтво. Друга сотня Червонокозацького полку була теж укомплектована земляками Пота-

*Комдив П. Р. Потапенко.
Фото кінця 20-х років*

Командування 2-ї сотні, 1919 рік

пенка. Командував другою сотнею молодший брат Пантелеймона Романовича, серед козаків був і його батько. [4. с.33-34].

Полк прикривав відступ радянських військ на північ. На шляху з Барвінківського до Чернігова полк втратив половину свого складу, але його чисельність навпаки зросла за рахунок добровольців. 14 серпня 1919 року було створено бригаду Червоного козацтва. Командиром другого полку призначено Потапенка. Його брат командував у полку сотнею, а батько очолив господарську частину. Більшість бійців другого полку були вихідці з Барвінківщини. [1.1. с.387].

Потапенко був прекрасним командиром, суворим, вимогливим, не допускав розгільдязства, лінощів, боягузтва, мародерства. В той же час добрий до людей, старався воювати з найменшими втратами. Загибель чи поранення хоча б одного бійця була особистою трагедією командира.

В одному з бойових походів полк потрапив у засідку, влаштовану бандою Ангела. Загинули командир взводу, політком сотні, кілька козаків. Розлютований Потапенко домігся в Примакова дозволу 2-му полку розгромити Ангела. Спочатку півсотні бійців пішли в атаку і почали вдавану втечу. Ангелівці кинулися в погоню. Тоді на них звідусіль обрушилися козаки 2-го полку. Вони знищили 400 ворогів. [2. с.93]

В ході розгрому денікінців у 1920 році Червонокозацька бригада реорганізована в дивізію. Через деякий час командиром другої бригади стає Пота-

П. Р. Потапенко проводить нараду в одній із сотень

пенко, а головна ударна сила бригади, 2-й полк, нагороджений Червоним прапором за рейди по тилах Денікіна. Восьма Червонокозача дивізія стала однією з кращих частин Червоної Армії. Пантелеймон Романович нагороджений орденом Червоного Прапора.

В 1920 році Червонокозача дивізія на Південно-Західному фронті прориває оборону поляків і здійснює безприкладний рейд по тилах польської армії, внаслідок чого поляки почали панічно відступати по всьому напрямку дій Південно-Західного фронту. Бригада Потапенка неодноразово прославилася в боях.

Про бої з поляками яскраво розповів у своєму творі «Золота Липа» ветеран Червоного козацтва Дубинський Ілля Володимирович. [1.2]. По закінченні громадянської війни заступник командира Червонокозачої дивізії Пантелеймон Романович Потапенко навчається на Вищих кавалерійських курсах і повертається у рідну дивізію, яка входила до складу 1-го кавалерійського Червонокозачого корпусу і носила назву «1-а кавалерійська Запорозька Червоного козацтва дивізія імені Французької компартії».

Спочатку Потапенко – помічник комдива, потім – командир дивізії. В 1930-ті роки командує різними кавалерійськими дивізіями Червоної Армії, в 1935 році йому присвоєно звання «комдив» (генерал-лейтенант).

В 1937 році більшість командного складу Червоного козацтва на чолі з Примаковим були репресовані. Стратили і Потапенка [3. с.47].

В місті Барвінковому шанують пам'ять про свого земляка. Іменем Потапенка названо вулицю, на якій він жив до 1905 року. На будинку, який збудований на місці його хати, - меморіальна дошка. [5] В районному краєзнавчому музеї є матеріали про Потапенка. Особливо цінними є фото- і документальні матеріали, зібрані в музеї «Місто Барвінкове» загальноосвітньої школи I-III ступенів № 4, організатором і керівником якого є автор даної роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дубинський І.В. Твори в двох томах. - К.: «Дніпро». 1969 т. 1. Контрудар. Сурмачі трублять тривогу. 644с. т. 2. Золота Липа. 398с.
2. Дубинський І.В., Шевчук Г.М. Червонное козацество. Исторический очерк. - К.: Политиздат. 1987. 240с.
3. Табачник Дмитро, Сидоренко Олександр. За стандартним звинуваченням. - К.: Політвидав України. 1990. 270с.
4. Червонное козацество. Воспоминания ветеранов. - М.: Воениздат. 1969. 255 с.
5. Музей «Місто Барвінкове». Фонд «Червоне козацтво». Барвінківська ЗОШ I-III ст. № 4.

До 65-річчя

Палкин Юрий Иванович родился на Волге, в г. Сталинграде в 1947 г. Окончил среднюю школу в Харькове. Занимался в Репинской художественной школе. После окончания школы поступил на дневное отделение ф-та самолетостроения Харьковского Авиационного института по специальности конструирование и производство летательных аппаратов. Перешел в 1969 г. в Харьковский Политехнический институт, поменяв специальность на автоматику и телемеханику, ф-т автоматики и приборостроения, который окончил в 1972 г. Служил в ракетных войсках в Забайкалье. Отмечен наградами в службе.

Работал на крупных предприятиях военно-промышленного комплекса города Харькова и СССР СКБ «Национально-Космического Агентства Украины», «КБ Электроприборостроения» – предприятие «Хартрон», НИИ Технологии Машиностроения – конструктором, руководителем конструкторской

группы, группы рекламаций. Ведущий конструктор ВНПО «Союзтурбогаз», начальник КБ НТФ Академии наук СССР. Участник разработок систем: «Союз - Аполлон», «Буран», а также различных систем штатного ракетного вооружения армии того периода. Руководитель дипломных проектов студентов ХАИ, ХИРЭ по закрытой тематике.

В 1990 г. организовал фирму и работал в сфере монументально-декоративного искусства в архитектуре и дизайна.

С 1996 г. работал в крупных производственно-коммерческих фирмах начальником производственного отдела, начальником производства, главным инженером, директором, возглавлял службу охраны труда в крупных объединениях и организациях.

Руководитель секции «История семей и генеалогия» Международной научной конференции «Слобожанские чтения» (с 2000 г.), главный редактор сборника «Культурное наследие Слобожанщины» (с 2006 г.), ведущий научный сотрудник Харьковского научно-методического центра охраны культурного наследия (с 2005 г.) Управления культуры облгосадминистрации. Автор и участник Международной научной конференции «Воронцовские чтения». Автор более 50 статей по истории города Харькова, учебных заведений и зданий до 1917 г., истории гетманства на Украине, генеалогии родов. Отмечен грамотой Управления культуры и туризма облгосадминистрации, Харьковского научно - методического центра охраны культурного наследия облгосадминистрации.

Победитель рейтинга «Харьковчанин года 2006» в номинации деятелей науки, культуры и искусства.

В 2006 году в воздаяние заслуг перед Отечеством, в память исторической справедливости рода, за многолетнее служение Российскому ИМПЕРАТОРСКОМУ ДОМУ всемилостивейше возведен в потомственное дворянское достоинство Российской Империи Главой Российского Императорского Дома, ЕИВ Великой Княгиней Марией Владимировной.

Предводитель и Герольдмейстер Харьковского Дворянского Собрания, Действительный член Российского Дворянского Собрания, член объединенного Совета Дворянства. Награжден в числе немногих Почетным Крестом первой степени в 2007 году.

Занимаясь генеалогическими исследованиями, восстановил и подтвердил преемственность поколений от Рюрика (от князей Масальских-Рубцов). Восстановил родовые связи с известными титулованными родами России: Св. кн. Безбородько, гр. Разумовскими, гр. Гудович, кн. Голицыными, малороссийскими родами генеральной старшины - Забел, Новицких, Сахновских, Орликов, Дорошенко, Лизогубов, Полуботков, Скоропадских, Кочубеев и другими родами, чьи фамилии также образовали его генеалогию, продолжительностью в XXXV колен.

Восстановил забытые генеалогии многих фамилий и их родовые связи. Известен различными генеалогическими разработками.

Пожалован первым на Украине в Кавалеры Императорского ордена Св. Анны в 2008 г. Главой Российского Императорского Дома, ЕИВ Великой Княгиней Марией Владимировной. Пожалован гербом в 2009 г. и орденом Св. Станислава 2-й ст. в 2012 г.

ГРАМОТА № 12/АИШ-2008

**БОЖИЕЮ МИЛОСТИЮ
МЫ**

**ВЕЛИКАЯ КНЯГИНЯ МАРИЯ ВЛАДИМИРОВНА
ГЛАВА РОССИЙСКОГО ИМПЕРАТОРСКОГО ДОМА
ВЕРХОВНАЯ НАЧАЛЬНИЦА РОССИЙСКИХ
ИМПЕРАТОРСКИХ И ЦАРСКИХ ОРДЕНОВ**

Указом НАШИМ от 16 февраля 2008 года, в воздаяние заслуг перед Отечеством, во внимание к ревностному служению Российскому ИМПЕРАТОРСКОМУ Дому и во свидетельство особого НАШЕГО благоволения, всемилостивейше возвели

Юрия Ивановича ПАЛКИНА

в достоинство кавалера Ордена Святой Анны третьей степени, в ознаменование чего МЫ собственноручно подписали и вручили сему кавалеру настоящую Грамоту на право ношения орденового знака.

Е.И.В. ВЕЛИКАЯ КНЯГИНЯ МАРИЯ ВЛАДИМИРОВНА

Дана в Мадриде 16 февраля 2008 года,
в XVII лето восприятия НАМИ прав и обязанностей
Августейших Предков НАШИХ ИМПЕРАТОРОВ
Всероссийских

А.Н. Закатов
директор Канцелярии Е. И. В.

Бланк № 10
11/XII - 2009

ОПИСАНИЕ ГЕРБА
РОДА ДВОРЯН
ПАЛКИНЫХ
(ЮРИЯ ИВАНОВИЧА ПАЛКИНА
И ПОТОМСТВА ЕГО)

В ЛАЗУРЕВОМ ЩИТЕ ПОД ЗОЛОТОЙ ГЛАВОЙ,
ОБРЕМЕНЕННОЙ ЛАЗУРЕВЫМ КАВАЛЕРСКИМ
КРЕСТОМ, ДВА ЗОЛОТЫХ ШЕСТОПЕРА
В КОСОЙ КРЕСТ. ЩИТ УВЕНЧАН ДВОРЯНСКИМ
КОРОНОВАННЫМ ШЛЕМОМ. НАШЛЕМНИК:
ЛАЗУРЕВАЯ ЛАТНАЯ ДЕСНИЦА, ДЕРЖАЩАЯ
ТАКОВОЙ ЖЕ, КАК В ЩИТЕ, ШЕСТОПЕР.
НАМЕТ: ЛАЗУРЕВЫЙ С ЗОЛОТОМ.

ГЕРОЛЬДМЕЙСТЕР

Е. В. ДУМИН

Ю. И. Палкин

ЗДАНИЕ ЦЕНТРАЛЬНОЙ ПЛОЩАДИ ХАРЬКОВА

*Здание Дворянского Соборания и площадь в июле 1941 г.
Снимок с борта немецкого самолета.*

Ранее на Николаевской площади стояло здание Дворянского Соборания. После установления большевистской власти площадь носила названия Тевелева, Советской Украины, а сейчас она носит название площади Конституции.

В конце века 19-го здание Дворянского Соборания своим левым крылом образовывало Спартаковский переулок с имеющимися зданиями, а правым крылом граничило со зданиями губернских присутствий, выходящих под углом к Бурсацкому спуску. С постройкой здания Торговой биржи в 1925 году переулок сохранялся вплоть до разборки развалин здания Дворянского Соборания в 1945 году.

В конце семнадцатого века, по заведенным в столицах обычаям, дворяне и чиновники в губерниях собирались на званые обеды у губернатора, где проходили балы и маскарады. Особым поводом к этим собраниям служили события выборов предводителей, куда съезжались семьями выборные представители уездных дворян губернии. Местом таких собраний с 1785 года, т.е. со времени опубликования «Жалованной дворянской грамоты», до 1820 года был дом наместника, находившийся напротив губернаторского дворца на Университетской улице. В дальнейшем, на месте дома наместника была построена университетская церковь.

Здание Дворянского Собрания в 19 веке.

Пожаръ Дворянскаго Собранія въ 1871 году.

Харьковский складъ Е. И. В. Государыни Императрицы Александры Феодоровны.

*Интерьер большого зала Двор. Собранія 1915 г.
Газета Южный край. № 12548. От 15 февраля 1915 г.*

*1915 г. Один из залов Дворянского Собранія, где изготавливались
швеями вещи для воинов (газета Южный край, 15 февраля 1915 г.)*

С 1814 года начался сбор пожертвований среди дворянского сословия и земства на постройку здания губернского собрания. Надо сказать, что харьковское дворянство к этому времени имело опыт подобных мероприятий, как открытие Императорского университета в 1805 году и Института благородных девиц в 1812 г., а так же других зданий.

Работы по строительству были окончены в 1820 году. Над проектом работали известные харьковские архитекторы Е. А. Васильев и В. Н. Лобачевский. Сметные затраты составили около 130 тыс. рублей. У входа в здание, построенного в стиле позднего классицизма, были установлены две пушки слободских полков, оборонявших харьковскую крепость, а так же развивались трехцветные государственные знамена.

Внутри стены большого зала украшали гербы уездов. Эстраду обрамляли мраморные колонны, а с другой стороны зала находились хоры. На стенах висели портреты известных лиц губернии: Г. Ф. Квитки, гр. Капнист и Царской Семьи. В здании находился зимний сад.

Позднее, на площади в советский период, перед зданием, был разбит сквер, а сама площадь во время празднования была забита экипажами. Пожар 1870 года нанес большой ущерб, но уже в 1871 году здание Дворянского Собрания было восстановлено.

На протяжении ста лет со времени постройки, здание Собрания несло на себе печать событий Харьковской истории. В нем проходили встречи Императоров, Великих Князей, наследников престола. Императорская семья и ее представители часто бывали в Харькове. Посещения связывались с возрастающим значением города и губернии юга России, а также опекой

Здание Дворянского Собрания, перестроенное после 1917 г.

над Институтом Благородных девиц.

Не миновали Высочайшие визиты и здания Дворянского Собрания. В нем проходили официальные встречи и торжества. С 1816 по 1880 год таких посещений было более сорока. Практически посещения проходили раз в полтора года. Высочайшие визиты организовывали общество, придавая творческие стимулы в жизнь обывателей.

В здании проходили выборы депутатов, собрания губернского земства, купцов, предпринимателей, промышленников и чиновников различных ведомств, а так же собрания светского общества, балы, выставки, маскарады и концерты, благотворительные базары и лотереи. Со временем здание стало центром общественной и культурной жизни города и губернии. В нем выступали с концертами и гастрольями знаменитые лица своего времени. В зале Собрания, 14 марта 1893 г. давал концерт П. И. Чайковский.

Заезжие иностранцы отмечали, что светское общество в городе одно из лучших. Парадные формы отличались разнообразием и красотой. Губернский цвет формы имел приятный зеленый тон.

В честь счастливого спасения царской семьи в крушении императорского поезда под станцией Борки, в Харьковской губернии, кистью А. В. Серова была написана картина посещения Императорской семьей Харькова. Подаренная картина находилась в Собрании. Ее судьба после 1917 года неизвестна.

Основное назначение здания – дворянские выборы предводителей – проходили раз в трехлетие. Среди известных лиц избранных в Губернские Предводители были: Шидловский Г. Р., Хорват Д. И., Квитка А. Ф., Донец-Захаржевский В. М., кн. Голицын В. П., Бахметьев Н. Н., кн. Трубецкой А. П., кн. Щербатов Б. С., Шидловский А. Р. и другие. Многие из предводителей, получая доверие дворян, избирались многократно.

Здание Дворянского Собрания, перестроенное после 1917 г.

Среди сословных фамилий, неоднократно присутствующих или посещавших здание Дворянского Собрания в разное время, можно назвать известные фамилии Данилевских, Сумцовых, гр. Де-Парма, Черноглазовых, Барабашовых, Краснокутских, Абаза, Куликовских, кн. Кудашевых, кн. Клеймихель, кн. Шаховских, Сахновских, Выродовых, Бородаевских, Деларовых, Дидрихсон, Дорошенко, Любарских, Нельговских, Ольховских, Перекрестовых, Романовских, Пактовских, Струве, Бурых-Радкевичей, Сукачевых, Арцыбашевых, Белоусовых, Гардениных, Гесс-де-Кальве, Гаршиных, Витте, Котляревских, Костомаровых, Кузиных, Таранухиных, Танских, Унковских, Чайковских, и многих других.

Среди уездных предводителей дворянства, избираемых в уездах, здание посещали фамилии Мечниковых, Куликовских, Каразиных, Нахимовых, Капнист, Миклашевских, баронов Раден, баронов Розен, Абаза, Куколь-Ямпольских, Бантыш, Малиновских, Щербининых, Лизогуб, Колокольцовых, Задонских, гр. Гендриковых и другие известные фамилии и семьи губернии.

С 1914 года здание Собрания становится госпиталем. В начале 20 годов здание реконструируется архитектором А. В. Линецким под здание правительства Украины. Харьков становится столицей вплоть до 1934 года. После переезда правительства в Киев, в 1934 году, здание передают под Дворец пионеров.

В период второй мировой войны, фашисты, оккупировавшие Харьков, вывезли все ценное из здания Дворянского Собрания, вплоть до мраморных колонн и подожгли его. Это был второй пожар в истории здания. Завершила

разрушение здания авиационная бомба, сброшенная немцами в 1943 году.

После освобождения города акт вандализма начатый немцами был завершен. Стены здания сравняли с землей. На расширенной площади, на месте бывшего исторического здания, установили памятник большевистской эпохи.

Посещения императорской фамилией Харькова и Дворянского собрания.

1816 г. 10 июня	– В. К. Ник. Ник.
1817 г. 18 сент.	– Государь Император Александр Павлович
1817 г. 23 ноября	– В. К. Михаил Павлович
1832 г. Сентябрь	– Государь Император Николай Павлович
1835 г. 19 октября	– Государь Император Николай Павлович
1837 г. 18-19 августа	– Государь Император Николай Павлович – Императрица Александра Федоровна – В. Княжна Мария Николаевна
1837 г. 12 октября	– ЕИВ Наследник престола Александр Николаевич – воспитатель наследника В. А. Жуковский – В. К. Михаил Павлович
1841 г. 6 октября	– В. К. Елена Павловна
1842 г. 15 сентября Харьков-Чугуев	– Государь Император Николай Павлович
1850 г. 12 сентября	– В. К. Николай Николаевич – В. К. Михаил Николаевич
1850 г. 19 сентября	– Государь Император Николай Павлович
1851 г.	– Е. В. Принц Петр Георгиевич Одьденбургский
1859 г. 16 сентября	– Государь Император Александр Николаевич – Шамиль – Бал в Дворянском Собрании
1861 г. 8 августа	– Императрица Мария Александровна
18 октября	– В. Княжна Мария Александровна
1863 г. 6 октября	– Наследник Цесаревич Николай Александрович
29 окт.	– Государь Император Александр Николаевич
1867 г. 29 сентября Харьков-Чугуев	– Государь Император Александр Николаевич – Е. В. Принц Петр Георгиевич Одьденбургский
1869 г.	– Е. В. Принц Петр Георгиевич Одьденбургский
1871 г.	– Е. В. Принц Петр Георгиевич Одьденбургский

1872 г. 15 августа	– Государь Император Александр Николаевич – Наследник престола ЕИВ Александр Александрович – В. К. Владимир Александрович
1874 г. 14 августа	– Государь Император Александр Николаевич
25 августа	– Императрица Мария Александровна
1877 г.	– Е. В. Принц Петр Георгиевич Одьденбургский
1879 г.	– Е. В. Принц Петр Георгиевич Одьденбургский
1880 г. 20 августа	– Государь Император Александр Николаевич – Е. В. Принц Петр Георгиевич Одьденбургский
1888 г. 19 октября	– Императорская Семья после крушения Царского поезда

ЛИТЕРАТУРА

1. Л. Е. Шепелев. Титулы, мундиры, ордена Российской империи. - М - СПб: Центр-полиграф, 2004 г. С. 101-107, 204, 291, Илл., 423 стр.
2. Ю. И. Палкин. Списки дворян харьковской губернии. - Х: ХДС, 2008 г. - 79 стр.
3. Палкин Ю. И. Харьковский Институт Благородных девиц // Культурна спадщина Слобожанщини. №6, - Х.: Мачулін, 2007. - С. 62-74.
4. А. Ю. Лебфрейд, Ю. Ю. Полякова. От крепости до столицы. - Харьков: Фолио, 1998. - 333 с. Стр 221-225.
5. Багaley Д. И., Миллер Д. П. «История города Харькова..» Т 2, 973 стр., Репринт 1993 г. - Харьков, - С. 34, 970.
6. Альбом старинных планов Харькова. Приложение к 2-му тому «Истории города Харькова» 30 таблиц, репринт, 1993 г., табл. XVII.
7. Харьковские Губернские Ведомости за 1870 г.
8. Харьковский календарь на 1870 г., 352 стр. Х-в 1869 г. Заглавный лист.
9. Харьков. Город переживший войну 1941-1943. Каталог выставки. 115 стр. 1995 г. С. 31, 16.
10. Газета Южный край. № 12548. От 15 февраля 1915 г.
11. Адрес –календари. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям Российской империи.

Ю. И. Палкин

ДОМ ПРОЕКТОВ НА ПЛОЩАДИ СВОБОДЫ

До революции 1917 г. место нынешней площади Свободы Харькова частично занимала небольшая, Ветеринарная площадь, названная по двухэтажному зданию Ветеринарного института. По существу это был пустырь. На Ветеринарную площадь выходили: здание хирургического корпуса университета (Сумская 39; торцом; разрушен в войну), трёхэтажное здание химического факультета Харьковского университета и несколько одноэтажных зданий, часть из которых стояла на территории будущей площади.

В 1922 году проводился конкурс на проект расширения города. Несмотря на то, что в конкурсе участвовали А. Н. Бекетов, А. Г. Молокин, А. Л. Эйнгорн, победителем стал сотрудник Горкомхоза молодой архитектор В. К. Троценко. Он предложил конструкцию площади, состоящей из двух частей – круглой и прямоугольной. После сооружения ансамбля зданий она получилась в два раза больше знаменитой Красной площади Москвы.

Исаак Дунаевский, Марк Бернес, Олеша, Катаев учатся и начинают свою творческую деятельность в Харькове 1920-х годов. «Харьков – город шумный, центр Украинской республики». Во время строительства в разное время приезжали писатели А. Барбюс, Т. Драйзер, В. Маяковский. Маяковский написал: «Там, где вороны бились, над падалью каркав, в полотно железных дорог забинтованный, столицей гудит украинский Харьков, живой, рудовой, железобетонный».

Новаторские идеи организации пространства, предназначенного для проведения деловых и производственных массовых действий в дни пролетарских торжеств, митингов и демонстраций получили завершение в композиционном решении здания Дома Проектов.

Для реализации проекта, победившего во всесоюзном конкурсе 5 февраля 1930 года, под девизом «Догнать и перегнать» архитекторов С. С. Серафимова и М. А. Зандберг-Серафимовой (Ленинград) выбран участок в южном секторе площади Дзержинского.

Здание проектных и строительных организаций начали возводить после строительства Госпрома на округлой части ретортообразной площади Дзержинского. Возведение здания проходило в период 1930-1932 гг. в стиле конструктивизма из монолитного железобетона с деревянными перекрытиями, но в целях экономии перекрытия через этаж устроены по деревянным балкам. Поэтому во время войны здание сильно пострадало и было перестроено.

Площадь с борта немецкого самолета.

Схема площади.

Дом Проектов, состоял из трех основных корпусов и был решен как продолжение композиции здания Госпрома. Массивы объемов, нарастающих к центру, высотой от 7 до 10 этажей, завершались 14-этажной центральной башней – пластиной, повернутой в сторону центра круглой площади.

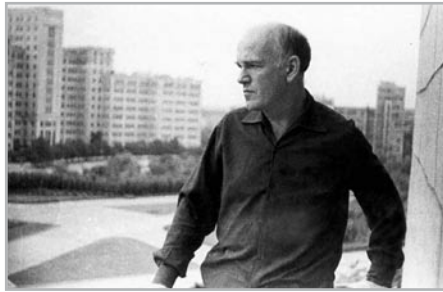
По уровню цокольного этажа запроектированы широкие проходы в сторону Университетского сада. Более двух технических подземных этажей идут в глубину под здание, не считая фундамента. Авторы блестяще разработали и южный фасад, огибаемый широкой аллеей. Композиция плана здания построена таким образом, что концентрически расположенные секторы, смыкающихся друг с другом боковых корпусов, энергично подчеркивают круговое движение площади.

В публикациях по поводу строительства Дома Проектов неоднократно отмечалось выразительное композиционное решение и удачно найденные пропорции. Строительство Дома Проектов было завершено в 1933 г. Начальником строительства был инженер с огромным опытом – П. П. Роттерт (1880–1957). Он подключал к работе, как правило, прогрессивных молодых людей не старше 30-ти лет.

Ансамбль площади Дзержинского, формировавшийся в период стро-

ительства Госпрома, решался с листа, без проработки технического проекта самой площади. Это привело к просчетам композиционного характера. Разница отметок цоколей здания для Дома Проектов относительно здания Госпрома составила понижение на 1,2 м.

Интересная находка археологического характера обнаружена на площади в р-не 6-го подъезда при рытье котлована под здание Госпрома – это скелет мамонта, экспонирующийся в музее природы.

Святослав Рухтер в Харькове.

В центре круглой части площади Дзержинского был запроектирован сквер с радиальной системой пешеходных дорог, композиционно усиливающих значение зданий, расположенных по периметру.

После разрушений периода Великой Отечественной войны, здание Дома Проектов было реконструировано с сохранением силуэта и композиции объемов (1949-1954, архитекторы В.П. Костенко, В.К. Комирный, В.И. Лившиц, И.Д. Ермилов, В.Н. Липкин).

В результате реконструкции здание полностью лишилось своей конструктивистской стилистики и футуристической навесной крыши. Шпиль, в связи с хрущёвской «борьбой с архитектурными излишествами» достроен не был. Открытые пространства боковых крыльев, образованные многоэтажными корпусами, создававшие пространственный характер композиции здания превратились в замкнутые дворы. Здание надстроили, фасады облицевали светлой керамической плиткой.

Ныне это комплекс зданий Харьковского Национального университета им. В.Н. Каразина

АБРЕВИАТУРЫ ОРГАНИЗАЦИЙ, НАХОДЯЩИХСЯ В ДОМЕ ПРОЕКТОВ, 1934 г.

Телефонная книга на 1934 год	Телефонная книга на 1934 год
БЛЫШОВИК УКРАЇНИ 4 п., 7 пов.	МАШИНОСБУД
ВСЕПРОМУТИЛИЗАЦІЯ	ОРГЕНЕРГО 1 п., 8 пов.
ВСЕУКРІНВЕНТАРІЗАЦІЯ	ПІВДЕНМОНТАЖБУД. Експедиція,
ГІПРОЗАВОДТРАНС ЗП.2ПОВ.	ПІВДЕНТРАНСБУД
ГІПРОВІД	ПРОММЕХАНІЗАЦІЯ
ГОЛОВТРАНСМАШ 2 п., 7 пов.	ПРОЕКТЗАВОДОТРЕСТ
ДЕРЖПРОЕКТРАНС	ПРОМБУДМАТЕРІАЛІ

ДОНБАСВОДТРЕСТ ЕНЕРГОБУД ЕНЕРГОКАДРИ 4 п., 6 пов. ІНДБУД ІНСДОНВУГІЛЬ 2 п. 8 пов. ІНСКОКСВУГІЛЬ 2п. 8 пов. УПР. ПРОЕКТУВАННЯ ВОДНИХ СПОРУДЖЕНЬ ЧЕРВОНА ПРЕСА ПАРТАКТИВІСТ И ЧЕРВОНА ПРЕСА ГОСПОДАРСТВО УКАЇНИ НД ПРАЦІ ВУРПС'у. Лаб. Техн. Нормування 2 п, 8 пов. КОКСОВУГІЛЬНА ІНСПЕКЦІЯ 1 п. цок. КОКСОХЕМОНТАЖ ЛІСОЗБУТ ЛІСОТЕХПОСТАЧАННЯ ЛІСХЕМСТРОЙ ІДАЛЬНЯ	ПРОМСТРОЙПРОЕКТ ПРОМТРАНСПРОЕКТ 4 п,5 пов. РАДІО-СТРОЙ 3 п, 6 пов. РУДА «ЗА ТЕХНІКУ» САНТЕХПРОЕКТ 4 п. 4 пов. СВЯЗЬМОНТАЖ СОЮЗАПЧЕРМЕТ 3 п. 3 пов. СОЮЗКОЖСНАБСБИТ 2 п.7 пов. СОЮЗПЕЧАТЬ СОЮЗЗАГОТШЕРСТЬ 2 п. 7 пов. СОЮЗКАОЛІН СОЮЗКОЖСНАБСБУТ 2 п.7 пов. СОЮЗТАБАК СІР'Е СОЮЗТАБАКТОРГ 2п.7 ПОВ. СТАЛЬЗБУТукр. ВУКР. ДВУСТОРОН РАДІОЗВ'ЯЗОК СТРОЙСНАБ трестНКЛП 4 п. 2 пов. СТРОЙМОНТАЖПРОЕКТ ТЕПЛОГАЗ трест ТЕПЛОЕЛЕКТРОПРОЕКТ ТРУБОБУД 3 п. 7 пов.
---	--

ЛИТЕРАТУРА

1. Лейбфрейд А. Ю. Харьков. От крепости до столицы : заметки о старом городе / А. Ю. Лейбфрейд, Ю. Ю. Полякова. – Х.: Фолио, 1998. – 335 с. С. 141–149: о зданиях Харьковского университета.
2. Орленко И. А. Туристу о Харькове: путеводитель / И. А. Орленко. – Х.: Прапор, 1986. – 167 с. С. 36, 76 – о зданиях ун-та.
3. Паспорт госуниверситета, утвержденный ректором 29 декабря 1944 года // ГАХО. – ФР-2792. – Оп. 7. – Спр. 52. – Лл. 1–15.
4. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років / В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев та ін. – Х. : Фолио, 2004. – 750 с.
5. Харьков вчера, сегодня, завтра / Ю. М. Шкодовский, И. Н. Лаврентьев, А. Ю. Лейбфрейд, Ю. Ю. Полякова. – Х. : Фолио, 2002. – 207 с. С. 189: о зданиях ун-та.
6. Харьков: Путеводитель для туристов и экскурсантов. – 3-е изд. – Х. : Тип. И. М. Аничкина, 1915. – 179 с. С. 95–124: о зданиях ун-та.

Ю. И. Палкин

ИСТОРИЧЕСКИЙ ХАРЬКОВ

Постарайтесь представить Харьков полковым или губернским городом. У многих это не получится. Однако его можно представить с помощью сведений архивного, исторического характера.

В начале 17 века и на протяжении всего столетия в населении географических пределов будущей губернии преобладали великороссы, что связано с воеводским управлением, по принадлежности этого пространства к России, где возникновение форпостов и некоторых городов произошло значительно ранее возникновения Харькова. Однако в начале 18 века, в первой его трети, город перестал быть украинным (т.е. граничным, дальним), граница значительно передвинулась южнее него, где была построена новая укрепленная оборонительная линия. Поэтому из отслуживших старых границ, из форпостов и укреплений ушли великорусские служилые люди.

В период первой трети 18 столетия, в 1732 г. была проведена общая перепись лейб-гвардии Семеновского полка майором Хрущевым. Он провел также и подворную перепись. Уникальная перепись сохранила фамилии всех жителей города того года, зафиксировала их социальное положение. В социальном составе населения Харькова тех лет, ее главную массу составляли казаки, подпомощники и подсосудки, почти исключительно люди «черкасской породы», т.е. малороссияне.

Подсосудки не имели дворов, как и собственных земель.

Выборных казаков 171 двор, при 247 избах и вместе с подсосудками 775 душ.

Сословие, соответствующее мещанству, представлено подпомощниками, насчитывающими 492 двора или 515 отдельных изб, числом ок. 1531 души.

Занимавшиеся различного рода ремеслом, объединялись по приказу Петра от 1722 г. в цеха.

Подданных или, как их называли, владельческих крестьян, было 102 души.

Лиц духовного звания 116 душ.

Во главе казаков стоял полковник слободского полка, за ним полковая, а затем сотенная старшина. Харьковским полковником в 1732 году был Григорий Семенович Квитка, полковым судьей Роман Григорьевич Квитка, полковым хорунжим Иван Яковлевич Рыбасенко. Полк делился на две сотни: Григория Васильевича Ковалевского и Якова Федоровича Денисевича.

Отдельным двором жил Валковский сотник, впоследствии полковник Изюмского полка Иван Григорьевич Квитка. К знатым лицам города относилась вдова бывшего Харьковского полковника Софья Куликовская и полков-

ник Курского Ландмилицкого полка Андрей Дунин, который постоянно не жил в городе. Кроме него в городе имели дома, но постоянно не проживали И. Дробицкий – Салтовский сотник, Изюмский полковник Шидловский и др. лица.

При некоторых церквях Харькова находились госпитали и богадельни. Госпиталей было три.

В Харьковском коллегиуме обучалось более 12 человек. Купцов проживало 62 человека.

В питьевых заведениях города насчитывалось 22 шинка. Шинковые дворы и шинки в них принадлежали полковнику Квитке – 2, Деркачевскому сотнику А. Квитке – 3, Городничему Глуховичу – 3, Харьковскому атаману Шاپовалу – 1, подпрапорному Смороцкому – 1 и духовенству – 7, остальные 5 – казакам.

Можно сказать, что население в этот период делилось на группы: казачьих, цеховых, подданных и духовных. Всего насчитывалось в городе со слободкой Ключковкой 7435 человек.

Порядки в цехах были строгие. Каждый цех должен был иметь записные книги ремесленников, включая иногородних. У всех принимались экзамены в знании своего ремесла и в чем получали письменное удостоверение.

Интересные порядки были в цеху резчиков мяса. Их собирали два раза в год и в присутствии полицмейстера делали расценку продаваемого мяса. Из мяса средней и малой свиньи делали расчеты, т.к. сало и шкура оставались в цехе. Определяли цену, по которой можно продавать мясо, чтобы в покрытии стоимости оставались 10% с рубля. Сделанную расценку полицмейстер и цехмейстер представляли в полковую канцелярию.

Цехмейстеры следили за тем, чтобы бойни были отдалены от лавок продажи. Мясо при продаже было покрыто белым холстом и на продавцах были холщевые халаты. Полки, на которых раскладывалось мясо, вымыты и выскоблены.

За несвежее мясо резчиков штрафовали и брали под караул, мясо зарывали в землю, чтобы не приносить вреда бедным людям. В случае нарушения полиция штрафовала хозяев сначала вдвойне, потом в четыре раза от стоимости мяса. Далее запрещали торговать. Цехмейстер, по первому разу штрафовался в двенадцать раз от стоимости мяса, во второе нарушение его отрешали от должности. Штрафы шли в пользу полиции.

ПОЛКОВОЕ ДЕЛЕНИЕ

Полк казацкий, малороссийский, составлял целую область или провинцию, назывался по главному своему городу или местечку, и, кроме местечек, состоял из множества сел и деревень. В полковом городе находились: полковники, старшины и канцелярия полка. Каждый полк разделялся на сотни, их число было неравным. Полковники определялись сначала гетманами за деньги, потом, по представлению гетманов, с утверждения государей. В полковую старшину и в сотники производил гетман.

Сотня носила именование от местечка или селения, в котором была расположена главная ее квартира, заключала несколько сел и деревень, разделялась на курени, которые были менее Запорожских. В каждом курене находилось несколько десятков выборных казаков и подпомощников. Казаки, имевшие собственную амуницию – мундир, ружье, пику, также лошадей, исполнявшие таким образом службу на родине и за границей, назывались *выборными*. Бедные снаряжались от нескольких дворов, снабжали всем нужным одного казака, который по этой причине именовался *подпомощником*. Число тех и других в сотнях было неравное. В каждой сотне *выборных* насчитывалось от ста, двести и более казаков, *подпомощников* до тысячи и свыше. Первые считались поголовно, последние *хатами* или семьями. Часто крестьянин, женись на казацкой дочери или на вдове казака, получив или купив землю казацкую, делался казаком, а казак, избегая службы, крестьянином. Многие сотни вписывали крестьян в казаки для увеличения своей власти. Сначала реестровые или *выборные* казаки получали годовое жалование по тридцать злотых каждому, но впоследствии это было отменено, служба внутри границ была за свое содержание, за границей получали продовольствие и фураж; только обязаны были иметь собственных лошадей, мундиры, ружья и пики. В мирное время выборные казаки содержали цепь на границе Великой России и Турции; подпомощники несли пешую и конную внутреннюю службу, находясь при сотенных и полковых канцеляриях, для разных посылок.

Не имевшие земель и дворов крестьяне известны были в Малороссии под названием *суседи* и *подсуседи*. Они, переходя к разным владельцам, обрабатывали их поля. В награду, получали от зажиточных участки, удобные для хлебопашества и сенокосов, водворялись в тех местах. Такие крестьяне именовались *грунтовыми*.

ПОЛКОВЫЕ И СОТЕННЫЕ ЗВАНИЯ

Полковники занимали первые места после генеральных старшин. Звание берет начало в Малороссии со времен Стефана Батория, с 1576 года. Им подчинялись все военные, полицейские и земские дела, а также полковая артиллерия. Каждый из них предводительствовал в своей полковой канцелярии, а с 1763 года, как воевода, в городском суде, где слушались уголовные дела. Полковая старшина и сотники, число которых не во всех полках было одинаково, находились в непосредственном их подчинении. Полковник имел при себе полковое знамя, особый жезл – *пернач* и полковую музыку. При Богдане Хмельницком они пользовались доходами с мельниц. При сыне его, Юрии, получали жалование из малороссийских сборов, по сто ефимков и по мельнице. Потом владели ранговыми деревнями, состоявшими в некоторых полках из нескольких тысяч душ. Доходы их были столь значительны, что даже генеральные старшины переходили в полковники.

Бунчуковый товарищ, чин, установленный гетманом Мазепой, для придания большей важности своим клейнодам. Возводились в бунчуковые товарищи сыновья генеральных старшин, полковников и знатнейшего шляхетства. Эти молодые люди, в военное время, находились безотлучно при гетмане, охраняли его хоругвь и бунчук. Состояли под начальством генерального бунчужного. Служили без жалования, на собственном содержании, не имели определенной должности. При преемниках Мазепы, в отсутствие полковников, командовали полками, председательствовали в полковых канцеляриях, присутствовали, по гражданским делам, в генеральном суде и в особых комиссиях. Число их не превышало сто человек, а впоследствии умножилось. Кроме *бунчуковых* были в Малороссии и другие *товарищи*. Главное место между ними занимали знатные войсковые товарищи. Так именовались отставные генеральные старшины и полковники, бравшие в публичных собраниях первенство не только над бунчуковыми товарищами, но даже и над настоящими генеральными старшинами и полковниками. Шляхетство не столь богатое было известно в полках под названием *знатных* такого-то полка *товарищей*. Беднейшие гордились тем же названием, с прибавлением только, вместо полка, сотни, в которой служили.

Обозный полковой. Первый старшина в полку. Подчинялся полковнику. Находился под начальством генерального обозного и Канцелярии Генеральной артиллерии. Присутствовал в полковой канцелярии, исполнял должность полковника во время его отлучки или болезни, если не было в полку бунчукового товарища. Вместо жалования имел несколько дворов из ранговых деревень.

Старший войсковой канцелярист Войсковой Генеральной Канцелярии, прежде назывался *регентом*. Их было два. Они соответствовали секретарям и пользовались также небольшими ранговыми деревнями. В полковых канцеляриях эти чиновники назывались *старшими полковыми канцеляристами*.

Судья полковой. Второй старшина в полку, присутствовал по полковым делам в канцелярии. Стоял рангом ниже обозного. Первый член городского суда. Владел ранговым имением.

Хорунжий артиллерии Генеральной. Хранитель главного артиллерийского знамени. Присутствовал в канцелярии Генеральной артиллерии. Подчинялся генеральному обозному. При Богдане Хмельницком получал годовое жалование в пятьдесят польских злотых.

Писарь полковой. Третий старшина в полку. Занимался в полковой канцелярии тем же, чем генеральный писарь в Генеральной Войсковой Канцелярии. При Богдане Хмельницком получал пятьдесят злотых годового жалования. Позднее имел небольшие ранговые деревни.

Писарь городской в городском суде исполнял должность секретаря. Вместо жалования получал доходы от дел. Назывался раньше *писарем суда полкового*.

Писарь подкоморский имел в своем хранении дела суда подкоморного, выезжал с подкоморием или коморником на спорные вопросы о земле,

исполнял должность секретаря.

Есаул полковой. Четвертый старшина полка. Наблюдал за порядком в мирное время, присутствовал в полковой канцелярии. Их было два в каждом. При Богдане Хмельницком они получали в год по двести злотых жалования, позднее владели ранговым имением.

Хорунжий полковой, пятый старшина полка. Хранил полковое знамя и присутствовал иногда в канцелярии. При Богдане Хмельницком получал жалования пятьдесят злотых в год.

Сотник. Звание учреждено в казачьем войске Стефаном Баторием, в 1576 году. В своей сотне был тоже, что в полку полковник. Надзирал за благочинием, разбирал словесно между казаками земские и маловажные уголовные дела. Сотники служили большей частью на собственном содержании. Немногие из них имели ранговые деревни. Доказательство того, сколь доходно было место, ими занимаемое!

Войсковой товарищ. Исполнял разные военные и гражданские должности; командовал сотней в отсутствие сотника. Определенного числа им не было. Сначала они зависели от полковников и полковых канцелярий, потом от Малороссийской Коллегии.

Атаман городовый заведовал полицией в полковых городах.

Сотенный – первый старшина в сотне после сотника, присутствовал вместе с ним в сотенной канцелярии, смотрел за полицией, исполнял обязанности сотника.

Канцелярист полковой. В больших полках, при полковых канцеляриях, было шестнадцать человек, в меньших по десяти. При открытии земских поветовых судов, половина полковых канцеляристов переведено туда. Они получали жалование.

Есаул сотенный принадлежал к сотенной старшине, младший офицер в сотне.

Хорунжий сотенный. Исполнял одинаковую должность в сотне, как полковой есаул в полку; получал при Богдане Хмельницком тридцать злотых годового жалования.

Значковый товарищ прежде именовался *знатным полковым товарищем*, получил, вероятно, это название от малых значков, находившихся, кроме знамени, в сотнях казацких. *Значковые товарищи* возили оные. В это звание поступали сыновья полковых старшин и других чиновников. Именным указом, 8 августа, 1734 г., положено их было во всех десяти полках 420 человек. Сначала определялись Генеральной Канцелярией, потом полковниками, напоследок Малороссийской Коллегией.

Войсковой канцелярист. В это звание, в Генеральную Войсковую Канцелярию, поступали сыновья чиновников малороссийских. По окончании наук, стажировались в службе. Число их не определялось. Богатые служили из чести; недостаточные помещались, в Глухов, в казенный дом. На содержание их предоставлено в Лубенском полку (ныне в Лохвицком повете) село Воронки, в котором насчитывалось до восьмисот душ. В пол-

ках подчинялись старшим канцеляристам, в Генеральной Войсковой Канцелярии генеральному, а в Суде генеральному судовому писарю.

Со времен ухода великорусских служилых людей из слобод, как из форпостов вплоть до организации Екатериной второй комиссии по разработке уложений, т.е до 1767 года, на Слобожанщине не было местного дворянства. Была заменяющая его казацкая старшина.

В Харькове числилось 38 лиц старшинского сословия во главе с полковником Г.С. Квиткой. В связи с введением губернского правления (административного деления на губернии) казачество, как военное сословие было уничтожено, и обращено в войсковых обывателей: поселян и крестьян, обязанных платить подушную подать и выставлять рекрутов из своей среды. В 1767 г. их численность составила 3427 душ мужского пола.

Формирование дворянства на Слобожанщине шло медленно. Это связано с процессом предоставления документов и оформления родословных.

Кто занимался этими вопросами, может подтвердить большой объем этой работы и наличие достаточной подготовки. Но где же было взять эту подготовку, знания у тогдашнего населения, пусть даже у старшинской прослойки казацкого общества. Это были те же казаки, образованные для подписи в документах и для чтения церковных текстов – в лучшем случае. Где было взять знание о предках, если при нашем современном уровне развития многие не знают о своих предках далее бабушки и деда, не говоря о том, кто были их родственники. В период сочинительства родословных, начинаются настоящие сказки, с которыми можно ознакомиться в общем гербовнике дворянских родов, и в документах, бережно хранимых потомками многих фамилий.

Многие из респондентов приписывали себя к Польской шляхте. Близость Польши давала возможность использовать особенности ее геральдики, возникали предпосылки и приписки к знатым родам на основании идентичности фамилий и много- много других генеалогических инсинуаций.

Самая большая инсинуация, связанная с дворянским сословием на Слобожанщине, прошла в 1767 году, при избирании депутатов от дворянства в Екатерининскую комиссию. Дворянства в те времена у нас не было. Его заменили старшинами, имевшими к тому времени землю и подданных, назвав их дворянами.

В дальнейшие времена, в советский период, очень любили обговаривать тему «потемкинских деревень», как обманную, но возникшую и вросшую корнями в это Екатерининское время, направленную против одного человека, а не против общества. Данный факт подлежал умалчиванию.

Юридически сословие формировалось со времени издания жалованной грамоты 1785 г., а окончательная регистрация прошла значительно позднее.

Была еще одна группа лиц – служителей и работников у старшинского сословия, насчитывающая 125 душ. В общем, население Харькова этих лет составило около 7, 5 тысяч душ мужского и женского пола.

Сословия купцов и мещан образовалось в связи с опубликованием указа

в 1775 году об образовании губернского магистрата, ведавшего купечеством и мещанством, однако в Харькове магистрат был образован в 1780 году. В 1781 году в мещанство было причислено 2860 душ из войсковых обывателей.

В 1787 году в Харькове проживало разного звания жителей 10512 душ.

По ревизии 1783 года в городе числилось за 29 помещиками 94 души крепостных крестьян.

В губернском дворянском собрании на заседаниях 1784 – 1797 года рассматриваются вопросы, игравшие первостепенную важность для развития общественных отношений в целом. Вот некоторые из них:

- Организации карантинных застав в округах Изюмском, Краснокутском и Харьковском. Определялись и назначались чиновники и смотрители карантинных застав.
- Принятия мер безопасности от опасной болезни появившейся в Турции, Молдовии и Польше. Без письменных видов (пропусков) никто в селения не пропускаться.
- Рассмотрение вопросов исправления дорог, мостов гатей, заготовки лошадей и ямщиков.
- Сбор хлеба и доставление его в Константиноградский магазейн. (единственный в те времена в губернии).
- Доставка продовольствия для войск, составляющих Екатеринославскую армию, поставка 1000 четвероволовых фур.
- и др.

Это неполный перечень вопросов, рассматриваемых губернским дворянским собранием. Монархическое правление России, каким оно было тысячелетие, в качестве опоры трона и державы остановило свой выбор на дворянстве, даровав сословию большие права. Дворянское сословие вплоть до 1917 года играло ведущую роль в политике, экономике и культуре страны.

К сожалению, в архиве не сохранились дела дворянского собрания, как и многие другие материалы о нем. Мы можем ознакомиться только с перечнем вопросов рассматриваемых на заседаниях Губернского Дворянского Депутатского Собрания. Но темы, звучащие в собраниях говорят сами за себя. Собрание играло ведущую роль в жизни Харькова, что бы не говорили досужие и маститые авторитеты – факты упрямая вещь.

Вопросы, поставленные на заседаниях, для статьи взяты выборочно. Они представляют общественный интерес и для современного читателя в 220-летней своей истории. В этих рассматриваемых вопросах можно найти глубинные корни, волнуящие и сегодняшнее бытие.

Приведенный перечень вопросов – историческая память прошлого, которую в настоящее время принято не замечать в результате «совкового» воспитания двух-трех поколений нашего многострадального общества.

В 1765 году полностью расформировались слободские казачьи полки и полковая система администрирования на Слобожанщине. Ликвидировалась ее автономия.

Слободская Украина преобразовалась в Слободско-Украинскую губернию, для управления которой назначался губернатор.

Так Харьков из полкового города превратился в губернский, а остальные полковые города Слобожанщины превратились в провинциальные.

Шло время и к 1794 году население Харькова составило несколько групп, а именно:

- дворяне – 64 семейства,
- мещане – 275 семейств,
- казенные (войсковые) обыватели – 744 семьи,
- купцы – 136 семей.

К 1799 г. купцов было 166 семей. Из них :

- 1-й гильдии – 2, 2-й гильдии – 5, 3-й – 159 семей;
- духовные – 36 семей;
- подданные малороссияне – 26 семей;
- не принадлежащие к перечисленным группам – 320 семей.

Город, ставший губернским, должен был иметь и новый зрительный статус, о чем думали соответствующие службы. Под руководством губернского архитектора рассматривались и разрабатывались планы развития города, многие из которых реализовывались в жизнь. **Ярославский** был **дейтельным архитектором**.

В 1750 году, в середине столетия, в Ахтырке, в дворянской семье родился **Петр Антонович Ярославский**. По исполнению 18-летнего возраста, в течение 5-и лет до 1773 года он обучался в Прибавочных классах харьковского коллегиума. После стажировался в Кремлевской экспедиции у В. И. Баженова. Возвратившись в 1776 г. в Харьков, работал помощником у Вильянова, сменив его через 11 лет, в 1777 году, на должности губернского архитектора, на которой прослужил до 1809 года губернским архитектором.

Со слов Д. И. Багалая, П. А. Ярославский, являлся дворянином. Тем не менее, он не внесен ни в одну из частей Дворянской родословной книги Харьковской губернии, заведенных с 1785 года. Его фамилия не упомянута ни в одном из списков дворянских фамилий приведенных в книгах Филарета и Ильяшевича, говорящих об этом сословии Слобожанщины в конце 18 века.

За поручиком П. Ярославским, по ревизии 1783 года, числилось две души.

По его проекту и под его руководством построен Губернский дом на Университетской улице. Постройка началась в 1767 году. Наблюдение за работами поручили архитектору Вильянову и его ученику П. Ярославскому. Строителями и поставщиками материалов были: секунд – майор Дунин, купец Аникеев и помещик Щербинин. Постройка затянулась. Дом закончили в 1777 году. По проекту дом построили с двумя каменными

флигелями. Двор обнесли каменным забором.

По проектам П. А. Ярославского и по проектам других архитекторов, но под руководством Ярославского, построены многие общественные здания в Харькове.

В 1770 г. сооружен деревянный мост на р. Харьков. Из общественных сооружений новый Успенский Собор (старое каменное здание которого разобрано в 1771 г., а новое существует в настоящее время) и каменный дом бursы. Бурса – сиротский дом при коллегиуме. Его строительство начато в 1770 и окончено в 1773 году.

В начале 1780 года от Румянцева было получено разрешение на постройку деревянного наместнического зала и деревянных зданий будущих присутственных мест. Каменными зданиями, ко времени открытия в Харькове наместничества, были:

- училищный монастырь,
- здание коллегиума и сиротский дом,
- шесть церквей,
- губернаторский дом.

Остальные казенные дома, в которых помещались наместническое правление, казенная палата, верхняя расправа, помещение губернатора – были деревянные. Партикулярные (т.е. гражданские) дома также были деревянные. Их насчитывалось 1109 домов. Среди них:

- войсковых обывателей - 943,
- духовенства - 29,
- иностранцев - 16,
- купцов - 42,
- различных военных - 28,
- приказных слугителей - 51.

В 1783 г. **Ярославским** были проведены работы по подготовке к постройке Банковской конторы. Составлены планы, размещение, смета. Подрядчиками, братьями Чеботаревыми, строительство было закончено в 1786 г. Банковская контора представляла собой двухэтажное здание с двумя двухэтажными флигелями, обнесенными каменной оградой. Все здания были под железными крышами. Постройка обошлась менее 10 тыс. рублей, что было значительно ниже планируемых затрат.

Провиантский магазин

В конце 18 века на современной площади Поэзии находился вновь выстроенный деревянный острог. Провиантский магазин решено было построить возле нового здания острога. Здание магазина планировали строить в два этажа. Оно должно быть каменным. К великому сожалению, к нашему времени планировок кварталов, как и зарисовок местности тех лет

Современный вид провиантского магазина в Харькове.

Провиантские склады на Zubовской
площади в Москве

*Провиантские склады на Zubовском бульваре в Москве,
построенные по проекту В. П. Стасова.*

Харькова, не сохранилось.

Позднее, к концу 19 века, недалеко от магазина располагалась кирха, немного выше находился костел и здание церкви Жен Мироносиц там, где теперь стеклянная струя. К нашему времени сохранились только здание костела и хлебного магазина. Здание магазина относится к одному из старейших каменных строений Харькова, сохранившихся с конца 17 столетия, возрастом более 200 лет.

Первоначальное назначение здания – провиантский склад. Простыми и скупыми средствами архитектор П.А. Ярославский достиг эффекта выразительности так, что в Москве, на Zubовском бульваре архитектором Ф.М. Шестаковым, спустя 35 лет были построены провиантские склады по проекту В.П. Стасова. Прекрасен ансамбль провиантских складов на Zubовской площади в Москве.

Автор проекта архитектор В.П. Стасов, отец Невского проспекта времен Александра I – «главный архитектор Петербурга» - отец известного впоследствии критика. В дальнейшем, по прошествии времени, его еще стали называть одним из основателей типового строительства в России в связи с постройками по его проекту зданий на Zubовском бульваре в Москве.

Современный вид сбоку (с переулка).

В. П. Стасов.

Читатель при первом беглом взгляде на фотографии приведенных строевых определит их сходство и скажет, что первой постройкой была постройка Харьковского губернского архитектора Ярославского. Проект провиантских складов В.П. Стасова явно заимствован у Ярославского, как плагиат, с некоторыми переделками. Говорят: «хорошее на пустом месте не растет». Оправдывая эту поговорку, более чем через 35 лет после постройки провиантского склада в Харькове, построены провиантские склады на Зубовском бульваре в Москве.

Рассматривая здание Ярославского, обращаем внимание на большие двери и прямоугольные окна с полукруглыми падами рустов.

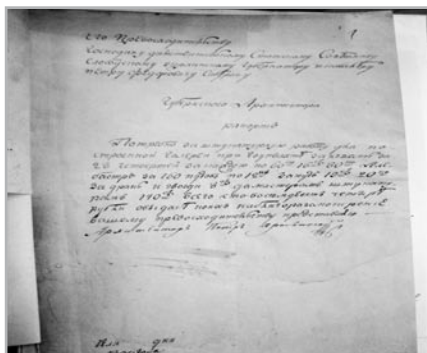
Двери и окна прекрасно членят стену, располагаясь симметрично. Русты позволяют выделить центр здания (вид сбоку).

Суровую монументальность и массивность зданию придает увеличенный карниз и элегантный фриз, не выделяясь из общей концепции ансамбля.

Архитектура здания не инертна и не мертва. Она не подавляет наблюдателя своей массой. При известной мощи зданию присуще изящество. Прекрасный образец **безордерного ампира** – провиантский склад – величественное здание конца 17 века, созданное архитектором Ярославским простейшими средствами, без архитектурных излишеств.

Здание провиантского склада прекрасный образец того, как архитекторы русского классицизма умели образно трактовать утилитарные сооружения и достигать эффекта простыми средствами.

Современная переделка фасада здания, а также более чем трехсотлетняя история одного из первых каменных зданий Харькова, возможно, уничтожила те мелкие штрихи, дополняющие монументальность, скрасила суровость и многие детали архитектурных решений. Но в целом позволила сохранить внешний облик здания и то неувимое обаяние старины.

Архивный документ с личной подписью П. Ярославского.

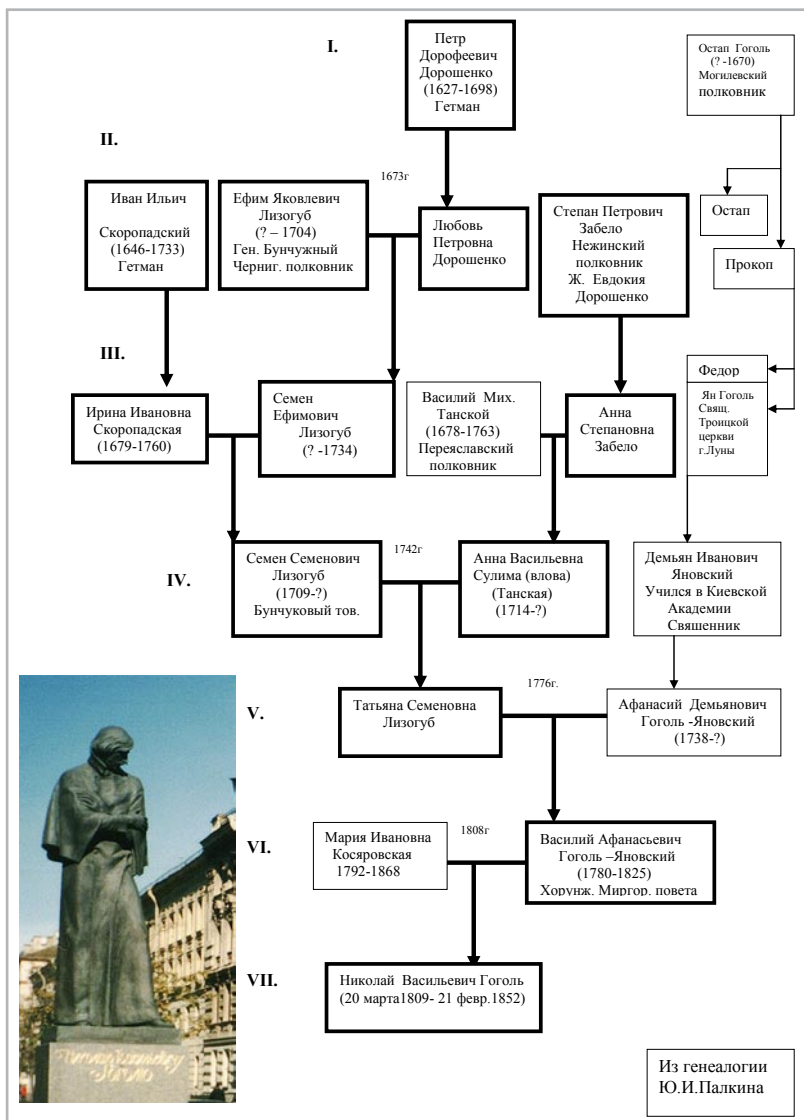
А как в городе помнят о Петре Ярославском? Наверное, названіем одной из улиц – Ярославской, что вызывает сомнения, т.к. разъяснений на этот счет нет.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ак. Наук СССР. В.О. Ключевский. Неопубликованные произведения . изд. -М.: изд. Наука, 1983 г.
2. БСЭ. Изд. третье. Т.24. - М. «Сов. Энциклопедия», 1978 г.
3. Харьковские Календари, Памятные книжки Харьковской губернии 1864-1914 г.
4. Миллер, Багалея «История Города Харькова за 250 лет его существования». - Т. 2. - Харьков. 1912 г.
5. Архитектура Петербурга. Сб. Статей. Петроград, 1916 г.
6. А.В. Иконников. «Функция, форма, образ в архитектуре.» - М.: Стройиздат, 1986.
7. ГАХО. Ф. 14. описи (о повестках).
8. ГАХО Ф. 3 (о повестках).
9. Проф. В. Ключевский. Курс Русской истории. Петроград, 1918.

Ю. І. Палкин

Родословіє Н. В. Гоголя

Рода Н. В. Гоголя, данные в значках

До 60-річчя

Денисенко Ольга Йосипівна. Нар. 16 грудня 1952 року, с. Пристін Куп'янського р-ну Харківської обл. Закінчила філологічний факультет Харківського державного університету (1975) та відділення історії та теорії образотворчого мистецтва Ленінградського інституту живопису, скульптури та архітектури ім. І.Ю. Рєпіна (1986), заочну аспірантуру при Харківському художньо-промисловому інституті (1995). У Харківському художньому музеї працює з 1976 року, зав. відділом вітчизняного дореволюційного мистецтва у Харківському художньому музеї (з 1995). Член творчої спілки істориків мистецтва та художніх критиків країн СНД (з 1992), Національної Спілки художників України (з 1999). Проводить значну роботу як мистецтвознавець, лектор та популяризатор класичного і сучасного мистецтва, експозитор багатьох виставок, автор численних статей, каталогів, буклетів, публікацій в обласній та республіканській пресі.

О. Й. ДЕНИСЕНКО

Цікавинки й смішинки з музейної скриньки

Музей як цілісний і своєрідний організм, живе своїм життям експозицій, екскурсій, лекцій. Все тут серйозно, поважно, розмірковано. Але і в цій розміреності знаходиться місце таким собі «родзинкам» – цікавинкам, що передаються в усних розповідях, «проглядають» між рядками наукових досліджень і популяризаційних текстів. Такі неформальні факти забарвлюють історію музейних експонатів. В деяких з них відчувається містика чудесного збігу обставин...

* * *

Овіяна таємницею історія перебування у Харкові Волинського давньоховища, на яке ми посилаємось у кожній екскурсії. Одна з найзначніших в Росії збірок ікон і старожитностей знаходилась у Житомирі. В роки Першої світової війни її було евакуйовано до Харкова. Долею колекції опікувався Петро Фомін. Вона зберігалась у Єпархіальному музеї церковних старожитностей при Харківському єпархіальному церковно-археологічному товаристві. 1919 року, з арештом Фоміна – видатного діяча музейної справи в Україні, колекція зникла разом з описом. Висувались різні версії: за наказом С. Петлюри колекцію вивезено до Києва; колекцію пограбували загони батька Махна; колекцію розпродано більшовиками («все разграблено, предано, продано», - писала З. Райх). Залишки колекції означилися у 1920-х роках в підвалах однієї з церков Покровського монастиря. Тоді 26 ящиків направили до Університетського музею красних мистецтв. Реорганізація музеїв в 1930-ті ще більше заплутала сліди колекції. Окремі її частини «спливали» то в одному, то в іншому музеї Харкова. Нині в нашому зібранні зберігаються лише кілька творів...

* * *

«Нет, ты не будешь забвенно, столетье безумно и мудро...», – ці поетичні рядки передають значимість подій, дух і атмосферу XVIII століття – від політичних та військових баталій до альковних пригод, любовних пристрастей, таємних шлюбів, авантур, поєднання галантності і жорстокості. Що не

портрет – цікава доля, пригоди, особистості, події. Волею «його величності випадку» в музейному залі «зібралися» особистості, пов'язані одне з одним життєвими шляхами і «примхами долі». Лінію родинних стосунків вінценосних осіб накреслено в залі портретами імператора Павла I, імператриці Марії Федорівни, великих князів Олександра і Костянтина.

Радянська історична наука не жалувала імператорів. Лише в останні роки Павлу I було повернуто добре ім'я. «Імператор мав щирі і тверді наміри чинити добро... все несправедливе обурювало його душу...». В палаці існувало вікно, в яке кожний охочий міг подати прохання. Ці послання імператор власноруч розбирав і прочитував!

Імператриця Марія Федорівна мала талант мисткині. Зокрема, займалася гліптикою, писала олією, вишивала бісером. Чоловіка вона обожнювала. Це вона перетворила невеличку замиську резиденцію в Павловськ – перлину садово-паркової архітектури і скарбницю мистецтв, визнану недавно найкращим пейзажним парком світу.

Ореолом романтики овіяна постать молодшого сина імператорського подружжя – великого князя Костянтина, що зрікся «морганатичного шлюбу», а відтак і престолу заради палкого кохання до польської красуні Анни Грудзінської, з якою прожив довге й щасливе життя. А от над старшим з синів, імператором Олександром I, все життя тяжів страшний гріх – злочин заколоту проти батька.

В цьому залі наче перехрещуються поглядами однокурсниці першого випуску славнозвісного Смольного інституту шляхетних дівчат Наталя Буксгевден – донька відомого діяча, одного з фаворитів Катерини II Григорія Орлова – і Катерина Молчанова – розумниця із задатками вченого, що виявляла неабиякі здібності до фізики і математики.

* * *

В кожній екскурсії підкреслюємо той внесок, що зроблено у вітчизняну культуру художниками з українських земель – уродженцем Києва Дмитром Левицьким, що отримав перші уроки майстерності у свого батька – гравера Києво-Печерської Лаври; славним майстром іконописної артілі Боровиків з Миргорода – Володимиром Боровиковським. Неможливо провести екскурсантів, не зупинившись біля «Авеля» - роботи славетного художника з Глухова Антона Лосенка. Хрестоматійно відома історія, що юного Лосенка привезли до Петербурга для співу в придворній капелі. Надзвичайно цікавою видається інформація про те, що 1857 року за наказом імператриці трьох «спавших з голосу» малоросів Лосенка, Саблукова, Головачевського було віддано до новоствореної Академії мистецтв. А тепер увага! 1758 року, тобто через рік навчання в Академії «куратор» цієї групи студентів відомий російський художник І. Аргунов звітує: «... эти певчие как рисовать, красками писать в копировании с портретов и исторических картин научились, так

и с натуры писать могут...». Ця інформація дає можливість небезпідставно припустити, що малювати «певчие» почали задовго до своєї «приписки» до Академії мистецтв...

* * *

Іноді портретовані особистості видаються глядачеві надто далекими, а насправді багато хто з них мав безпосереднє відношення до нашого краю і нашого міста. Так, в експозиції музею представлено портрет Олександра Щербініна роботи видатного портретиста, яскравого представника мистецтва пушкінської пори О. Тропініна. Портрет є своєрідним артефактом родинної галереї маєтку Щербініних у селищі Бабаї, що знаходилося в 15 км від Харкова. Щербінін – особистість у багатьох відношеннях непересічна. 1812 року 22-річного юнкера приписано до штабу государя. Після війни більш, ніж чверть століття Щербінін займав високі пости при дворі. Не дивлячись на те, що він вірою і правдою виконував службові обов'язки, «впав у немилість» і достроково подав у відставку. Сучасники ж відзначали, що завдяки такту, здібностям, надзвичайній добрпорядності, бездоганній чесності і передовим поглядам він міг би бути корисним суспільству державним діячем. Але Олександр Андрійович «коротав вік» у Бабах, вирощуючи рідкісні квіти у власних оранжереях...

* * *

Дивовижну історію пов'язано з надходженням до музею шевченківських «Байгушів». У роки окупації твір забрали з музею з метою вивезення до Німеччини. Харків'янину, на квартирі якого його переховували, вдалося переконати зловмисників в тому, що непоказний аркуш паперу не вартий уваги і поміняти її на більш ефектну картину. Після війни роботу було повернуто до музею, але ім'я рятувальника одного з найвизначних творів Шевченка досі залишається невідомим...

* * *

У сучасній постійній експозиції найбільшою за розміром є композиція Г. Семирадського «Ісаврійські пірати, що продають свою здобич». Безпрецедентним в історії музею було експонування цієї великоформатної роботи на батьківщині художника, у Печенігах 2000 року за ініціативи районної влади. Було виконано всі вимоги по її збереженню: виготовлено ящик – футляр для перевезення твору, організовано цілодобове чергування озброєної охорони. Люди зі всього району протягом тижня могли приїхати до Печенізької середньої школи подивитися на шедевр свого земляка, прославленого майстра зі світовим визнанням.

* * *

Найбільше в сенсі цікавинок, пов'язаних з історією побутування, пощастило роботам І.Ю. Рєпіна. Наш славетний земляк і сам був не проти деяких містифікацій. 1914 року він востаннє відвідав Батьківщину – Чугуїв, заїхав до Харкова. Зберігаючи повне інкогніто, поселився в готелі, відвідав Харківський міський художньо-промисловий музей. Ніким не впізнаний, переглянув експозицію, де знаходились кілька його робіт і залишився задоволеним їх розвіскою. Майже за кожним рєпінським твором музейної колекції зберігається своя історія – легенда, що розкриває специфіку часу, характер подій і ставлення до творів мистецтва. Вони є навіть у тих творів, що за різними обставинами не збереглися. Свою картину «Відійди від мене, Сатано!» Рєпін продав Харківському міському художньо-промислому музею за 1000 рублів. Полотно загинуло в роки німецької окупації, тому, що його неможливо було евакуювати з технічних причин. За розмірами картина була найбільшою, що на той час зберігалась у колекції – 5 x 3 метрів!

Один з трьох варіантів картини І. Рєпіна «Микола Мірлікійський зупиняє страту невинно засуджених» (саме він тепер знаходиться в експозиції Харківського художнього музею), в 1930-ті роки було знайдено у Липецькому районі. За споминами працівника Української картинної галереї художника Л. Смоленського, картиною було забито вікно на горіщі споруди колишнього міського собору, де на той час знаходилася психоневрологічна лікарня.

Цікаво, що два портрети Трохима та Ольги Чаплигіних, які належать нашому музею, І. Рєпін 1912 року презентував їхньому сину, своєму похреснику, в якості весільного дарунка. Про це свідчить лист художника, опублікований внучатим племінником Чаплигіна 1980 року. В ці роки він часто відвідував наш музей і з його слів відомо, що під час окупації портрети ховали у старому дивані...

* * *

Постійна експозиція, що нині знаходиться на другому поверсі, знайшла своє вирішення в структурі площі музею в кінці 1940-х років. Як і тепер, вона займала весь другий поверх і частково перший. Огляд музею починався з першого поверху, де у чотирьох залах було представлено вітчизняне мистецтво XVI - I пол. XX століття, закінчуючись творами І. Айвазовського і Г. Семирадського у сучасному «меліховському» залі. Далі експозиція продовжувалась на другому поверсі, де було представлено картини художників-передвижників, а в нинішньому залі Семирадського на місці «Ісаврійських піратів» було представлено рєпінських «Запорожців». Неважко помітити, що принцип показу, структура експозиції, її склад майже повністю з тих часів зберігаються і нині.

Чіткість структурних підрозділів експозиції та їх регламентоване місцезнаходження порушується вкрай рідко, і лише у випадках, коли цього вимагає обґрунтована концепція тимчасової виставки. Так, експозицію виставки «Сергій Васильківський: барбізонець з українською душею» вперше за післявоєнний час було доповнено роботами учасників культурно-мистецької акції «Шляхами Васильківського: погляд через століття». Цей прийом поєднання творів видатного майстра українського пейзажу з роботами сучасних художників підкреслив духовну спорідненість, що визначилася через географічну і живописну ідентифікацію жанру.

* * *

Коли виник задум рубрики «З музейної скриньки», виявилось, що в «родзинках» музейної історії «смішинок» не так багато – надто вона серйозна з її драматичним і навіть трагічним перебігом подій. Та все ж таки в музеї, як у житті, «з журбою радість обнялись». Буває і так: йдеш експозицією з групою екскурсантів, які ловлять кожне твоє слово. Звичним жестом простягаєш руку в бік картини, говориш про неї натхненно і переконливо до того часу, як перехоплюєш вираз подиву на обличчях. Переводиш погляд на картину, а на її місці напис «твір тимчасово вилучено з експозиції...».

До 60-річчя

Зибіна Тамара Василівна, зберігач фондів Харківської філії Національного науково - дослідного реставраційного центру України.

1977 – 2007 рр. – науковий співробітник Харківського історичного музею (з них з 1981 р. по 2002 р. – завідувачка сектора відділу науково - фондової роботи, а з 2003 р. по 2007 р. – завідувачка відділу науково - методичної роботи).

Історик за фахом (випускниця історичного факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна 1973 р.) Зибіна Т. В. розпочала свою трудову діяльність викладачем історії Державного професійно - технічного училища № 6 при заводі ім. Малишева. З 1 вересня 1977 р. вона науковий співробітник відділу охорони пам'яток Харківського історичного музею. Під керівництвом Борисової Тамари Михайлівни займалася виявленням, вивченням та паспортизацією пам'яток історії, в першу чергу пам'ятників Великої Вітчизняної війни на Харківщині. Брала участь у підготовці Зводу пам'яток Харкова та області. Очолюючи сектор зберігання речових пам'яток у відділі науково - фондової роботи ХІМ, вона понад 20 років присвятила обліку, збереженню та науковому опису музейних предметів. У результаті багаторічної копійної роботи з вивчення музейних колекцій, написані сотні наукових паспортів на предмети із дерева, металу, кераміки та скла. Надруковані наукові статті про предмети із гутного скла, дерев'яні вибійчані дошки, піддужні дзвіночки, монументальні дзвони тощо.

З 2003 р. на посаді завідувачки науково – методичного відділу ХІМ, накопичений досвід музейної роботи вона передавала колегам з музеїв Харкова та області.

Зараз Зибіна Т. В., на посаді зберігача фондів поруч з художниками – реставраторами Харківської філії Національного науково - дослідного реставраційного центру України опікується збереженням музейних предметів у музейних закладах Східного регіону України.

Т. В. ЗИБІНА

Твори Ф. І. Гнідого у колекції Харківського історичного музею

Гончарство-стародавня і невід'ємна частина культури, що міцно зв'язана з життям і побутом українського народу. «Святою землею» споконвіку називали гончарі глину. В їхніх вправних руках вона перетворювалася на посудини найрізноманітніших форм, декоративні вироби, будівельні матеріали. Розвиткові гончарства на території нашої батьківщини сприяла наявність великих покладів різноманітних глин, тому не дивно, що керамічне виробництво зародилося тут ще у неолітичну епоху. Подальші творчі пошуки поколінь народних митців протягом віків обумовлювали появу таких цінностей, таких перлин мистецької культури, які можна порівняти хіба що зі скарбами української пісні. Художня спадщина української народної кераміки зберегла нам незліченну кількість витончених форм, багатство і розмаїття кольорових рішень, орнаментальних мотивів, що сформувалися і розвинулися у більш як 80 великих гончарних центрах, які в свою чергу мали на порозі XX ст. понад 650 більш дрібних осередків.

Значними осередками гончарства на Харківщині стали Валки, Нова Водолага та Ізюм. Пластичні можливості місцевих глин показали, що з них можна виготовляти як посуд для повсякденного вжитку так і високохудожні різноманітні декоративні вироби. При цьому класичні надбання народної кераміки стали невичерпним джерелом творчої наснаги професійних художників-керамістів: Федора Гнідого з Валок, Олексія Бутка з Ізюму, Сидора Марюхні з Нової Водолаги, які протягом десятиліть працювали у цих осередках і вміло поєднували вимоги свого часу у сфері побуту та жанрах художньої обробки глини, що розвинулися на основі гончарства, з уявленнями багатьох поколінь народних майстрів.

Творчий шлях Федора Івановича Гнідого, потомка відомого гончарного роду на Слобожанщині, був нелегким. Родився 5 травня 1883 р. у невеликому повітовому місті Валки, де й прожив усе своє життя. Рідніше, ближче, краще не було для нього місця на землі. Тут він виріс, працював, ростив дітей і внуків, тут пізнав секрети стародавнього мистецтва роботи з глиною. Ця земля, люди, котрі його оточували, стали першим фактором у його формуванні як майстра.

Валки... Здавна тут займалися гончарним ремеслом. Воно завжди було

одним із основних місцевих ремесел. Найбільш популярними виробами гончарного промислу, що сформувався у кінці XIX ст., був посуд різного призначення та іграшки-свистунці для дитячої забави. Сім'я Гнідих жила на Коржівці, де, в основному, і зовсім не випадково селилися місцеві гончарі. Тут створився своєрідний цех, бо для роботи була потрібна не лише глина, але й печі для випалу, а також велика кількість дров. Успадкувавши від діда і батька любов до глини, він з дитинства прагнув до пізнання їх ремесла. Спочатку працював як кустар-одинак, потім у гончарній майстерні при цегляному заводі, а з 1932 р. в артілі, що об'єднала усіх валківських кустарів. Були серед валківських гончарів справжні віртуози своєї справи. Разом з утилітарними виробами вони виготовляли декоративні вазы, тарілки, глечики, та різні дрібниці, як теракотові з рельєфним малюнком, так і полив'яні, розписані фарбами. Все це робили майстри з народу, у яких, говорячи словами Федора Івановича, «душа співала». Він жадібно пізнавав віками накопичений досвід, шліфував особисту майстерність, знаходив свої пропорції глини, виготовляв за особливими рецептами поливи і збагачував багаторічний досвід предків своїми відкриттями та знахідками.

Довгий і славний шлях пройшов Ф. І. Гнідий від гончара - кустаря до визнаного майстра народної кераміки. Популярність прийшла до нього у кінці 40-х років XX ст. Якраз тоді, у перші післявоєнні роки, на виставках народної творчості звернули на себе увагу не дуже яскраві, але сповнені людського тепла вироби майстра з Харківщини. Участь у багатьох виставках, увага до його творчості з боку громадськості стали поштовхом до ще більшої активізації його діяльності, до пошуку нових рішень і форм. За порівняно короткий період він став поряд з кращими майстрами народної кераміки України і одним із перших був удостоєний почесного звання заслуженого майстра народної творчості УРСР.

Знайомство з творами народних майстрів мимоволі наводить на думку, що усіх їх можна розділити на дві, нерівні за величиною групи. До першої і більшої належать творці, роботи яких у концентрованому вигляді передають своєрідність мистецтва їх рідного краю і ніби підводять підсумок зусиллям багатьох поколінь народних майстрів. Достатньо навіть короткого знайомства з виробами таких художників, щоб стали ясними основні особливості народного мистецтва того чи іншого центру або навіть цілого регіону. До другої, порівняно меншої частини, належать майстри, для котрих традиції рідного села з часом ставали занадто тісними. Використовуючи звичайні, знайомі з дитинства прийоми роботи, вони раптом починали, дивуючи односельців, виготовляти речі до цих пір небачені і нечувані, стаючи по суті родоначальниками нових традицій, що нерідко далеко переростали значення місцевих. До таких майстрів відноситься і художник-кераміст Ф. І. Гнідий. У його роботах ми завжди зустрічаємося з новими рішеннями, новими сюжетами, композиціями, які властиві не усім видам і жанрам народ-

Скульптура «Баран».
Ф. І. Гнідий, 1965 р.

Скульптурна композиція «Отара овець».
Ф. І. Гнідий, 1967 р.

ної творчості. Федір Іванович вміло працював у пластиці. У декоративному посуді, казкових звірах і птицях, виконаних у традиціях народної скульптури, відчувається рух фарб та невгамовна новаторська натура художника. Традиційна форма українського народного гончарства у Гнідого невід'ємно співіснувала з його індивідуальністю. Майстра характеризує точне відчуття тієї малопомітної грані, за якою гончарні вироби могли перетворитися у повсякденну прикрасу інтер'єру і, в той же час, вони не втрачали жодної риси справжнього твору мистецтва. Його орнамент також вражає геометричною досконалістю малюнка. При цьому він був завжди у непереривному пошуку, що супроводжував майстра протягом усього життя. Світ образів Гнідого дивовижно душевних і людських, різноманітний, як багатоголоса пісня.

Що ж у його творчості було первинним, а що вторинним і як один вид мистецтва впливав на формування іншого? Вірогідніше всього, що першою була іграшка. Саме «півники», «коники», «свистунці», які він ліпив у дитинстві для своїх однолітків і були початком однієї з головних ліній у його творчих пошуках як скульптора-аніمالіста. На цій основі з'явилися на світ його скульптури у вигляді «левів» «баранів», що мали цілий ряд авторських варіантів, зберігаючи при цьому почерк і стиль свого майстра. Починаючи з дрібної скульптурної пластики анімалістичного характеру, наслідуючи традиціям народної іграшки, що прийшла із сивої давнини, Ф. І. Гнідий завжди прагнув виділити основне і типове, відкидаючи все випадкове. Його «коники», «корівки», «баранчики», «овечки», позбавлені зовнішньої динаміки, величаво спокійні, сповнені лише внутрішнім напруженням.

Ці ж якості притаманні і більш об'ємним скульптурам, але в тому, насправді, й полягає суть творчості майстра, що він, зберігаючи традиційне, відображене практикою народу, в той же час надає тільки йому притаманні риси кожній із своїх робіт. Прикладом такого підходу може бути скарбничка

із колекції Харківського історичного музею. Вона має вигляд лева, що лежить, грайливо закинувши кінчик хвоста на спину. Круглі очі, вуха, що стирчать, трохи кирпатий ніс, висунутий язик та розкішна грива роблять його зовсім не страшним, а добрим і, навіть, беззахисним.

Діапазон його творчих тем з часом розширюється і крім анімалістичних мотивів гончара приваблює декоративний посуд і композиції жанрового характеру. Розвиваючи та удосконалюючи свою спадкову майстерність, майстер створює

Скарбничка «Лев».
Ф. І. Гнідий, 1965 р.

посуд, що включає у свій декор рельєфні рослинні орнаменти, а, інколи, і цілі мотиви тваринного та рослинного світу. Цей посуд ніс у собі не тільки утилітарну, а й художню цінність. Виготовляючи його в різних варіантах, кожний новий екземпляр мав сліди нових пошуків, здобував нові якості. У результаті виникли нові композиційні рішення. Багато чого залежало від творчого натхнення, від бажання змусити «ожити» ту чи іншу задумку. З рук майстра вийшли речі, про деякі з яких він казав, що «створив їх із себе». Так виникли куманці «За дружбу», «Ювілейний», ваза «За мир», серія жбанів «Урожай», об'єднаних однією назвою. Кожен із цих жбанів відрізняється формою, розміром, характером декору і присвячений здавна шанованій у народі порі збирання врожаю. Жбан із колекції ХІМ зелено-жовтого кольору нагадує великий сніп, перев'язаний перевеслом, що плавно переходить у єдину, дугоподібну ручку. Верхня частина тулуба оздоблена достатньо високим ліпним рельєфом у вигляді стилізованих колосків, розташованих вертикально. Радіально викладені один біля одного колоски прикрашають напівовоїдну покритку, а увінчує її - наверх у вигляді двох невеликих округлих скульптурок – «уточок».

Любив Федір Іванович виготовляти і традиційні глечики, але його руки створювали їх незвичайними. Один екземпляр зберігається у фондах ХІМ. Глечик під назвою «Горох» зеленувато-брунатного кольору. Центральна частина овоїдного тулуба акцентована паском із стилізованих горошин. Із подібного гороху створені борода, ніс, очі, він прикрашає дві дугоподібні ручки, що прикріплені так, ніби це чоловік узався за боки. Завершує композиційне рішення покритка у вигляді стовбоватої шапки з петлею на кінці.

Необхідно підкреслити, що в усіх цих виробках елементи так органічно з'єднані в одне ціле, що, навіть, при всій декоративності предмета, не виникає почуття сумніву у можливих незручностях при використанні у побуті,

Ваза «За мир».
Ф. І. Гнідий, 1965 р.

Жбан «Урожай».
Ф. І. Гнідий, 1965 р.

Глечик «Горох».
Ф. І. Гнідий, 1966 р.

а їх декор, показує, що головними темами творчості майстра були теми землі, хліба, миру, світу дитинства, до яких він відносився надзвичайно тремтливо.

Майстер досконало знав властивості глини, як матеріалу, був віртуозом-керамістом. Для здійснення своїх задумів він використовував валківську глину різних сортів і працював простими саморобними інструментами. Ними він різав, катав, гладив, карбував узори, обробляв найдрібніші деталі, досягаючи при цьому різноманітної фактури поверхні, що дозволяла передавати густу гриву лева, шовковистість баранячої шерсті чи важкість спілого колоска пшениці. Навколишнє середовище, гостре почуття і творче сприйняття світу, сформували у ньому самобутнього майстра-скульптора. За гончарним кругом, а то й просто за столом знаходив він пластичні форми і творчо їх переосмислюючи, перетворював за допомогою нехитрих саморобних інструментів на виразні художні образи. Гнідий не створював своє мистецтво і не просто спостерігав збоку, а з почуттям глибокої симпатії відносився до своїх персонажів, брав участь у їх діях, переживав разом з ними. Розпочинаючи виготовлення того чи іншого з виробів, він завжди піклувався про колір і завжди домагався того, щоб колір поливи якомога точніше відтінював задум його малих і великих творів, використовуючи, переважно, однокольорові глазурі, в основному, зелені, сірі, брунатні та їх відтінки. Інколи виконував твори у теракоті.

Ставши неперевершеним майстром малих форм, індивідуальної скульптури, він створив чудові сюжетні композиції у глині, його заслужено вважають основоположником багатофігурних композицій у глиняній пластиці. У цьому жанрі він проявив велику спостережливість і, як справжній худож-

ник, зумів у буденності навколишнього життя побачити душу народу і втілити узагальнений задум у матеріалі. Кращі його твори наповнені непідробленим оптимізмом, щирості і тонкого народного гумору. Найбільш оптимістичні, зігріті теплом його рук роботи, присвячені людям сільськогосподарської праці, назви яких говорять самі за себе: «Доярка», «Косарі обідають», «Стрижуть овець», «Обід у полі» тощо. У цьому жанрі йому притаманні почуття історичної ситуації, вміння переконливо трактувати події і виразити своє відношення до них через яскраві характеристики персонажів своїх шедеврів. Лаконічна форма ліплення надавала його роботам певну монументальність.

Скульптурна композиція «Чапаявці на привалі».
Ф. І. Гнідий, 1966 р.

Незважаючи на те, що майстру найбільш близькі сюжети були навіяні фольклором, українською класичною літературою та повсякденним життям, він у кінці 60-х років XX ст. звертається до історико-революційних подій, сучасником яких був сам. Відгуком на одну з таких подій стала серія його творів під назвою «Чапаявці». Композиція «Чапаявці на привалі» із колекції ХІМ виконана у теракоті. На невисокій круглій основі по колу розташовані у різних позах 7 фігур, центральною з яких є постать командира у бурці на плечах, високій смушковій шапці та з біноклем на грудях. Біля відпочиваючих воїнів лежать рушніці, а посередині, у нехитрому селянському посуді – їжа. Якщо у інших творах він зображував учасників громадянської війни у вигляді коренастих, широкоплечих вершників на масивних широкогрудих конях, які нагадували казкових богатирів, то тут ми бачимо втомлених війною людей у спокійній обстановці, невимушених поз. (Іл. № 7)

Гончарні вироби Ф. І. Гнідого, переповнені внутрішньої симпатії, є зразком народного декоративно-прикладного мистецтва, у них ніби проявляється добра і відкрита душа самого майстра. Його самобутній талант збагатив скарбницю народного мистецтва неповторними образами, наповненими філософським змістом. Використовуючи традиційні особливості народного художнього гончарства Лівобережної України – співучу округлість форм, стилізований рослинний орнамент, соковиті кольори полив, він зумів надати своїм роботам яскраву образність. Високою майстерністю, глибоким психологізмом та асоціативністю твори Федора Івановича близькі до кращих зразків класичного українського народного мистецтва і, одночасно, своїм

світоглядом, життєстверджуючим пафосом, громадянством, вони виявляють особливості його неповторного таланту.

Хоча творчий доробок заслуженого майстра народної творчості УРСР Федора Івановича Гнідого значний, у фондах Харківського історичного музею зберігається, на жаль, лише 7 робіт видатного майстра, що були передані з Харківського обласного будинку народної творчості у 1967 р. Велика кількість творів займає гідне місце у колекціях інших музеїв України. Тому, аналізуючи творчу спадщину видатного художника-кераміста, його вклад у розвиток гончарного мистецтва України, хіба можна сказати, що майстра немає з нами? Ні, бо твори Ф. І. Гнідого донині несуть нам не тільки світло високого мистецтва, але й тепло його рук, безмежну широту душі і вчать нас добру, красі, повазі до рідної історії, любові до України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данченко О. С. Народні майстри. – К., Радянська школа. 1982.
2. Декоративно-прикладное искусство УССР. – М., Искусство. 1985.
3. Волинська М. Майстри народного мистецтва УРСР. – К., Мистецтво. 1966.
4. Поліщук Т. В. Валківський самородок. «Слобідський край» 18.05.1993.
5. Пошивайло О. Етнографія українського гончарства. – К., Молодь. 1993.

Т. В. ЗИБІНА

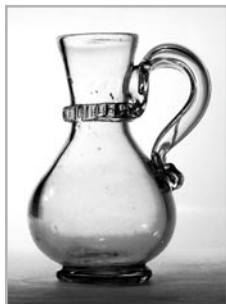
«Скляниці» в колекції ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

Колекція предметів із гутного скла у фондах ХІМ, що налічує 56 одиниць зберігання, досить багата й різноманітна. Частина виробів виготовлена на досить професійному рівні, у виконанні інших помітна певна недовершеність.

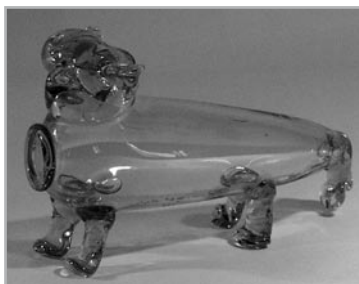
Хронологічні рамки колекції: кінець ХVІІ - поч. ХХ ст.

Формувалася протягом ХХ століття: 7 предметів зберігалися у довоєнних фондах історичного музею та музею Слобідської України ім. Г. С. Сковороди, 6 - передані приватними особами у 60-80 рр. ХХ ст., а решта – 43 – куплені у колекціонера Іванова Івана Івановича через Харківське відділення Художнього фонду УРСР у 1961 році. Щоб детальніше охарактеризувати колекцію предметів із гутного скла ХІМ, звернімося до історії виникнення та розвитку виробництва предметів зі скла взагалі та гутного, зокрема.

Всесвітня історія склоробства налічує п'ять тисячоліть. Батьківщиною скла, одного із найбільших і найчудовіших винаходів людства, вважається Фінікія та Єгипет. Звідси, ще у третьому тисячолітті до н.е., завдяки тісним торговельним зв'язкам, скляні вироби різних видів і призначень постачалися в усі країни на узбережжі Середземного моря. Потім секрет виробництва перейняли греки, римляни та візантійці, які досягли у цій галузі високих результатів. Епоха великого переселення народів стала причиною тимчасового занепаду склоробства, яке було відновлене венеціанцями, а звідти

Дзбан - КС – 1281.

Баранчик - КС -1280.

Стопка - КС - 1291.

Бокал - КС – 1292.

Пляшка для спецій - КС-1294.

Чаша - КС – 1301.

Кухоль - КС – 1303.

Кухоль - КС – 1302.

Склянка - КС – 1295.

поширилося по всій Західній Європі.

Щодо України, то не можна однозначно відповісти коли вперше з'явилося скло на її території і, звичайно, спочатку воно було не місцевого виробництва, а привозне. Розвиток вітчизняного склоробства тісно пов'язаний з розвитком культури Київської Русі, де воно зародилося у IX ст., а на початку XII ст. досягло значного розквіту. Археологічні розкопки виявили понад 30 форм скляного давньоруського посуду. На жаль, ці пам'ятки збереглися до нашого часу лише у вигляді фрагментів, які, проте, дозволяють реконструювати форму цілого предмета і дати, таким чином, уявлення про характер і мистецькі особливості виробів того часу. Татарська навала зруйнувала культуру Київської Русі, але вміння варити і виготовляти скло не було зовсім забуте. У важкодоступних для кочівників лісистих та гірських районах Прикарпаття, Чернігівщини, та на межі з Білорусією, окремі склоробні майстерні пережили лихоліття і в нових умовах економічного розвитку і культурного піднесення, що почалося у XVI ст., знову розгорнули жваву виробничу

Дзбан - КС – 1274.

Пляшка-ведмідь - КС – 1276.

Півнік - КС – 1277.

діяльність. Ось тільки скляне виробництво – у минулому важлива галузь міського ремесла – протягом XIV-XVI ст. поступово перемістилося у сільські місцевості, особливо туди, де був ліс і пісок. На цих територіях виникають скляні промисли – гуті.

Поблизу них утворюються селища склоробів, які також називалися гутами. Досі збереглося дуже багато цих характерних назв населених пунктів, що свідчить про значне поширення склярства на Україні в минулому і що воно було важливою ланкою економіки. Прямі й опосередковані свідчення дозволяють віднести початок поштовху розвитку склярства на українських землях до другої половини XVII ст., а його розквіт до XVIII ст.

Термін «гутне скло» походить від німецького слова «die Hütte», що означає будівлю, в якій розміщена скловарна піч і вказує, насамперед, на особливості технології виробництва. Майстри – склодуви, уміло застосовуючи пластичність скла у гарячому стані, за допомогою найпростіших інструментів, керуючись інтуїцією і власною фантазією, надавали предметам певних форм, виявляючи при цьому індивідуальність і свій художній смак, тому вироби старих гут визначаються своєрідністю і неповторністю кожної окремої речі та тісним зв'язком з іншими видами народного мистецтва.

Різномірні посудини із гутного скла мали тоді єдину назву «скляниці», їх виготовляли із безбарвного, напівбілого та кольорового скла, інколи гармонічно поєднуючи прозоре безбарвне скло з кольоровим. Співвідношення матеріалу у предметах нашої колекції виглядає так: безбарвне скло – 22 предмети (КС-342, КС-670, КС-672, КС-675-685, КС-688, КС-740, КС-1259, КС-1276, КС-1286, КС-1294, КС-1297, КС-1304); напівбіле - 7 предметів (КС-687, КС-689, КС-791, КС-1281, КС-1287, КС-1291, КС-1292); кольорове – 26 предметів (КС-338, КС-340, КС-349, КС-671, КС-673, КС-674, КС-686, КС-690, КС-1271, КС-1272, КС-1274, КС-1277, КС-1278, КС-1279,

Чайниця - КС – 342.

Свічник - КС – 1273.

Штоф - КС – 675.

КС-1280, КС-1290, КС-1293, КС-1295, КС-1298-1303, КС-1306, КС-1574; безбарвне з кольоровим – 1 предмет (КС-1273). Гама кольорів різноманітна, але переважають різні відтінки синього, зеленого та бузкового.

Гути забезпечували попит на «скляниці» не тільки на території України, їх вивозили до Польщі, Литви, Німеччини та інших країн. Поширення українське гутне скло набуло в Росії, де його в той час називали «черкаським». Українські вироби, серед яких переважали прості та дешеві чарки, келихи, карафи, пляшки і таке інше, своїм народним характером та доступною ціною цілком відповідали місцевим запитам. Посуд на «черкаський манер» був типовим для виробів перших російських склозаводів аж до кінця XVIII ст., які змушені були зважати на запит і смаки покупців.

Специфіка народної обрядовості вплинула на появу і досить тривале побутування фігурного посуду та скляних виробів, що найчастіше уподібнювалися ведмедям, баранам, коням, різним птахам, риbam тощо.

Більшість виробів XVI – XVIII ст. завершувалася ліпленням. Накладені з гарячої маси деталі: ручки, ніжки, вушка, підставки - характерні для декоративного ліпленого скла, а фігурки птахів і тварин поєднували в собі риси веселої народної іграшки та декоративної камерної скульптури. Їх також оздоблювали масивними наліпами у вигляді хвилястих, спіралевидних, гофрованих стрічок, завитків або стилізованих квітів. Прикладом такого виготовлення та декорування можуть бути 11 предметів з колекції ХІМ: барильця (КС-686, КС-687), пляшки – ведмеді (КС-690, КС-1276), півник (КС-1277), баранчик (КС-1280), йорж (КС-1279), порохівниця (КС-1278), чаша на ніжці (КС-1301), два дзбана (КС-1281, КС-1286).

Два барильця традиційної діжковидної форми на маленьких довгастих ліпних ніжках виготовлені із напівбілого скла (КС-687) і так званого скла «зеленої води» (КС-686), оздоблені відповідно чотирма і вісьмома ліпними гоф-

Штоф - КС – 1259.

Штоф - КС – 1574.

Штоф - КС - 676.

рованими обручами. Чільне місце серед фігурного посуду посідає пляшка - ведмідь, що мала особливу, більш-менш постійну форму і одночасно значну кількість варіантів. Зразки трьох варіантів такої пляшки є в колекції Харківського історичного музею (КС-673, КС-674, КС-690, КС-1276). У кожному з них майстер-гутник підкреслив кремезність звіра, масивність його лап, горбату спину і водночас передав своє захоплення вайлуватою, незграбною, але добродушною силою улюбленого персонажу українського фольклору.

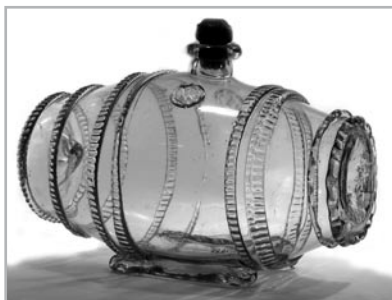
Як правило, «пляшка-ведмідь» – це вертикально поставлена звичайна пляшка з додатковими пластичними формами, що взяті від реальної тварини. Проте «ведмедик» обов'язково стоїть на трьох лапах, а двома тримається за голову. У цій композиції чудово поєднуються народний гумор з суто практичними міркуваннями – п'ята лапа потрібна для того, щоб забезпечити посудині стійкість. Із чотирьох пляшок музейної збірки дві виготовлені із кольорового скла, гладкі (КС-673, КС-674), а пластика об'ємів решти збільшена соковитим ліпленням у вигляді гофрованих стрічок уздовж кожної лапи та навколо тулуба (КС-690, КС-1276).

Старе українське скло прикрашалося розписом емалевими та олійними фарбами. При всій простоті, невимушеності та наївності, увесь розпис був цілком логічним, завдяки органічному зв'язку з формою предметів. У колекції музею розписом прикрашені 4 штофа (КС-678, КС-680, КС-685, КС-1574), 2 склянки (КС-1290, КС-1295), 2 чайниці (КС-342, КС-1304), «пляшка-ведмідь» (КС-1276) і пляшка для спецій (КС-1294). Специфічним трактуванням квіткових орнаментів та яскравим життєрадісним колоритом ці вироби подібні до чудової української кераміки, дерев'яного розписного начиння, народних меблів і барвистих настінних розписів сільського житла.

Гармонійні композиції гутники створювали на основі контрасту блискучої

Йорж - КС – 1279.

Барильце - КС – 686.

поверхні з матовими орнаментальними мотивами, декоруючи свої вироби гравіюванням, грануванням та хімічним травленням. Таке декорування на 15 предметах збірки ХІМ, а саме: на 9 штофах (КС-670, КС-675-677, КС-681-684, КС-1259), 2 барильцях (КС-688, КС-689), стопці (КС-1291), пляшці (КС-1287) та 2 бокалах (КС-1292, КС-1297).

Відбиваючи смаки наших предків, найпоширеніші види декоративної обробки скла визначали художню систему гутництва та його естетичний рівень. Багато факторів впливало на художню систему гутництва, проте майстри завжди займали певні позиції щодо відтворення, поширення в той чи інший період типу посуду, форм, прийому декорування тощо. Творчість майстрів ніколи не була відірвана від загального процесу розвитку української національної культури взагалі та розвитку художньо-декоративних стилів, зокрема, зазнавала змін у тісному зв'язку зі змінами соціально-економічних та політичних умов життя народу. У процесі еволюції склярство набувало нових форм, декоративних елементів, технічних прийомів. На певному етапі заводське виробництво випередило гутництво в його розвитку, але останнє не розчинилося у промисловому склярстві, а посіло своє гідне місце. Сьогодні ми ще недостатньо знаємо про центри виробництва гутного скла і його творців, але їх самобутні вироби і, зокрема, та невелика частка, що зберігається у фондах Харківського історичного музею, дозволяють скласти певне уявлення про неабияку майстерність і художню культуру гутників.

Творчість майстрів-гутників є підтвердженням, що гутництво визначне, оригінальне і надзвичайно цікаве явище українського народного мистецтва, становить великий науковий інтерес. Одночасно всебічне вивчення культурної спадщини України в галузі виробництва художнього скла має велике практичне значення для розв'язання проблеми наслідування, відродження та подальшого розвитку українського скляного виробництва і, зокрема, гутництва.

Нове життя для гутництва можливе тільки через зв'язок з давніми мистецькими традиціями, а музейні зібрання покликані відіграти у цьому помітну роль.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенчиков М.В. Народное декоративное искусство Украины и его мастера. - М., Государственное архитектурное издательство, 1945. - с. 44-59.
2. Долгих Е.В. Русское стекло XVIII века. Собрание Государственного музея керамики и «Усадьба Кусково XVIII». – М., Издательство «Искусство», 1985.
3. Качалов Н. Н. Стекло. - М., Издательство АН СССР, 1959. - С. 69-83.
4. Каталог предметов стеклянного производства и живописи на стекль. – С-Петербург, 1893. - с. 1-55.
5. Ланцетти А.Г., Нестеренко М.А. Изготовление художественного стекла. - М., Высшая школа, 1987.
6. Мусієнко П.Н. Гутне скло. Історія українського мистецтва. Том IV. - Книга I., - К., Видавництво АН УРСР, 1969. - с. 291-297.
7. Онацький Н.Х. Українське гутницьке скло. Суми. Сумський художньо-історичний музей, 1931.
8. Петрякова Ф.С. Українське гутне скло. - К., Наукова думка, 1975.
9. Рожанківський В.Ф. Українське художнє скло. - К., Видавництво АН УРСР, 1959.
10. Фарфор, фаянс, стекло. - М., Издательство «Искусство», 1980.
11. Книги обліку Харківського історичного музею за інвентарною групою «Кераміка-Скло».

Т. В. ЗИБІНА

ПРЕДМЕТИ ІЗ СЕРВІЗІВ КИЄВО-МЕЖИГІРСЬКОГО ФАЯНСОВОГО ЗАВОДУ В КОЛЕКЦІЇ КЕРАМІКИ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

Завдяки діяльності Києво-Межигірського фаянсового заводу – найбільшого фаянсового підприємства свого часу, український фаянс здобув славу як «лучший во всей России». Переважна більшість виробів цього заводу на різних етапах виробництва відзначалася дуже високим рівнем виконання: форми чітко промодельовані, маса тонка і пластична, що інколи дорівнювала товщині фарфору, глазурі рівні, блискучі, чисті. Великий асортимент виробів, що включав усі види столового, чайного і кофейного посуду, предмети декоративно-утилітарного призначення, аптекарський посуд, а з середини XIX ст. і скульптуру малих форм, часто служив еталоном для інших підприємств, визначав моду на російському та українському керамічних ринках. Збут продукції також відрізнявся масштабністю порівняно з іншими підприємствами і значне місце у торговельній діяльності відводилося практиці роботи на замовлення. У фондах ХІМ зберігаються 5 предметів із Баболовського сервізу, виготовленого на замовлення на Києво-Межигірському фаянсовому заводі для Баболовського палацу у Царському Селі: дві глибокі тарілки, блюдо, сотейник та соусник. Це дуже цікаві і найбільш ранні вироби з виявлених у збірці межигірського фаянсу Харківського історичного музею. У датуванні цього сервізу є невеликі розбіжності: по одній версії це

1811-1830 рр., а О. Новікова – науковий співробітник Російського державного музею кераміки, що в садибі Кусково під Москвою, датує його більш точно, а саме: 1824-1825 рр., коли до Баболовського палацу за проектом В.П. Стасова робили прибудову і замовили відповідний посуд. Предмети відрізняються простотою форм, декору та бездоганною технікою виконання. Теракотова маса є прикладом впровадження у виробництво фа-

янсу кольорових мас, які дуже широко застосовувалися на заводі, починаючи з першої чверті XIX ст. і до кінця його існування. Декорування дуже лаконічне: віночок чорної виноградної лози з симетрично розташованими листям та вусиками по борту і чорна відводка по краю, виконані у техніці друку з ручною доробкою.

Виготовлення друкованих малюнків на фаянсі мало у Межигір'ї свою специфіку. Спочатку гравюри виконували у Петербурзі, а на підприємство привозили готові зліпки. Розробкою та освоєнням техніки друкованого малюнка безпосередньо на заводі у 1815-1816 рр. займалися майстри Х. Вімер і П. Єрмоленко, а технічною стороною опікувався Л. Бегуновський. У 1817 році на підприємстві розпочинає свою трудову діяльність Д. І. Степанов, який став найбільш професійним і відомим гравером не тільки на Києво-Межигірському заводі, а й у вітчизняному фаянсовому виробництві. Малюнкам цього майстра властива холодна каліграфія, сухість і бездоганна чистота. Виконання дуже ретельне: друк чіткий, насичений, відсутні змазані або зрушені зображення. До найбільш цікавих його робіт відноситься сервіз для графа О. А. Аракчеєва, де гравер з високою майстерністю відтворив та увічнив на фаянсі створені на початку 1810-х років військовим топографом М. Н. Воробйовим живописні види садиби Грузіно (маєтку графа у Новгородській губернії). Друковані малюнки у сіро-чорних тонах на білому фаянсі прекрасно узгоджені з формою предметів і ніби створені для оздоблення керамічних виробів. Правда предмети інколи декоровані різними орнаментами і це дало право дослідникам вважати, що для Аракчеєва було виконано кілька подібних сервізів. Це твердження стало приводом до припущення, що в колекції ХІМ також зберігається один предмет з цього сервізу, а саме – супова чаша, датована 1843 роком. Проведені дослідження цьому суперечать. Якщо невідповідність датування супової чаші з датою виготовлення сервізу можна пояснити пізнішою доробкою до нього, то рослинні орнаменти і дві жанрові сцени на тубубі зовсім не співпадають з жодним із варіантів

декору Аракчєєвського сервізу. Зате, виявлена повна їх ідентичність з декором предметів столового сервізу в «русском стилє», виготовленого на Києво – Межигірському фаянсовому заводі якраз у 1843 році.

У 30-і роки ХІХ ст. у кераміці з'являються більш ускладнені форми, потяг до пишності. Великим успіхом серед покупців користувався так званий «Гіпюровий сервіз», виготовлений майстрами, що наслідували англійським зразкам. Це чайний сервіз на 40 персон із блакитного фаян-

су, виконаний у 1832 р. на замовлення імператриці Олександри Федорівни, дружини імператора Миколи І. Чіткі форми сервізу витримані у стилі ампір. Декор, що вирішує вигляд предметів, складається з дрібних рельєфних квітів і листя, які суцільним візерунком, ніби мережаним гіпюром, вкривають предмети. Контраст між гладкою, блискучою внутрішньою поверхнею предметів і дрібним рельєфом з м'якою грою світлотіні його зовнішньої поверхні, складає основний художній ефект цих виробів. У керамічній збірці ХІМ 10 предметів із «Гіпюрового сервізу»: 5 глибоких тарілок, 2 – мілкі, 2 чашки та 1 блюдце.

Білою, ажурною вазою для фруктів, прикрашеною лише тоненькою, блакитною відводкою по краю борта і датованою 1847 роком представлений у колекції ХІМ столовий сервіз «большого комплекту», що виготовлявся не на замовлення, а для більш широкого загалу і мав кілька варіантів.

У перші три десятиріччя існування, маркою заводу служить слово «Києвъ» в тісті, а з 1830 р. марка повинна була відтискуватися разом з датою виготовлення предмета. Предмети Баболовського сервізу із колекції Харківського історичного музею мають тістову марку «Києвъ», решта датовані із зазначенням року і, навіть, місяця виготовлення. Дати на предметах дають право стверджувати, що частина з них, особливо із «Гіпюрового сервізу», є пізнішими доробками.

Щодо джерел надходження, то лише ажурна ваза для фруктів була куплена в 1947 році у мешканки м. Харкова. Решта 16 предметів, згідно інвентарного обліку, знаходилися у довоєнній колекції Музею Слобідської України, а надійшли до нього із музейних фондів Ленінграда і Сум. Що стосується останніх, то, вірогідно, надходження із Сум мають безпосереднє відношення до знаменитої колекції Межигірського фаянсу Оскара Гансена, яка вважалась кращою в Росії, а потім була розпорешена, а ім'я видатного колекціонера надовго забуте, але це предмет подальших досліджень.

До 60-річчя

Куделко Сергій Михайлович (1951) — засл. працівник культури України, професор, канд. іст. наук, професор кафедри історіографії, джерелознавства та археології ХНУ ім. В. Н. Каразіна, директор Центра краєзнавства ім. П. Т. Тронька при ХНУ ім. В. Н. Каразіна, голова Харківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, провідний науковий співробітник відділу зводу пам'яток ОКЗ «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини». Після закінчення історичного факультету ХДУ (1974 р.) викладає в ньому. У 1987 р. захистив канд. дисертацію. Протягом 1991-1995, 2000-2008 рр. був заступником декана з наукової роботи, 1998-2000 рр. — заступником проректора з навчальної роботи. Автор понад 400 публікацій. Під його науковим керівництвом захищено 7 канд. дисертацій краєзнавчого характеру. Приділяє увагу пропаганді історичних і краєзнавчих знань. Є членом правління Національної спілки краєзнавців України, входить до складу численних громадських організацій (член міських комісій з питань топоніміки та охорони історико-культурного середовища та геральдики; комісії зі збереження пам'яток історії та культури при обласному управлінні культури та ін.). Має урядові і громадські нагороди: орден «Преподобного Нестора Літописця», Грамоту Верховної Ради України «За заслуги перед українським народом», Почесну грамоту Кабінету Міністрів України, знак «За заслуги» Болгарської академії наук, Почесну відзнаку «За досягнення в розвитку культур і мистецтв» Міністерства культури і мистецтв України, відзнаку МОН України «Імені Петра Могили», Харківську муніципальну премію в галузі краєзнавства імені Д. І. Багалія, лауреат премії ім. Героя Радянського Союзу К. М. Курячого, лауреат премії ім. Д. Яворницького Всеукраїнської спілки краєзнавців, лауреат Республіканської премії ім. К. І. Рубинського, член-кореспондент Петровської Академії наук і мистецтв (С.-Петербург). За заслуги перед УПЦ Московського патріархату нагороджено орденом Православної церкви Росії «1020 лет крещения Руси».

**С. М. Куделко,
Н. В. МАРХАЙЧУК**

**НОВІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ МОНУМЕНТАЛЬНОЇ СКУЛЬПТУРИ ХАРКОВА:
ПАМ'ЯТНИКИ Д. І. БАГАЛЕЮ ТА О. М. ЛЯПУНОВУ НА МАЙДАНІ СВОБОДИ**

17 листопада 2010 р. біля центрального входу в північний корпус ХНУ ім. В. Н. Каразіна (майдан Свободи, 6) відбулося урочисте відкриття пам'ятників видатним вченим, професорам, чий життєвий шлях, наукова спадщина і викладацька діяльність пов'язані з Харківський університетом. Відкриття, на якому були присутні голова обласної ради С. Чернов, міський голова Г. Кернес, ректор університету В. Бакіров, представники громадськості та ЗМІ, було приурочене до 150-річчя від дня народження Дмитра Івановича Багалія.

Багалій Дмитро Іванович (1857–1932 рр.) – історик, архівіст, діяч українського національного руху, харківський міський голова, ректор Харківського університету, один з перших українських академіків, член Державної Ради Росії від університетів. Автор понад 200 праць, які присвячені в основному історії Слобідської, Лівобережної і Південної України 15–18 ст. Створив низку ґрунтовних праць, присвячених історії міста Харкова та Слобідської України, Харківського університету й видатним діячам нашого краю (В. Н. Каразіну, Г. С. Сковороді та ін.). Праці історика не втратили свого значення до сьогоднішнього дня, про що свідчать численні перевидання його робіт. Дмитро Іванович здобув освіту у Київському університеті. З 1883 р. – доцент, з 1887 р. – професор, у 1906–1910 рр. – ректор Харківського університету. В 1906 р., 1910–1914 рр. – член Державної Ради, 1914–17 рр. – голова Харківської міської думи. 1919 року обраний академіком, згодом – віце-президентом АН УРСР. Викладав історію України в Харківському і Полтавському інститутах народної освіти, очолював у Харкові науково-дослідну кафедру історії України, Інститут історії української культури, Інститут шевченкознавства, був головою Центрального архівного управління УРСР, двічі обирався головою Бюро секцій наукових працівників України.

Ляпунов Олександр Михайлович (1857–1918 рр.) – математик, механік, професор. З 1885 року жив в Україні. В 1885–1902 рр. читав лекції з аналітичної механіки і теорію ймовірності в Харківському університеті. В 1899–1902 рр. – голова Харківського математичного товариства та його почесний член. В 1902 р. переїхав до Петербургу. З 1902 р. – чл.-кор., з 1913 р. – академік Петербурзької АН. Почесний член Харківського, Петербурзького, Казанського, Одеського університетів, член-кореспондент Паризької АН, член Національної Академії деї Лінчеї (Рим) з 1908 р., член Математичного

Пам'ятники Д. І. Багалю та О. М. Ляпунову на майдані Свободи.

товариства м. Палермо (Італія) з 1907 р. Докторська дисертація, підготовлена в Харкові і захищена у Москві, принесла йому світову відомість. Поєднував викладацьку діяльність з науковою роботою. Автор теорії стійкості руху матеріальних систем, що визначаються скінченною кількістю параметрів. Довів Центральну граничну теорему, принципово важливої для ймовірностей. Розв'язав питання про існування періодичних розв'язків нелінійних диференційних рівнянь, дослідив поведінку інтегральних кривих рівнянь руху біля положення рівноваги. Вивчаючи фігури рівноваги однорідної і слабо неоднорідної рідини, що обертається, довів нестійкість грушоподібних фігур рівноваги. Його дослідження з теорії потенціалу відкрили нові шляхи розвитку математичної фізики. Був учасником Міжнародного математичного конгресу в Римі. Брав участь у виданні повного зібрання творів Л. Ейлера. Автор ряду законів, формул, функцій, теорем та методів точних наук. Існують: теорема Ляпунова, Ляпунова стохастична функція, Ляпунова теорема теорії потенціалів, Ляпунова перетворення, Ляпунова теорія стійкості, сфера Ляпунова, Ляпунова умова застосування інтегральної граничної теореми теорії ймовірностей та ін. Академією наук СРСР встановлено Золоту медаль ім. О. М. Ляпунова за визначні роботи в галузі математики і механіки. Його ім'ям названо вулицю у місті, один з кратерів Місяця.

Автори обох пам'ятників, ідентичних за рішенням – відомі харківські скульптори Г. Іванова та О. Рідний та архітектор С. Чечельницький. Розміри: висота скульптур – 2,5 м ($2,2 \times 1,1$ м), постаменти – $4,56 \times 2,04$ м.

Бронзову сидячу фігуру Д. Багалія розміщено на квадратній тумбі, встановленій на лівому боці широких сходів, що ведуть до навчального корпусу. З правого боку сходів встановлено пам'ятник О. Ляпунову. Композиційно-пластичне вирішення обох пам'ятників, які складають цілісний ансамбль, витримано в кращих традиціях монументальної скульптури. З чолового боку обох постаментів вмонтовано таблички з присвятними написами.

В пам'ятнику Д. І. Багалію автори створили образ духовно багатой особистості у важливу для вченого-інтелігента мить самозаглиблення, коли приходить очікуване осяяння. Вирішальність моменту підкреслена вдалим відтворенням пози та виразу обличчя із ретельно опрацьованою портретною характеристикою. Книга в правиці символізує написані ним багатотомні дослідження історії Слобожанщини. Зафіксовані скульпторами швидкоплинний жест лівої руки та загальна напруга фігури підкреслюють психологізм образу.

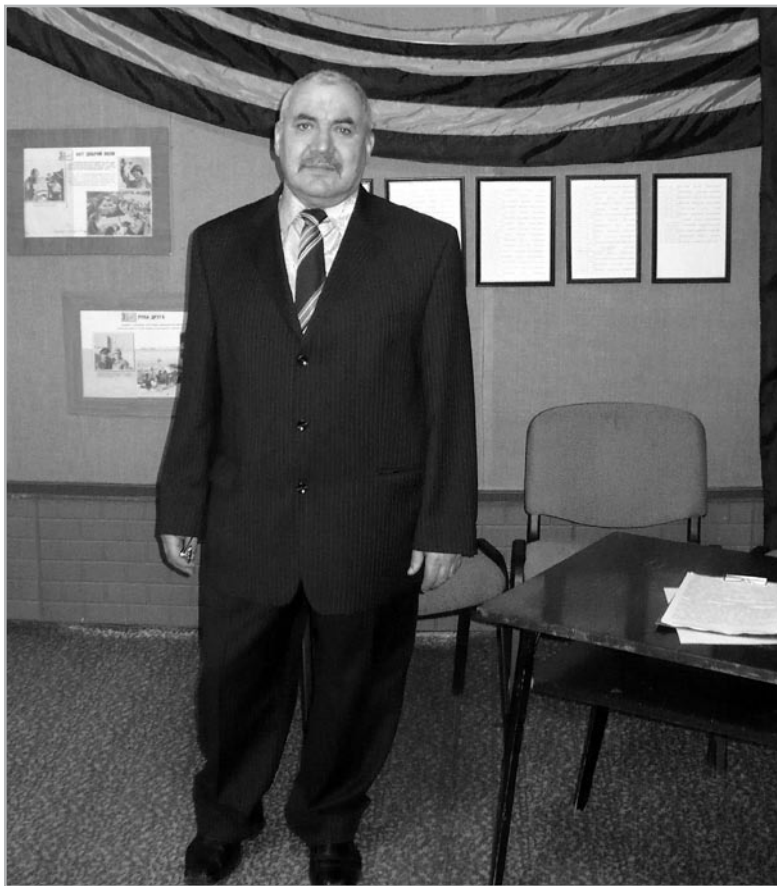
Фігура О. Ляпунова зображена у спокійній позі ймовірно в момент роздумів. Вчений вбраний за модою межі 19–20 ст. Скульптори за образну мову пам'ятника обрали стан внутрішнього заглиблення під час нетривалої хвилини відпочинку. При загальній статичності композиції, ледь помітний розворот тулуба праворуч, оперта на невисоку опору ліва нога та руки з аристократичними довгими пальцями, що промовисто лежать на колінах, дещо її пожвавлюють. Риси зовнішності ретельно відтворені: інтелігентне обличчя із густою короткою бородою та вусами обрамлене акуратно зачесаним назад волоссям.

Обидва пам'ятники формують емоційно насичене поле та створюють відповідну атмосферу біля входу до університетського корпусу, виступаючи ідейно-художньою домінантою архітектурно-просторового довкілля.

ЛІТЕРАТУРА

1. Академик Александр Михайлович Ляпунов. К 150-летию со дня рождения. — Х.: НТУ «ХПИ», 2007. — 288 с.
2. Александр Михайлович Ляпунов (1857—1918). Биобиблиографический указатель. — Х.: ХНУ им. В. Н. Каразина, 2007. — 73 с.
3. БСЭ. В 30 т. — М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1974. — Т. 15. — С. 132-133.
4. Бугай А. С. Ляпунов Александр Михайлович // Бородин А. И., Бугай А. С. Выдающиеся математики: Биограф. Слов.-справ. — К., 1987. — С. 230-231.
5. Вкарбовані в літопис науки / Укл. Куделко С. М., Григор'єв А. В. — Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. — С. 112-113.
6. Инелинский А. Ю. Выдающийся математик и механик (К 100-летию со дня рождения А. М. Ляпунова) // Наука и жизнь. — 1957. — № 6. — С. 35-36.
7. Лукомская А. М. Александр Михайлович Ляпунов. — М.: Л. АН СССР, 1953. — С. 11-18.
8. Почесні члени Харківського університету. Біографічний довідник. — Х.: Тимченко, 2008. — С. 154-155.
9. УРЕ. У 12 т. — К: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1981 — Т. 6. — С. 263.
10. УСЭ: У 12 т.— К.: Гл. ред. Украинской Советской Энциклопедии, 1978. — Т. 1. — С. 323.
11. Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет. — Х., 1955. — С. 93, 94.
12. Цесевич В. П. А. М. Ляпунов. — М.: Знамя, 1970. — 46 с.
13. Цыкало А. Л. Александр Михайлович Ляпунов (1857—1918) — М., 1988. — 244 с.

До 60-річчя

Мітін Юрій Іванович (1952, Барвінківський р-н) — директор Барвінківського краєзнавчого музею. Закінчив філологічний факультет Харківського державного університету імені А. М. Горького. Працював у школі, професійно-технічному училищі. Старший науковий співробітник (з 2005), директор (з 2008) Барвінківського краєзнавчого музею. Вивчає історію та культуру Барвінківського р-ну. Автор історико-краєзнавчого нариса «Порубіжжя», досліджень «Історія освіти Барвінківщини», «Загадка Харьковской катастрофы мая 1942 года», «Антропоніміка Барвінківщини». Ініціатор створення «Енциклопедії Барвінківщини».

Ю.І. МІТІН

БАРВІНКІВСЬКИЙ РАЙОН**1. Церква Праведного Йосипа Обручника (с. Мечебилове)**

Йосипо – Обручницька церква – православна церква в с. Мечебиловому Барвінківського району, пам'ятник архітектури початку 19 ст.

Збудована в 1816-1817 рр. на кошти місцевого поміщика Ф. Кукіль - Яснопольського.

Розташована в центрі села. Збудована в архітектурному стилі ампір. Обсяг храму, увінчаний пологим куполом, зблокований з двоюрисною дзвіницею, яка та-

кож завершується куполом на невисокому барабані. В просторому інтер'єрі домінує центральний підкупольний простір, до якого з чотирьох боків підводять нартекси, перекриті цегельним склепінням. Це формує хрестокупольну систему.

Завдяки вдалим пропорціям і органічному поєднанню з ландшафтом, храм є одним з кращих архітектурних пам'яток України.

З 1920-х по 1990-і рр. за прямим призначенням не використовувалась, вціліла чудом, однак, поступово руйнувалася. В кінці 1990-х років зусиллями місцевої православної громади церква почала реставруватися.

Занесена до списку пам'яток архітектури і містобудування України.

2. Церква Успіння Пресвятої Богородиці Діви Марії (м. Барвінкове)

Будівництво церкви відбувалося з 1879 по 1884 рр. Храм присвячений пам'яті барвінківців, що полягли в російсько-турецькій війні 1877-1878 рр. за визволення Болгарії від турецького іґа. Один з підрозділів царської армії був укомплектований барвінківцями, які особливо відзначились у боях за румунське місто Джурджа (Журжа) на Дунаї (на протилежному березі ріки зн. болгарське місто Русе) і врятували від загибелі генерала П. Ф. Рерберга. Генерал Рерберг став одним з ініціаторів побудови храму. Кошти на побудову здавали усі мешканці села.

Церква кам'яна, однопрестольна. Названа на честь Богоматері, яку надзвичайно завжди шанували в Україні і, зокрема, на Запоріжжі.

Кількість прихожан на рубежі 19-20 століть становила 4500 чоловік, недоторканий капітал – 2150 рублів. Довгий час (як мінімум, з 1908 по початок 1930-их рр.) настоятелем церкви був протоієрей Олексій Навродський, що залишив по собі «Заметки из истории Барвенково».

На відкриття храм отримав багаті дари знаті, серед яких особливо виділялася «дарохранительница серебряная, вызлощенная, тонкой ювелирной работы» від імператорського двору. На ній були вигравіювані слова, що прославляли подвиги барвінківців у визволенні Болгарії. Серед іконографічних розписів храму – роботи художників Васнецова, Полєнова, Крамського.

В 1920-і роки церква неодноразово грабувалася, тому ці та інші цінні реліквії було втрачено. Поблизу церкви похована родина Резниченків, які були вбиті бандитами восени 1917 року.

Нині – діючий православний храм.

3. Меморіал Слави «Скорботна Мати»

«Скорботна Мати» - братська могила і пам'ятник радянським воїнам, що загинули в боях за м. Барвінкове в 1941-1943 роках, на Чумацькій горі.

Місце для меморіалу обране не випадково: Чумацька Гора – історичний центр м. Барвінкового, його «пуповина». Назву отримала через те, що тут ставали на нічліг чумаки, що йшли з соляних промислів Тора у Слобожанщину. Саме з Чумацької гори починалося визволення міста взимку 1942 р., коли тут знаходився командний пункт командира 5 кавалерійського корпусу А. А. Гречка, звідси ж почалося визволення Барвінкового у вересні 1943 р.

Меморіал збудований у 1969 р. за проектом скульптора В. М. Савченка і архітектора М. Ф. Чорноморченка. Меморіальний майданчик знаходиться на висоті 131,2 м. Пам'ятник являє собою скульптурне зображення матері, що застигла у скорботі на фоні стилізованого схилоного на знак трауру військового прапора. Перед фігурою матері – вічний вогонь. На прапорі напис: «Живые, помните – они отдали жизнь за ваше счастье». Висота пам'ятника – 10 метрів. До меморіалу ведуть 114 східців і оглядовий майданчик, з якого добре видно центр, південну, східну і західну околиці міста. В будівництві взяли участь прості мешканці міста, для чого були проведені суботники і недільники.

Відкритий 13.09.1969 року о 10.00 ранку на урочистому мітингу мешканців міста, присвяченому річниці його визволення від фашистських загарбників. Мітинг почався на центральній площі, потім відбулося урочисте перепоховання праху Невідомого Солдата на Меморіалі. На мітингу виступив учасник боїв за Барвінкове Герой Радянського Союзу І.П. Кольцов.

Згодом на територію Меморіалу було перенесено прах командира 270 дивізії З.Ю. Кутліна, організатора першого барвінківського революційного комітету В.І. Штирова та 23 червоноармійців, які до того були поховані на центральній площі міста.

«Скорботна Мати» – місце традиційного поклоніння пам'яті загиблих радянських воїнів у День Перемоги над фашистськими загарбниками і у день визволення міста на початку вересня.

4. Пам'ятник Івану Барвінку (козаку Барвінку)

Пам'ятник засновнику міста легендарному запорізькому отаману І. Барвінку в м. Барвінковому. Розташований на центральній площі.

Ідея побудови пам'ятника засновнику міста виникла ще в 1960-і роки. В 1963 р. у новому сквері на центральному майдані було поставлено постамент пам'ятника І. Барвінку, але через якийсь час, за негласною вказівкою вищих партійних органів, згорнули бульдозером у болото. Це сталося 1965 р., а вже через два роки (у 1967) майже на тому самому місці було встановлено пам'ятник В. Леніну. Проект самого пам'ятника здійснив харківський скульптор М. Овсянкін.

На початку 1990-х років зусиллями ініціативної групи на чолі з В. Ярмаком і В. Лободою розпочалася кропітка діяльність із відновлення історичної справедливості. Врешті було вирішено встановити пам'ятник на центральній площі міста.

Скульптура за проектом М. Ф. Овсянкіна була відлита в Києві, постамент зроблено в Харкові (мулярі – О. М. Винокуров, В. В. Малєєв, Д. Г. Бирюков). Кошти на встановлення пам'ятника поступали від організацій і установ міста і району та від окремих громадян. Урочисте відкриття монумента відбулося у 1992 році.

5. Тамбовська фортеця 18 століття

Одна з 16 фортець Української оборонної лінії, що будувалась в 1731-1734 роках по рр. Орілі та Береці.

Розташована на правому (північному) березі Береки в усті Бузової балки поблизу с. Дмитрівки Барвінківського району.

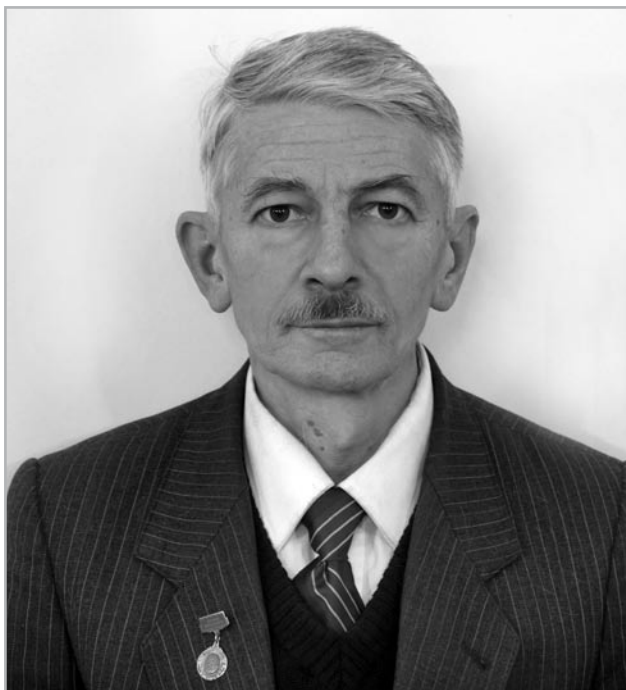
Являла собою чотирикутне укріплення із внутрішнім двором площею приблизно в 1,5 гектара, оточене земляними валами. На сьогодні ширина валів в основі сягає 20-ти, по верху – 2 метрів. На кутових бастіонах встановлювались гармати; контрескарпи валів були оточені прикритим шляхом з плацдармами по вхідних частинах. З пд.-сх. і пд.-зх. напільних сторін, повернутих до Береки, оборона куртин доповнювалася земляними укріпленнями – равелінами.

Фортеця за всю свою історію жодного разу не використовувалася за прямим призначенням. В роки Великої Вітчизняної війни (травень 1942 року), за розповідями очевидців, німці організували у фортеці концентраційний табір для військовополонених.

Вали і кутові бастіони фортеці збереглися в пристойному вигляді.

До 60-річчя

Раенко Леонід Вадимович (1952) – краєвед. Родився в г. Харків. В 1970 був призваний в Радянську армію, відслужив строкову службу, залишився в армії, з метою перейти працювати в Архів Міністерства оборони і закінчити Історико-архівний інститут, але не вийшло. Під час служби зібрав велику кількість книг і статей про Героїв Радянського Союзу, написав картотеку на 12 тис карточок. В 1978 г. екстерном закінчив Волжське військово-будівельне училище. Поступив в 1970 г. в ХПІ, навчався в ВЗПІ (Москва), а закінчив ХІСИ в 1987 г. В 1982 році за сімейних обставин залишив армію, повернувся в рідний місто. Працював в пожежній охороні, майор внутрішньої служби. З 1998 на пенсії і з цього року член клубу «Краєвед» при ХГНБ ім. В.Г. Короленко. Заслужений філателіст України (1991). Зібрав приличну бібліотеку по історії Харкова і хоче передати її Союзу краєведів. Щороку бере участь в «Слобожанських читаннях». В останнє десятиліття разом з В. О. Соловйовим працює над складанням Харківського енциклопедичного словника. Підготував до видання книгу про хірурга П. В. Мандрыке, випускника Харківського університету. Має ряд публікацій по історії рідного краю.

В. О. Соловйов

Л. В. РАЕНКО

АРХИТЕКТОР С. П. ТИМОШЕНКО И ХАРЬКОВ

Украинская почта с опозданием выпустила почтовый конверт, посвященный 130-летию со дня рождения архитектора, инженера и общественного деятеля Сергея Прокофьевича Тимошенко. Известен он, как идеолог украинского модерна, в Харькове он построил ряд зданий в этом стиле, ставших впоследствии памятниками архитектуры и прожил здесь десять лет.

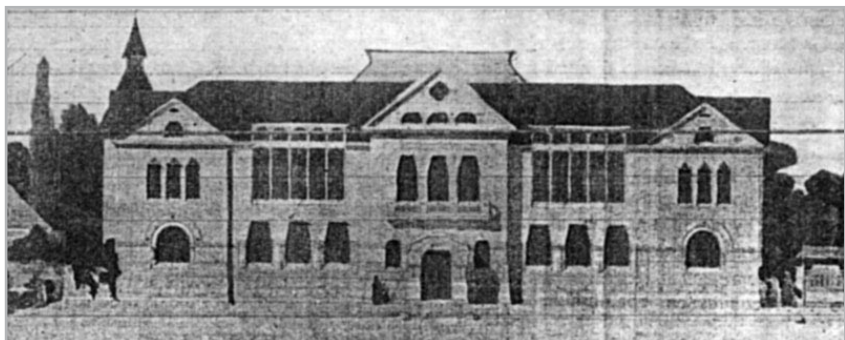
Сергей Прокофьевич Тимошенко родился в с. Базилевке на Черниговщине, ныне с. Крупское Конотопского района Сумской области 23 января (4 февраля по новому стилю¹) 1881 года в семье землемера. Его старший брат – Степан (1878 - 1972), известный ученый в области строительной механики и сопротивления материалов, академик Академии наук Украины с 1919 года, иностранный член Академии наук СССР с 1964 года, член иностранных академий мира, профессор с 1913 года. Его младший брат – Владимир (1885 - 1965), известный украинский экономист, общественно-политический деятель, доктор философии с 1927 года, профессор.

Начальное образование получил дома, потом окончил реальное училище в Ромнах и Петербургский институт гражданских инженеров в 1906 году. В Петербурге был активным деятелем Украинского студенческого общества и членом Северного комитета Революционной Украинской партии с 1903 года, впоследствии Украинская социал-демократичная рабочая партия.

После окончания института работал производителем работ на строительстве железнодорожного узла станции Ковель, инженером местного уездного земства. Под его руководством были построены: здание вокзала по проекту архитектора А. М. Вербицкого, помещения кондукторских и паровозных бригад, школа, интернат, склад, по его проектами были соору-

¹ В литературе встречается дата 5 февраля – это не правильный перевод старого стиля в новый.

Конкурсный проект здания Харьковского художественного училища в Харькове [9].

жены земский госпиталь (амбулатория), женская гимназия. В 1908 году Тимошенко переехал в Киев, где работал инженером технического отдела дирекции Юго-Западной железной дороги. В Киеве по его проекту построен четырехэтажный дом И. Лаврентьева, который изображен на почтовом конверте. Тут он стал членом Киевского общества «Просвита».

7 июня 1908 года было учреждено общество Северо-Донецкая железная дорога, куда на должность архитектора был приглашен С.П. Тимошенко. С 1909 года он жил в городе Харькове и работал в Управлении по постройке новых линий и ветвей этой дороги. Спроектировал и построил линии железных дорог Львов-Харьков-Изюм-Славянск-Родаково с Краматорской веткой, общей протяженностью 610 верст, которая была открыта 7-го сентября, а с Сентяновской веткой – 7-го декабря 1911 года. С 1912 года исполнял обязанности начальника технического отдела на строительстве линий Готня-Зинаидино (открыта 18 июля 1913 г.) и Яма (Северск)-Бахмут (Артемовск)-Никитовка (открыта 7 сентября 1913 г.), общей протяженностью 81 версты. В 1914 году были построены три соляных ветки общей протяженностью 10 верст. С 1914 года был заместителем главного инженера по строительству железнодорожной линии Родаково-Лихая протяженностью 161 версты (открыто движение 26 января 1916 г.), одновременно исполняя обязанности начальника технического отдела и руководителя отдела гражданского строительства до 1-го июня 1917 года [27]. Кроме того, им спроектированы комплекс из 19 вокзалов и других объектов на Кубанско-Черноморской железной дороге от станции Куцевка до Крымской и от станции Ахтырская до Екатеринодара (ныне – Краснодар), в центре – узловая станция Тимашевская [12].

Непосредственно в Харькове принимал активное участие в строительстве здания **управления Северо-Донецкой железной дороги** (ныне корпус Академии железнодорожного транспорта) на Вознесенской площади (ныне Фейербаха) № 7 в 1910-1913 гг., соавтор П. И. Ширшов, при участии

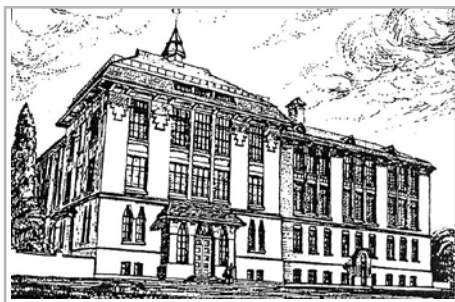

*Здание управления Северо-Донецкой железной дороги
(ныне корпус Академии железнодорожного транспорта) на площади Фейербаха, № 7.*

П. В. Соколова и консультанте А. Н. Бекетове. Памятник архитектуры, номер по национальному реестру 12002². Это здание построено в сдержанном по характеру стиле модерн. Цоколь облицован гранитными плитами. Центральный и угловые ризалиты обрамлены гладкими пилонами из красного кирпича. Верхние три этажа на ризалитах объединены по высоте гранеными столбами со стилизованными капителями. Над карнизом центрального ризалита возвышается пологий треугольный щипец, а над угловыми – массивные парапеты. В простенках между вертикальными членениями и на венчающих частях рельефные лепные детали – барельефы, медальоны, венки. Ряд других сооружений железнодорожного ведомства, среди которых – здание **железнодорожных кондукторских бригад** на станции Харьков (1909 г.) [9]. К сожалению, сегодня мы не можем идентифицировать это здание, так как в городе несколько подобных сооружений. Также я не смог определить, где находилось здание **Кооперативного общества**, построенное по проекту С. П. Тимошенко. По описанию А. Г. Молокина он применил в этом здании узорчатые элементы майолики, деревянные формы, исполненные в кирпиче, которые поддерживают этажи, карнизы и типовые формы арки, которые являются признаками эклектической архитектуры, характерными для всего «модерна» [9].

Тимошенко имел в Харькове собственное бюро-мастерскую, которое выполняла проекты гражданского и промышленного строительства. Исполнял обязанности архитектора при Институте благородных девиц. Был консультантом на строительстве химического завода общества «Русско-

² Номер по Реестру национально-культурного наследия Украины, утвержденный Постановлением Кабинета министров Украины № 466 от 12.08.1992 г. Трёхзначные номера – это памятники архитектуры по областным спискам, зарегистрированные решениями Харьковского облисполкома № 334 от 30.04.1980 г. и № 61 от 5.03.1992 г.

Здание Детской спортивной школы № 9
на ул. Юного Ленина, 23 [17].
Рисунок В. В. Чепелика.

краска» в Купянском уезде, где по его проектам сооружены: здание электростанции, корпуса цехов для производства серной кислоты, фенола, хлора, извести; городок для рабочих на 10 тысяч человек. Принимал участие в строительстве завода «Коксобензол» на станции Рубежное. В 1916 году заведовал строительным отделом Бюро по разработке проекта электрификации Донецкого бассейна «Углеток» [12]. Исполнил несколько

проектов санитарно-курортного строительства в Сочи, Туапсе, Геленджике и Крыму. Среди проектов общественного назначения, спроектированных Тимошенко, можно отметить помещения уездной земельной управы в Константинограде (ныне Краснодар), кустарный склад-музей в Полтаве, несколько домов на Полтавщине.

С. П. Тимошенко разрабатывал украинский национальный стиль в архитектуре (украинский архитектурный модерн). Модерн (в переводе с французского означает новый, современный) это условное название стилевого направления в искусстве конца XIX - начала XX веков. Отличительной чертой модерна в архитектуре является асимметрия планов и экспрессивность композиции, использование параболы и других криволинейных очертаний в оконных и дверных проемах, металлических карнизах и ограждениях. Произведениям модерна свойственны пышность декоративной символической орнаментики и скульптуры (женская голова, стилизованные волосы, растения, цветы, художественное использование металла, бетона и керамики, фактуры и цвета материалов). Во всех, или почти во всех своих проектах С. П. Тимошенко применял народные традиции хатного и храмового строительства и достижения украинского барокко, переводил их мотивы в композицию модерна, которые чаще имеют рациональную основу и отвечают нуждам современности.

В этом стиле выполнил здание **городского училища**, которое позже получило название 12-й школы имени Т. Г. Шевченко, а ныне по областным спискам 346. Здесь функциональность асимметрического плана, лаконичность его очертаний, рациональность мощных конструкций из кирпичных стен и тонкими железобетонными межоконными столбами-колоннами позволили создать образ целесообразный, монументальный и богатырский могущества.

*Доходный дом М. П. Попова
на ул. Полтавский шлях, № 46 [17].
Рисунок В. В. Чепелика.*

*Жилой дом И. Х. Бойко
на ул. Мироносицкой № 44 [17].
Рисунок В. В. Чепелика.*

Доходный дом М. П. Попова на улице Екатеринославской (ныне Полтавский шлях), № 46 (1912 г.). Памятник архитектуры, № 11904. Это здание имеет четыре основных этажа и пятый – мансардный. Главный вход, который находится в центре асимметричного фасада, имеет дверной проем в форме трапеции, по обеим сторонам которого имеются спаренные столбики. Над входом на высоте второго и третьего этажей подымается граненый эркер, на крыше здания – четырехгранный шатер с изломом и шпилем. Небольшие крыши и карнизы, нанизаны на центральную ось здания, как елка, плавно опустила свои «ветви» вниз. Симметрично от центра на втором, третьем и четвертом этажах выделяются граненые в плане балконы. Широкая барельефная полоса с украинским растительным мотивом выступает на высоте четвертого этажа.

Доходный дом Фельдмана на улице Екатеринославской (Полтавский шлях), № 51 (1913 г.). Памятник архитектуры, № 11908. Пятиэтажное здание в стиле модерн. Центральная часть симметричного фасада подчеркивают два пятигранных эркера, объединяющие по высоте второй, третий и четвертый этажи. Над эркерами располагаются балконы. Под эркерами находятся два входа в здание. Центральную часть венчает большой плоский треугольный щипец с пятичастным прямоугольным оконным проемом в центре. Фасад украшен орнаментальными деталями растительного характера. Первый этаж отдан под магазины, где применены большие витринные окна и проезд во двор.

*Доходный дом Фельдмана
на ул. Полтавский шлях, № 51.
Фото Д. Л. Григорьева.*

*Доходный дом
на ул. Б. Хмельницкого, 17.
Фото Д. Л. Григорьева.*

Доходный дом по улице Конной (ныне Богдана Хмельницкого), 17. Памятник архитектуры, № 12016. Построен в 1913 году. Пятиэтажное здание с цокольным рустованным первым этажом. По обеим его сторонам на ширину трёх узких прямоугольных окон спроектированы небольшие ризалиты с пятигранными балконами. Большая часть фасада между ризалитами имеет форму прямоугольника, который сверху переходит в пологий шпиль. В площади последнего размещено многогранное мансардное окно, а под ним – барельеф в виде гирлянды. На первый этаж «опираются» высокие трёхэтажные пилястры с капителями, которые заканчиваются на уровне изломов трапецевидных окон.

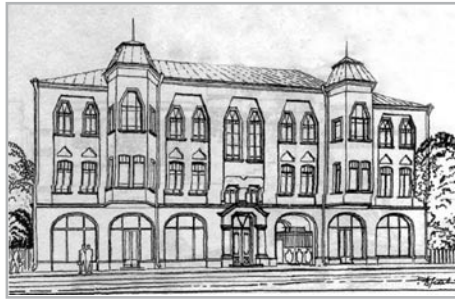
Один из лучших проектов С. П. Тимошенко, по сведениям специалистов, это **жилой дом И. Х. Бойко**, предпринимателя, издателя журнала «Друг искусства», на улице Мироносицкой № 44 (1911 г., соавторы П. И. Ширшов, П. В. Соколова, художники Н. С. Самокиш, С. И. Васильковский). Памятник архитектуры, № 11621. Несмотря на то, что он надстроен, фасад здания до высоты третьего этажа сохранился без изменений. Вход в здание смещен в сторону пятигранного эркера с мощными колоннами. Ранее эркер был увенчан куполом в форме церковной главки. Благодаря объединению в его образе жилья с отголосками храма подчёркивалась национальная архитектурная традиция. Сам вход имеет портал с трапецевидной врезкой для дверей и по два небольших гранённых столбика с обеих боков. Над входом расположен балкон длиной в три окна. Прекрасный орнамент тянется широкой строчкой на уровне верхней части окон второго этажа. Но не только внешний вид здания, а и вестибюль с его расписанными стенами, украшенными цветами и куманцами, цветовым орнаментом, резными дверями соответс-

твовало стилю. Причём орнаменты были созданы по эскизам Н. Самокиша, которые служили фоном для создания С. Васильковским панно – повторение его картины «Казачья левада». На другой стене был нарисован портрет Т.Г. Шевченко. Это был настоящий храм искусств.

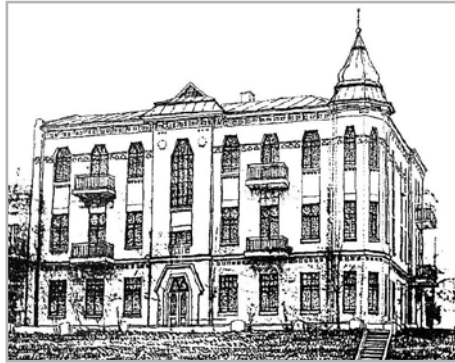
Жилой дом на улице Петинской (Плехановская), № 26 (1914-1915 гг.), не сохранился. В 1950-1960 годах в нём ещё находилась Аптека № 3.

Жилой дом с магазинами на улице Петинской (ныне Плехановская), № 9 (1914 г.). Памятник архитектуры, № 11824. Это здание имеет четко симметричную композицию. В центральной части – вход с высоким трапециевидным прорезом в портале и дверьми соответствующей формы. Средняя часть стены фасада расчленена лопатками, которые переходят в большую по размерам трапециевидную «аркатуру». Ширина композиционных объемов, уверенность рисунка форм и уютность жилища, дополненного большими витринами магазинов первого этажа, приобретают, подчеркнuto национальные черты, свидетельствующих трапециевидными окнами третьего этажа и эркерами, подобными башен. Эркеры на крыше завершаются шатром с небольшим изломом и шпильями, которые не сохранились.

Доходные дома А. Ф. Семёнова на улице Семинарской (Володарского), № 2 (1910 г.) и **С. А. Корха** на улице Ивановской, № 22 (1914-1915 гг.). Оба дома трёхэтажные, угловые, расположены на пересечении улиц с угловыми завершениями в виде башенок, к сожалению, сегодня утраченных. В этих домах автор использовал возможности, заложенные в кирпичном строительстве, он и в дальнейшем пользовался кирпичом, как материалом не только конструктивным, но и декоративным, иногда применяя кирпич двух цветов, что оживляло экстерьер зданий, придавало им более красочный вид.

*Жилой дом с магазинами
на ул. Плехановская, № 29 [17].
Рисунок В. В. Чепелика.*

*Доходный дом А. Ф. Семёнова
на ул. Володарского, № 2 [17].
Рисунок В. В. Чепелика.*

Доходный дом С. А. Корха на ул. Ивановской, № 22.
Фото Д. Л. Григорьева.

Жилой дом купца Г. М. Томицкого
в пер. Кравцова, № 13.
Фото Д. Л. Григорьева.

В прошлом году на выставке «Харьковские дворики» Денис Витченко представил описание, ранее нигде не упомянутого, как творение С. П. Тимошенко, **жилого дома купца Г. М. Томицкого** в переулке Мордвиновском (ныне Кравцова), № 13. Когда заходишь во двор слева от здания планетария на тебя, как бы выплывает «айсберг» или «корабль»: это двухэтажный особняк с цокольным этажом, сооруженный в 1915 году. Памятник архитектуры областного значения № 585 [26]. Здание имеет в плане прямоугольную форму. Устроенный на углу главный вход, оформленный в виде башни, которая выступает высоко вверх и, очевидно, в прошлом имела шатровое завершение, что характерно для большинства зданий С. П. Тимошенко. Главный несимметричный фасад обращён на запад, откуда ранее открывался прекрасный вид на реку Лопань. С южной и восточной сторон здание имеет одностажные пристройки, которые очень гармонируют с основным корпусом. На южной пристройке устроен овальный эркер на три окна. Имеется предположение, что на втором этаже этой пристройки могла находиться веранда или оранжерея. Большинство окон выполнено трапециевидной формы.

И уже после отъезда С. П. Тимошенко из города было достроено без существенных изменений по его проекту архитектором П. В. Кушнаревым **Административное здание – Дом Наркомтруда** на улице Мироносицкой № 1 (1916-1925). Памятник архитектуры № 11612. В этом здании были объединены формы украинского модерна и неоампира, переплавленные в огне монументального рационализма.

В 1907-1917 годах принимал участие в выставках и конкурсах в Москве, Киеве (1911), Харькове (1911-1918, 8 выставок), Елисаветграде (1914), получил около десяти наград, конкретно – за проекты госпиталя для Казани, Харьковского художественного училища (3-я премия, 1911), церкви на две тысячи человек для Харькова (1-я премия после первой баллотировки, 2-я – после второй баллотировки, 1916), часовни-усыпальницы в г. Лубны (3-я

премия, 1916), надгробных памятников Н. В. Лысенко (1-я премия, 1913) и инженера А. М. Варяница и другие [8, 14, 17].

Пребывая в Харькове, С. П. Тимошенко принимал активное участие в культурной жизни города. Был членом «Украинского литературно-художественного и этнографического общества имени Г. Ф. Квитки-Основьяненко». В конце ноября 1912 году он стал одним из организаторов украинского архитектурно-художественного

Административное здание на ул. Мироносицкой № 1.
Фото Д. Л. Григорьева.

отделения при Харьковском литературно-художественном кружке, в котором почетным председателем был избран И. Е. Репин, председателем – С. И. Васильковский. С. П. Тимошенко в 1915-1917 годах был секретарем отделения, в 1917 – товарищем председателя [24]. Деятельность отделения заключалась в работе по выявлению, пропаганде, каталогизации, описанию памятников истории и культуры [14, 15, 17, 25]. Сергей Прокопьевич был также председателем инженерно-строительной секции харьковского «Союза инженеров» [14].

Кроме того, С. П. Тимошенко занимался и общественно-политической деятельностью. Он был членом украинской фракции местного Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов, гласным губернского земства, которое делегировало его на Всеукраинский съезд земств. На I-ом Национальном съезде Харьковщины его избрали товарищем (заместителем) председателя съезда, а со временем – в руководящий состав Украинского Совета Харьковщины. 3 апреля 1917 года стал членом Центральной Рады, в ноябре того же года – председателем Крестьянского съезда Слободской Украины. Во время восстания против гетмана П. Скоропадского, возглавляемого Директорией, по приказу № 3 главного атамана всех войск Украинской Народной Республики Симона Петлюры от 17 ноября 1918 года Тимошенко был назначен губернским комиссаром Харьковщины [14].

В начале января 1919 года Сергей Прокопьевич выехал в Киев за помощью против наступления красноармейских войск. Его настойчивые просьбы к В. Винниченко о военной помощи оказались напрасными. После захвата большевиками города Тимошенко больше уже никогда не вернется в Харьков. Тут остался все его имущество и архив. По воспоминаниям его коллеги по эмиграции Ивана Шовгенива, в 1921 году после обыска квартиры Сергея Прокопьевича чекистами вывезли на двух грузовиках неизвестно куда всё, что касалось его конструкторского бюро-мастерской вместе с

архивами, которые содержали в себе все копии проектов и другую важную документацию. Среди них были и все работы в украинском архитектурном стиле – результат 12-летней работы Тимошенко. Профессор Харьковского университета Н. Сумцов, несмотря на тяжелое состояние здоровья, ходил во все инстанции, разыскивая эти работы. Но все было напрасно, чекисты забрали документы вместе с ценным имуществом и поэтому ничего вернуть не удалось [14].

С. П. Тимошенко в Харькове проживал первоначально в 1909-1911 годах по адресу Б. Гончаровская улица, дом № 33 [18, 19]. С 1912 года в доме И. Х. Бойко, построенного по его проекту, по улице Мироносицкая, дом № 50 в квартире № 10 [12, 20], на следующий год нумерацию домов изменили на № 48 [21, 22, 23, 24], ныне этот дом числится под номером 44. На этом здании желательно было бы установить мемориальную доску в память о пребывании замечательного архитектора в нашем городе.

С 1919 года С. П. Тимошенко работал старшим инженером железных дорог Министерства путей, был одним из организаторов Украинского архитектурного института. 27 августа возглавил Министерство путей УНР. В 1919-1920 годах работал в нескольких правительствах Украинской народной республики (в кабинетах И. Мазепы, В. Прокоповича и А. Левицкого). В июле 1920 года принимал участие в переговорах и подписании договора между правительствами УНР и Республики «Кубанский край». Принимал участие в Зимнем походе армии УНР. Награждён Крестом Симона Петлюры.

С 1921 года С. П. Тимошенко пребывал в эмиграции в Польше. Жил во Львове, где выполнил несколько проектов церквей, усадеб в Галичине и на Волине, реконструировал Национальный музей и самую большую гостиницу во Львове.

В 1924 году эмигрировал в Чехословакию. Работал в Украинской хозяйственной академии в Подебрадах (1924-1930 гг.), преподавал архитектуру и сельско-хозяйственное строительство, был доцентом, профессором, заведующим кафедрами строительства и архитектуры, водно-санитарной техники, деканом инженерного факультета. В 1927-1928 годах был ректором этой академии. В 1924-1929 годах – профессор Студии пластического искусства в Праге, преподавал архитектуру, принимал участие в выставках студии. Создал проекты школ, церквей, музеев, народных домов, которые были реализованы в Чехии и Галичине.

В 1930 году С. П. Тимошенко переехал в Луцк. Работал главным архитектором сельско-хозяйственного строительства, был членом Украинской православной церкви, первым председателем Общества имени Леси Украинки. Деятель Волинского украинского объединения, где с 1935 года был его председателем и послом в польский сейм, в 1938-1939 годах был избран в Сенат. Построил несколько церквей, свыше 40 гражданских зданий, обновил в украинском стиле Братскую церковь в Луцке. Был членом Круга деятелей украинского искусства во Львове, художественного общества

«Спокий» в г. Варшаве (Польша).

В 1943 году С. П. Тимошенко выехал из Луцка, пребывал в Перемышле, Львов, Далмации, Загребе, Граце, Бельске, Праге, Карлсбаде и в 1945 году – прибыл в Гейдельберг (Германия). В 1946 году при помощи младшего брата Владимира переехал в США. Последние годы жизни провел в Пало-Альто (Калифорния). Совершил путешествие по Канаде. Создал проекты церквей для Канады, США, Аргентины, Парагвая. Умер 6 июля 1950 года в Пало-Альто.

Всего С. П. Тимошенко создал более 400 проектов различных строений и архитектурных комплексов, спроектировал много надгробных памятников, в том числе – надгробную плиту на могиле С. Петлюры в Париже. Составил учебник «Строительные материалы, их свойства, испытание и приготовление» (Подебрады, 1925 г.) [14].

По данным В. В. Чепелика за период с 1903 по 1917 год в стиле украинского архитектурного модерна было реализовано в Украине около 157 объектов. Для сравнения, в Риге как зеницу ока берегут все 800 (!) зданий эпохи модерна, считая их бесценными произведениями искусства. В результате чего в прошлом году поток путешественников из Украины в Латвию вырос на 40 процентов. А у нас же сносят бесценные творения, так в конце прошлого года исчезло красивое трёхэтажное здание в стиле модерн: казармы 122-го Тамбовского полка (архитектор М. И. Дашкевич) по проспекту Московскому, 131.

ЛИТЕРАТУРА

1. Тимошенко С. П. // Тимофієнко В. І. Зодчі України кінця Х початку ХХ століть. - Київ, 1999. - С. 361-362.
2. Тимошенко С. П. // Енциклопедія українознавства. - Т. 9. - Львів, 2000. - С. 3206.
3. Тимошенко С. П. // Архитекторы Харькова. - Х., 2008. - С. 42.
4. Харьков: архитектура, памятники, новостройки. Сост. А. Ю. Лейбфрейд и др. - Х., 1987. - С. 110.
5. Лейбфрейд А. Ю., Полякова Ю. Ю. Харьков. От крепости до столицы. - Х., 1998. - 335 с.
6. Харьков: вчера, сегодня, завтра. Сост. Ю. М. Шкодовский и др. - Х., 2002. - С. 118, 139, 143, 146, 172-197.
7. Яцина О. А. Архітектурна симфонія Харкова. - Х., 2008. - С. 125 – 128.
8. Кононенко М. Украинские инженеры – архитекторы // Украинская жизнь. - 1916. - № 10-11. - С. 129-131.
9. Молокін О. Г. Український модерн в архітектурі ХХ ст. // Архітектура Радянської України. - 1940. - № 4. - С. 21-27.
10. Власенко В. М. Забутий архітектор // Сумська старовина. - Суми, 1996. - С. 17-20.
11. Власенко В. М. Як осінній лист по вітру... // Наука і суспільство. - 1996. - № 11-12. - С. 14-16.

12. Власенко В.М. До біографії С.П. Тимошенка// Сумська старовина. Вип.VIII-IX. - Суми, 2001.- С. 96-103.
13. Власенко В.М. С.П. Тимошенко//Сумщина в іменах. - Суми, 2003.- С. 440.
14. Власенко В.М. Сергій Тимошенко – архітектор і політик//Сумський істо-рико-архівний журнал. - 2007.- № 2-3.- С. 29-37.
15. Чепелик В.В. Відділ митців, яким пишалися харків'яни // Прапор.- 1976.- № 8.- С. 107-108.
16. Чепелик В.В. Харьковский центр поиска своеобразия архитектуры начала XX века // Строительство и архитектура.- Киев, 1989.- № 10(425).- С.18-22.
17. Чепелик В.В. Український архітектурний модерн. - Київ, 2000.- С. 134-139, 143-148, 313-318.
18. Список домовладельцев г. Харкова. - Х., 1909. – С. 529.
19. Весь Харьков на 1912 год. - Х.,1912. – С. 377.
20. Весь Харьков на 1913 год. - Х.,1913. – С. 89, 522, 151.
21. Весь Харьков на 1914 год. - Х.,1914. – С. 93, 418, 45.
22. Весь Харьков на 1915 год. - Х.,1915. – С. 74, 356, 152.
23. Весь Харьков на 1916 год. - Х.,1916. – С. 75, 311, 32.
24. Весь Харьков на 1917 год. - Х.,1917. – С. 68, 313, 31.
25. Романовський В.С. Пам'яткознавча діяльність українського архітектурно-мистецького відділу Харківського літературно-художнього гуртка (1912-1918 рр.)// Культурна спадщина Слобожанщини. Культура і мистецтво. –Х.,2004.- Число 2.- С. 3-14.
26. Вітренко Д.М. Кравцова 13 – нещаслива зірка на задвірках планетарію. Рукопис.// Х., 2011. – 6 с.
27. Отчет по эксплуатации Северо-Донецкой железной дороги за 1916 год. –Х., 1917.- С. 5, 6, 83.

Л. В. РАЕНКО

История одного поиска длиной около сорока лет. ЗАБЫТЫЙ ГЕРОЙ Советского Союза - харьковчанин

Герой Советского Союза Фельзенштейн Миля Лазаревич уроженец го-рода Харькова. Его биографию вы не найдете ни в одном справочнике по Харькову.

История моего поиска насчитывает около сорока лет. В 1970 – 1982 го-дах мне довелось послужить в должности командира взвода в Советской Армии, где я занялся сбором информации о Героях Советского Союза. В то время общего справочника о Героях не было, выпускали отдельные книги, такие как уроженцы отдельных районов, областей, республик. Например: Герои – москвичи, полтавчане, кировчане, казахстанцы или Днепр-река героев и т.д. Из «Книжного обозрения» брал информацию о выходе книг и заказывал их через магазины «Книга-почтой».

Впервые имя М.Л. Фельзенштейна я встретил в книге «Герои боев за Крым» (Симферополь, 1972 г.), где было описание только его подвига. За-вел на него карточку. Командир взвода 1339-го стрелкового полка 318-й стрелковой дивизии, 18-й Армии младший лейтенант Фельзенштейн в ночь на 1 ноября 1943 года со взводом отличился при форсировании Керченского пролива и захвате плацдарма на Керченском полуострове в районе поселка Эльтиген. В первый же день взвод успешно отразил двенадцать атак противника и уничтожил свыше сорока вражеских солдат и офицеров. Но вот гитлеровцы бросили в бой танки и в них полетели связки гранат. Сто сорок четыре часа длился этот неравный бой. Командуя взводом, он действовал смело и решительно, личным примером вдохновлял бойцов на подвиги. За образцовое выполнение боевого задания командования и проявленную беспримерную отвагу и героизм Указом Президиума Верховного Совета СССР от 17 ноября 1943 года младшему лейтенанту было присво-

ено звание Герой Советского Союза.

В 1984 году я получил книгу «Герои Советского Союза – узбекистанцы» (Ташкент), где была уже приведена его биография и сказано, что он родился в 1924 году в Харькове, в начале Великой Отечественной войны был эвакуирован с семьей в город Самарканд, откуда в 1942 году его призвали в армию. В 1943 году он окончил пехотное училище в городе Ташкенте и был направлен на фронт. Моей гордости и радости за нашего земляка не было предела, так как вышедшие книги о Героях Советского Союза – харьковчанах «Подвиги во имя Отчизны» в 1974 и 2-е изд. в 1985 годах его не показали. И вот, наконец, в 1987-1988 годах выходит краткий биографический словарь «Герои Советского Союза» в 2-х томах, а там нашего харьковчанина нет. Также в книге «Герои Харьковщины (1998 г.)» его тоже нет. Я терялся в догадках. В публикуемых в периодической печати списках лишенных звания Героя Советского Союза его тоже не было.

После распада Советского Союза совершенно случайно узнал, что в Москве издан краткий биографический словарь «Кавалеры ордена Славы трёх степеней» в 2000 году. Пять лет, я просил различных торговцев из Райского уголка, чтобы привезли его, что, в конце концов, было выполнено. Пользуясь словарем, я составил полный список всех Кавалеров ордена Славы трёх степеней связанных с Харьковом: уроженцы, воевали или учились здесь, живших в городе уже после войны. Но самое интересное, что в этом словаре в качестве приложения опубликованы материалы, дополняющие двухтомный словарь «Герои Советского Союза». И вот тут уже был показан наш Герой и сказано что в 1974 году он выехал на постоянное жительство в Израиль.

И последнюю точку в этой истории поставила книга Владимира Конева «Прокляты и забыты. Отверженные Герои СССР» (Москва, 2010 г.), которую я получил в прошлом году. В этой книге дана полностью его биография до последнего дня жизни. Итак, продолжим изучать его биографию. Герой-офицер был на шестой день после высадки десанта тяжело ранен и эвакуирован на Большую землю. Два месяца находился в госпитале города Сочи, где перенес несколько сложных операций. Затем отпуск по ранению и весной 1944 года возвратился в свою часть, был назначен командиром роты. В бою под Севастополем был снова ранен в левую ногу. Лежал в госпитале города Кисловодска, где врачам с трудом удалось предотвратить ампутацию ноги. В сентябре 1944 года он был уволен в запас. Вместе с родителями возвратился в 1945 году в свой родной город, окончил техникум, работал на одном из предприятий. В 1972 году его отец выехал в Израиль. Миля Лазаревич долго и безуспешно пытался добиться выезда в Израиль к отцу. Он даже обращался по этому вопросу к своему бывшему однополчанину по 18-й армии Л. И. Брежневу. В 1974 году Фельзенштейна вызвали в Киев в республиканский ОВИР. После нескольких безуспешных бесед ему

было предложено сдать в Верховный Совет Украины свою Золотую Звезду и орден Ленина, после чего ему дали визу на выезд. Официально звание Героя Советского Союза Президиум Верховного Совета СССР его не лишал. В связи с отъездом в Израиль, М. Фельзенштейн стал первым Героем Советского Союза, которому удалось эмигрировать из СССР. После него выехали в Израиль из Вильнюса Шурас Калманис Маушович в 1979 году и Виленскис Вольфас Лейбович в 1984 году. Сразу же после развала Советского Союза правительством Российской Федерации были установлены дипломатические отношения с Израилем. Уже в 1992 году фронтовики-евреи, эмигрировавшие из Советского Союза в Израиль, начали осаждать посла А. Бовина просьбами о возврате заслуженных ими в войне с фашизмом боевых наград. Обратился с такой просьбой и М. Фельзенштейн. 2 марта 1993 года в здании посольства России в Тель-Авиве, посол РФ в Израиле А. Е. Бовин в торжественной обстановке возвратил ему Золотую Звезду и орден Ленина.

- Так что же, Миля Лазаревич, вас можно теперь называть дважды Героем Советского Союза? – пошутил посол.

- Скорее всего, заметил Миля, - Героем дважды. Все точь-в-точь, как в том старом анекдоте. Вы знаете, когда еврей бывает по-настоящему счастлив? Когда находит то, что потерял. Вот я и есть тот самый счастливый еврей.

В 1995 году имя фронтовика-Героя было помещено на пилонах в Зале Славы музея Великой Отечественной войны на Поклонной горе в городе Москве. Миля Лазаревич Фельзенштейн встретил 60-летие Победы. Он умер 14 октября 2006 года в возрасте 82 лет и похоронен вдали от своей малой родины в городе Лод.

И еще, может, быть живы свидетели, которые после войны с ним учились в техникуме легкой промышленности или работали на фабрике (какой, неизвестно), где он был начальником цеха в Харькове, отзовитесь.

ЛИТЕРАТУРА

1. Герои боев за Крым. Автор-сост. А. Казарян. - Симферополь, 1972. – С. 254.
2. Герои Советского Союза – узбекистанцы. – Ташкент, 1984. – С. 334.
3. Кавалеры ордена Славы трех степеней. – М., 2000. – С. 695-696.
4. Конев В. Н. Прокляты и забыты. Отверженные Герои СССР. – М., 2010. – С. 418 - 422.
5. Бовин А. Пять лет среди евреев и МИДовцев. – М., 1999.

Л. В. РАЕНКО

**ДМИТРИЙ ИВАНОВИЧ ЯВОРНИЦКИЙ.
Годы учебы в духовном училище и семинарии 1867-1877**

Д. И. Яворницкий, 1885 г.

Во всех его официальных биографиях записано, что выдающийся укра-инский историк, археолог, этнограф, фольклорист, писатель, академик Академии наук УССР Дмитрий Иванович Яворницкий (Эварницкий) с 1867 года обучался в Харьковском уездном училище...

В эти года Дмитрий Яворницкий упоминается как Дмитрий Эварницкий, поэтому надо объяснить, откуда взялась эта фамилия. Как писал сам Дмитрий Иванович - *«... моя фамилия происходит от «явора» или «яворника» откуда Яворские и Яворницкие... Фамилия эта была распространена в Галиции... Из Галиции одна ветвь этой фамилии перешла, вероятно уже после гетьмана Богдана Хмельницкого, в теперешнюю Харьковскую губернию...*

И уже в очень недавнее время одни из Яворницких стали писать свою фамилию из буквы «Є», большинство пишет все таки с буквы «Я». Мне же лично в школе вместо буквы «Є» - записали букву «Э» и с этой буквой я и остался гулять...» (См.: Эварницкий Д. И. По следам запорожцев. – СПб., 1898. – С. 190) [1].

Итак, в каком же училище учился Д. И. Яворницкий. В 1868 году было в Харьковской губернии: а) гражданских: 27 уездных училищ: казенных, общественных и частных, б) духовных: 3 уездных училища [2].

1. Харьковское духовное училище
(Бурсацкий пер., д. 4)

Просматривая «Списки учеников принятых в Харьковское духовное училище в 1867 году в сентябре месяце» под пунктом «б» в низшее отде-

ление вписана фамилия под номером 45) *Димитрий Еварницкий* [3]. Там же читаем: «Список учеников харьковского уездного училища, принятых в число пенсионеров в 1867-1868 годах» под пунктом «в» сыновья дьячков: 12) *Димитрий Еварницкий* [4].

В следующем году читаем «Список учеников Харьковского духовного училища, составленный после внутреннего испытания за 1867-1868 учебный год и утвержденный Его Высокопреосвященством 14 июля»: первого класса: 15) *Димитрий Эварницкий* [5].

В последующее года: читаем «Список учеников Харьковского духовного училища, составленный после внутреннего испытания, бывшие в мае и июне месяцах, и утвержденный Его Высокопреосвященством 8 июня 1869 года»: ученики 1-го класса, назначенные к переводу во 2-й класс: разряд 1-й: 11) *Димитрий Эварницкий* [6].

Далее читаем: «Разрядный список учеников Харьковского духовного училища, составленный после испытаний, бывших в мае и июне месяцах, и утвержденный Его Высокопреосвященством 4-го июля 1870 года»: ученики 2-го нормального класса, переведенные в 3-й класс: разряд 1-й: 10) *Димитрий Эварницкий* [7].

Далее читаем: «Список учеников Харьковского духовного училища, составленный после внутреннего испытания, бывшего в мае и июне месяцах текущего 1871 года»: Третьего класса: разряд 2-й: 11) *Димитрий Эварницкий* [8].

Далее читаем: «Разрядный список учеников Харьковского духовного училища, за 1871-1872 год»: Четвертый класс: 38) *Димитрий Эварницкий* уволен по болезни [9].

Далее читаем: «Разрядный список учеников Харьковского духовного училища, составленный после испытаний, бывших в мае и июне месяцах, и утвержденный Его Высокопреосвященством 15 июня 1873 года»: Ученики 4-го класса, окончившие курс учения и получившие свидетельства: Разряд 1-й: 4) *Димитрий Эварницкий* [10].

Из приведенных текстов можно сделать вывод, что Дмитрий Яворницкий учился шесть лет в четырехклассном Харьковском духовном училище: один год в низшем отделении и год пропустил по болезни. Выявлен год окончания училища – 1873. Также в текстах мы встречаем различное написание букв «Е» и «Э», которое случилось в 1867-1868 годах и о котором упоминал сам Дмитрий Иванович (см. выше). Версия М. Олейник-Шубравской о том, что он учился случайно, благодаря дружбе с сыном владельца экономии в с. Сонцовке и якобы барчук не хотел ехать учиться сам, и тогда помещик Сонцов вместе с сыном послал за свои деньги учиться и Дмитрия [11], не подтверждается. Во-первых, Дмитрий поступил учиться за казенный счет, во-вторых, фамилия «Сонцов» ни в одном списке учеников не присутствует.

2. Харьковская духовна семинария

(Холодногорская ул., д. 24)

Еще раз повторяю, во всех его официальных биографиях записано, что Дмитрий Иванович Яворницкий (Эварницкий) с 1867 года обучался в Харьковском уездном училище, затем с 1874 года в Харьковской духовной семинарии. Мы уже выяснили, что в 1873 году он окончил Харьковское духовное училище и возможно в том же году и поступил в Харьковскую духовную семинарию. Газета «Харьковские епархиальные ведомости» списки поступивших в семинарию не публиковала. Зато в следующем году она опубликовала *«Разрядный список воспитанников Харьковской духовной семинарии, составленный после годичных испытаний за 1873/1874 учебный год»*, где записано следующее: *«Ученики I-го нормального класса переводятся во II-й класс: (перечисляются фамилии по разрядам). Допускается к переекзаменовке после каникул: 24) Эварницкий Димитрий – по математике»* [12].

В следующем году читаем *«Разрядный список воспитанников Харьковской духовной семинарии, составленный после годичных испытаний за 1874/1875 учебный год»*, где записано следующее: *«Ученики II-го нормального класса переводятся в III-й класс: Разряд 1-й: 11) Эварницкий Димитрий»* [13].

Еще через год читаем *«Разрядный список воспитанников Харьковской духовной семинарии, составленный после годичных испытаний за 1875/1876 учебный год»*, где записано следующее: *«Ученики III-го класса переводятся в IV-й класс: Разряд 1-й: 29) Эварницкий Димитрий»* [14].

И последний его учебный год в семинарии *«Разрядный список воспитанников Харьковской духовной семинарии, составленный после годичных испытаний за 1876/1877 учебный год»*: *«Ученики IV-й класса переводятся в V-й класс: Разряд 1-й: 3) Эварницкий Димитрий»* [15].

В последующих списках воспитанников Харьковской духовной семинарии V-го и VI-го классов Эварницкий Димитрий уже не значится.

Д. И. Яворницкий на учебу в V-й класс духовной семинарии не явился, а 22 сентября 1877 года успешно сдал экзамены на историко-филологический факультет Императорского Харьковского университета [16].

Из вышеприведенных сведений следует, что Д. И. Яворницкий поступил в духовную семинарию в 1873 году. Так, как во всех источниках пишут, что он поступил в семинарию в 1874 году и по воспоминаниям самого Д. И. Яворницкого, опубликованные в статье С. Абросимовой, – *«Провчившись три роки, я залишив семінарію і вступив на історико-філологічний факультет Харківського університету...»* [17]. То, тогда выходит, что он, возможно, сразу поступил во второй класс, с досдачей предмета. Это можно проверить, если в областном архиве найдутся списки учеников поступивших в духовную семинарию за 1873-1874 года.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сохань П.С., Олійник-Шубравська М.М. Видатний дослідник запорозького козацтва, полум'яний український патріот // Яворницький Дмитро. Твори. У 20 томах / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, Гол. ред. П.С. Сохань. - Київ-Запоріжжя, 2004. - Т. 1. - С. 14.
2. Харьковский календарь на 1870 год. Год 2-й / Сост. Д. Подвысоцкий. - Х., 1869. - С. 117.
3. Списки учеников принятых в Харьковское духовное училище в 1867 году в сентябре месяце/ Харьковские епархиальные ведомости. - 1867 г. - № 20. - 15 октября. - С. 355.
4. Список учеников Харьковского уездного училища, принятых в число пенсионеров в 1867-1868 г. / Харьковские епархиальные ведомости. - 1867 г. - № 20. - 15 октября. - С. 353.
5. Список учеников Харьковского духовного училища, составленный после внутреннего испытания за 1867-1868 учебный год и утвержденный Его Высокопреосвященством 14 июля / Харьковские епархиальные ведомости. - 1868 г. - № 15. - 1 августа. - С. 423.
6. Список учеников Харьковского духовного училища, составленный после внутреннего испытания, бывшие в мае и июне месяцах, и утвержденный Его Высокопреосвященством 8 июня 1869 года / Харьковские епархиальные ведомости. - 1869 г. - № 14. - 15 июля. - С. 296.
7. Разрядный список учеников Харьковского духовного училища, составленный после испытаний, бывших в мае и июне месяцах, и утвержденный Его Высокопреосвященством 4-го июля 1870 года / Харьковские епархиальные ведомости. - 1870 г. - № 15. - 1 августа. - С. 70.
8. Список учеников Харьковского духовного училища, составленный после внутреннего испытания, бывшего в мае и июне месяцах текущего 1871 года / Харьковские епархиальные ведомости. - 1871 г. - № 15. - 1 августа. - С. 121.
9. Разрядный список учеников Харьковского духовного училища за 1871-1872 год / Харьковские епархиальные ведомости. - 1872 г. - № 13. - 1-го ию-ля. - С. 41.
10. Разрядный список учеников Харьковского духовного училища, составленный после испытаний, бывших в мае и июне месяцах, и утвержденный Его Высокопреосвященством 15 июня 1873 года / Харьковские епархиальные ведомости. - 1873 г. - № 13. - 1 июля. - С. 21.
11. Абросимова С.В. Біографія Д. Яворницького в родинному та дружньому контекстах / Абросимова С. В., Парамонов А. Ф. Дмитро Яворницький та його родовід. - Х., 2009. - С. 12.
12. Разрядный список воспитанников Харьковской духовной семинарии, составленный после годичных испытаний за 1873/1874 учебный год / Харьковские епархиальные ведомости. - 1874 г. - № 13. - 1 июля. - С. 21.
13. Разрядный список воспитанников Харьковской духовной семинарии, составленный после годичных испытаний за 1874/1875 учебный год / Харьковские епархиальные ведомости. - 1875 г. - № 13. - 1 июля. - С. 15.
14. Разрядный список воспитанников Харьковской духовной семинарии, составленный после годичных испытаний за 1875/1876 учебный год / Харьковские епархиальные ведомости. - 1876 г. - № 13. - 1 июля. - С. 23.
15. Разрядный список воспитанников Харьковской духовной семинарии, составленный после годичных испытаний за 1876/1877 учебный год / Харьковские епархиальные ведомости. - 1877 г. - № 14. - 15 июля. - С. 40.
16. Шубравська М. М. Д. І. Яворницький. - К., Наукова думка, 1972. - С. 16.
17. Абросимов С. В. Дмитро Яворницький / Історіографічні дослідження в Україні. - К., 2005. - Вип.. 15. - С. 264.

До 55-річчя

Тетяна Миколаївна Безрукова – громадський діяч й дослідник, керівник клубу «Краєзнавець» районного центру дитячої та юнацької творчості Харківської районної ради, почесний краєзнавець України. Їм'я її – добре відоме на Слобожанщині. З-під її пера вийшли десятки історичних праць, науково-популярних статей і доповідей, публікацій у пресі на теми щодо минулого нашого краю.

Однією з провідних тем досліджень відомого краєзнавця є історія заснування, діяльність та розвиток знаменитого Будянського фаянсового заводу. Її статті та нариси друкувалися в багатьох харківських, всеукраїнських, російських виданнях, і не було їй рівних у глибині розкриття цієї тематики.

Іноді Безрукова відкриває для своїх сучасників просто унікальні теми, маловідомі факти з історії рідного Харківського району. Скажімо, їй документально вдалося довести, що перший футбольний матч на Харківщині відбувся не на спортмайданчику колишнього заводу сільськогосподарських машин (тепер стадіон «Серп і Молот»), а на полі невеликого стадіону в селищі Буди, де місцева команда «БФК» провела на кілька тижнів раніше свій історичний матч.

«Ми повинні думати про майбутнє, постійно спираючись на історичну спадщину Передмістя, – каже Тетяна Безрукова. – Іноді просто руки опускаються, коли наштукхуєшся на чиновницьку байдужість і некомпетентність. Саме через безвідповідальність певних керівників Харківський район втратив фактично назавжди унікальний музей Будянського фаянсу, експонати якого кілька років тому передали до Харківського історичного музею. Фаянсовий завод в Будах також втрачений назавжди, але в центральній частині селища зберігається чимало старовинних споруд, будинків і об'єктів, які є великою історичною цінністю. Взяти хоча б дерев'яну споруду залізничного вокзалу «Буди» чи кілька заводських димохідних труб столітнього віку. Зберігся навіть уцілілий квартал житлових і побутових будинків – ровесників фаянсового підприємства. Разом з іншими громадськими активістами, ми вже багато років намагаємося пробити стіну байдужості, закликаючи до створення в селищі Буди справжнього меморіального музею під відкритим небом, де б можна було проводити екскурсії...

Робити людям добро – це основний принцип життя і діяльності Тетяни Безрукової, яка є ще й головою правління районного відділення громадської організації «Спілка жінок України «За майбутнє дітей» і чимало робить для гармонійного розвитку підростаючого покоління.

Василь Чигрин.

Фрагмент статті «Така сильна «слабка» стаття!..» // Трибуна трудящих. – 2012. – 7 березня.

Татьяна Николаевна Безрукова – известный харьковский краевед, энтузиаст памятников охранной деятельности, бескорыстный и неутомимый труженик на ниве изучения истории Слобожанщины. В центре ее интересов – поселок Буды, Будянский фаянсовый завод, семья Кузнецовых (основателей и владельцев завода). Особые заслуги у Т.Н. Безруковой перед школьным краеведением. Много лет она неутомимо руководит детскими кружками и отдает все свои силы благородному делу – сохранению связи времен, преемственности поколений. Почетный член Всеукраинского союза краеведов, она проводит свою работу не ради похвал и наград, а ради нынешней и будущих поколений харьковчан.

Отдавая память прошлому (оно в этом не нуждается), мы, тем самым, делаем свой мир более цивилизованным и гармоничным. Нет сомнения, что таким человеком и гражданином как Татьяна Николаевна может и должна гордиться Слобожанщина. Лучше всего о ее работе говорят ее труды. Мы же, со своей стороны, хотим пожелать подвижнице – краеведу новых открытий, побед в деле защиты памятников истории и культуры, многих лет плодотворных творческих исканий.

Канд. ист. наук, проф.,
директор Центра краеведения
Харьковского национального университета
имени В. Н. Каразина
21.03.2012

С. М. Куделко

Т. М. БЕЗРУКОВА

ЗАВОДУ — ТРУБА

*До 121 річниці колишнього флагмана
вітчизняної легкої промисловості
Будяньського фаянсового заводу*

Вставка №1. Позиції вітчизняних виробників посуду на українському ринку похитнулися ще десять років тому. Виробники з ностальгією згадують доперебудовний період, коли на Україні керамічну продукцію виготовляли приблизно 15 великих підприємств. З того часу список вітчизняних заводів значно скоротився. За відомостями Держкомстату, починаючи з 2004 р. об'єм виробництва керамічних виробів на Україні постійно скорочується. Так у 2007 р. співвідношення імпоротної продукції і продукції вітчизняного виробництва на ринку у середньому складало 80% до 20%.

Вставка № 2. Рішенням Консультативної ради з питань охорони культурної спадщини відділу культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації від 24.06.2008 р. будівля старого корпусу підприємства запропонована для внесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Одночасно порушено клопотання перед управлінням архітектури і містобудування облдержадміністрації щодо взяття корпусу на облік як пам'ятки архітектури.

Кузнєцовський завод у Будах

У центрі селища Буди Харківського району розташовані корпуси колишньої фаянсової фабрики визначного промисловця і мецената Матвія Кузнєцова. У 1870 р. Матвій Сидорович взяв в оренду фаянсову фабрику білгородського купця Івана Нікітіна у селі Байрак недалеко від м. Люботин. Згодом переніс своє виробництво у село Буди тому, що там проходила залізнична колія Люботин-Мерефа (станція Буди збудована у 1870 р., це найстаріша споруда селища). Промислове виробництво було розпочате у жовтні 1887 р. Підприємство мало назву «Ново-Харьковская фабрика М. С. Кузнєцова в селе Буды». Кадрова політика М. С. Кузнєцова була традиційна. Як і на інших своїх фабриках (Дульовській, Ризькій, Тверській) двісті чоловік були переведені з інших кузнєцовських фабрик фахівцями, інші робітники набиралися з навколишніх сіл. Фабричне селище було розташовано у північній частині села. Через рік були збудовані лікарня і зразковий будинок для службовців та робітників фабрики. Спочатку в Будах виготовляли тільки напівфаянсові вироби, з 1892 р. — фаянсові, з 1896 до 1902 р. виготов-

ляли також порцеляну. Будинок головного корпусу (далі старий корпус) був цегляний у три з половиною поверхи з двома цегляними димарями. Крім того, на подвір'ї фабрики були споруди гіпсоварки, електропідстанції та заводоуправління, які не збереглися до наших днів. До корпусів були прокладені залізничні колії. Всі поверхи виробничих приміщень розподілялися на кілька високих, світлих відділів, у кожному – водопровідні пожежні крани, роздягальні для робітників. На фабриці працював телеграф, а згодом налагодили з Харковом й телефонний зв'язок. Фабрика була електрифікована. На підприємстві використовували виключно вітчизняну сировину. Для обпалення просушених виробів застосовувалися вісім горнів. Будянська фабрика була збудована і устаткована за останнім словом техніки. Керував нею Георгій Шварценберг. На підприємстві виготовлялося більше 70 найменувань фаянсових виробів, серед яких блюдця, горщики, губочниці, лялякові сервізи, чашки мали більше десяти ґатунків, а тарілки і глечики – більше ста ґатунків. Курировав південні фабрики, у тому числі і Будянську, син Матвія Сидоровича Олександр Матвійович Кузнецов. Головна прохідна фабрики знаходилася на південно-східній частині території фабрики і виходила проїзною частиною на вулицю, що зараз називається Харківська. На території заводу був фруктовий сад та квітник, який займав 3,5 га. Фабрика приймала участь у численних виставках та ярмарках.

Для православних християн старообрядців (родина Кузнецових належала до старообрядців) на території фабрики, в приміщенні контори і квартирі керуючого була збудована старообрядницька молельня. У жовтні 1902 р. у селі за проектом харківського головного єпархіального архітектора Володимира Нємкіна було зведено на кошти службовців і робітників фабрики православний храм на честь Чудотворця Миколи.

Будянський фаянсовий завод «СЕРП І МОЛОТ»

У 1918 р. фабрику було націоналізовано, і перейменовано на «Первую государственную фабрику в Будах Харьковской губернии», ймовірно на початку 1920-х років підприємство отримало назву «Сerp і молот». У 1922 р. у Будах відкрили фабрично-заводське училище. Сорок учнів щороку приходили на навчання, щоб через три роки прийти на завод. Тут були в той час вже і монорельсовий путь, і «спускники», і стрічкові транспортери. У Будах у тридцяті роки заснували своєрідну академію, хоча називалася вона досить прозаїчно – «навчальний комбінат». Виник він з указу «Укрфарфор-фаянсу», що надумав об'єднати разом кілька спеціалізованих технікумів – Кам'янець-Подільський, Миргородський, Глинський – і одночасно наблизити їх до великого виробництва. На той час Буди стали центром наукової розробки проблем розвитку мистецтва і технології фаянсу. На заводі визначилося коло наукових інтересів відомих фахівців з кераміки Пантелеймона Мусієнка і Ніни Федорової, які після війни заснували у «Софії» Київській ек-

спериментальну керамічну майстерню. У 1940 р. випуск фаянсових виробів на заводі досяг 44 млн. одиниць. Під час війни завод евакуювали на Урал у місто Ірбіт. А вже через 15 днів після остаточного визволення селища від окупантів у вересні 1943 р. завод почав працювати. У 1953 р. вдалося перевищити довоєнний рівень виробництва. Саме цього року директор заводу Микола Гончаров прийняв важливе рішення: перетворити цех унікальних виробів у художню лабораторію, де у різні часи працювали 18 членів художньої Спілки України. Кожен наступний рік - це новий етап розвитку підприємства. У 1970-ті роки відбулася реконструкція заводу. Завод випускав продукцію передусім для закладів громадського харчування, армії, дитячих закладів. Тобто, в основному працював у сегменті низьких цін. Наприкінці 1970-х років випуск посуду сягав 82 млн. одиниць на рік. Це все продукція для сервування стола. На 2006 р. із семи тисяч мешканців селища понад 70% були працівниками заводу та членами їх родин, а також пенсіонери – колишні працівники заводу.

22 квітня 1980 р., за рішенням трудового колективу Харківського райвиконкому та депутатів Будянської селищної ради, у приміщенні заводоуправління було урочисто відкрито музей історії заводу. Його експозиція складалася з дарунків місцевих мешканців, високохудожніх виробів заводських керамістів, дарунків споріднених підприємств. Сюди ж перенесли й фрагмент старовинного кахляного комину колишньої старообрядницької церкви.

Німий завод

Остання команда менеджерів підприємства ще у 2003 р. на сторінках «Урядового кур'єра» натхненно рапортувала, що з їх приходом щомісячний випуск продукції з 1400 тис. штук (у 2001 р.) зріс до 1850 тис. штук (у 2002 р.). Почали виплачувати заробітну плату, яку до того затримували три роки. У 2004 р. у селищі облаштували за рахунок заводу технологічний ліцей (перебудували колишнє приміщення заводського гуртожитку). Була затіяна модернізація виробництва. Адже без сучасного продуктивного обладнання, розробки нового дизайну не можна було розраховувати на успіх. Умови праці (так вже склалося історично) на заводі важкі. Багато ручної праці, «гаряче» виробництво, підвищений вміст вологи, порівняно невисока зарплата - все це відлякувало молодь і класних професіоналів. На заводі, як і в усій галузі розуміли, що зможуть вижити тільки за підтримки держави. Мабуть розраховували на безвідсоткові кредити для придбання устаткування, дотації по газу, паливу. Безумовно, витрати були значні, але чому на підприємстві не було відрахувань у «Пенсійний фонд»? Територія заводу була завелика, тому багато що розбиралося на цеглини, здавалося на металобрухт. Не знаю, що саме розбирали, але бачила у музеї вогнетривку цеглину з клеймом «Товарищество М.С.К.» (М.С. Кузнецова). Цегла фасо-

на марки «К» виготовлялася на фабриках «Товарищества» для паровозних топків. Зараз це унікальний експонат, що мріють мати у своїй колекції такі музеї як Московський державний історичний. Здали на металобрухт залізничні рейки, що йшли зі станції до старого корпусу.

Влітку 2006 р. завод закрили. Без роботи залишилося 1500 працездатних людей. Народу сказали, що через декілька місяців запрацює нове керамічне виробництво. У листопаді 2006 р. Харківський господарський суд виніс вирок про банкрутство та ліквідацію заводу. На території заводу продовжували розбирати корпуси і вивозити метал. На щастя, зберігся кузнєцьовський корпус, вісім димарів, чотири з яких споруджені у 1887-1907 роках. Пройшло два роки банкрутства, завод не функціонує і мабуть вже не буде. Ходити по заводським корпусам аж страшно. Луна така, що здається чути, як стукає власне серце. Й мимоволі згадуються часи, коли приходила на завод у художню лабораторію. Кругом люди. Стрічковий конвейер перевозить стопи тарілок, чашок. Жіночі руки вправно пакують товар. Чути, як казали художники, «фаянса перезвон». Зараз тут поки що зачароване царство. Навпроти кузнєцьовської печі завмерла вагонетка. Стіни старого корпусу зведені у середині 1880-х років і старовинна кладка численних вікон виглядає досить романтично. Кузнєцьовська цегла, що вироблялася на місцевому заводі хазяїна, розмірами суттєво відрізняється від сучасної, та й досі міцна. Здається, що металеві розетки на стінах - елемент декора, насправді вони виконують технологічну функцію. Готовий музей промисловості.

Будянський тягар

Юридичні питання у ХХІ ст. постають перед активістами будянської громади. Землевідведення та право власності на нерухомість під час розквіту виробництва важили менше, ніж в нашу еру хазяїнуючих суб'єктів. Все, що є гідне уваги, в Будах створено важкою працею. Ні в які часи нічого не діставалося будянам даром. Збанкрутіле підприємство, яке за п'ять років ні копійки не витратило на соціальний побут, передало громаді аварійну споруду бані, парк, комунальні мережі, 19 багатопверхівок, три гуртожитки, залишивши собі будівлі Старого і Нового клубів з кінозалом та бібліотекою. Духовному життю будян перекрито кисень. Закрито одну з найстаріших бібліотек області, немає залу, де можна зібратися на великі масові заходи. Більше року триває судовий процес громади з АТЗТ «Будянський фаянс» з приводу повернення клубів. А як би було шляхетно з боку власників акції передати клуби громаді безкоштовно! Після численних публікацій та виступів стало можливим збереження семи тисяч експонатів колекції музею, що згідно з постановою Кабінету Міністрів України включено до Державної частини музейного фонду України. Та керівництво АТЗТ «Будянський фаянс» «виселило» від себе музей до Харківського історичного музею. У селищі немає облаштованого приміщення для закладу культури. Учасники Міжнародного

наукового керамологічного симпозіуму «Гончарне шкільництво на глобалізаційному роздоріжжі: нереалізовані можливості й перспективи розвитку» прийняли «Звернення до Міністерства культури і туризму України, Харківської обласної державної адміністрації, Харківської районної державної адміністрації» з проханням повернути унікальні вироби будянських митців у селище Буди, створивши там музей державного значення. Ідеальний варіант - розмістити експонати у Новому клубі. Зрозуміло, що для селища музей такого рівня - важкий тягар. Але, був би музей, були б гості, навіть високопосадовці, а це означає, що були б гарні дороги, не було б невивезеного сміття, вирішилися б питання з будянськими «монстрами» - недобудованою школою, що намагалися звести на місці Свято-Миколаївського храму (вул. Фаянсовщик) та обгорілою будівлею школи, що стоїть у самісінькому центрі (вул. Садова).

Члени Харківського райкому СПУ Ольга Гончарова та автор не припиняють боротьбу за бібліотеку та збереження історичних пам'яток місцевого значення у селищі. Це важка боротьба, але ми віримо, що переможемо!

Т. М. БЕЗРУКОВА

Енциклопедія сучасної України

КУЗНЕЦОВ Матвій Сидорович (02.08.1847, с. Новохаритоново Бронницького повіту Московської губернії – 08.02.1911, Москва). Прим.: відомості про дату смерті й народження автор надає з книги *«Галкина Е, Мусина Р. Кузнецовы. Династия и семейное дело. – М., Галерея «Времена года», 2005. - 402 с.»*, в основі якої лежить наукова робота *«Мусина Р.Р. Русский массовый фарфор конца XIX – начала XX века (на примере продукции «Товарищества М.С. Кузнецова»)»: Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения – М., 1983*). У багатьох джерелах наводяться такі відомості 02.08.1946 – 11.02.1911).

Визначний промисловець і меценат кінця XIX – початку XX ст. Закінчив Ризьке комерційне уч-ще. Потомствений почесний громадянин з 9 червня 1870 р., ризький 1 гільдії купець, з 188 московський 1 гільдії купець, з 1892 р. комерції-радник, з 1892 р. поставщик Двору Його Імператорської Величності.

Засн. *«Товарищества производства фарфоровых и фаянсовых изделий М. С. Кузнецова»* (1889). Організатор з'їзду фарфорових та фаянсових фабрикантів, ініціатор створення Спілки скляководчиків й фарфоро-фаянсових фабрикантів. Почесний член Московського купецького товариства, виборний Московського Біржевого Комітету, гласний Московської міської Думи, з 1880 р. *«член общества попечения о раненых и больных воинах»*, з 1881 р. – *«Московского Совета детских приютов Ведомства учреждений императрицы Марии»*, з 1882 р. – *«общества спасения на водах»*, з 1885 р. – *«Пятигорского благотворительного общества»*, з 1892 р. – *«почетный попечитель Рижской гимназии Императора Николая I и т.д.»*. Кавалер орденів Росії та іноземних держав. *«Старообрядец поповского согласия, приписан к Рогожскому кладбищу, председатель Московской старообрядческой общины Рогожского кладбища»*.

Династія Кузнецових веде свій початок з 1810 р., коли у с. Новохаритоново Бронницького пов. у Гжелі коваль Яків Васильєв заснував фарфорове виробництво. У 1832 р. його син Терентій заснував завод у селі Дульово Володимирської губернії. На новому місці він широко розгорнув виробництво.

У 1843 р. у м. Рига почала функціонувати третя фабрика Кузнецових. Саме у Ризі у 1853 р. Кузнецови вперше взяли участь у Виставці сільських і фабричних виробів, на якій отримали похвальний лист. Пізніше М. С. Кузнецов у

купецьку гільдію вступив саме там, у Ризі він став ризьким купцем 1-ї гільдії, так і залишившись у цьому місті до кінця життя приписаним у цьому чині.

У кінці 1840-х років XIX ст. Кузнєцови орендують, а потім купують завод Софронова у с. Коротка. На цей час родинне Новохаритонівське підпр-во лишилося за Анісімом, братом Терентія, а Дульовський і Ризький заводи за Терентієм та його синами. Діяльність Сидора і, особливо, Матвія Кузнєцова, співпала з періодом швидкого розвитку капіталістичного вироб-ва і зростанням конкурентної боротьби, у тому числі й у керамічній пром-сті, що призвело до розорення багатьох підпр-в. Однак Кузнєцови вдало пристосувалися до нових умов.

Передача спадку в родині відбувалася по лінії Сидора Терентійовича. У нього було п'ять доньок і син Матвій, який народився 2 серпня 1847 р. у Гжелі – «глиняній столиці» Росії. Освіту здобув у комерційному уч-щі в Ризі. Рано залишився сиротою і в 19 років прийняв посаду дир.-розпорядника фірми, якій належала велика кількість фарфоро-фаянсових підпр-в Росії. Кузнєцов закінчив розпочату його предками монополізацію галузі. У 1864 р. за духовним заповітом єдиний син успадковує всю родинну справу і вступає в кер-во спочатку під опікою чоловіків своїх сестер, а з 1867 р. веде справу самостійно. У 1870 р. до двох діючих підпр-в М. С. Кузнєцов приєднує одне з кращих фарфорових вироб-в – фарфоро-фаянсовий завод Ауербаха у Тверській губ., що був засн. У 1809 р. аптекарем із Богемії Фрідріхом Бріннером, а у 1810 р. проданий уродженцю Ліфляндії Андрію Аурбаха (нині Конаковський завод).

У Харкові з серед. 1860-х рр. Кузнєцову належав приватний будинок постійної торгівлі виробами його заводів – на розі Торговельної та Сергієвської площі (район сучасної будівлі Центрального універмагу). На Харківщині 23-річний Матвій Сидорович у 1870 р. взяв в оренду фаянсову фабрику білгородського купця І. І. Нікітіна у селі Байрак під Люботином. На жаль, економічно місце розташування фабрики було не зовсім вдалим. Відсутність під'їзних шляхів робило підпр-во нерентабельним. Весь свій прибуток фабрика проїдала на використання конного транспорту. В зв'язку з відкриттям залізничної колії Люботин-Мерефа, яка пройшла через село Буди, вироб-во вирішено було перенести. На місці винокурні сільського поміщика Т. Г. Котляра у 1887 р. почала роботу «Ново-Харьковская фабрика М. С. Кузнєцова в селе Буды». Разом з приміщенням винокурні Кузнєцов придбав і невеличкий цегельний завод поміщика. Спочатку на фабриці вип. напівфаянс, з 1892 р. – фаянс і тільки з листопада 1894 р. – фарфор. Внаслідок великої пожежі у серпні 1902 р., коли вогорів цех фарфорових виробів, фабрика стала випускати тільки фаянс.

У 1889 р. починає діяти «Товарищество производства фарфоровых и фаянсовых изделий М. С. Кузнєцова». Найбільш вдалим його надбанням став завод Гарднера у Дмитрівському пов. Московської губ. (нині м. Вербілки) у 1891 р. Славетний завод, засн. ще у 1766 р. Францем Гарднером, відійшов до нового хазяїна разом з правом користування клеймом, а отже Кузнєцов міг користуватися і гарднеровськими ринками збуту.

Грандіозний розмах кузнецовського об'єднання супроводжувався постійним вдосконаленням вироб-ва. Першу золоту медаль М. С. Кузнецов отримав у 1870 р. на Всеросійській Мануфактурній виставці у м. Санкт-Петербурзі *«За отличный по крепости и белизне массы и глазури фаянс и очень качественный белый и расписной фарфор при дешевизне цен и обширном производстве»*. У 1872 р. за участь у політехнічній виставці у Москві Кузнецов отримує Велику золоту і Велику срібну медалі й нагородж. Держ. гербом. У 1882 р. на Всеросійській художньо-промисловій виставці у Москві фірма отримує другий Держ. герб. У 1889 р. на другій Всесвітній виставці у Парижі – друга Велика золота медаль; у 1890 р. на Туркестанській с.-г. і пром. виставці у Ташкенті – Велика золота медаль; у 1890 р. на Всесвітній виставці у Парижі – Вища нагорода «Гран-При» й орден Почесного Легіону; у 1891 р. на Середньо-Азійській виставці у Москві – Золота медаль; у 1893 р. на Всесвітній виставці у Чикаго – вища нагорода – «Гран-При»; у 1896 р. на Всеросійській виставці у Нижньому Новгороді – Держ. герб; у 1903 р. на Міжнародній виставці в Реймсі – «Гран-При»; у 1905 р. на Міжнародній виставці у Льєжі (Франція) – «Гран-При».

Вражає й перелік особистих нагород М. С. Кузнецова:

1. 09.06.1870 р. Возведено у звання Потомственного Почесного Громадянина за придбання без ссуди від поміщика Ігнатія Храповицького маєтку «Юховичі».
2. 15.05.1883 р. Пожалуваний орден св. Станіслава 3 ступеня за корисну діяльність у фабричній пром-сті.
3. 15.12.1887 р. Пожалуваний орден св. Анни 3 ступеня за облаштування на Ризькій фабриці каплиці в пам'ять 25-річчя царювання Імператора Олександра II.
4. 03.07.1888 р. Оголошено вдячність Міністерства народної Освіти за зроблені пожертвування на користь справи народної освіти.
5. 26.02.1892 р. Пожалуваний за корисну діяльність у торгівлі й пром-сті званням Комерції Радник.
6. 1894 р. Пожалуваний орден св. Станіслава 3 ступеня по Міністерству народної Освіти, як блюстителя 2-х класного училища Покровського повіту Володимирської губернії.
7. 1896 р. Пожалуваний орденом зірки срібної 2 ступеня Його Величністю Еміром Бухарським.
8. 24.10.1897 р. Пожалуваний орденом св. Анни 2 ступеня по представленню Міністерства Фінансів за Нижегородську виставку 1896 р.
9. 1900 р. Нагороджений орденом Почесного Легіону за участь у Всесвітній виставці 1900 р. у Парижі.
10. 1902 р. Пожалуваний званням «Поставщик двору Його Імператорської Величності».
11. 1903 р. Пожалуваний орденом св. Володимира 4 ступеня.

У кін. XIX ст. підпр-ва «Товарищества» випускали продукції на два

мільйона карбованців, тоді як вся фарфоро-фаянсова пром-сть Росії (47 заводів) менш ніж на 4,5 млн. карбованців. По суті «Товарищество» стало монополістом у галузі. Це було результатом орієнтації колись елітарного вироб-ва на масового покупця з урахуванням його смаків. На поч. XX ст. М. С. Кузнецов був уже одним із найбільш багатих людей Росії. Однак головним багатством він вважав своїх дітей. Їх було дев'ятеро – сім синів та дві доньки. Всі вони отримали чудову освіту.

Фабрику в Будах Харківського повіту очолював Олександр Матвійович Кузнецов. На протязі свого 119-річного існування підпр-во мало такі назви (російською мовою): 1887-1893 – «Ново-Харьковская фабрика М. С. Кузнецова в селе Будах»; 1893-1903 – «Харьковская фабрика «Товарищества производства фарфоровых и фаянсовых изделий М. С. Кузнецова в Будах»; 1903-1919 – «Фабрика «Товарищества фарфоровых и фаянсовых изделий М. С. Кузнецова в Будах». У 1918 р. фабрику було націоналізовано, і перейменовано (російською мовою): 1918 -1922 – «Харьковский государственный завод»; 1922-1924 – «Первая государственная фабрика в Будах Харьковской губернии». Ймовірно в цей же час підпр-во отримало назву «Серп і Молот». До 1992 р. підпр-во називалося «Будянський фаянсовий завод «Серп і Молот»; 1992-1994 – Будянське орендно-фаянсове промислово-торгівельне підприємство «Серп і Молот»; 1994-2006 – Акціонерне товариство закритого типу «Будянський фаянс».

Влітку 2006 р. завод було закрито, у листопаді 2006 р. Харківський господарський суд виніс вирок про банкрутство та ліквідацію заводу.

На території с-ща Буди у кін. 1880-1890-х років був створений пром.-житловий ансамбль, що майже весь зберігся до наших днів. Завдяки турботі Кузнецових у с. Буди почала працювати лікарня (1888), зразковий будинок для службовців й робітників фабрики, т. з. Старий клуб (1888), відкрито школу для дітей фабричних службовців (1890), відкрито початкове уч-ще (1893), встановлено телефонний зв'язок між конторою і станцією Буди Харківсько-Миколаївської залізниці (1894), відкрито нар. читальню при фабриці (1897), відкрито школу для робітників при фабриці (1898), збудовано лазню (1900), засновано дит. притулок (1901), збудовано у російсько-візантійському стилі православний Свято-Миколаївський храм (1902, арх. В.Х. Немкін), відкрито народне уч-ще (1905), створено одну з перших у губернії футбольну команду «БФК» Будянський футбольний клуб (1910). З 1903 р. почалася забудова житловими будинками для службовців і робітників фабрики сучасних вулиці та провулку Першого травня. На території колишнього заводу збереглися вісім цегляних димарів, збудовані відповідно у 1887 р. (два), 1904, 1907, 1934 (два), 1939, 1974. Димар зображено на гербі як смт Буди, так і Харківського р-ну.

Відомо також, що у 1914 р. для старообрядницької общини у Харкові у храм в ім'я Успія Пресвятої Богородиці (арх. Б. М. Корнієнко) по вул. Ярославській, 28, родиною Кузнецових було виготовлено й подаровано майолі-

ковий іконостас.

Помер М. С. Кузнєцов у 1911 р. 8 лютого несподівано від розриву серця. Похований Матвій Сидорович на Рогозькому цвинтарі у Москві у фамільному склепі. Поховання зруйноване після 1917 р. 10 вересня 2002 р. на місці втраченого поховання М. С. Кузнєцова з ініціативи Московського Громадського Фонду Культури встановлено пам'ятну Стелу (автор народний художник Російської Федерації О. М. Бурганов).

У 2007-2008 рр. за ініціативою клубу «Краєзнавець» районного центру дитячої та юнацької творчості Харківського р-ну у смт Буди встановлено чотири меморіальні дошки на будівлях – історичних пам'ятках: станції Буди Південної залізниці, Старого клубу, сторожці колишнього Свято-Миколаївського храму, будівлі лікарняного комплексу. 26 грудня 2007 р. за рішенням Будянської с-щної ради Харківського р-ну колишню вулицю заводу буд. матеріалів перейменовано у вулицю М. С. Кузнєцова.

За наказом Міністерства культури і туризму України № 521/0/16-09 до Держ. реєстру нерухомих пам'яток України за категорією місцевого значення занесені: Старий корпус № 2 підприємства АТЗТ «Будянський фаянс» (пам'ятка науки і техніки); Будинок Старого клубу (пам'ятка арх-ри та містобудування, історії); вокзал станції Буди (пам'ятка історії); сторожка колишнього Свято-Миколаївського храму (пам'ятка арх-ри та містобудування, історії); комплекс лікарні для робітників «Ново-Харьковской фабрики М. С. Кузнєцова» (пам'ятка арх.-ри та містобудування, історії).

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеева Е. А. Староверы-предприниматели Кузнєцовы в контексте русской жизни второй половины XIX – начала XX в. // Старообрядчество в России (XVII – XX вв.): Сб. науч. трудов. Вып. 3 / Гос. Исторический музей. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 485-50;
2. Безрукова Т. Поставщик Двора Его Императорского Величества // Бизнес. – 2003. – 2 июня. – С. 27-30;
3. Безрукова Т. М. Буди – фаянсова столица України. Краєзнавчі замальовки, присвячені 350-річчю Харкова. – Х., Золоті сторінки, 2005. – 52 с.;
4. Галкина Е, Мусина р. Кузнєцовы. Династия и семейное дело. – М., Галерея «Время года», 2005. – 402 с.;
5. Горшкова Е. Л. Матвій Сидорович Кузнєцов – почетный гражданин Москвы. – М.: АВИС ОРИГИНАЛ, 2006. – 208 с.;
6. Иванов В. А. «Светлый самородок, практический ум». Матвей Сидорович Кузнєцов – образ старообрядческого промышленника, благо творителя, церковно-общественного деятеля // Церковь. – 2002. – № 4-5. – С. 66-69;
7. Можейко И. Матвей Сидорович Кузнєцов. – Можейко И. та ін. Сто знаменитых харків'ян. – Х.: Фактор, 2004. – С. 163-165;
8. Сергиенко И. И. (Москва), Туман У. В. (Феникс, США). Кузнєцовы. На перекрестках истории // Старообрядчество в России (XVII – XX вв.): Сб. науч. трудов. Вып. 3 / Гос. Исторический музей. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 502-541.

**Т. М. БЕЗРУКОВА,
И. В. БЕЗРУКОВА**

Хронология товарных знаков фаянсового предприятия в поселке Буды Харьковского района Харьковской области

Торговый дом промышленника М.С. Кузнецова в Харькове был с середины 1860-х годов [2, С.20]. Первоначально фаянсовая продукция Кузнецова на Харьковщине производилась с 1870 г. на арендованной у белгородского купца И. Никитина фабрике в Лесной даче купца Соломаховке [7, С.104], по другим сведениям в местности Волчья Поляна [8, С. 13]. Мы считаем, что все эти названия относятся к современному селу Байрак, недалеко от города Люботин [5, с. 28]. Это примерно 15 км от Буд. Трижды (1997, 1998, 1999) мы выезжали туда с участниками историко-краеведческого кружка РЦДЮТ Харьковского района, учениками Будянской СШ № 1 [3, с. 11]. Первый фабричный гудок в Будах прозвучал 2 мая 1886 г. [6, С.14]. Открыта фабрика в Будах в 1887 г. [13, С.2]. В селе с 1870 г. была проложена железнодорожная ветка Люботин–Мерефа, соединяющая железнодорожные магистрали Харьковско–Николаевскую и Курско–Харьковско–Севастопольскую [1, С.34-36]. В селе на тот момент проживало около 1000 человек, вокруг были леса. В начале 1880-х годов местный помещик, владелец винокурни и кирпичного завода Т. Котляр решил продать свои предприятия Кузнецову, который решил перевезти свою фабрику поближе к железной дороге [4, с.131].

Мы считаем, что товарный знак № 2 мог быть с 1870 по 1893 гг., потому что на клейме есть надпись manufactory (фабрика). Будянская фабрика не сразу вошла в «Товарищество производства фарфоровых и фаянсовых изделий М. С. Кузнецова» (далее «Товарищество»). В учредительных доку-

*Клеймо № 1 (1860-е годы).
Клеймо № 2 (1870-1893).*

Клеймо № 3 (1893 - ?).

Клеймо № 4 (1893 - 1920).

Клеймо № 5 (1924 - 1929).

Клеймо № 6 (1929-1932).

Клеймо № 7 (1929 - 1932).

Клеймо № 8 (не ранее 1946 - ?).

ментах «Товарищества» в 1889 г. М. Кузнецов почему-то указал три своих завода – Дулевский, Рижский и Тверской [15, С. 10]. На Будянской фабрике с 1887 по 1892 гг. производили только полуфаянс, а с 1892 – фаянс. Нам кажется, что именно этот факт привел к тому, что фабрика вошла в «Товарищество», поэтому клеймо с надписью «Товарищество» стали ставить только с 1893 г. (клейма № 3, № 4). Самым распространенным являлось последнее, вероятно такое клеймо было даже в 1920 г. Фабрику национализировали в 1918 г. и переименовали в «Харьковский государственный фаянсовый завод». Но весь 1919 г. в Будах несколько раз менялась власть. 10 декабря красноармейские части окончательно освободили Буды. Директор фабрики Александр Кузнецов навсегда покинул Буды. Вероятно, до 1920 г. клеймо не менялось. Как маркировалась продукция завода с 1920 по 1924 гг. пока установить не удалось. В 1924 г. завод включен в состав треста «Фарфор-фаянс-стекло». Вероятно с этого же года завод стал называться «Серп и Молот». Клеймо № 5 – 1924 -1929 [9, С.187] существовало, когда были Тресты. Клеймо № 6 – с 1929 по 1932 г. [10, С. 383]. 27 февраля 1932 г. образована Харьковская область [14, С. 9], поэтому клеймо № 7 не могло быть ранее 1932 г. Существовало оно до 1946. Во время оккупации завод работал, но как маркировалась тогда продукция пока установить

*Клеймо № 9
(не ранее 1946 - ?).*

Клеймо № 10 (1957-1965).

*Клеймо № 11. Авторская
переработка товарного знака
Бориса Пяниды под технологию
производства завода.*

не удалось. Клейма № 8 и № 9 существовали с 1946 по 1957 гг. [11, С. 49-50], когда перешли к Совнархозам. Клеймо № 10 существовало до 1965 г., т.е. до момента ликвидации Совнархозов. Товарный знак «Петушок» Бориса Пяниды зарегистрирован в Госкомизобретений СССР в 1967 г. Сведения о товарном знаке «Петушок» считаются официально опубликованными с 8 февраля 1968 г. [12, С.193]. Поэтому, сейчас мы не можем с полной уверенностью сказать, как маркировалась продукция завода с 1965 по 1968 г. В беседе с заслуженным художником Украины Борисом Пянидой 06.02.2011, мы поинтересовались, когда стали маркировать продукцию его товарным знаком. Он точно не помнит, но считает, что с 1967. Действие товарного знака продлевалось до октября 1976, потом еще дважды до 1996. В последние годы товарный знак был несколько иного вида. Завод в Будах закрыли летом 2006 г. В ноябре 2006 г. Харьковский хозяйственный суд принял решение о банкротстве и ликвидации завода.

Последнее клеймо завода.

Работа по изучению деятельности предприятия продолжается. Самая большая наша заслуга в том, что в Будах открыто 4 мемориальных доски, на трех из них имя М.С. Кузнецова, одна из старейших улиц поселка переименована в улицу М.С. Кузнецова. После длительной исследовательской и бюрократической работы шесть зданий кузнецовских занесены в Государственный реестр недвижимых памятников Украины. Но, к великому сожалению, самый известный памятник, фабричное здание, с 2011 г. разбирается на кирпичи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Безрукова І.В. Встановлення меморіальних дошок у селищі Буди Харківського району Харківської області // Слобожанське культурне надбання: Зб.статей молодих учених. – Харків: Курсор, 2008. – Випук 1. – 274 с.
2. Безрукова Т.М. Буди – фаянсова столиця України. Краєзнавчі замальовки, присвячені 350-річчю Харкова. – Харків: Золоті сторінки, 2005. – 52 с.
3. Безрукова Т.М. До проблеми вивчення клейм фаянсового заводу в селищі Буди Харківської області // Краєзнавство-2001. Програма-запрошення міжнародної наукової конф. – Харків, Харківський держ. пед. університет ім. Г.С. Сковороди, 2001. – 20 с. (С. 11)
4. Безрукова Т.М. Клейма «Харьковской фабрики «Товарищества производства фарфоровых и фаянсовых изделий М.С. Кузнецова» в Будах. // Проблемы истории и археологии Украины. Материалы международной научной конф., посвященной 10-летию независимости Украины 16-18 мая 2001 года. – Х., ХИАО, 2001. – 156 с. (С. 131).
5. Безрукова Т. Поставщик Двора Его Императорского Величества // Бизнес. – 2003. - № 22. – С. 27-30.
6. Безрукова Т.М. М.С. Кузнецов – засновник фаянсового виробництва у селищі Буди Харківського району Харківської області // Культурна спадщина Слобожанщини. Культура і мистецтво: Зб. науково-популярних статей. – Харків: Курсор, 2008. – Число 7. – 152 с.
7. Библиотека старины. Вып. II. Фарфор и фаянс. Указатель марок. – М.: Цимелия, 1993. – С. 104.
8. Большаков Л.Н. Рисунок на фаянсе: Непридуманная повесть о будянском Петушке. – 2-е изд., доп. – Харьков: Прапор, 1986. – 226 с.
9. БСЭ. 3-е изд. Т. 26. – М.: 1977. – 610 с.
10. БСЭ. 3-е изд. Т. 17. – М.: 1977. – 610 с.
11. БСЭ. 3-е изд. Т. 24, кн. 1. – М.: 1977. – 610 с.
12. Бюллетень «Открытия. Изобретения. Промобразцы. Товарные знаки. – М. – 1968. - № 7. – С.193.
13. Дорошенко Г.В. Описание фарфоро-фаянсовой фабрики товарищества М. С. Кузнецова, находящейся в селе Будах, Харьковской губернии и уезда. – Харьков: Типография Губернского Правления, 1895. – 15 с.
14. История городов и сел Украинской ССР в 26 томах. Харьковская область. – Киев: Главн. ред. УСЭ, 1976. – 722 с.
15. Матвей Сидорович Кузнецов – предприниматель и меценат в культуре второй половины XIX – начала XX века. Материалы научно-практической конф. 29-30 ноября 2000 г. – М.: ОАО «Русский Двор», 2001. – 76 с.

Т. М. БЕЗРУКОВА

ПІСНІ ПРО ФАЯНС НЕ БУДЕ КІНЦЯ?

ПРО ЗАКРИТТЯ МУЗЕЮ ІСТОРІЇ АТЗТ «БУДЯНСЬКИЙ ФАЯНС» І ПОДАЛЬШІЙ ДОЛІ ЙОГО ФОНДІВ

Вставка № 1. У новітній історії селища Буди Харківського району чорна дата – листопад 2006 р. Саме тоді Харківський Господарський суд виніс вирок про банкрутство і ліквідаційну процедуру найбільшого в Україні виробника екологічно чистого фаянсового посуду АТЗТ «Будянський фаянс», що рік не дожив до свого 120-річчя. 1500 мешканців селища залишилися без роботи, закрили унікальний музей «Історії АТЗТ «Будянський фаянс» і одну з найстаріших бібліотек в області.

Вставка № 2. 19 травня 2008 р. громадськість Буд організувала акцію протесту проти передачі фондів музею у колекцію Харківського історичного музею. Разом з ними виступили визначні керамісти: заслужений художник України Б. Пяніда, лауреат Муніципальної премії Г.Чернова, ветерани селища.

Вставка № 3. «Велика заслуга громадськості Буд в тому, що ви зберегли колекцію. Доля експонатів музеїв збанкрутілих керамічних підприємств сумна. Ми їх «виловлюємо» на аукціонах». – 3 телефонної розмови автора з директором національного музею-заповідника українського гончарства в Опішні інституту керамології НАН України, доктором історичних наук Олесем Пошивайло.

Вставка № 4. Сільничка М. Ніколаєва «Баба Параска» за кордоном коштує усього-нічого 40 доларів, страхова вартість її удесятеро більше.

Вставка № 5. У різні часи на фаянсовому підприємстві працювали і мешкали в селищі Буди 18 членів національної Спілки художників України.

А НЕВДАХА ПЛАЧЕ

Ще наприкінці тисячоліття у автора і лауреата Муніципальної премії відомої майстрині Галини Чернової була мрія, велика і надто смілива для ентузіастів: створити у Будах музей-заповідник українського фаянсу. Тоді у селищі був фаянсовий завод – об'єкт соціальної стабільності для місцевого населення, музей, бібліотека. Нещодавно про селище активно заговорили, як про історичну пам'ятку XIX ст. та культурно-краєзнавчий осередок. Чудова природа, визначні керамісти сучасності, фахівці фаянсу, привітні люди – все було для того, щоб перетворити старовинне слобожанське поселення в цікавий туристичний об'єкт, куди б приїздили туристи і платили гроші до куцою бюджету селища та району. З жовтня 2006 р. почалася боротьба

сам на сам громадськості селища за виживання. Ми поступово втратили завод, музей, стоїть закрита бібліотека, з минулого року безкінечно (і головне безнадійно) у Господарчому суді м. Харкова розглядається «Позовна заява Будянської селищної ради про передачу об'єктів соціально-культурного призначення до комунальної власності громади». Говорячи людською мовою, селище просить суд спонукати АТЗТ «Будянський фаянс» віддати людям клуби, які за всякі часи були осередком культури (навіть під час окупації селища німецькими та угорськими військами у 1941-1943 рр.). На сім тисяч мешканців працює дві шкільні бібліотеки. Це при тому, що перша народна читальня у селищі була відкрита у далекому 1887 р. Наші люди завжди багато читали, влаштовували читацькі конференції, презентації, зустрічі з творчими особистостями. Зараз бібліотека, що налічує майже сім тисяч книжок, закрита у приміщенні клубу, за який воює селищна рада.

Після закриття заводу сформувалася, на жаль невелика, група будян, які твердо знали, що нам є, що зберігати і чому не можна зраджувати. Полетіли листи у різні державні та громадські установи. Завдяки листу Голови правління всеукраїнської Спілки краєзнавців, академіка НАН України П. Тронька на ім'я Голови Харківської облдержадміністрації А. Авакова з вимогою розібратися зі станом справ навколо Будянського фаянсового заводу від 3 листопада 2006 р., почалося листування управлінь облдержадміністрації з керівництвом збанкрутілого підприємства. Саме в цей час повісили замок на двері унікального музею, що налічував більше семи тисяч експонатів. Важко, звичайно повірити, що таке багатство хтось ризикне пустити з мотка, але в нашій історії багато чого неймовірного відбувалося.

На руїнах заводського музею

Ідея створення заводського музею вітала у повітрі. У витоках стояли художники, краєзнавці, ветерани заводу. Свій відлік музей починає з 1980 р. Будяни приносили посуд з дому, що потім ставав експонатом у музеї. На ньому так і написано. Наприклад: «Таріль подарована Л.С. Феніною, що мешкає на вулиці Фаянсовщик». Людмили Семенівни вже декілька років немає, а її подарунок милував очі відвідувачів. Зазвичай відвідувачі починали свій огляд з залу, де неможливо було відірвати погляд від вази «10 років Перемоги над німецько-фашистськими загарбниками» (авт. С. Панасюк, І. Сень, М. Ніколаєв, Ю. Піманкін, А. Мірошніченко, 1955 р.). У музеї був стенд з фаянсовими виробами, створеними за часів «фарфорового короля, засновника заводу М.С. Кузнецова». Захоплено роздивлялися відвідувачі комин кахляної печі зі старообрядницької церкви, що була на території заводу з 1887 р. Важко було зупинитися біля якогось конкретного експонату. Окремо демонструвалися подарунки споріднених підприємств і так званий «агітаційний фаянс».

ДИВА БУДЯНСЬКОГО ФАЯНСУ

Та найбільшу частину експозиції складали високохудожні вироби майстрів, що прийшли на завод у 1950-х роках. Це роботи митців, що не мислили своє життя без фаянсу: І. Сень, М. Ніколаєв, О. Рибіна-Конарева, Р. Вакула, Г. Чернова, Г. Кломбицька, Ю. Піманкін, Б. Пяніда. Художників надихала українська природа, література, мистецтво. Це був справді золоте сторіччя будянського фаянсу. Художники неначе сперечалися поміж собою. Глечик «Птахи у квітах» (авт. М. Ніколаєв, Б. Пяніда, 1976 р.), блюдо «Зажурився козаченько» (авт. Г. Чернова, 1960), блюдо «Їхав козак на війноньку» (авт. Б. Пяніда, 1970 р.), декоративна плита «Мавка» (авт. О. Рибіна-Конарева, 1971 р.), ваза «Гончар» (авт. Г. Кломбицька, 1970 р.), сувенірні куманчики «Кум і кума» (авт. І. Сень, 1968), «Жбанчик» (авт. Р. Вакула, 1973), ріг «100 років з дня народження Лесі Українки» (авт. І. Сень, Б. Пяніда, 1971 р.). Творчу естафету підхопили митці, що прийшли на завод у 1980-х роках: В. Родіонова, В. Сідак, Ю. Пяніда, Л. Антонова, С. Тітовська. Їх роботи: блюдо «Харитон или Харько – основатель Харькова» (авт. В. Родіонова, 2002 р.), набір «Вечори на хуторі біля Диканьки» (авт. Ю. Пяніда, 1995 р.) відрізняються свіжістю й щирим почуттям.

Питання без відповідей

Експонати забрано до Харкова, де вони будуть збережені. Щонайменше, п'ять роки пройде, доки твори наших керамістів, оцінені не в одну сотню у.о., експозиція яких визвала б у будь-якому місті ажіотаж, будуть стояти у темному підвалі Історичного музею. Можливо адміністрація знайде через деякий час приміщення для них, або держава надасть кошти на облаштування виставкової зали у Будах. І тоді, як обіцяв 19 травня у кабінеті ліквідатора заводу Оксани Кузнецової (не плутать прізвища засновника і ліквідатора) директор Харківського історичного музею Володимир Цигульов, фахівці зроблять для будян виставку з кращих творів. Ще обіцяв Володимир Анатолійович надати громадськості ксерокопії документації на експонати, що передаються. А куди подівся флюгер за написом «1887», що більше ста років зустрічав працівників заводу? А що сталося з альбомами «Трудова слава», «Трудові династії» та інші? Куди поділися стенди з фотографіями передовиків виробництва? Що сталося з уцілілими після закриття парткому підшивками газети «Будянський фаянс», перший номер якої вийшов 29 квітня 1929 року? На жаль, на ці питання громадськість селища не має відповіді.

Мистецтво належить народу. Якому? Тому, що живе у великих містах!

В усі часи була і лишається актуальною потреба у вихованні патріотів, висококласних фахівців і порядних відповідальних людей. Ці функції й виконував музей у Будах. Маршрут «Музей – завод – крамниця» було внесено до переліку багатьох турагенств. Найважливіше те, що будянські діти мали можливість знайомитися з роботами своїх родичів та сусідів. І те, що підліток знав, що найвідоміший експонат музею створив не якийсь невідомий дідусь, а саме Микола Борисович Ніколаєв, що мешкає поруч. І що автором відомого на увесь світ товарного знаку «Півник» є заслужений художник України Борис Петрович П'яніда, що мешкає у п'ятиповерхівці поруч з технологічним ліцеєм. З повагою люди відносяться до митців, знають і шанують Олександру Василівну Рибіну-Конарєву, Галину Денисівну Чернову, Галину Іванівну Кломбицьку, Раїсу Савівну Вакулу. Та чи поважає їх держава? Скажемо відверто - ці люди не обтяжені матеріальними благами. Фрази на зразок: «А я був у музеї і бачив ваші роботи. Вони мені дуже сподобалися» додають життєвого тону митцям. А тепер, щоб подивитися на роботи наших знаменитих керамістів (якщо вони будуть виставлені у Харкові), треба тільки на транспорт витратити майже 10 грн. Багато хто поїде з будян у музей? Однозначно кажу – ні!

Ті, хто не скорився обставинам, вірять, що стануть переможцями, що будуть Буди туристським комплексом з музеєм, бібліотекою, пам'ятником українському фаянсу!

До 55-річчя

Коваленко Олександр Дмитрович. 02 липня 1957 року народження, м. Харків. В 1979 році закінчив Харківський інженерно-будівельний інститут за фахом інженер-будівельник.

Трудовий шлях почав з 18.10.1979 р. на посаді майстра ремонтно-будівельної ділянки дослідного заводу Фізико-технічного інституту низьких температур Академії наук УРСР, з 10.03.1980 року переведений старшим інженером на цьому ж підприємстві, з 22.10.1980 року по 16.11.1982 року проходив строкову службу в армії, в період з 16.12.1982 по 08.05.1985 року – старший інженер дослідного заводу Фізико-технічного інституту низьких температур Академії наук УРСР, з 08.05.1985 року обраний заступником голови виконавчого комітету Валківської міської ради народних депутатів:

Депутат Валківської міської ради XIX скликання по виборчому округу № 2,

З 01 липня 1987 року переобраний заступником голови виконавчого комітету Валківської міської ради народних депутатів:

Депутат Валківської міської ради XX скликання по виборчому округу № 33,

29.04.1990 року обраний головою Валківської міської ради народних депутатів:

Депутат Валківської міської ради XXI скликання по виборчому округу № 51 в період з 1990 року по 1994 рік,

26.06.1994 року Переобраний головою Валківської міської ради народних депутатів:

Депутат Валківської міської ради XXII скликання по виборчому округу № 1, 25.03.1998 року обраний Валківським міським головою:

Депутат Валківської районної ради XXIII скликання по виборчому округу № 1; 01.04.2002 року переобраний Валківським міським головою, працював на цій посаді по 22.05.2006 року,

З 01.08.2006 року призначений на умовах контракту директором Обласного комунального закладу «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини», на цій посаді працюю по цей час.

Один з ініціаторів встановлення пам'ятника поету Павлу Арсенійовичу Грабовському в м. Валки по проспекту Радянської армії. Безпосередньо керував процесом виготовлення, встановлення пам'ятника та благоустроєм прилеглої території.

Присвоєно звання 7 рангу: в межах 4 категорії посад в органах місцевого самоврядування.

Вивчає питання охорони пам'яток історії, археології та монументального мистецтва Харківської області.

На пленарному засіданні міжнародної наукової конференції «Х Слобожанські читання» зробив доповідь за темою «До вивчення поняття «культурна спадщина» у науково-практичному вимірі».

Написав статтю у співавторстві: «Відновлення пам'яткоохоронних традицій на Слобожанщині», надруковану у збірці матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «VI культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва», рекомендовано вченою радою Українського центру культурологічних досліджень Міністерства культури і туризму України від 17.12.2008 року.

Написав статтю у співавторстві: «Туризмознавство і пам'яткознавство як інтегративні науки в сучасному освітньому просторі України (епістемологічні та науково-практичні аспекти)», надрукована у збірнику, укладеному за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції «Художньо-освітній простір в контексті новітньої історії», проведеної Українським центром культури і туризму України від 12.12.2008 року.

О. Д. КОВАЛЕНКО

ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ РОБОТИ ХАРКІВСЬКОГО НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ЦЕНТУ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В 2011 РОЦІ

Візитівкою особливого, унікального і неповторного обличчя українського народу є його багата культурна спадщина. Також численні пам'ятки культури містять значний потенціал туристичної та інвестиційної привабливості України на світовому ринку.

Харківщина репрезентує українську Слобожанщину, яка щедро обдарована пам'ятками археології, історії та монументального мистецтва. І наше завдання – донести їх до наступних поколінь, вести належний державний менеджмент у просуванні культурного бренду національної спадщини, ефективно зберігати, відновлювати та відповідно використовувати.

Нажаль на сьогодні безліч культурних пам'яток залишаються під загрозою знищення, особливо під впливом наслідків світової фінансової кризи. Отже проблема збереження культурної спадщини стає однією із найбільш чітких і найскладніших.

В Харківській області обов'язки з охорони культурної спадщини покладено на Управління культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації та Обласний комунальний заклад «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини» (далі «Центр»). «Центр» є спеціалізованим комунальним закладом, що створений з метою наукового дослідження об'єктів культурної спадщини, практичного вирішення проблем з охорони пам'яток історії, археології та монументального мистецтва та ін.

Одним з основних завдань державної політики у сфері охорони культурної спадщини є здійснення комплексних заходів щодо обліку об'єктів культурної спадщини, які передбачають їх наукове вивчення, класифікацію та державну реєстрацію. З метою обліку пам'яток та на виконання Законів України «Про охорону культурної спадщини» Харківським обласним науково-методичним центром з охорони культурної спадщини в 2011 році продовжено роботу з інвентаризації пам'яток історії та монументального мистецтва Ленінського та Дзержинського адміністративних районів м. Харкова.

Проведено візуальне обстеження, фотофіксація, обміри, наукове дослідження, складена облікова документація (паспорт, акт технічного стану, облікова картка, історична довідка) на 40 пам'яток історії.

Також проведено інвентаризацію об'єктів археології Нововодолазького

району. Обстежено 259 об'єктів археологічної спадщини, з них 131 пам'ятка та 128 об'єктів. За результатами обстеження встановлені географічні координати об'єктів, визначені лінійні розміри, стан збереженості, а також користувачі земельних ділянок.

В 2011 році складено 324 охоронних договори на пам'ятки культурної спадщини: 309 – на пам'ятки історії, 15 – на пам'ятки археології.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 року № 1760 «Про затвердження порядку визначення категорії пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» не допускається занесення об'єкта до цього Реєстру без облікової документації. Одним з облікових документів є паспорт об'єкта культурної спадщини.

Потреба в проведенні паспортизації також пояснюється необхідністю збільшити обсяг даних про об'єкти, що відповідає вимогам міжнародних конвенцій про охорону культурної спадщини.

З огляду на це «Центром» ведеться плідна робота з паспортизації об'єктів культурної спадщини. В 2011 році підготовлено 217 пакетів документів облікової документації. З них – 118 на об'єкти археологічної та 99 на об'єкти історичної спадщини.

У Харківській області сконцентрована велика кількість археологічних пам'яток і, зокрема, об'єктів салтівської культури. Але, попри те, що історія їх вивчення налічує більше 110 років, досі їх список поповнюється знов виявленими, а відомості про багато вже відомих є далекими від мінімальної потреби. У зв'язку з цим продовжують проводитися інтенсивні розвідки, які дозволяють поступово виправляти ситуацію, що склалася.

Проведено археологічні розвідки вздовж річки Сіверський Дінець в Чугуївському та Ізюмському районах на підставі відкритого листа (форма № 2) № 343/00257 від 21 червня і дозволу № 22-317/11 від 10 серпня 2011 р. Роботи проводилися за участю провідного наукового співробітника «Центру» Г.Є. Свистуна. У 2011 року був обстежений ряд салтівських пам'яток і об'єктів, серед них: Вербовське (Первомайське) городище, Чугуївське городище, могильник за обрядом кремації салтівської культури.

Проведено археологічні розвідки вздовж р. Оскіл в Куп'янському районі на підставі відкритого листа (форма № 2) № 251/00192 від 09 червня 2011 р. науковим співробітником «Центру» О.О. Лаптевим. Було обстежено городище в с. Пристін та чотири поселення, відкритих у 2010 році. Вірогідно вони належать гнізду салтівських пам'яток, центром якого є салтівське городище в с. Пристін. Відкладення доби бронзи містить абсолютна більшість пам'яток.

Продовжено археологічні дослідження на могильнику Війтенки Валківського району на підставі дозволу № 22-332/11 від 16 серпня 2011 року. Дослідження проводилися провідним науковим співробітником «Центру» М.В. Любичевим. Могильник на сьогодні є найбільшим могильником черняхівської культури з числа досліджених на схід від Дніпра. На площі розко-

пу знайдено скупчення кераміки, частини наземних глинобитних будівель, гончаний горн пізньоримського часу (черняхівська культура) та заглиблену споруду з вогнищами бронзової доби. Усі об'єкти досліджено, отримана велика кількість артефактів для проведення реставраційних робіт.

Проведено розвідки уздовж верхньої течії річки Берестова для виявлення південного кордону ареалу черняхівської культури на території між Дніпром та Сіверським Дінцем. Обстежено поселення Охоче та Меліховка.

За результатами археологічних пошуків співробітники відділу пам'яток археології брали участь у регіональних, всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях і симпозіумах, на яких виступили з доповідями. Опубліковані наукові статті, в яких висвітлено ряд питань щодо минулого Харківщини, поставлені проблемні питання щодо стану та поліпшення справи з охорони археологічної спадщини.

У збереженні національної культурної спадщини провідна роль належить свідомій громадськості, яка активно й послідовно відстоює збереження пам'яток свого краю. Тому одним з важливих аспектів охорони культурної спадщини є робота з популяризація пам'яток культурної спадщини серед широких верств населення.

В 2011 році Обласним комунальним закладом «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини» було проведено 2 конференції з питань пам'ятокознавства.

На виконання наказу Управління культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації № 38 від 25.01.11 р. в термін з 11 по 15 квітня 2011 року до Міжнародного дня пам'яток та історичних місць і Дня пам'яток історії і культури на базі Харківського художнього музею проведено міжнародну наукову конференцію «XV Слобожанські читання».

В конференції брали участь 230 осіб, серед них 5 представників інших областей України, 3 представники Російської федерації.

Підготовлено та заслухано 209 доповідей.

Проведено пленарне засідання, в якому взяла участь 161 особа.

Працювали секції:

1. Історія Великої Вітчизняної війни.
2. Релігієзнавче краєзнавство.
3. Етнографія, фольклористика, діалектика.
4. Мистецтвознавство.
5. Філософія та релігієзнавство.
6. Освіта, виховання, навчання.
7. Музеєзнавство.
8. Історія давнього світу та археологія.
9. Історичне краєзнавство.
10. Культурологія.
11. Охорона культурної спадщини.
12. Історія родин та генеалогія.

Проведено круглі столи:

1. Некрополі Харківщини.
2. Монументальна скульптура Харківщини.
3. Історія першої світової і громадянської воєн.

Проведена презентація видань.

Для громадських інспекторів з питань охорони культурної спадщини проведена оглядова екскурсія по м. Ізюму й Ізюмському краєзнавчому музею.

Видано збірки «Культурна спадщина Слобожанщини»: Випуск 24: «Культура, мистецтво, філософія, охорона пам'яток» та Випуск 25: «Історія, краєзнавство та генеалогія». До збірки включено доповіді та повідомлення учасників конференції.

Робота конференції висвітлена телевізійним каналом Форa та Харківським обласним радіо.

На виконання наказу Управління культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації № 266 від 02.08.2011 р. 27 вересня 2011 року до Днів Європейської спадщини на базі Харківської державної академії культури проведено II науково-практичну конференцію молодих вчених «Пам'яткоохоронні традиції Слобожанщини».

Конференція була присвячена 270-річчю від дня народження та 195-річчю від дня смерті Паліцина Олександра Олександровича, українського і російського просвітника, письменника, архітектора, перекладача та громадського діяча.

Підготовлено та заслухано 44 доповіді різної тематики. В конференції взяли участь 117 осіб, серед них: молоді вчені, студенти, працівники вузів, шкіл, бібліотек, музеїв, громадські інспектори з питань охорони культурної спадщини.

Вперше було проведено дискусію за скайпом на тему: «Проблеми вивчення та збереження нематеріальної культурної спадщини» вченими з міст Москва та Санкт-Петербург (Росія).

За результатами конференції видано збірку «Пам'яткознавчі погляди молодих вчених ХХІ ст.» – Випуск II.

Розпочато випуск збірок із серії «Праці пам'яткоохоронців». Підготовлено і видано друком першу збірку із серії праць пам'яткоохоронців – збірку наукових і науково-популярних статей В.Д. Путятіна «З історії Харківської школи скульптури ХХ - поч. ХХІ ст.».

Видано збірку наукових праць, присвячених проблемам та перспективам салтовознавства, «Салтово-маяцька археологічна культура: 110 років від початку вивчення на Харківщині».

Проведено підготовку до видання збірки «Військовий некрополь Харківщини: братські могили та поховання Героїв Радянського Союзу періоду Великої Вітчизняної війни»: формування змістової частини, композиційної та технічної структури видання; перевірка бібліографії; складання фототеки

до статей. Збірка включає 163 статті. Коштів на видання не отримано.

Відкрито та ведеться наповнення офіційного сайту «Закладу» – <http://spadhinakharkiv.ucoz.ua>.

Працівниками Обласного комунального закладу «Харківський науково-методичний центр» надається методична допомога з пам'яткоохоронної роботи працівникам районних відділів культури і туризму, громадським інспекторам. Так в 2011 році надано 72 практичні консультації.

Надається аналітична та оперативна інформація з питань охорони культурної спадщини за запитами Управління культури і туризму та фізичних і юридичних осіб. В 2011 році «Центром» підготовлено 128 відповідей на листи.

Слід відмітити і вагомий внесок громадськості у справу охорони та вивчення культурної спадщини. На Харківщині спостерігається досить активна громадянська позиція з питань дослідження, збереження та популяризації пам'яток культури. «Центр» ефективно використовує дане суспільне явище для досягнення спільної мети.

Так, на виконання Закону України «Про охорону культурної спадщини» (8 червня 2000 р. № 805-III, розд. II, ст. 8) Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини протягом 2005–2011 рр. залучив 67 фахівців та громадян Харківщини (науковців, співробітників бібліотек, музеїв, будинків культури, журналістів, вчителів, краєзнавців) (у 2011 р. – 14) до охорони культурної спадщини.

Вони проводять пошукову, науково-дослідну роботу з увічнення видатних харків'ян, збереження пам'яток археології, історії, монументального мистецтва, архітектури, науки і техніки, садово-паркового мистецтва, природних ресурсів, виявляють порушення Закону України «Про охорону культурної спадщини», виступають на наукових конференціях з доповідями та друкують свої праці у наукових і науково-популярних виданнях.

У 2011 р. громадські інспектори брали участь у міжнародних наукових конференціях, які проводить «Центр»: «П'ятнадцяті Слобожанські читання» і «Пам'яткоохоронні традиції Слобожанщини». Їх статті були надруковані у наукових і науково-популярних збірках «Центру»: «Культурна спадщина Слобожанщини. Історія. Краєзнавство. Генеалогія» № 25, «Культурна спадщина Слобожанщини. Культура. Мистецтво. Філософія. Охорона пам'яток» № 24. «Пам'яткознавчі погляди молодих вчених XXI ст.» Вип. II. Їх імена були внесені у біографічний довідник «Краєведи Слобожанщини». – Х.: Мачулін, 2011, – 159 с.

Ще один з важливих напрямів роботи у сфері охорони культурної спадщини ведеться на виконання Указу Президента України від 11.12.2000 р. за № 1328/2000 «Про забезпечення підготовки і випуску багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України» та розповсюдження Харківської обласної держадміністрації № 498 від 02.08.2001 р.

Енциклопедія буде містити точні науково перевірені дані про нерухо-

мі пам'ятки з коротким викладом їх історичного, художнього і культурного значення, що має забезпечити наукову основу для подальшого вивчення, охорони, використання і реставрації археологічних, історичних і архітектурно-мистецьких об'єктів.

«Центром» проводиться обмін досвідом з науковими робочими групами Дніпропетровської, Полтавської областей України, що працюють над томами Зводу пам'яток.

На сьогодні написано 2855 статей для включення до Харківського тому багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток України»: 1623 археологічні статті, 1232 статті з історії та мистецтва.

У зв'язку з відсутністю фінансування на виконання Указу Президента України № 1328/2000 від 11 грудня 2000 року «Про забезпечення підготовки та видання багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України»» з 2009 року статті до Харківського тому писались працівниками Харківського науково-методичного центру охорони культурної спадщини.

Отже, не зважаючи на загальні труднощі в фінансуванні, пов'язані зі світовою фінансовою кризою, використовуючи обмежені матеріальні ресурси, в Харківській області, зокрема Обласним комунальним закладом «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини», докладається максимум зусиль на проведення плідної роботи на шляху дослідження, вивчення та збереження культурної спадщини Харківщини.

До 55-річчя

Марьонкіна Валентина Геннадіївна (1956) – завідувач відділу зводу пам'яток ОКЗ «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини». Закінчила Харківський державний університет. Працює над створенням Харківського тому багатотомного видання «Звід пам'яток історії та культури України», вивчає пам'яткознавство України в загальнонаціональному і регіональному вимірах. До її доробку входять: методичні розробки з підготовки всеукраїнської енциклопедії та методика створення реєстру зниклих пам'яток історії та культури України, понад 30 статей про регіональні пам'ятки для Харківського тому «Зводу пам'яток», біля десятка публікацій про культові пам'ятки Харкова, пам'ятники Харківщини. Проводить роботу з виявлення нових пам'яток. Разом з авторським колективом підготовлено у 2010 р. збірку «Харківщина: події і люди, вкарбовані в літопис краю». Організовано роботу з підготовки до видання збірок «Харківщина: м. Чугуїв і Чугуївський район в літописі краю», «Військовий некрополь Харківщини: братські могили та могили Героїв Радянського Союзу».

В. Г. МАРЬОНКІНА, С. М. КУДЕЛКО

СВЯТО-АНТОНІЇВСЬКА ЦЕРКВА – НАЙСТАРІША УНІВЕРСИТЕТСЬКА ЦЕРКВА В УКРАЇНІ

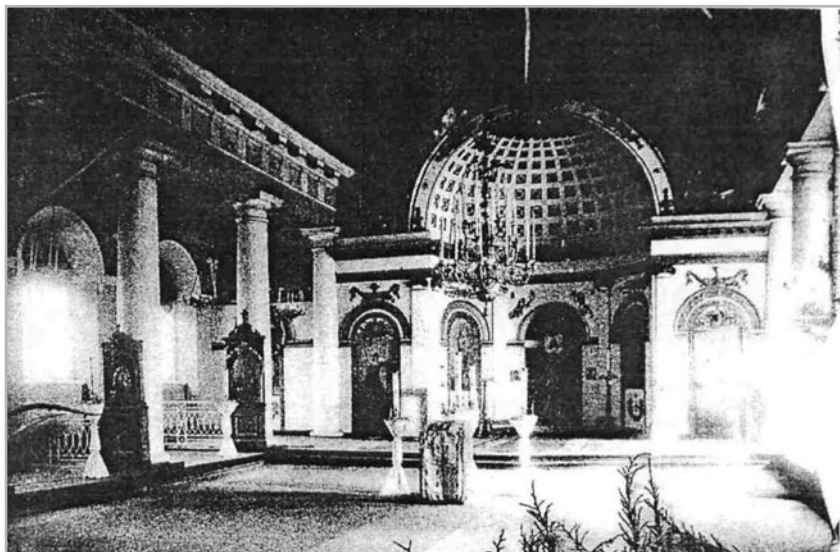
Свято-Антоніївська церква (вул. Університетська, 25, м. Харків). Навпроти колишнього головного університетського корпусу, між залом святкових засідань та бібліотекою, недалеко від того місця, де була побудована в 1657–1658 рр. перша в Харкові дерев'яна церква Успіння Пресвятої Богородиці, яка з дня побудови вирізнялася невеликими розмірами і убогістю в церковному облаштуванні – ікони в ній були паперові. Тільки 1663 р. з'явився шестиликий образ Успіння Пресвятої Богородиці з двома срібними позолоченими вінцями. Розміщувалась церква у фортеці дещо пізніше від сучасної будівлі Успенського собору. Двоповерхова, Т-образна у плані, з шестиколонним портиком і напівкруглою апсидою. Спочатку об'ємно-просторову композицію завершувала квадратна в плані башта, увінчана куполом з хрестом.

Ідея будівництва церкви (т. зв. «домової») належала попечителеві Харківського учбового округу, дійсному статському раднику Є. Карнєєву. В 1823 р. будівничий комітет під керівництвом проф. В. Камлишинського запропонував побудувати церкву на честь Преподобного і Богоносного Антонія Великого, заступника ченців і учнів, день пам'яті якого у 19 ст. святкувався 17 січня* і збігався з днем урочистого відкриття Харківського університету (1805 р.). 25 червня 1823 р. після літургії від Покровського собору з хресним ходом єпископ Слобідсько-Український та Харківський Павло (Саббатовський) вирушив на місце майбутньої церкви, де і було закладено університетський храм. Зводилася церква за казенний кошт: на її будівлю університетом було виділено 12 тис. рублів.

Будівля для квартир ректора та чиновників університету була спроектована в церковному дворі, але не виконана в цілості.

Університет залучив архітекторів С. Татищева, проф. Є. Васильєва, А. Тона, Д. Калашникова. Ймовірно, що одним із них був складений план, за яким будівля університетської церкви представляє чітко витриману форму базиліки доричного ордеру з усіма його достоїнствами і практичними недоліками для православного богослужіння: надто просторий вівтар неправильної форми при обмеженій трапезі; колони в середині храму, що встановлені для підтримки зводу паралельно зі стінами, вирізняються

* Тут і далі усі дати подані за старим стилем.

Інтер'єр Антоніївської церкви при університеті, 19 ст.

простотою і масивністю; капітелі на них не мали жодних орнаментів, окрім звичайного півовалу; на сході, у вітварі, церква закінчується правильним півколом, а на заході, на колонах, улаштовані хори для півчих.

Спорудження храму тривало понад 8 років. Церква стала лише частиною споруди, яка об'єднала залу вчистих засідань, обсерваторію, бібліотеку (зараз тільки університетська бібліотека залишається на старому місці). За порадою попечителя Є. Карнєєва ректор В. Джунковський розпочав збір пожертв, також і від батьків студентів. Пожертви надходили й після спорудження церкви, здебільшого у вигляді церковного майна. Серед тих, хто передавав такі речі, були професори, ректори, попечителі, студенти, мешканці міста. У подальшому університет на власні кошти регулярно проводив ремонт приміщення.

У церкві було встановлено оригінальний високохудожній іконостас у вигляді доричної побудови, прикрашеної доричними пілястрами та проходами із чотирма іконами. План іконостаса був розроблений архітектором С. Татищевим 27 січня 1825 р., його облаштування було доручено міщанину Лебедєву, спостереження за роботами – університетському архітектору Калашникову. Храм прикрашали ікони роботи академіків живопису В. Боровиковського й О. Венеціанова. У 1826 р. інші ікони іконостаса були написані Ф. Репніним-Фоміним та Куликовським, викладачами образотворчого мистецтва в університеті й гімназії. Ікону преподобного Антонія, яка привертала особливу увагу, написав місцевий художник, викладач образотворчого мистецтва університету Ф. Репнін-Фомін. Стіни були розписані вчителем малювання з Астрахансь-

Ікона Св. Антонія, 1 пол. 19 ст.
Ф. Ф. Репнін-Фомін.
Фото з архіву Соколова Л. Д.

кої гімназії Тимофієм Шамшевим, який навчався в Академії мистецтв.

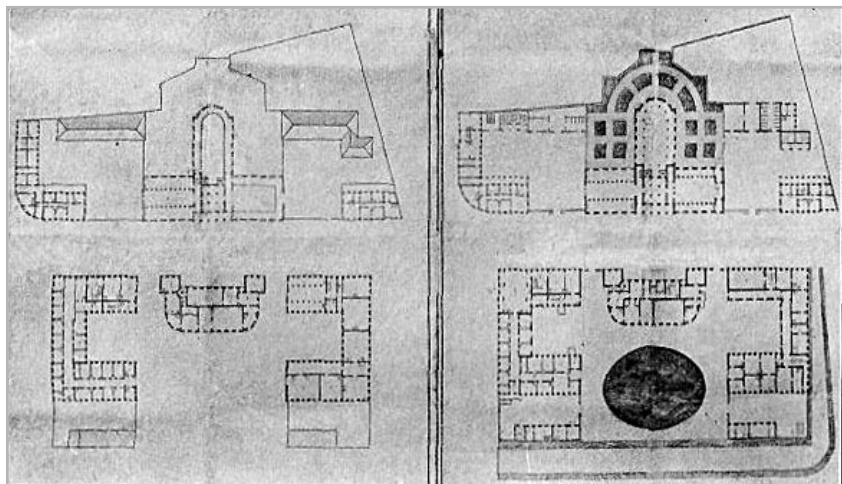
Спочатку церква опалювалася чотирма унтер-марківськими печами. У 1833 р. звід храму для збереження тепла був оббитий повстю та потинькований. 1856 р. для більшого теплоутримання були влаштовані ще дві голландські печі. В 1851 р. підлогу було викладено лещатною плитою, а в 1900 р. покрито плитками харківського заводу Бергенгейма. В 1856 р. з обох боків церкви, між стінами та колонами, – влаштовані підвищення, вкриті зеленим сукном. Перегородки були зроблені у вітари: з одного боку для ризниці, з іншого – для господарського начиння. У 1883 р. храм зачинили внаслідок ремонту: виправлення осідання колон коштувало до 7000 рублів. У 1912 р. було переобладнано електричне освітлення, покращено акустику.

У 1929 р. єпископом Харківським Віталієм (Борисов-Жегачев) церква

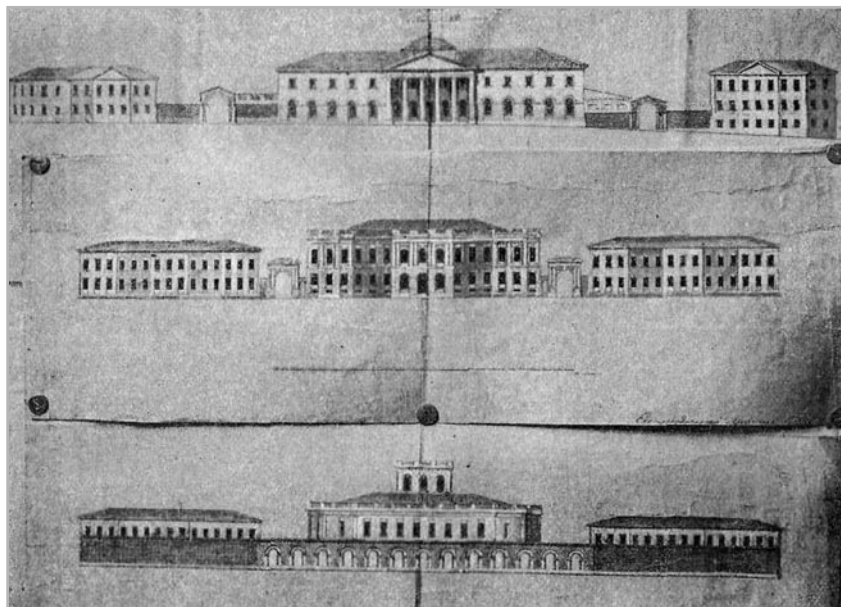
спочатку була приписана до кафедрального Покровського монастирського собору, благочиння було доручено кафедральному протоієрею і першому університетському професору Богопізнання та християнського вчення Афанасію Могилевському.

Могилевський Афанасій Григорович (1774–1850 рр.) – священник церкви (1817–1837 рр.), викладав догматичне і моральне богослов'я, член (1813 р.) та голова (1826–1837 рр.) Товариства наук при університеті, з 1817 р. – цензор складених священнослужителями проповідей, з 1824 р. – директор відділення словесних наук Харківського товариства наук. У 1817 р. видав книгу «Российская риторика, основанная на правилах древних и новейших авторов», яка стала навчальним посібником для студентів. У 1826 р. виконував обов'язки ректора університету, з 1829 р. – декан морально-політичного відділення університету. Нагороджений у 1814 р. фіолетовою скуфією, 1818 р. бархатною камилавкою, у 1825 р. золотим наперсним хрестом, 1834 р. орденом Св. Анни II ступеня. Він відіграв важливу роль у справі будівництва церкви, придбання для неї потрібного начиння, в підготовці відкриття храму тощо.

Протоієреями А. Могилевським та Т. Печерським була складена перша довідка про кількість осіб та кількості дворів, які належали до парафії домової церкви Харківського університету. За їхніми підрахунками, парафіян

Плани будівель Харківського університету до 1835 р.

Фасади будівель Харківського університету до 1835 р.

нараховувалося 160 чол. Студенти і викладачі університету, що приходили на богослужіння, враховані не були – підлягали обліку за місцем проживання. На той час в університеті навчалося близько 300 студентів і працювало 60 викладачів православного віросповідання. За Правилами для студентів (1858 р.), згідно з параграфом 1 «студенты православного исповедания обязаны ежегодно говеть, исповедоваться и приобщаться св. Таинством – в Университетской церкви...».

На прохання попечителя університету В. Філатьєва 25 квітня 1831 р. освятив церкву єпископ Слобідсько-Український та Харківський Віталій (Борисов-Жегачев).

Ведення церковного господарства цілком залежало від розпоряджень правління університету й настоятеля церкви. З 1837 р. на утримання церкви, придбання відповідних речей, вина, просфор, ладану і т. ін. правління видавало 1200 рублів на рік асигнаціями. Церковні прибутки, особливо спочатку, були незначними. У 1855 р. правлінням були розроблені правила для господарського управління університетською церквою та її майном, що були затверджені попечителем Харківського учбового округу 31 жовтня того ж року. За цими правилами настоятель церкви та церковний староста щомісяця повинні були надавати до правління університету звіт про прибуток та розподіл церковних коштів. Правила ці діяли й на початку 20 ст.

За штатом університету священику й на утримання церкви було виділено по тисячі рублів на рік. 17 квітня 1831 р. були призначені: першим настоятелем храму соборний протоієрей і духовник Тимофій Печерський, псаломщиком Капустянський. Першим старостою університетської церкви був обраний проф. М. Архангельський. Серед перших парафіян були: губернський секретар Стефан Беліков, архітектор університету колезький секретар Андрій Тон та ін.

Згодом настоятельство перейшло до професорів кафедри богослов'я університету:

01.08.1837 р. настоятелем церкви був призначений протоієрей Іоанн [Зимін Іоанн Олексійович (1789–1850 рр.)] – магістр богослов'я (1820 р.). З 1823 р. – диякон, згодом священик Успенського собору, в 1827–1831 рр. – законовчитель у Харківській гімназії, в 1831–1941 рр. – у Харківському інституті шляхетних дівчат з 1935 р. – ректор духовних училищ і професор колегіуму, член духовної консисторії, викладав в університеті на кафедрі догматичного і морального богослов'я, церковної історії та церковного законодавства;

25.08.1850 р. – професор богослов'я, магістр богослов'я, протоієрей Павло [Лебедев Павло Ісайович (1807–1866 рр.)] – професор філософських наук у Харківському колегіумі (з 1827 р.). З 1834 р. священик гімназичної Олександрівської церкви, законовчитель. З 1837 р. протоієрей, з 1850 р. викладав в університеті також логіку і психологію;

31.06.1858 р. – професор богослов'я, магістр богослов'я (1849 р.), протоієрей Василій [Добровольський Василь Іванович (1823–1894 рр.)] – викладав в університеті історію церкви та церковне право, логіку і психологію. Керував кафедрою богослов'я в Харківському ветеринарному інституті.

*Фасад Антоніївської церкви при університеті, поч. 20 ст.
Поштова листівка з фонду Романова. – Спб.: Р. Голике и А. Вильберга.*

В 1862–1867 рр. видавав журнал «Духовный Вестник». Після смерті надруковані його курси «Основное богословие» і «Догматическое богословие», які він читав студентам університету;

12.09.1894 р. – професор богослов'я, член Харківського комітету православного місіонерського товариства, протоієрей Тимофій [Буткевич Тимофій Іванович (1854–1925 рр.)] – двічі обирався до Харківської думи (1893 р., 1897 р.), двічі був обраний від духовництва до Державної Ради (1906 р., 1909 р.), за публікацію «Религия, ее сущность и происхождение (обзор философских гипотез)» у 2-х книгах в богословсько-філософському журналі «Вера и Разум» (1900 р., 1903 р., 1904 р.) отримав ступінь доктора богослов'я від ради Московської духовної академії. 1909 р. нагороджений митрою, орденами Св. Анни II ступеня, Св. Володимира IV ступеня, наперсним хрестом, камилавкою, набедреником і срібною медаллю на пам'ять царювання імператора Олександра III. Під його керівництвом був створений науковий студентський гурток для вивчення богословських наук, де студенти читали й обговорювали реферати.

1909 р. – магістр богослов'я, протоієрей Миколай [Стеллецький Микола Семенович (1862–1919 рр.)] – професор і зав. кафедрою богослов'я університету та Вищих жіночих курсів, жіночого медінституту і Вищих комерційних курсів. Протягом чотирьох років займав почесну посаду голови Ради Харківського єпархіального жіночого училища. За 30 років його діяльності було

опубліковано понад 40 робіт із богослов'я, історії церкви, філософії, історії літератури, серед них: книга «Современное декадентство и христианство» (Київ, 1909); публікації в журналі «Вера и Разум» (1909 р. – по обговоренню питання щодо доцільності реформи богослов'я в Росії, 1911 р. – «Дуэль, ее история и критическая оценка с научно-богословской точки зрения»). Настоятель обґрунтовував, що дуель є пережитком язичницької старовини. У 1911–1912 рр. вийшла серія критичних статей про теоретичні основи соціалістичного вчення, в яких він застерігав суспільство про можливі негативні наслідки у випадку реалізації їх на практиці. Посилаючись на Священне Писання, М. Стеллецький вважав, що єдиним засобом проти насилля є любов. У 1914 р. у Харкові вийшов 1-й том його праці «Опыт нравственного православного богословия в апологетическом освещении», за який радою Київської духовної академії було присуджено ступінь доктора богослов'я. 1916 вийшов друком 2-й том, в якому викладалося вчення про особисту та індивідуальну моральність. Пастирська та викладацька діяльність М. Стеллецького отримала високу оцінку – нагороджений (1912 р.) орденом Святої Анни II ступеня. Був схоплений більшовиками і разом з іншими заручниками (всього 38 чол.) вивезений 24 червня 1919 р. з Харківського концтабору губчека (перший в країні) в Суми. Вбитий влітку 1919 р., вірогідно в Орлі.

Неодноразово священиками церкви були професори кафедри богослов'я. 3-поміж професорів університету спочатку обирали й церковних старост (старости обиралися правлінням університету і спочатку затверджувалися попечителем, а пізніше – єпархіальними архієреями). Починаючи з 70-х років 20 ст. старостами ставали здебільшого купці та відставні військові.

До 1853 р. у храмі співав архієрейський хор, потім утворився хор зі студентів (який існував майже два десятиліття). Правління університету усіляко сприяло цьому, навіть звільняло учасників хору від плати за навчання; з 1875 р. у церкві співав кращий у Харкові на той час хор Литинського, а з 1885 р. – хор І. Туроверова (серед співаків був майбутній визначний режисер і актор М. Синельников). З університетського хору в 1920 р. виник Державний український хор, якому пізніше було присвоєно ім'я М. Леонтовича.

З 1903 р. діяла школа, в якій навчали дітей грамоти – університетських півчих та ін., котрі входили до церковних хорів. Засновником був І. Туроверов. Первісно школа містилася в одній з університетських будівель. Утримувалась на кошт засновника.

Храм Святого Антонія був місцем проведення церковних служб, молебнів, святкових літургій, тут відспівували багатьох видатних представників науки (О. Потєбню, М. Дрінова та ін.). Неодноразово його відвідували гості університету. 19 жовтня 1888 р. університетські клініки і церкву відвідали імператор Олександр III та імператриця Марія Федорівна зі спадкоємцем Миколою Олександровичем і Великим Князем Георгієм Олександровичем, після врятування царської родини під час аварії імператорського потягу біля Борка (17 жовтня). Але основним призначенням храму було задоволення релігійних потреб студентів та професорсько-викладацької корпорації.

До 1918 р. церква утримувалася на кошт університету, потім – релігійної громади, до якої належали понад 200 членів. Останнім титарем був видатний філолог, згодом академік О. Білецький. Викладав в університеті з 1912 р., серед більш як 300 друкованих праць чимало присвячено церковним сюжетам і діяльності С. Полоцького. Викладав також у Київському університеті, був директором Інституту української літератури ім. Т.Г. Шевченка, віце-президентом АН УРСР.

Тиловий бік Антоніївської церкви
з вул. Квітки-Основа Яненка, 2009 р.

У листоп. 1921 р. постановою комісії з виконання декрету про відділення церкви від держави, а школи від церкви при Харківському губернському комісаріаті Наркомюста УСРР церква Св. Антонія була закрита. З наступного дня після Пасхи, 24 квітня 1922 р. й дотепер її приміщення використовується за іншим призначенням.

Були закриті й інші університетські церкви і деякі з них досі використовуються не за первісним призначенням. Так, наприклад, у православній церкві Св. Володимира, 1840 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), яка була закрита у 1920-ті роки, зараз розміщена спортивна зала (ауд. № 331), а в католицькому костьолі, який був закритий у 1863 р. внаслідок польського повстання – тепер музей історії університету.

В 1924 р. частину церковного майна було передано керівництву Єпархіального управління, частину – соцбезпе, ікони, в яких виявлені художні цінності, – до художнього музею, решту (речі церковного вжитку) – для обладнання студентського клубу ХІНО (ректор С. Стрельбицький), який розмістився в приміщенні церкви з квітня 1924 р.

З 12 верес. 1922 р. по груд. 1924 р. ректором Харківського інституту народної освіти за сумісництвом був Семен Дементійович Стрельбицький (1875–1937 рр.), голова Харківського губернського відділу працівників освіти, член ВКП(б). Одночасно він керував навчальною кафедрою факультету професійної освіти ХІНО «Організація праці і виробництва», читав для студентів курс «Організація праці». В 1937 р. був репресований і розстріляний.

Одна частина будівлі, в якій раніше була церква, кардинально перебудована. В улаштованому тут Колонному залі проходили різні громадські та культурні заходи.

Після війни 1941–45 споруду церкви було відновлено без куполу за проектом архітектора О. Окулич-Казаріної. З 1964 р. будинок переобладнано під кінотеатр «Піонер» (згодом «Юність»).

У наш час у приміщенні колишньої університетської церкви розмістився

Український культурний центр і ПП «Титан».

30 січня 2002 р. храм зусиллями парафіян було відроджено – єпископ Онуфрій (Легкий) освятив храм-кімнату в приміщенні ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна (вул. Університетська, 23), яка межує з церквою. Свято-Антоніївська університетська парафіяльна громада неодноразово ставила питання перед владними структурами щодо виконання законів України про повернення віруючим храмів. Але, на жаль, це питання досі залишається не вирішеним.

На будівлі церкви є охоронна пам'ятна дошка.

ЛІТЕРАТУРА

1. ДАХО, ф. 40, оп. 14, спр. 438, арк. 1-1, 2-2, 9, 17-18, 20-23. зв. оригінал.
2. ДАХО, ф. Р-203, оп. 1, спр. 1986, арк. 13, 33, 45. оригінал.
3. Записка о церкви императорского Харьковского университета, от основания оной до начала 1859 года. / Историко-статистические записки об императорском Харьковском университете и его заведениях, от основания Университета до 1859 года / Сост. К. К. Фойгт. – Х.: ун-т. тип., 1859. – С. 21-24.
4. Багалей Д. И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). – Х., 1904. – Т. 2: (с 1815 по 1835 год). – С. 408-410.
5. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905). / Сост. Д. И. Багалей, Н. Ф. Сумцов и В. П. Бузескул. – Х.: Изд. ун-та, 1906. – С. 189, 255, 321, 324.
6. Зайцев Б. П., Мигаль Б. К. Первый профессор Богопознания и христианского учения Харьковского университета, протоиерей Афанасий Могилевский // ВР. – 2002. – № 3. – С. 272-277.
7. Лебедев Д. В. Свято-Антониевский храм Харьковского университета // ВР. – 2004. – № 5. – С. 110-111.
8. Посохов С. І., Зайцев Б. П. Документи з історії церкви св. Антонія Харківського університету // ВР. – 2000. – № 1. – С. 242-258.
9. Терновецкий Н. Храмостроительство в Харьковской епархии (середина XVII – начало XX вв.) // ВР. – 2002. – №2. – С. 206-211.
10. Шевченко Л. В. Памятники общественно-политического движения и культурной жизни // Материалы к Своду памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР (Материалы в помощь авторам). – К., 1984. – Вып. 2. Харьковская область. – С. 124-125.
11. Ярошик В. О. Харківська єпархія Української православної церкви: хроніка подій (грудень 2001 р. – серпень 2002 р.) // ВР. – 2003. – № 4. – С. 341.
12. Посохов С. І. Університет і церква // Харківський університет. – 1998. – вип. 12. – 15 вересня.
13. Парфенова А. В., Малинин А. С. Митрофорный протоиерей, доктор богословия, профессор Харьковского университета Тимофей Иванович Буткевич // Віра і розум. Богословсько-філософський журнал. – Х.: Майдан, 2004. – № 5. – С. 100.
14. Христианство. Энциклопедический словарь: В 3-х томах. – М., 1995. – Т. 11. – С. 632.
15. Шудрик И. А. Жизнь, духовное наследие и мученическая смерть профессора, протоиерея Николая Стеллецкого (к 80-летию его трагической гибели) // ВР. – 2000. – № 1. – С. 71-78.
16. Київський університет / Звід пам'яток історії та культури України. У 28 т. – Т. 1. Київ. Ч. 3. – 2009. (рукопис).
17. Православная энциклопедия Харьковщины / Сост. А. Д. Каплин. – Х.: Майдан, 2009. – С. 121-122, 148, 184-185, 202, 284, 461, 479.

С. М. Куделко, В. Г. МАРЬОНКІНА

Будинок двох академій

Місто Харків, вулиця Пушкінська, 53. Тут у чотириповерховому, цегляному будинку, побудованому у 1911 році в стилі модерн за проектом архітектора Ю. Цауне містилися дві академії – рентгенівська і фармацевтична.

З червня 1920 р. тут розташовувалася Всеукраїнська Рентгенівська академія. В 1923 році вона була перетворена у Рентгено-онкологічний, а потім у Рентгенорадіологічний і онкологічний інститут, з 1930 року – Інститут медичної радіології (тепер Інститут медичної радіології АМН України, з 1933 р. на вул. Пушкінська, 82).

У 1920 році тут працював Григор'єв Сергій Петрович (1878–1920 рр.) – лікар-рентгенолог, засновник і перший директор Всеукраїнської рентгенівської академії (створена у червні 1920 р.), якій згодом присвоєно його ім'я. В 1920 році С. Григор'єв ініціював створення рентгенівського відділу Наркомату охорони здоров'я УРСР. Один із засновників практичної рентгенології в Україні. Вперше висвітлив рентгенологічну семіотику хронічного інсульту та ін. (Меморіальна дошка С. Григор'єву встановлена по вул. Пушкінській, 82).

У 1923–1933 роках в цьому будинку працював завідувачем хірургічної клінікою представник клінічної онкології Мельников Олександр Васильович (1889–1958 рр.), дійсний член АМН СРСР (з 1948 р.), заслужений діяч науки РРФСР.

З 1967 року тут головний корпус фармацевтичного інституту. В 1974 році до основної будівлі добудовано конференц-зал. У 2001–2003 роках проведено ремонт приміщень, в 2003 році – капітальний ремонт фасаду.

В 1974 році створено факультет підготовки іноземних студентів. З 1977 року розпочала роботу Республіканська проблемна комісія, яка раніше функціонувала в Києві при Інституті удосконалення лікарів.

З 1981 р. прийом студентів збільшився до 400 осіб. Відкрито вечірнє відділення. В 1984 р. відкрито факультет удосконалення провізорів. У 1989 р. організована центральна науково-дослідна лабораторія (ЦНДЛ).

У 1992 р. інститут реорганізовано в Українську фармацевтичну академію. Статус Національної фармацевтичної академії України одержано в 1999 році. 18 вересня 2002 року академію реорганізовано в Національний

НФаУ. Вул. Пушкінська, 53..

фармацевтичний університет (НФаУ). Має IV рівень акредитації.

В університеті функціонують 11 факультетів: два фармацевтичних, медико-фармацевтичний, промислової фармації, економіки і менеджменту іноземних студентів, два заочної (дистанційної) форми навчання, підготовчий факультет для іноземних громадян, а також коледж НФаУ, Інститут підвищення кваліфікації спеціалістів фармації, Республіканська науково-методична (науково-дослідна) лабораторія з питань фармацевтичної освіти, Державна науково-дослідна лабораторія з контролю якості лікарських засобів, Центральна науково-дослідна лабораторія, Клініко-діагностичний центр. У складі НФаУ функціонує 51 кафедра.

Навчання здійснюється за спеціальностями: фармація, технологія парфумерно-косметичних засобів, технологія фармацевтичних препаратів, клінічна фармація, лабораторна діагностика, промислова біотехнологія, економіка підприємства, маркетинг, менеджмент організацій, якість, стандартизація та сертифікація, педагогіка вищої школи, біотехнологія БАР, екобіотехнологія, адміністративний менеджмент.

Здійснюються видання: «Вісник фармації», «Клінічна фармація», «Журнал органічної та фармацевтичної хімії», газета «Молодість фармації», «Управління, економіка та забезпечення якості в фармації».

В адміністративному корпусі працювали:

Директором інституту в 1959–1971 роках був Півненко Григорій Прокопович (1906–1997 рр.) – професор, доктор фармацевтичних наук. У 1932–1987 рр. – працював в інституті: 1947–1959 рр., 1971–1978 рр. – завідувач кафедри технології лікарських форм та галенових препаратів, 1947–1959 рр. – заступник директора інституту, заступник директора з науково-навчальної частини, завідувач кафедри технології ліків (1946–1959 рр.), 1978–1987 рр. – професор-консультант. Займався розробкою та вдосконаленням методів приготування екстемпоральних ліків, фітохімічних препаратів і підготовкою навчально-методичної літератури. Створив школу з вивчення хімічного складу ефірних і жирних масел флори України. Автор 105 наукових праць, підготував п'ятьох кандидатів наук. З 1965 року проводиться підготовка фахівців для зарубіжних країн. У 1970 році збільшилась кількість професорсько-викладацького складу до 116 чоловік. Навчальний заклад випустив 115 фахівців. Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани», медалями. Почесний член фармацевтичного наукового товариства УРСР.

Меморіальна дошка М. Вальяшкы.

Директором інституту в 1971–1980 роках був Сало Дмитро Павлович (1923–1980 рр.) – доктор фармацевтичних наук, професор, 1976–1980 рр. – завідувач кафедри аптечної технології ліків. Керував пошуком раціональних мазевих основ на базі бентонітів та їх всебічним біофармацевтичним дослідженням при розробці складу нових лікарських препаратів в Україні. В 1972 році ним започатковано новий структурний підрозділ – навчальну частину. В 1974 році створено факультет підготовки іноземних студентів. З 1977 року розпочала роботу Республіканська проблемна комісія, яка раніше функціонувала в Києві при Інституті удосконалення лікарів.

З 1981 року прийом студентів збільшився до 400 осіб. Відкрито вечірнє відділення. В 1984 році відкрито факультет удосконалення провізорів. У 1989 р. організована центральна науково-дослідна лабораторія (ЦНДЛ).

У 1979 році тут проходив III з'їзд фармацевтів України, у 2011 році – VII з'їзд фармацевтів України.

В 2002 році тут відбувся II з'їзд апітерапевтів, на якому розглянуто теоретичні і практичні аспекти розвитку бджільництва і апітерапіях в Україні.

На фасаді будинку в 2010 році встановлено білу мармурову дошку засновнику і першому директору фармацевтичного інституту Валяшку Миколі Овксентійовичу (1871–1955 рр.), видатному вченому, педагогу, організатору фармацевтичної науки та освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія Національного фармацевтичного університету: Люди, події, факти. — Х.: Вид-во НФаУ: Золоті сторінки, 2005. — С. 394, 558, 570.
2. Григор'єв С. П. // ЕСУ. — Т. 6. — К., 2006. — С. 436.
3. Артемонова Н. О., Арнаутко А. К., Бусигін Н. О. Директори Харківського НДІ медичної радіології за 7 років // УРЖ. — 1995. — № 3.
4. Історія Харківського державного медичного університету. 1805–2005. — Х.: ВПЦ «Контраст», 2005. — 752 с.
5. Луцкий А. Е., Атрощенко В. И. Памяти профессора Н. А. Валяшко // Труды ХПИ. — Т. 8. — Серия «Химическая технология». — 1956. — Вып. 3. — С. 225-232.
6. Памятники истории и культуры Украинской ССР. Каталог-справочник. — К.: Наук. думка, 1987. — С. 495.
7. Материалы к Своду памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР. Вып. 2. Харьковская область. (Материалы в помощь авторам). — К., 1984. — С. 236.
8. Шкодовский Ю. М. Лаврентьев И. Н., Лейбфрейд А. Ю., Полякова Ю. Ю. Харьков вчера, сегодня, завтра. — Х.: Фолио, 2002. — С. 121, 187.
9. Украинская фармацевтическая академия (Харьков) Академия: [Справ. изд.] / Под ред. В. П. Черных. — Х.: Основа, 1996. — Вып. 1. — 152 с.
10. Черних В. П. та ін. Харківський фармацевтичний інститут: становлення, розвиток// Фармації журнал. — 1991. — Спец. вип. № 1. — С. 5-11.

В. Г. МАРЬОНКІНА, В. В. ТАРАСОВ

ПЕРШИЙ ДВІЧІ ГЕРОЙ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ ГРИЦЕВЕЦЬ С. І. НА МАПІ ХАРКІВЩИНИ

У Харківській області є м. Чугуїв. Тут на вулиці Харківській за ініціативою особового складу навчально-авіаційної бригади м. Чугуєва при фінансовій підтримці директора приватної фірми Ігоря Валерійовича Гайдара, на Алеї Героїв встановлений пам'ятник Грицевцю С. І. Урочисте відкриття відбулося 12 червня 2010 року на базі 203-ї навчально-авіаційної бригади Повітряних Сил Збройних Сил України за участі керівництва ХУПС ім. Івана Кожедуба, мера м. Чугуєва Г. Найдюнова, почесного громадянина міста поета

Пам'ятник С. Грицевцю.

В. А. Родіонова, випускників ХВВАУЛ 1939–1944 років. На урочистостях на честь 90-річного ювілею від дня народження легендарного льотчика-винищувача І. Кожедуба відбулось відкриття пам'ятника С. Грицевцю, виставка діючих зразків авіатехніки та озброєння: гвинтокрилів Мі-2 і Мі-8МТ, літаків Л-39, АН-26, а також авіаційне шоу за участю льотчиків Товариства сприяння обороні України (ТСОУ) «Харківський аероклуб ім. Валентини Гризодубової».

Грицевець Сергій Іванович народився в селянській сім'ї 19 липня 1909 року в с. Боровці (тепер Барановицький р-н, Брестська обл.) у Білорусії. Військовий льотчик-винищувач, майор, перший в історії СРСР двічі Герой Радянського Союзу (лютий і серпень 1939 року). З 1931 року – в лавах Червоної Армії. В 1932 році закінчив Чугуївську 9-ту військову школу пілотів. Командир ланки, загону, полку. Учасник громадянської війни в Іспанії (1936–1939 рр.), з червня 1938 р. – командир ескадрильї І-16 С. Грицевець за чотири місяці здійснив 115 бойових вилетів у 57 боях особисто збив 30 ворожих літаків. Вперше за всю історію військової авіації знищив в одному бою за півгодини сім літаків. Відмовившись від посади начальника військової авіашколи у Борисоглібську, інтернаціоналіст відбув на Далекий

Схід. 3 червня 1939 року брав участь в радянсько-японському конфлікті на р. Халхін-Гол, збив 12 ворожих японських літаків (що було на той час рекордом серед радянських льотчиків). Як і І. Кожедуб, подавав приклад героїзму молодим льотчикам і навчав їх майстерності військового бою. Побачивши під час бою, що збитий літак свого товариша, майора Забалуєва зробив вимушену посадку на маньчжурській території, біля м. Ганьчжур, С. Грицевець посадив свій літак в степу, на території ворога. Щоб не стати військовополоненим, за законами військового часу, льотчик повинен був застрелитися. Запхнувши товариша в одномісну машину Сергій Грицевець спас його. Перевантажений літак з трудом злетів і на останніх літрах палива дотягнув до свого аеродрому. Про цей подвиг доповіли Сталіну, який наказав нагородити С. Грицевця званням Героя Радянського Союзу. Так виник прецедент нагородження цим званням кілька разів. 3 вересня 1939 року відважний льотчик був радником винищувальної авіабригади в Мінську. Загинув 16 вересня 1939 року в с. Болбаєво (Оршанський р-н, Вітебська обл.) у Білорусі в авіакатастрофі. Нагороджений двома орденами Леніна, двома орденами Червоної зірки, монгольським орденом Червоного Прапора (1939 р.).

Його ім'ям було названо Харківське вище військове авіаційне училище льотчиків (1939–1994 рр., під час реорганізації 1994 р. увійшло до складу ХУПС – Харківського інституту повітряних сил), бульвар та вулиця в м. Харкові. В 1972 році на території ХВВАУЛ був встановлений пам'ятник у вигляді висіченого з граніту погруддя С. Грицевця (автори – скульптор В. Воловик, архітектор О. Тимченко). Наприкінці 1990-х років був зруйнований.

Автор нової пам'ятки мистецтва – скульптор М. Ятченко.

Бюст виготовлений з полімерів, пофарбований під бронзу, встановлений на невисокому постаменті з червоного граніту. Скульптурний портрет виконаний в традиціях реалістичного мистецтва. Риси зовнішності ретельно відтворені. Скульптором створений офіційний образ тридцятирічного двічі Героя Радянського Союзу, що засвідчує зображення двох медалей «Золота зірка» та Ордену Леніна. З чоловічого боку постаменту зображення двох медалей «Золота зірка», меморіальний напис та текст Постанови Ради Народних Комісарів СРСР про увічнення пам'яті двічі Героїв Радянського Союзу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Герои Советского Союза. Краткий биографический словарь. В 2 т. – М.: Воениздат, 1987. – Т. 1. – С. 375.
2. Григорьев Г. К. Две Звезды. – М., 1970.
3. Дважды Герои Советского Союза. – М., 1973. – С. 64-65.
4. Кузнецов И. И., Джига И. М. Первые Герои Советского Союза (1936-1939) – Иркутск: Изд-во Иркутск. ун-та, 1983. – С. 5, 12, 25-26, 135, 214-216.
5. Музей истории и сегодняшнего дня Харьковского высшего военного авиационного ордена Красной Звезды училище лётчиков имени дважды Героя Советского Союза С. И. Грицевца. – Х., 1989. – С. 9.
6. Семёнов Г. К. Товарищу Сергею. – Х.: Прапор, 1982. – 263 с.

До 55-річчя

Мачулін Леонід Іванович (1957) - письменник, журналіст, красзнавець, видавець, член Національного союзу журналістів України (1985), член Союзу письменників Росії (2007), громадський інспектор з охорони культурної спадщини Харківської області, член консультативної ради з питань охорони культурної спадщини Управління культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації. Закінчив філологічний факультет ХДУ ім. А. М. Горького (1987) та аспірантуру філософського факультету ХНУ ім. В. Н. Каразіна (2004). Роботу в ЗМІ почав кореспондентом газети «Трибуна трудящихся»

Харківського р-ну. Публікувався в місцевих та національних газетах. Був редактором книжкового видавництва «Прапор» (1983-1989). Приймав участь у створенні телеканалу «АТВ» (1990), був гол. редактором телеканалу «ТОНІС-Центр» (1991-1993). Генеральний директор Телерадіовидавничої компанії «Майстер» (1992-2001). Видавав газети «Майстер», «Маргарита» (1993-1996), «Автомайстер» (1996-1998), «Журналіст» (1997-1999). Створив першу FM-радіостанцію в Харкові (1993, «Майстер радіо»), радіостанцію на СВ и УКВ хвилях («Ретро-радіо», 1996). Автор мультимедійного проекту «Харківська старовина» (з 2004), включаючого випуски радіопередач «Харківські історії», телевізійні тематичні передачі, випуск книг, присвячених місту та області, і сайту. Автор книг: «Негосударственные СМИ Харькова 1990-2000 гг.» (2001), «История тюремного Харькова» (2005), «Тайны подпольного Харькова» (2005), «Клады в Харьковской губернии» (2006), «Улицы и площади Харькова» (2007), «Основание города Харькова: Легенды. Гипотезы. Факты» (2008), «Украинская столица для красного императора» (2009). Нагороджений: Почесною грамотою УМВС України в Харківській області (1999), Почесною грамотою ХНМЦОКС (2006), має подяку від Президента України (1999).

Л. І. Мачулін

ПРОШЛОЕ ХАРЬКОВСКИХ ЯРМАРОК

ОТ ЯРМАРОК — К БИРЖАМ, АУКЦИОНАМ И ТОРГОВО-ПРОМЫШЛЕННЫМ ПАЛАТАМ

Известное выражение «Харьков — город купеческий» зачастую напрямую связывают с ярмарочной торговлей, которая сыграла, можно сказать выдающуюся роль в истории города. И это действительно так. Но при этом мало кто знает, что ярмарки, как особый вид и способ торговли, сошли на нет по всей России еще накануне Первой мировой войны. Конечно, в разные периоды советского и постсоветского времени харьковские власти в том или ином виде организовывали ярмарочную торговлю — и как необходимость, и как способ напомнить исторические традиции, продемонстрировать этнографические и фольклорные особенности Слобожанского края. Но это были уже не те ярмарки, которыми славился наш край. И слава Богу! Потому как всему свое время, было бы странным нашему современнику в полной мере ощутить образ жизни двухсотлетней и даже столетней давности.

1.

Обзор судеб харьковских ярмарок в данном материале предпринят исключительно с целью просветительской, новизны в нем нет, и опирается он на три классических источника, имеющих отношение к теме «харьковские ярмарки».

Первым, кто попытался определить роль и значение украинских, в том числе харьковских ярмарок, дать им историческую оценку, был, как ни странно, известный русский писатель И. С. Аксаков. В московском журнале «Русская беседа» в 1858 году именно он указал на роль торговли в развитии Слободского края, посетовав на тот факт, что историки больше интересуются подвигами казацкими и вообще не уделяют внимания истории их «внутренних судеб». Его обозрение условно поделено на две части. В первой он описывает каждое место, где проводились ярмарки, во второй прослеживает движение основных товаров — кто торгует им, откуда привозят, кто покупает, отмечает сезонные колебания и т.п.

Вторым источником нашего обзора стал «Краткий исторический очерк торговли, преимущественно ярмарочной, в Харьковском крае в XVII и XVIII вв.» Д. И. Багалея, который увидел свет в Харькове в 1888 году. Дмитрий Иванович, опираясь в основном на труд Аксакова, проследил развитие торговли и ее роль в жизни общества на Слобожанщине, придал ему, так сказать, мес-

тный характер, включив в свой очерк неизвестные Аксакову исторические факты. На 25 страницах он указал основные причины зарождения ярмарок в казацких полках и становления торговли в казацком крае, что может показаться нашему современнику необычным фактом. Он также убедительно показал, что торговля сыграла далеко не последнюю роль в превращении крепости в город и формировании его в губернский центр; объяснил, почему Сумские ярмарки вначале превосходили Харьковские, а затем уступили им лидерство, а самое главное – почему на протяжении двухсот лет, даже с развитием железнодорожного сообщения, торговых бирж и прочих примет индустриального общества, Харьковские ярмарки выжили и продолжают приносить деньги в город. Посему, не мудрствуя лукаво, в своем историческом экскурсе, мы и будем опираться, в основном, на указанный труд, используя при этом, разумеется, и другие первоисточники.

Третий материал, на который мы будем ссылаться, является труд Денисова В. И., члена Государственного Совета, издавшего в 1911 году в Петербурге книгу «Ярмарки». Его целью было проследить причины, по которым крупные оптовые ярмарки исчезают практически по всей России, в том числе и Харьковские, и ответить на вопрос, почему же продолжают процветать мелкие ярмарки.

2.

Очерк Аксакова на семидесяти страницах достаточно убедительно иллюстрирует причины зарождения ярмарочной торговли в Малороссии. Как известно, Слободская Украина Российской империи сформировалась в специфических условиях, когда «верхи» и «низы» стремились к одной цели. «Низы», т.е. православные народные массы, в основном переселенцы из-за Днепра, искали спокойного места от притеснений католической унии, а «верхи», т.е. московское правительство, было заинтересовано практических на любых условиях в создании буферной зоны с крымскими татарами, которые продолжали своими набегами составлять военную угрозу для «окраинных» мест Московского царства – Воронежской и Курской губернии в первую очередь. Отсюда – всевозможные «привилегии», в том числе – торговые, Слободским казацким полкам, коих к концу 17 в. сформировалось аж пять!

Харьковцы получили разрешение на проведение ярмарок почти сразу после постройки крепости. Переселенцы принесли на свою новую родину «зачатки», по словам Багалея, ремесленной, промышленной и торговой деятельности. И это естественно, ведь они прибыли не с «дикого Запада», а с «европеизированной» Польши, где, как известно, многие города пользовались т.н. Магдебургским правом. А вместе с казаками, как известно, переселялись и простые мещане. Навыки своей хозяйственной деятельности они и стали развивать на Слобожанщине. Причем, как отмечает автор в своем очерке, «масса населения была еще недифференцированной», то есть не существовало строгого деления на казаков и торговцев – все за-

нимались, по возможности, привычными им делами, а главное – льготы распространялись и на тех, и на других.

Дело в том, что для обеспечения повседневной жизни в военных условиях обычная торговля не подходила. Помните, в первое десятилетие существования крепости Харьков даже сеять и собирать урожай запрещалось без воинского сопровождения. Хотя тут некоторые знатоки истории могут возразить, что, мол, чумаки «аж на Тор» ездили за солью, на что также можно ответить: «ну и что?» Исключения из правил всегда были, мы же говорим о системе жизнеобеспечения многочисленных слобод, городков и крепостей, разбросанных по территории, вдоль которой невозможно было, из-за малочисленности заселения края, выставить сплошную пограничную линию.

Так вот, ярмарки как раз и стали «точкой сборки», когда казак мог привезти и продать (обменять) на любую другую необходимую ему продукцию. Магазинов тогда ведь не было! Не будем же мы считать магазинами многочисленные «шинки» и прочие места продажи спиртного, на производстве которого поднималось неленивое (и непьющее) население Слобожанщины! Багалеи отмечает характерную деталь – еще с Михаила Федоровича, отца Алексея Михайловича, в годы царствования которого окончательно была построена харьковская крепость, чугуевские казаки имели «привилегии» – беспошлинную добычу и торговлю солью с русскими и литовскими купцами. Такие привилегии – право на беспошлинную торговлю – вскоре стали получать целые полки. Главная из них – свободное винокурение, развитие которого в свою очередь было невозможно без развития хлебопашества. Поскольку налаженных торговых путей в то время не существовало, излишки хлеба и «переводили» на спиртное. Если вспомнить, что в те годы (как собственно и впоследствии) в Московском государстве господствовала казенная продажа спиртного, то можно понять роль и значение этой льготы, а также размеры зависти соседей-великороссов. Кстати, Д. И. Багалеи считает, что эти торговые привилегии уравнивали их шансы в конкуренции с великорусскими купцами, имевшими навыки, связи, опыт и пр.

После того как в конце 17 – начале 18 веков Слобожанщина окончательно стала «непроходимой» для татарского люда, в Курске и Воронеже сильно развилась торговля, которая находилась в руках особой группы – купцов. Воронеж обязан своему росту близостью к Донскому водному пути и выгодному соседу – землям Войска Донского, что позволило им стать естественным посредником в торговле любым товаром. Курск же тяготел более к югу и юго-западному краю, Донецкому и Днепровскому бассейнам. А также на территории Курщины находилась уже тогда знаменитая своей ярмаркой Коренная пустынь, существовавшая с начала 17 в. Поскольку Слободская Украина заселялась и великороссами, т.е. выходцами из Курской и Воронежской (в первую очередь) губерний, то естественным было впоследствии и установление торговых связей именно с этими соседями.

Во второй половине 18 века Слободская Украина состояла из слобод, сотенных местечек и 5 полковых городов – Харькова, Сум, Ахтырки, Изюма и Острогожска. Последние, кстати, не особо выделялись среди сотенных местечек и «возвысились» постепенно. В административном и военном значении с ними спорили, например, Змиев и Балаклея, где во главе «местечек» первое время также были полковники. Полковые города не представляли собой торговых центров – их основной функцией была все-таки военная. И если они все-таки чем-то и отличались от сотенных местечек, то разве что размерами ярмарок – соответственно по количеству населения.

Сумы были со всех сторон отгорожены от татарских набегов – Малороссией, Харьковским и Ахтырским полком, Белгородской оборонительной линией. Поэтому не удивительно, что именно в этом городе раньше других стала крепнуть ярмарочная торговля. Чему немало способствовал и такой малоизвестный факт: с 1732 по 1743 в Сумах находилось т.н. «Слободское правительство», учрежденное для управления воинскими и гражданскими делами всех пяти Слободских полков. Впрочем, на выделение в ярмарочные лидеры влиял не сумской полковник и «правительство», а близость города к Курску.

После того как Харьков сделался административным центром новой губернии (а затем на несколько десятилетий и наместничества), в нем сосредоточилось военное, административное и духовное управление. Естественно, этот факт не мог не дать толчок дальнейшему развитию ярмарок в Харькове и выделению их по сравнению с остальными бывшими полковыми городами – Сумами, Ахтыркой, Изюмом и Острогожском, ставшими уездами нового административного центра.

Другим значительным фактором развития ярмарочной торговли в Харькове во второй половине 18 века стало дальнейшее освоение и заселение Новороссии. Так же как в свое время Слобожанщина стала буферной зоной, что способствовало развитию торговли в Курсе и Воронеже, так и Новороссийский край, включая Крым, стал для Харьковской губернии надежной защитой, что способствовало дальнейшему развитию ярмарок. По данным документа, на который ссылается Д. И. Багалей, по состоянию на 1779 год в Харькове было 4 основных ярмарки, 56 (!) сотенных и местечковых, а во всей Слободско-Украинской губернии – 217! Конечно, от года к году численность их колебалась, но главным оставался тот факт, что ярмарки по-прежнему были востребованы населением, привыкшим к такому роду торговли.

Такое количество ярмарок не могло не вызвать желания их классифицировать. Поэтому еще в «Топографическом описании Харьковского наместничества» они были поделены на большие, средние и малые. К первым относились ярмарки, на которые приезжали великорусские купцы, а также их коллеги из-за границы, и где торговля велась, преимущественно, оптом. К средним ярмаркам были отнесены те, на которых шла «мелочная» (розничная) торговля товаром большого ассортимента, а также преимущественно

российского и заграничного производства. К ярмаркам «третьей степени» относились все остальные, на которых шла бойкая недорогая торговля. Как пишет Багалея, на ней купцы старались быстро продать и уехать в другие места, а покупатели – приобрести и вернуться домой.

К первым относилось 4: две Харьковские ярмарки – Крещенская и Успенская, и две Сумские – Троицкая и Покровская. На эти ярмарки привозили товары из-за границы – Силезии, Гданска, Лейпцига, а также многочисленных российских городов. Привозили ткани в удивительном ассортименте (полстраницы их перечисление), посуду, разнообразные предметы личного обихода – трости, табакерки и пр., музыкальные инструменты, оружие и многое другое. Около 40 фур (запряженных волами, естественно), а иногда и больше бакалейных товаров – финик, изюм, чернослив, орехи, миндаль, маслины, масло, пшено, табак, мыло, сок лимонный и пр., пр., пр.

Из Москвы привозились книги, церковная и домашняя утварь, посуда, ткани, галантерея, изысканные швейные товары и обувь, головные уборы, меха, мебель, чай, кофе, сахар, разный табак...

Из Тулы привозили ременной, железный и медный товар, из Павловска – всякие замки, ножи и пр. столовые принадлежности, белгородцы – шерстяные и нитяные вязаные чулки и простое мыло (возах на 15!). из других городов везли рыбу (всякую), сыры, вина и пр. Из Польши привозился березовый и смоляной деготь, который продавался оптом и в розницу и развозился на более мелкие ярмарки.

Все эти товары раскупались местными обывателями всех сословий, а также купцами, которые их потом перепродавали на ярмарках второй и третьей степени по всему краю. Окрестные помещики привозили на ярмарки лошадей, рогатый скот и овец, которые скупались великорусскими скотопромышленниками и увозились в Москву и Петербург.

Местные также привозили на ярмарки предметы «крестьянского производства»: хлеб, птицу, мясо, сало, мед, вино, фрукты-овощи, конопляное масло, глиняную и деревянную посуду, конскую сбрую, овчинные шубы и шапки, сукна домашней работы, сермяжные мужские сапоги и женские черевички, свиты, ковры, попоны для лошадей и пр. Отдельно шла торговля овечьей шерстью, которая тогда приносила немалую выгоду. Местный товар увозился в Москву, Петербург, Черкасск, Донские станицы, Ростов, Крым, Полтаву, Новороссийскую губернию.

Средних ярмарок было 10: 4 Ахтырские, 4 Изюмские и 2 Сумские. На них главным товаром были сукна, шелковые материи, посуда, хрусталь. Но кроме этих и других привозных товаров, на летние ярмарки привозили большое количество рогатого скота и овец, за которыми приезжали московские перекупщики. Но главным продавцом-покупателем был местный житель, производящий выше перечисленные бакалейные и товары ремесленного производства. Ярмарки эти имели преимущественно местное зна-

чение и продолжались всего по неделе.

О малых ярмарках стоит сказать только то, что шли они по 2-3 дня, ассортимент торговли определялся их географическим расположением и сроками проведения. Впрочем, на некоторые из них привозилось большое количество товара, и приезжали великорусские купцы. Оборот таких ярмарок был довольно значительным, что приближало их к средним ярмаркам, но все же по каким-то причинам не позволял таковыми сделаться.

Вот так в целом выглядели ярмарки конца 18 века. Нельзя сказать, что они проходили без сучка и без задоринки, находились и тогда спорные вопросы, пытались создаваться монополии и пр., но купечество имело довольно сильное влияние на правительство. К примеру, при составлении известного проекта Нового уложения при Екатерине II некий Меженинов предложил, чтобы все товары из-за границы растамаживались исключительно в Петербургском порту. При этом предлагалось ликвидировать Киевскую и Васильковскую таможи. Но против этого предложения единодушно восстало все малороссийское и слободско-украинское купечество. Понятно, что предложение не прошло, но сам факт говорит о том, как дорожили названные группы купцов своими торговыми связями с Западной Европой, которые поддерживались, главным образом, через Нежинских греков и насчитывала не одну сотню лет.

Ради справедливости стоит отметить, что в период обсуждения Нового уложения звучали и другие предложения об изменении сложившихся торговых путей, мест растаможки и проведения ярмарок. В результате все осталось так, как было. Видимо, у правительства и императрицы хватило ума не разрушать естественным путем веками сложившуюся структуру и методы торговли.

Указывает Д. И. Багaley и на различие между великорусскими и малороссийскими купцами. Если первые имели связи и выход на промышленность центральной России. Малороссийские купцы по природе своей были малоподвижны, не рисковы, а главное – у них нет связей с российской промышленностью. Поэтому, полагает Багaley, им торговля служила главным образом, для «пристойной жизни», а не к обогащению.

Великорусские же купцы постепенно усиливали свое значение и влияние. Так же постепенно произошел переход от кочевой торговли к постоянной. Пребывание по несколько месяцев вне дома привело к тому, что многие великорусские купцы обзавелись квартирами в местах своего постоянного торгова. Поселившись навсегда в Харькове, купец вел свою торговлю уже круглый год. По состоянию на 1773 год в Харькове числилось больше 100 иностранных, 223 великорусских купца. Для сравнения в этом же году в Сумах числилось 29 иностранцев и 36 великорусских купцов с семьями, а спустя 15 лет находилось около 40 торговых лавок и 2 еженедельных торжка. Сумские оптовые ярмарки со временем перестали существовать.

Оптовая торговля между северной и южной Россией сдвигалась на юг: вначале это был Курск, затем Сумы, потом Харьков.

Средние и мелкие ярмарки не претерпели тех двух негативов (возрастание значения великорусского купечества и постепенное перемещение оптовых ярмарок), которые понесли крупные. На средних ярмарках они находились, по мнению Багалея, в равновесии, поскольку де факто продолжали существовать, а мелкие и подавно не могли исчезнуть, поскольку изначально предназначались для местных купцов и местного производителя-покупателя. Соответственно, и конкурировать (влиять) на крупные ярмарки они не могли.

3.

В 19 веке ярмарки претерпели существенные перемены, особенно после 1822 года, когда был введен т.н. охранительный тариф, направленный,

как бы теперь сказали – на защиту местного товаропроизводителя. Торговля иностранными товарами после него сошла на нет, а московская мануфактура заняла господствующее положение. И вот такая картина ярмарочной торговли была в «золотой век» Российской империи.

До введения названного тарифа торговля была, в основном, в руках купцов – украинских ли, великорусских, иноземных – неважно. С появлением первых фабрик количество товара резко возросло, и возникла проблема с его сбытом. Фабрика была заинтересована произвести и сбыть как можно больше *дешевого* товара, потому как тому способствовало дешевое производство, основанное на машине и дешевой рабочей силе. Купец же *привык* зарабатывать *большие деньги за малое количество* товара. С введением тарифа мануфактура стала стремительно развиваться, да так, что многие фабрики стали уже напрямую торговать своим товаром – почти навязывать его покупателю, потому как тот *был не готов* к такому предложению. Ярмарочные *оптовые* купцы «стесняли» фабрикантов своей монополией.

И все же мануфактурщики правдами и неправдами, в том числе и с помощью других купцов, более сговорчивых, пришли на ярмарки со своим дешевым товаром. Это стало причиной того, что в ближайшие десятилетия многие купцы обанкротились и посредничество в том виде, в каком оно существовало прежде, постепенно сошло на нет.

Появление фабрикантов на малороссийских «*безденежных*» ярмарках породили *кредит* и даже «*необузданный*» кредит, как пишет Аксаков. Теперь каждая лавка соперничала с другой не только товаром – ассортимент был у всех практически одинаков, не только ценою – она практически не отличалась, но *лучшими условиями* кредита. Кто больше кредитует, тот больше и товаров сбывает. При таком раскладе очевидно, что великорусские торговцы, имевшие непосредственные поставки от фабрикантов, окончательно вытесняли малороссийских.

Купец-капиталист покупает, к примеру, известное количество товара у фабриканта под проценты на 12-18 месяцев. В ближайший месяц-два рассчитывается с ним наличными, а основное тело кредита раскладывает на весь товар и торгует им на ярмарках через свои лавки и розничных торговцев. Не довольствуясь личным натиском на Украину, пишет Аксаков, великорусские купцы ведут с собой «целое войско деятельных агентов».

На местах, по его словам, великорусские купцы, к примеру, различают семь (!) психологических типов покупателей своих товаров на ярмарках: 1) городских покупателей; 2) караимов; 3) евреев; 4) армян; 5) слободских или слобожан; 6) офеней или владимирцев; 7) торговков русских или еврейских. Это то самое войско, которое «растаскивает товар» по «ленивым панам, по казакам-домоседам, по крестьянкам-щеголихам, по жинкам и девочкам».

Пояснить, пожалуй, стоит только три типа. Под «городовыми покупателями» понимаются серьезные купцы, которые не торгуются, берут оптом боль-

4 "Весь Харьков" изд. Е. С. Эльмича 5

Т-во М. ГЕЛЬФЕРИХЪ-САДЕ

ХАРЬКОВЪ.

ПЛУГИ и КУЛЬТИВАТОРЫ своего завода и настоящей
Руд. Сакка, Энкерта, Планетъ, Ганкмо и др.

СЪЯЛКИ СВОЕГО ЗАВОДА и
Руд. Сакка, Гузиера и др.

Косилки, жатки своего завода,
Массей-Гаррисъ, Джонстона.

Молотилки, приводы своего завода и
ПАРОВЫЯ молотильныя ГАРНИТУРЫ
Клейтона и Шутльворта.

НЕФТЯНЫЕ ДВИГАТЕЛИ Петтера, Горнсби, Клейтона.

— **Тракторы Гартъ-Парръ.** —

Соломорѣзки, дробилки, поставы, валы, мельницы.

СЕПАРАТОРЫ МЕЛОТЬ и Молочная посуда.

Насосы, вѣсы, садовые инструм.

Каталоги бесплатно.

Типографія "Утро" А. А. Жмудского, Харьковъ, Соляниловскій пер., 12.

шие партии, ведут оседлый образ жизни и, как правило, великороссияне.

Под «офенями» понимается особый вид торговцев, т.н. «ходобщики» или «разносчики». Они берут у владельца товар на сумму, на которую он им доверяет. Затем торгуют им в розницу, разъезжая по Украине и Новороссийскому краю. Покупатели офеней, в основном, помещики, паны по городам, хуторам, селам и местечкам, потому товар т.н. «красный». Предлагают они также галантерейный товар, книги, посуду. Что же означают определения «торговки русские или еврейские»? Под ними, говорит Аксаков, купцы понимают

женщин, который берут без денег товар, как правило, вышедший из моды, и торгуют им тут же, на ярмарке, в розницу, сидя на тротуарах, скамейках, столбах... Затем они приходят к хозяину, рассчитываются, оставляя себе некий процент за проданный товар, и снова берут новый на реализацию.

Любопытные детали, характеризующую работу купцов на ярмарках – харьковских и украинских вообще, приводит Аксаков. По его словам, много значит в торговле заведенный обычай, давнее знакомство, личные связи, проторенная дорога, отлаженность сношений, даже симпатия, основанная на уважении. И иллюстрирует сказанное на примере слова «кстати». Купец приезжает в Харьков, скажем, с Дона, для продажи некоторых товаров и для приобретения тех, которых нигде в другом месте не купить. Нередко он закупает *кстати* и другой товар, подходящий к его торговле, например, пробку. Конечно, пишет Аксаков, было бы ближе получать пробку прямо из Одессы, но для этого надобно заводить сношения с Одессой, нанимать нарочных извозчиков, которые еще не проторили этого пути, тогда как к Харькову с Дона уже издавна проложена дорога чумаками.

Если первая треть 19 века характеризуется началом бурного развития мануфактурного производства, то середина его, когда вышел материал С. И. Аксакова, известна своими военными и политическими перипетиями. Потому, подводя итог обзору ярмарочной торговли, он пишет о том, что старая система ярмарок «перемешалась», а новая еще не установилась. И констатирует, что «с проведением железной дороги от Москвы к Черному морю все ярмарки, лежащие на пути, постепенно уничтожатся... <...> Что же касается до Харькова, то он, по нашему убеждению, не только не упадет, но сделается главным складочным пунктом, передаточным местом для всего Южного края, центральным гостинным двором, где будут запастись товарами все окрестные стороны».

Спустя одиннадцать лет после предсказания Аксакова, в 1869 году, в Харьков пришла железная дорога. Но русский писатель ошибся. За последовавшие полвека наш город не стал «центральным гостинным двором» для южно-российских ярмарок. Этот факт констатировал В. И. Денисов: «В последние годы наблюдается неуклонный упадок харьковских ярмарок, с одной стороны, вследствие значительного развития рельсового пути, давшего возможность производителям иметь непосредственные сношения с рынками потребления и фабричными центрами, а с другой – вследствие полного упадка мериносового производства на юге, так как шерсть являлась главным предметом денежного обмена для южного хозяина, особенно на Троицкой ярмарке».

В 1911 году четыре харьковских ярмарки играли крупную роль в торговой и экономической жизни России. Они были сезонными, т.е. приуроченными к определенному периоду начала-окончания производственного цикла. Так, весенняя Троицкая ярмарка была приурочена к сезону весенней стрижки мериносовых овец и шерсть являлась главным предметом ярма-

рочных сделок. На Успенской ярмарке подводился первый итог сельскохозяйственному году и обрисовывалась, таким образом, конъюнктура рынка не только юга России, но и всего внутреннего рынка. Покровская ярмарка подводила итог осеннего шерстяного сезона. Наконец, на Крещенской оптовой ярмарке окончательно распродался товар минувшего сельскохозяйственного года и попутно снабжалось население фабричными товарами на год наступающий.

Таким образом, обороты оптовых харьковских ярмарок накануне 1914 года, были более-менее фиксированными. Южное сельское хозяйство, по словам автора, остановилось в своем поступательном движении в сторону зерновой культуры в ущерб скотоводству. Что же касается сокращения фабричных изделий, закупаемых на ярмарках, то Денисов объясняет этот факт закупками непосредственно у производителя, на фабриках.

Одновременно со снижением роли оптовых, по всей России, в том числе и в Малороссии, усилилась роль мелких ярмарок. Денисов поясняет этот факт недостаточным для населения, с одной стороны, *количеством постоянных мест* розничной и мелочной торговли, развивающейся значительно медленнее оптовой, а с другой – возможностью для крестьян сбывать на ярмарках свои продукты и покупать необходимое *без всяких посредников*. Немаловажное значение на увеличение числа ярмарок длительностью менее двух недель, с характером мелочной и розничной торговли, имеет то обстоятельство, что они освобождены от всякого обложения. Право торговли на прочих ярмарках облагалось налогом от 10 до 100 р. в зависимости от характера торго и ее продолжительности.

4.

На этом месте пришла пора завершить материал. Прежде всего, потому, что с началом Первой мировой войны, а затем со сменой политического и экономического строя, в России почти на целое столетие понятие рынка и свободной торговли были запрещены по причине перехода к плановому ведению хозяйства. Но как обычно бывает, крайности не принесли пользы, и Россия, и Украина снова вернулись к рыночному хозяйству. Одновременно, как уже упоминалось в начале материала, неоднократно делались попытки возродить ярмарки в разном их качестве – крупнооптовой, средней и мелкой торговли. И если мелкооптовая торговля прекрасно процветает и без специальных мероприятий – пример тому многочисленные рынки, работающие ежедневно в разных районах Харькова (кстати, и в советское время также), то средний и крупный опт почему-то «не идет».

Между тем, ответ на вопрос «почему» был известен еще сто лет назад тому же В. И. Денисову. Мелкие ярмарки, писал он, избавляют мелкого производителя от «разорительной зависимости скупщика и торговца». А что такая зависимость существует до сего дня автор в том не сомневается. К примеру, молоко у крестьян по Харьковской области скупается по две грив-

ны и расчет за него осуществляется только по окончании отчетного месяца. Тогда как его стоимость в магазине известна каждому харьковчанину. Вот эта разница в пять гривен и есть «интерес» (250%) скупщика и торговца.

А вот что пишет Денисов про судьбу средних и крупнооптовых ярмарок в Европе в поисках ответа на наш вопрос «почему». Все крупнейшие английские, французские, немецкие, итальянские, венгерские ярмарки с вытеснением натурального хозяйства денежным, с развитием в области производства и обращения товаров капиталистических отношений, с улучшением путей сообщения и «гигантским развитием транспортных средств», с применением пара и электричества приняли новую форму коммерческих организаций – форму аукционов и расчетных палат.

Несомненно, пишет Денисов, и в России будет переход к этим новым формам коммерческой жизни, но при «современном общественно-бытовом и торгово-промышленном строе» ярмаркам еще какое-то время придется выполнять свою роль. Ярмарочная форма торговли долго еще будет играть свою роль в России потому, что только на ярмарке производитель может увидеть в лицо своего покупателя, «сделать свои дела» и по сбыту и по закупке одновременно.

Таким образом, для нас совершенно очевидно, что попытки возродить сегодня средние и крупнооптовые ярмарки (если не подразумевать под ними простой рынок для розничной продажи по оптовой цене) абсолютно бесперспективны. «Громадное» развитие транспорта и средств связи (в т.ч. интернета), банковской системы с ее всевозможными способами кредитования открывают только один путь современной «коммерческой жизни» – биржи, аукционы, торгово-промышленные палаты и пр.

Прошлое же надо, конечно, знать. Но о нем пусть лучше рассказывают разнообразные фольклорные и этнографические фестивали с элементами ярмарочной торговли, но не ярмарки в чистом их виде. Они уже давно отжили свое...

До 55-річчя

Сідельова Ірина Миколаївна, 1957 р. н., має вищу освіту. Закінчила Ростовський-на-Дону Державний педагогічний інститут, факультет психології та педагогіки (1979). Працює в Харківському художньому музеї з 1991 року на різних посадах. З 1996 року – зав. відділом наукової пропаганди.

Займається популяризацією класичного та сучасного мистецтва, експозитор багатьох виставок, організатор і куратор дитячих конкурсів та фестивалів. Учасник міжнародних та вітчизняних науково-практичних конференцій. Автор науково-популярних статей з питань музейної педагогіки. Неодноразово була відзначена грамотами і листами подяки Харківської обласної держадміністрації та громадських організацій.

І. М. Сидельова

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Одне з найважливіших педагогічних завдань сучасного українського суспільства – виховання патріотів. Соціологічні дослідження останніх 10 років свідчать про те, що у значної частини сучасної молоді, на жаль, немає впевненості у благополучному майбутті своєї країни, у сталій економічній розбудові та процвітанні держави під назвою Україна.

Багаторічні спостереження за юними відвідувачами, опитування колег-музейників, педагогів і практикуючих психологів виявили, що для багатьох дітей поняття «наша країна», «наша Батьківщина» нерідко починаються саме з відвідування музею та сприйняття інформації досвідченого екскурсовода.

Інколи буває, що саме в музеї діти молодшого віку дізнаються, як називається наша батьківщина, які важливі події відбувалися у її житті. Дізнаються і про те, які видатні особистості жили і живуть в Україні, і, зокрема, у Харкові, та якими добрими вчинками вони сприяли і сприяють всебічному розвитку держави і рідного міста.

Звичайно, для дитячого розуміння такі поняття, як «історичний процес» або «історична особистість», достатньо складні. Адже діти не в змозі подумки поринути у глибокі століття, самостійно розібратися у складних категоріях історичного часу і простору. Тому музейне знайомство з конкретними історичними персоналіями і подіями допомагає дітям упорядкувати свої знання, отримані у загальноосвітній школі, із засобів масової інформації або з родинних розмов з батьками.

Слід зазначити, що основні засади патріотичного виховання молоді в значній частині втрачені за останні десятиліття. За радянських часів саме патріотичному вихованню надавалася велика увага: існувала розгорнута система виховання у ідеологічному руслі. Активно діяли піонерська та комсомольська організації. У наш час певних вказівок «партії та уряду» не існує, тому музейні співробітники завдяки власній ініціативі намагаються заповнювати прогалини патріотичного виховання, створюючи нові цікаві та ефективні форми роботи з дітьми.

Багато музейних заходів для школярів і молоді орієнтовані саме на про-

будження почуття гордості за своїх видатних земляків, за рідне місто, за батьківщину.

Величезна та різноманітна колекція Харківського художнього музею, наявність багатьох культурно-просвітницьких програм, напрацьований практичний досвід та високий професіоналізм музейних співробітників, без сумніву, сприяють вихованню почуття патріотизму і національної самоідентифікації, розвитку пізнавального інтересу у дітей, збагаченню їхнього духовного світу.

Щорічно у Харківському художньому музеї експонується більше 40 виставок, і приблизно половина з них присвячені образотворчому мистецтву України, харківській художній школі, нашим знаменитим землякам-харків'янам.

Розвитку почуття патріотизму та формуванню національної самосвідомості була присвячена програма «Культура без провінції не існує». В рамках цієї програми було проведено цілу низку мистецьких заходів. Наприклад, на батьківщині художника Генріха Семірадського у селищі Печеніги Харківської області відбулася виставка однієї картини. Мешканці селища із задоволенням прямували до місцевої загальноосвітньої школи, де експонувалася картина «Ісаврійські пірати, які продають свою здобич». Це великоформатне полотно знаходиться у постійній колекції Харківського художнього музею. А в «Дні образотворчого мистецтва» печеніжці мали змогу бачити картину саме на рідних теренах. За три дні роботи цієї виставки для учнів середніх загальноосвітніх шкіл селищ Пісочин, Артемівка, Нова Водолага було проведено 25 тематичних бесід, присвячених творчості Семірадського, та прочитано 28 лекцій по образотворчому мистецтву.

Подібна культурно-просвітницька акція відбулася і у селищі Чернещина Борівського району Харківської області, де експонувалася фотовиставка відомого сучасного фотографа Юрія Ворошилова.

Також в рамках цієї програми у Виставковій залі Харківського художнього музею з успіхом експонувалися виставки народного мистецтва Слобожанщини, представлені восьма районами Харківської області.

Щорічно під патронатом міського комітету у справах молоді проводиться фестиваль-конкурс декоративно-ужиткового мистецтва «Барви Слобожанщини». В цьому конкурсі беруть участь тільки діти з районів Харківської області, які втілюють у своїх роботах знання та традиції Слобожанщини.

Вихованню почуття національної гордості сприяють такі форми роботи з дітьми, як лекції («Шевченко-художник», «Ілля Рєпін та його картина «Запорожці пишуть листа турецькому султанові», «Наш великий земляк І.Ю. Рєпін», «Сергій Васильківський—співець Слобожанщини», «Харківські пейзажисти М. Беркос, П. Левченко, М. Ткаченко») та тематичні екскурсії («Українська ікона кінця XVI—XIX ст.», «Тема козацтва у творчості українських художників XVII-XIX ст. «та інші).

З метою ознайомлення юних харків'ян і гостей міста з історією розвитку культури Харківщини ще 2002 року у нашому місті було засновано фестиваль дитячої творчості «Харків – місто добрих надій». Харківський художній музей бере активну участь у проведенні цього фестивалю. Саме на базі ХХМ пройшли етапні заходи, присвячені знаменним датам: 350-й річниці заснування Харкова, 145-й річниці з дня народження видатного харківського архітектора О. М. Бекетова, 100-річчю з дня народження народної артистки СРСР Клавдії Шульженко, вечір пам'яті харківського композитора Валентина Іванова, заходи, присвячені 65-й річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні.

Одним з пріоритетних завдань фестивалю, безумовно, є популяризація творчості харківської мистецької еліти: художників, поетів, композиторів, акторів.

У фестивалі беруть участь не тільки юні художники, що цілком природно для художнього музею як засновника подібних акцій, але й юні вокалісти, танцюристи, музиканти, декламатори. За умовами конкурсу, учасники фестивалю повинні виконати твори саме українських композиторів і поетів, бажано, щоб це були твори харківських авторів.

У довготривалій підготовці до фестивалю завжди беруть активну участь педагоги, музейні співробітники, батьки учасників, представники місцевої громади. Адже для того, щоб добре виконати мистецьке завдання, потрібно провести велику попередню роботу: зібрати необхідний матеріал, отримати нові враження та емоції від відвідування музею та театру, відчутти емоційний стан акторів, митців, попрацювати у сімейних архівах.

Наприклад, перед початком конкурсу «Я маюю музику Валентина Іванова» юним художникам запропонували переглянути вистави Харківського театру юного глядача (ТЮГу) «Пеппі Довгапанчоха» та «Пригоди Незнайка», де звучить музика Іванова, прослухати записи вокальних та інструментальних творів цього відомого харківського композитора. І вже потім трансформувати музичні образи у художні, намагаючись втілити задумане у різноманітних техніках образотворчого (гуаш, пастель, туш, олівець) або декоративно-ужиткового мистецтва (вишивка, кераміка).

Конкурс 2011 року був присвячений підготовці Харкова до міжнародного футбольного чемпіонату Євро-2012. Місто вже кілька років живе темою футболу, ретельно готується до європейського футбольного свята: оновлено харківський стадіон «Металіст», ремонтуються дороги, розробляються нові транспортні розв'язки, випускається сувенірна продукція, рекламується символіка. Звичайно, вся ця ретельна підготовча робота не оминає і юних харків'ян, які з нетерпінням очікують на велике і красиве спортивне свято, і викликає у дітлахів почуття гордості за своє рідне місто. Членами журі конкурсу дитячої творчості «Назустріч Євро-2012» наразі стали представники Федерації футболу у місті Харкові, а на урочистій церемонії нагородження

переможців пам'ятні медалі і грамоти вручали ветерани харківського футболу, майстри спорту СРСР Нодар Бачіашвілі та Віктор Камарзасєв.

До 200-ї річниці колекції у Харківському художньому музеї започатковано конкурс-біснале дитячого малюнка «Я люблю наш музей». Вже у першому конкурсі взяли участь майже 200 юних харківських художників. У своїх роботах юні митці відтворили власне сприйняття сучасного художнього музею. Їхня любов до Харківського художнього музею представлена на малюнках із зображенням експозиційних залів, портретів співробітників, самої старовинної музейної садиби, фантазій за мотивами картин таких видатних майстрів пензля, як Ілля Рєпін, Іван Айвазовський, Сергій Васильківський. Саме такі конкурси, на наше щире переконання, спонукають маленьких відвідувачів ще пильніше вдивлятися у музейні експонати, ще уважніше слухати розповідь мистецтвознавця, намагатися творчо опрацювати побачене і почуте, щоб почуття гордості за Харківський художній музей, його історію і сьогодення було природним та усталеним. Юні харків'яни щиро полюбили цей конкурс, і з кожним роком кількість його учасників збільшується.

У рамках програми «Митці майбутнього» Харківський художній музей приймає виставки дитячої творчості Всеукраїнського та міжнародного статусів. Цілком зрозуміло, що з національно окресленим звучанням експонувалися виставки «Гоголь і наш час» (2009 р.) та виставка «Солодкий вернісаж», присвячена 75-й річниці Харківської бісквітної фабрики (2010 р.).

Для розвитку і активізації почуття національної гордості на заняттях у шкільному лекторії ми використовуємо книги відомої харківської художниці Тетяни Зеленченко, у яких в доступній формі запропонована цікава розповідь про народні традиції і звичаї. У книгах багато малюнків у вигляді схем-ілюстрацій, які можна розмалювати на свій власний розсуд.

Кожен мистецький захід, як то: екскурсія чи бесіда у сімейному лекторії, співробітники музею намагаються проводити з надією на максимальний педагогічний ефект, задля поширення кругозору школярів і молоді, більшого набуття ними знань про Україну та українців, про народні традиції і звичаї.

Адже саме такі знання всебічно сприяють розвитку національної самоідентифікації, допомагають відповісти на вічне сакральне запитання «хто ми є, українці?». Інколи дітям достатньо 3-5-ти хвилинної інформації, аби замислитися над цим питанням.

Велику роботу з патріотичного виховання проводить відділ українського та російського мистецтва XVI - поч. XX ст. Перебування у постійній експозиції музею творів залюблених в Україну, її історію таких авторів, як І.Ю. Рєпін, В.А. Тропінін, І.І. Соколов, Л.А. Жемчужников, П.Д. Мартинівич, О.Г. Сластьон, спонукають до проведення різних тематичних заходів патріотичного спрямування. Щороку до Дня українського козацтва, на Покрову, у залі І.Ю. Рєпіна, біля славетних «Запорожців», відбувається творча зустріч із бандуристами харківського кобзарського цеху, які виконують ста-

ровинні думи та історичні пісні. Відомо, що І. Ю. Репін та його родина під час роботи над «Запорожцями» вивчали цю славетну сторінку української духовної культури, захоплювалися нею. Перед учнями старших класів, ліцейстами, студентами виступають молоді люди, майже їх ровесники. Серед бандуристів – молода наукова еліта Харкова, аспіранти вузів, лікарі, інженерно-технічна інтелігенція, і це справляє неабияке враження на присутніх. Під час науково-практичної конференції «XV Слобожанські читання» (2011) відбулося засідання круглого столу на тему «Порфи́рій Мартинович і сучасність» до 155-ї річниці від дня народження художника. Цей захід зібрав значну кількість молоді – виконавців на бандурі та лірі, культурологів та мистецтвознавців. До цієї події було підготовлено і відкрито експозицію творів П. Д. Мартиновича.

Патріотичне виховання людини не обмежується шкільними роками, воно може тривати все життя – в будь-якому віці людина відкриває для себе різні прояви національного духу, окремих сторінок української історії, що інколи замовчувалися або перекручувалися. Про це наголошують працівники музею, знайомлячи з мистецтвом періоду Гетьманщини – портретами Мазепи, Кочубея, Розумовського та інших. До Шевченківських свят кожного року співробітники музею проводять лекції-екскурсії на тему «Шевченко – художник», адже Харків став першим містом світу, у якому було встановлено пам'ятник Великому Кобзарю (скульптор Бетлемішев, 1886), відкрито картинну галерею та Інститут літератури Т. Г. Шевченка. А у 1935 році у Харкові встановлено найкращий у світі пам'ятник скульптора Манізера. Таким чином, проводячи зв'язки між минулим і сучасним, наголошуємо, що ми не забуваємо «хто ми, чийх батьків діти». це має велике значення у зросійщеному середовищі міста, формує відчуття причетності до української культури та історії.

Форми патріотичного виховання весь час урізноманітнюються. З 2010 року діє лекторій на базі Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка. Тематика лекторію має виразне патріотичне спрямування, де до лекції мистецтвознавця долучається огляд літератури на відповідну тему працівників відділу україніки. Українські корені творчості М. Башкірцевої, А. Куїнджі, Г. Семірадського, І. Айвазовського відкривають для слухачів і глядачів нові грані творчості цих майстрів, підкреслюють значення нашої землі, природи, культури у мистецтві того часу.

Підсумовуючи вищесказане, хочеться відмітити, що Харківський художній музей використовує кожну нагоду для формування у дітей та молоді засад високої духовності та виховання патріотизму. Адже патріотизм, як непересічна категорія стану душі, має на меті виключно позитивні риси. Саме тому, на моє глибоке переконання, в дусі патріотизму та національної самосвідомості слід виховувати молоде покоління задля оновленого, гармонійно розвиненого сучасного соціуму.

До 55-річчя

Титаренко Наталя Володимирівна. Мистецтвознавець, член Національної спілки художників України. Народилась 21 серпня 1957 року у с. Маклаково Красноярського краю (Росія). Закінчила Інститут живопису, скульптури і архітектури ім. І.Ю. Рєпіна АХ СРСР, факультет теорії та історії образотворчого мистецтва (1984, Ленінград).

Працює у Харківському художньому музеї (з 1976) завідувача сектором науково-методичної роботи. Друкується з 1989 року. Автор каталогів, буклетів, науково-популярних статей, в яких досліджується творчість українських художників XX століття, в т.ч. художників української діаспори у США.

Модератор виставкових проєктів: «Графічна школа Івана Падалки. Харків. 1920-ті роки» (ХХМ, 1994), «Лики творчості. Графіка Євгена Святського» (ХХМ, 2006), «Українська прикладна графіка кін. XIX- I пол. XX століття» (ХХМ, 2009), «Вереснева квінта» (ХХМ, 2010), «Схід-Захід» (Харків - Львів - Івано-Франківськ - Самбір, 2008, 2010).

Н. В. ТИТАРЕНКО**УКРАЇНСЬКА ПРИКЛАДНА ГРАФІКА В КОЛЕКЦІЇ ХАРКІВСЬКОГО
ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ: ВИСТАВКОВИЙ ПРОЕКТ І НАУКОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

У загальному музейній практиці комплектування колекцій творами прикладної графіки та їх наукове дослідження ніколи не було питанням першочерговим. Найчастіше експонати цієї класифікації надходили до збірок у складі персональної творчої спадщини художника і зберігались у науково-допоміжному фонді, що обумовило ставлення до них, як до мистецтва другорядного. Харківський художній музей в питаннях комплектування, експонування, наукового дослідження прикладної графіки до певного часу не був виключенням. Але мистецька традиція харківського регіону – специфіка художньо-промислової освіти у Харкові, історія створення Харківського художньо-промислового музею, сприяли тому, що прикладна графіка все частіше стала привертати до себе увагу мистецтвознавців. Перша у виставковій практиці Харківського художнього музею її презентація відбулась 2009 року виставкою «Українська прикладна графіка кінця XIX – I половини XX століття». Експозиційний ряд формувався поступово, адже в музейних фондах зразки графіки функціонального призначення «розпорошені» серед загальної кількості одиниць збереження відділів українського і російського мистецтва XVI - поч. XX століття, сучасного та декоративно-ужиткового мистецтва. Немало їх «осіло» у музейному архіві. Візуальний образ виставки склався з понад двох сотень експозиційних одиниць. Майже сто з них – авторські ескізи прикладної графіки відомих художників. Виставковий проект розкрив можливість предметного дослідження цих незвичайних для музейного формату експонатів. Створив умови аналізувати їх не лише у межах індивідуальної творчості кожного автора та існуючої на певному історичному етапі загальної художньої концепції, але, що є характерним для функціонального мистецтва в цілому, з позицій вимог соціально-політичної та промислової кон'юнктури.

Робота над виставкою показала, що прикладна графіка займала вагоме місце в художній практиці українських митців. Так, в численній спадщині Миколи Самокиша (1860-1944), що належить музею, немало історико - графічних документів функціональної графіки різних періодів творчості художника. В акварельному ескізі «Меню» (1897) визначився характерний для

стилістичної лінії модерну декоративізм. Зображення військових атрибутів – зброї, елементів обмундирування, музичних інструментів графічної композиції перетворено на новорічні ялинкові прикраси. Смисловий контраст їх справжнього призначення і тієї ролі, яку вони виконують в рекламно-інформаційній формі ресторанної карти, знівельовано грайливою і водночас прискіпливо-точною лінією, що стилізувала предмети в елементи декору. У формально-шрифтових композиціях прикладної графіки Самокиша, типографські зразки якої зберігаються переважно в архіві музею, їх технічному виконанні відчутно великий досвід, що був роками напрацьований художником у поліграфічній галузі.

Для творчості Михайла Ткаченка (1960-1916) прикладна графіка – явище виняткове, хоча її було затребувано у колах професійного спілкування художника. Два ескізи обкладинки Збірки архітектурного відділу Технічного товариства за 1915 рік демонструють процес роботи художника над головним форматом видання. Робочий простір титульних композицій підпорядковано архітектоніці візуально-інформаційних складових (шрифт і сюжетно-декоративний елемент), які розкривають тему. В епістолярній спадщині персонального архіву Ткаченка звертають на себе увагу листи художника приватного змісту. Аркуші прикрашено мініатюрними акварельними пейзажами. Приклади використання графіки в якості оригінального декору поштової кореспонденції також слід віднести до жанру прикладної графіки, який має свою багаторічну історію.

Аналіз еволюційного розвитку вітчизняної прикладної графіки неможливий без творів Георгія Нарбута (1986-1920) – «найвидатнішого, найбільшого з російських графіків» [1.5]. Роботи митця з акцидентних перетворились на позачасовий, майже канонічний зразок витонченого смаку та професійності. Стилiстичні знахідки Нарбута, що виявились у вишуканих обкладинках періодичних видань, державній символіці, шрифтах, пам'ятній графіці та інших її жанрах сприяли розвитку зображувальної мови новітнього мистецтва. І дотепер творчість Нарбута сприймається акумулятором блискучих ідей, лише частково реалізованих унаслідок трагічно короткого віку митця. Музей володіє спадщиною першокласних творів майстра, в тому числі унікальними зразками різножанрової прикладної графіки. В основу живописно-формальних рішень покладено ретельні дослідження Нарбутом мистецької спадщини періоду княжої доби. Художню інтерпретацію старовинних орнаментальних і шрифтових форм в сучасну поліграфію (що стало ознакою українського стилю не лише в ужитковій графіці, а й графічного мистецтва в цілому) демонструє оригінальний ескіз обкладинки журналу «Мистецтво» (1919), поліграфія типографських тиражних журнальних номерів «Зорі», «Сонце труда», альманаху «Антологія» (1919-1920). В ескізі запрошення на відкриття Української Академії мистецтв художник подає текст цілісною вишуканою і статечною шрифтовою гарнітурою. З часом такий прийом на-

писання літер алфавіту отримав назву «нарбутівський шрифт».

Вплив нарбутівської образотворчості надовго поповнив українське графічне мистецтво [6.101]. Лінію модерної естетики, збагачену Нарбутом елементами національного стилю, опрацьовував Олександр Маренков (1886-1942). Вихованець Київського художнього училища, він приїхав до Харкова на початку 1920-х років і включився у освітній та творчий процес формування харківської графічної школи. Нарбутівська лінія, водночас стрімка і помірковано-виважена, простежується в ескізі марки, що була виконана художником 1922 року. Робота, в делікатному форматі якої умістилися алегорична трьохфігурна композиція, є цікавою в плані образної трактовки теми. Жіночу постать автор подає в динамічному ракурсі захисниці, що викликає певні асоціації з виплеканим в християнській свідомості образом Богородиці-заступниці. «Перекодировка материала, созданного христианским искусством, замены его содержания (при сохранении внешней формы) своим собственным, принципиально иным» [9.3] стала одним з найпоширеніших в агітаційному мистецтві доби соціально-політичних перемін художніх прийомів і знаходить численні підтвердження в прикладній графіці. В ескізі упаковки для цигарок «Українка» (1922), що належить харківському художнику Василю Єрмилову (1894-1967) вишуканий силует дівочої голівки – це інтерпретація зображення янголів мозаїчних композицій Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві [8.125]. Зображувальна мова Єрмилова, що визначились в його прикладній графіці, надзвичайно різноманітна. Вона розвивається від традиціоналізму описаного вище прийому «вторичної сакралізації» [9.2] до інновацій механізованих ритмів монументальної «геометрики» графічної композиції обкладинки журналу «Червоний шлях» (1927, № 23), що наче відтворює динаміку виробничого процесу.

В ескізах розписів агітаційного потягу «Червона Україна» (1922) відзначимо авторську інтерпретацію характерної барокової пластики елементів орнаментального декору. В 1920-ті роки ця плідна тенденція розвивається в оформленні друкованих видань – періодики і публіцистики. Вона простежується в ескізі обкладинки альманаху «Театр труда» (1920), автором якої є Борис Косарев (1897-1994).

Оригінальну трансформацію модернових зображувальних прийомів представляє прикладна графіка харківського художника Івана Іванова (1894-1968). Автор ескізів прапорів, вимпелів, емблем, значків – численної більшовицької символіки, він був щирим пропагандистом нового політичного устрою. В емоційному потрактуванні образів і сюжетів агітаційної графіки Іванова часто відчутно відгуки революційного романтизму «великого стилю» з притаманним для нього гострим драматизмом. Так зображенням робітника й колгоспника в ескізах прапора та вимпела надано значущості билинних героїв. Однак в ескізі емблемі «Кем был – кем стал» (1920-ті рр.) бачимо зовсім інший формалістичний прийом. Характеристичі соціального

типажу емблеми, що уособлює процес перетворення індивідуальної свідомості на суспільну відповідає неопримітивістська стилістика зображення.

Національне Відродження української культури пореволюційної доби в історії українського мистецтва персоніфіковане в постатях Михайла Бойчука і представників його школи [6.3]. У Харкові ідеї національного стилю та інноваційні методи художньої освіти, направлені на виховання універсального художника майбутнього, у навчальний процес втілював один з учнів і послідовників Бойчука, Іван Падалка (1894-1937). Маючи досвід педагогічної роботи, Падалка 1925 року очолив графічну майстерню Харківського художнього технікуму і став активним учасником художнього життя цього на той час вищого учбового художнього закладу. В прикладній графіці Харкова утверджуються образотворчі принципи, тісно пов'язані з уявленнями художників групи бойчукістів про мистецтво для народу [6.103]. Падалка бере участь у створенні Асоціації революційних митців України, в статуті якої зазначає, що організація «об'єднує не лише майстрів станкового малярства, а й майстрів художнього виробництва» [5.177-178]. Відповідно до цієї тенденції тогочасні художні виставки обов'язково включали розділи прикладної графіки, що підтверджувало пошук інтересу до цього виду творчості і особливо до мистецтва книги. Слід відзначити, що наприкінці 1920-х – 1930-х років зростає кількість і якість просвітницьких видань «Народної бібліотеки». В харківській колекції зберігаються ескізи книжкових обкладинок І. Іванова, друковані примірники обкладинок, виконаних за ескізами художників А. Страхова, О. Сахновської, Б. Бланка. Саме в обкладинках – головному, а іноді єдиному поліграфічному форматі видання, шліфувалися прийоми прикладної графіки: створювалася оригінальна система знаків-символів, визначалась відповідність шрифтів і орнаментального декору, які в тісному взаємозв'язку працювали на популяризацію книги, виконуючи рекламні функції.

Зростаючу роль художника, його зв'язок з товарним виробництвом 1920-х – поч. 1930-х років демонструє прикладна графіка Василя Кричевського (1873-1952) та Олександра Саєнка (1899-1985) – митців періоду українізації всієї соціальної сфери. В ескізах побутового текстилю О. Саєнка, декорі тканин, який пропонував для легкої промисловості В. Кричевський, в якості орнаментів було запропоновано стилізацію надзвичайно різноманітних форм семантики трипільської культури. Ці знахідки збагачили історичну базу формально-стильових інтерпретацій, якими традиційно послуговувалися українські митці.

Важливим орієнтиром української, зокрема, харківської прикладної графіки початку ХХ століття, безперечно, була традиція вітчизняного реалістичного станкового мистецтва. Вона закріпилась у харківській художній школі завдяки педагогам-вихованцям Петербурзької Академії мистецтв. Рекламний плакат харківського художника Всеволода Аверіна (1889-1946)

«Робітниці, читайте журнал «Комунарка України» привертає увагу професійним натурним рисунком. Реалізм, збагачений символікою революційного романтизму, відзначаємо в зразках прикладної графіки художника і громадського діяча Сумщини Никанора Онацького (1875-1940). В ескізах композицій вишивок революційних вимпелів та прапорів (1922) піднесено-героїчні образи господарів нової країни втілюють щирю віру художника у «світле майбутнє». Самовідданість Онацького в служінні ідеї українського духовного відродження обумовила його діяльність на ниві музейного будівництва, надала сучасних рис його творчості. В роботі «Кобзар» (1918) художник поєднує притаманну станковим творам етнографічну достовірність зображення національного типажу з декоративністю композиції. Важливу роль тут виконує орнамент, що «видає» ужиткове призначення твору в якості ескізу для декоративного панно або килима.

Організацією у Харкові 1925 року Східно-Української торгово-промислової палати відбулося оформлення на державному рівні великої і до цього часу майже неконтрольованої роботи в рекламній галузі. З кінця 1930-х років питання промислового мистецтва перебрала на себе Всесоюзна торговельна палата (ВТП СРСР) в Москві. Перші успіхи художнього бюро цієї установи, українське відділення якої залишалось у Харкові, означилися на Міжнародній виставці «Мистецтво і техніка в побуті» у Парижі 1937 року [2.40]. В колекції музею зберігаються роботи одного з учасників цього престижного форуму художника Євгена Святського (1886-1959), що на той час жив і працював у Харкові. Про високий професійний рівень митця свідчать численні зразки його вишуканої промислової графіки, що зберігаються в фондах і архіві музею [5.133]. Яскравим прикладом роботи Святського в цій галузі визнано ескіз упаковки «Київський торт» (сер.1950-х). Зображення гілочки каштана, що знайоме кільком поколінням споживачів, стало найвідомішим торговельним брендом не лише в Україні, а й республіках Радянського Союзу [2.40]. Величезний пласт промислової графіки періоду розвинутого планового соціалістичного господарства представляє унікальна колекція (понад 600 од. зб.) виробничих знаків підприємств української легкої промисловості 1950-х років, яку було зібрано Є. Святським. Наразі прикладна графіка цього періоду історії її розвитку потребує об'єктивної оцінки, бо в дослідженнях 1960-х років вона підлягала однозначній критиці, а її численний продукт характеризувався не інакше як «візуальний хаос» [4.164]. Однак у цьому розмаїтті, що «нікак не координувалось и методично не направлялось» [4.162], безумовно криються паростки майбутньої індустрії сучасного графічного дизайну.

З Українським республіканським відділенням ВТП СРСР, що до 1940-х років базувалося у Харкові, пов'язано творчість цілої плеяди талановитих митців – Адольфа Страхова (1906-1979), Бера Бланка (1897-1957), Йосипа Дайця (1897-1954), Олександра Довгаля (1904-1961), Мойсея Фрадкіна

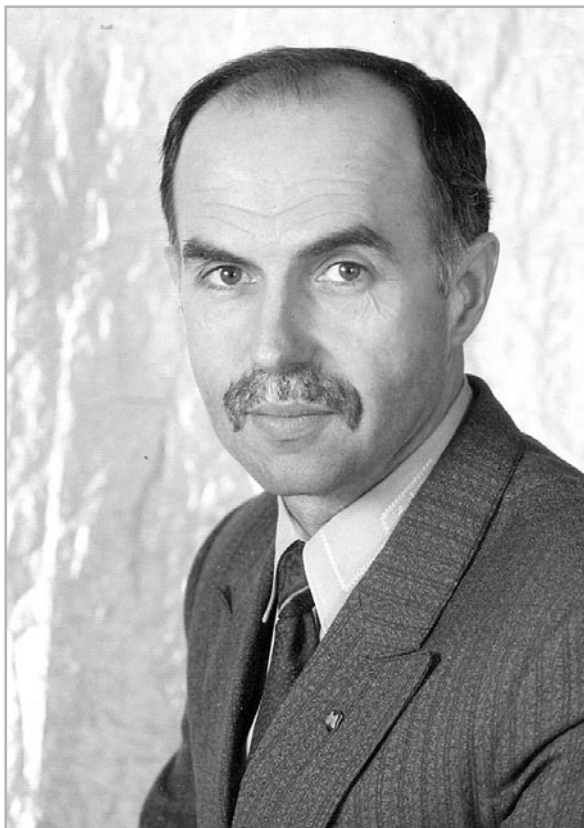
(1904-1972), що виявили себе в галузі прикладної графіки. Специфіка образотворчих прийомів, які використовувались у соціально-політичній, економічній, торговій рекламі, сприяла подальшому розвитку її зображувального арсеналу, незважаючи на постійно відчутний рефрен боротьби з формалізмом у політиці офіційного мистецтва соціалістичного реалізму. Реалізм, як принцип візуалізації форми в прикладній графіці першого повоєнного десятиліття, позначився натуралізмом, що користувався фотографією. На образотворчі позиції соціалістичного реалізму в творчій практиці 1950-х років переходить Олександр Довгаль (1904-1961), що наприкінці 1920-х років неординарно проявив себе на ниві модерністських пошуків новітніх зображувальних прийомів. Його стиль в рекламному плакаті, журнальному рисунку, ілюстрації, визначено рухомою лінією начерку, опрацюванням форми енергійним штрихом. За точно знайденим співвідношенням натуралістичності й умовності, художник візуалізує інформацію газетних малюнків агітаційного змісту і зворушливі сюжети радянських поштових листівок на зразок популярної серії, присвяченій юним вихованцям Суворовського училища «Ми люди військові» (1949).

В перше повоєнне десятиліття в стінах Харківського художнього інституту сформовано професійну базу для подальшого розвитку прикладної спеціалізації, яку остаточно буде закріплено за найстарішим художнім навчальним закладом України 1963 року.

За останні роки ставлення до прикладної графіки кардинально змінилося. Вона виборола право на увагу до себе мистецтвознавців. Стало зрозумілим, що надзавдання в графіці інформаційно-рекламного порядку вимагає від художника – виконавця високих творчих здібностей, фантазії та професійності, так само, як і художній твір станкової форми. Прикладна графіка, численні форми якої легко адаптуються і самоутверджуються у соціальному просторі, розвиваються за законами «великого стилю» але, водночас, відображають смаки масової культури. Вимоги, що тяжіють над авторською ідеєю, й притаманна певним часовим періодам кон'юнктура обумовлюють особливу систему критеріїв. Інтерес до історії становлення й розвитку прикладної графіки на українських теренах наразі пов'язано із зміною векторів економіки України і тією роллю, яку відіграє правонаступник прикладної графіки – сучасний графічний дизайн у створенні єдиного гармонійного, ефективного візуально-комунікативного середовища. Нова політика національного самовизначення, розширення зв'язків із зарубіжними країнами, підвищення попиту на висококваліфікованих фахівців обумовили необхідність ґрунтування історико-теоретичної бази галузі, вивчення якої доповнює освітню програму професійної підготовки кадрів. І в цьому питанні важливу роль відіграє музей, інституція, яка зберігає, досліджує і популяризує пам'ятки, що складають історію однієї з провідних галузей сучасного художнього процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький П. Георгій Нарбут. - К.: Мистецтво, 1983.
2. Білецький П. Своєрідний майстер графіки // Образотворче мистецтво.-1992.- № 2.
3. Лагутенко О. Українська графіка першої третини XX століття. - К.: Грані-Т, 2006.
4. Ляхов В. Актуальные проблемы современной советской прикладной графики // Советская графика. - М.: Советский художник, 1974.
5. Падалка І. Хроніки // Червоний шлях. - 1926. - № 2.
6. Ріпко О. Бойчук і бойчкісти, бойчукізм. Каталог виставки. Л.: 1991.
7. Соколюк Л. Графіка бойчукістів. - Харків-Нью-Йорк: видання часопису Березіль, 2002.
8. Фогель З. Василий Ермилов. - М.: Советский художник, 1975.
9. Шешунова С. Язык пропаганды 1918-22 гг. в контексте русской культуры //

До 55-річчя

Турчинов Евгений Иванович (1957) – директор Чугуевской общеобразовательной школы I – III ступени № 1 имени И.Е. Репина (2010). Окончил Украинский заочный политехнический институт (1980), заочно аспирантуру, Московский авиационно-технологический институт имени К.Э. Циолковского (спец.факультет, 1986), Харьковский государственный педагогический институт им. Г.С. Сковороды (1993).

Занимался научно-исследовательской работой по закрытой тематике, связанной с элементами несущих конструкций, изготовленных с композиционных материалов, применяемых в наземных, подводных и космических условиях. Автор 4-х изобретений СССР и 3-х научных публикаций.

С 1987 занимается педагогической деятельностью – учитель, практический психолог, завуч, директор школ, директор информационно - методического центра отдела образования.

В 1998 году, будучи директором школы № 3 г. Чугуева, восстановил и дополнил музей истории, связанный с жизнью и деятельностью И.Е. Репина, который был создан в начале 60-х годов XX в. учительницей-краеведом Явниковой Н. А. Установил на здании школы латунную стелу с барельефом И. Е. Репина, сохранил и установил в холле школы гипсовый бюст И. Е. Репина (1961 года), подаренный Явниковой Н. А. для музея школы.

В 1999 году нашел и передал в музей-усадьбу им. И.Е. Репина картину «Притча о сеятеле», которая была реставрирована в Художественно - промышленном институте.

В 2006 году был избран председателем Малиновского поселкового совета. Как творческий и инициативный человек продолжает восстанавливать историческое наследие своей родной Малиновки.

Воссоздал курган высотой 12 метров и установил 6-ти метровый крест памяти гетьмана Я. Острянина – основателя города Чугуева.

Был активным инициатором и непосредственным участником строительства Архангело-Михайловского храма в центре поселка.

Как один из инициаторов строительства храма Петра и Павла возле кладбища подготовил проект, выбрал место, завез блоки.

Изготовил стелы и установил на местах двух концентрационных лагерей периода Великой Отечественной войны.

Установил стелы-памятники около усадеб, где жили Рышков И. И. и Евдокия Каченко.

На поселковом доме культуры установил стелу Герою Советского Союза Рышкову И. И. и полному кавалеру ордена Славы П. Т. Гончарову.

Увековечил память воина-интернационалиста М. Федоровича – установил стелу на доме № 5 по ул. Б. Хмельницкого.

Капитально отремонтировал братскую могилу советских воинов, установил мемориальную стелу погибшим жителям поселка, которые не вернулись с войны.

Во время поисковой работы им были выявлены и перезахоронены в братскую могилу останки двух воинов Великой Отечественной войны.

Возле Ростовской трассы находилась заброшенная братская могила советских воинов, погибших в феврале 1943 г (остановка «Лес»). На этом месте по его инициативе установили и освятили Памятный Крест.

На поселковом кладбище был установлен дубовый крест памяти жертв Голодомора 1932-1933 гг. Собраны сведения у 482 очевидцев.

В сосновом лесу им найдено место расстрела пленных воинов периода Великой Отечественной войны.

На территории кладбища нашел каменную плиту из саркофага священнослужителя Елецкого И. В., похороненного в 1883 г.

Благодаря ему увековечены улицы пос. Малиновка историческими именами, такими как: гетьмана Якова Острянина, первого атамана Михаила Налучного, И. Н. Кожедуба, Н. Ф. Ватутина и И. И. Рышкова.

Собраны исторические материалы об отважном летчике, Герое Советс-

кого Союза И. И. Рышкова, найдены его родные, а также его могила на Новодевичьем кладбище в Москве.

Собраны исторические материалы и найдены близкие полного кавалера ордена Славы – Гончарова П. Т.

На 2-м городском кладбище (г. Харьков ул. Пушкинская, 102) выявлена могила Юхвида Леонида Ароновича, писателя, автора произведения «Свадьба в Малиновке». Найдено место, где он жил. Поддерживает связь с дочерью автора – Верой Леонидовной (г. Москва) и внуком - Алексеем Олеговичем (США).

Поддерживает связь с дочерью известной актрисы В. И. Пугачевой (уроженки Малиновки) Оксаной (Санкт-Петербурга), снимавшейся в фильмах «Весна на Заречной улице», «Свет в окне», «Высота» и других.

Евгений Иванович занимается общественной работой, является атаманом, казначейм полковником, членом Регионального Координационного Совета казацких и общественных организаций Слобожанщины.

Является активным участником общественной международной организации «Дружба Мюрхардт – Чугуев (Малиновка)». Организация официально зарегистрирована в Германии, имеет Устав.

Занимается поисковой работой, связанной с погибшими и без вести пропавшими воинами в годы Великой Отечественной войны по просьбе родственников, проживающих за рубежом.

В 2010 году в Германии на приеме в городе Штудгарте к делегации, в которой был Евгений Иванович, обратился один из сотрудников округа с просьбой оказать помощь в поиске погибшего родственника под Харьковом – Хельмута Шварца. Была проведена работа и выявлено, что Х. Шварц 18.10.1913 г.р. был ранен под Харьковом в 1942 году, артиллерист, имел младшее офицерское звание (вахмайстер), умер 20.05.42 г. в госпитале, похоронен в парке им. Горького. Во время строительства дороги в 2010 году был перезахоронен на 17-е городское кладбище (блок 10, ряд 31, гроб 3630).

В городе Мюрхардте мельник (хлебопекать города) обратился с аналогичной просьбой найти захоронение его отца – Отто Клюге, который родился в 1901 году, 12 июля, № 00584. Попал в плен в Крыму 13 мая 1944 г. Находился в лагере для военнопленных. Была проведена поисковая работа и выявлено, что О. Клюге умер в лазарете 27 октября 1944 года, похоронен в Донецкой области, в пос. Пролетарское Макеевского района. С ним похоронено еще 30 человек.

С Тюменской области Уватского района, пос. Туртас обратилась молодежная общественная организация – поисковый отряд «ЮГРА» с просьбой найти родственников погибшего танкиста – старшины Кисляка Павла Афанасьевича, призванного на войну из пос. Малиновка. Кисляк П. А. погиб с экипажем 25 марта 1942 года в окрестностях бывшей деревни Дорогино Ржевского района Тверской области (ранее Калининской) – были подняты останки танкового экипажа «КВ». У одного бойца была обнаружена ложка с фамилией «Кисляк П. А». В результате поисковой работы по данным поселка Малиновка Харьковской обл., указанным в проекте «Книга Памяти» как земляка, данные не подтвердились. По городу Чугуеву – также нет. По Чугуевскому району найден в с. Мосьпаново брат – Петр Афанасьевич. На тот момент его в живых уже не было. Его сын проживает на данный момент в г. Харькове, ему 74 года.

С Французского посольства обратились с просьбой найти родственников Скоморохи Михаила Мироновича, 1918 года рождения, умершего в концлагере в г. Страсбурге (юг Франции) и в этом городе есть его отдельная могила. По «Книге Памяти» Скомороха М. М. пропал без вести в 1943 г. Проведена поисковая работа, найден дом в пос. Малиновка, где проживал Скомороха М. М., найдены три его племянницы.

Материалы Евгения Ивановича неоднократно публиковались в районной газете «Красная звезда», областной газете «Слобідський край», в общественно-политическом еженедельнике «Слобожанский выбор». Является автором многих интересных публикаций об истории родного края, замечательных земляках, выступал с историческими материалами на конференциях.

Как увлеченный краевед Турчинов Е. И. делает все, чтобы восстановить историческое наследие слобожанского казачества, память выдающихся людей. Являясь выходцем из старинного малиновско-казацкого рода, целиком и полностью проникся уважительной любовью к родному краю.

Рассказы Евгения Ивановича о прошлом, настоящем и будущем родной Малиновки восхищают и их можно слушать долго, совсем не замечая времени.

Скажу откровенно – впервые встречаю человека, который бы весь светился глубоким, искренним и непоказательным патриотизмом к своей малой Родине, а значит и ко всей Украине.

С. СТАФЕЕВ

Е. И. Турчинов

О мужественном лётчике И. И. Рышкове – Герое Советского Союза

Из Словакии пришло письмо из которого следует, что зарубежные краеведы решили создать у себя музей советских военных летчиков, которые в годы Второй мировой войны оказали неоценимую помощь Словацкому национальному восстанию. Одним из ассов, которого помнят до сих пор в Словакии был наш отважный земляк – заместитель командира 2-й эскадрильи 10-й гвардейской авиационной транспортной дивизии Иван Иванович Рышков. Это его экипаж в октябре 1944 года, выполняя важное правительственное задание, личный приказ Сталина, доставил в глубокий тыл врага в Чехословакию руководителей Словацкого народного восстания во главе с Густавом Гусакom, впоследствии ставшим руководителем Чехословакии. Этот перелет с аэродрома Жуланы, что под Киевом, был совершен ночью в сложных метеоусловиях. Экипаж с правительственным заданием успешно справился.

В биографии Ивана Ивановича, героической судьбой которого интересуется словацкий народ, есть, по крайней мере две загадки. Первая, почему отважному летчику, совершившему в глубокий тыл противника 358 боевых вылетов (из них 136 с посадкой) для связи и доставки партизанам различных грузов, вывозки раненых, было присвоено звание Героя Советского Союза (18.08.1945 г., медаль № 7965) спустя 100 дней после окончания войны? И как могло получиться так, что у нашего земляка, призванного в Красную Армию в июле 1941-го, за четыре года не было продвижения в офицерской карьере: он начал воевать в звании старшего лейтенанта, и закончил свой боевой путь «старлеем». Общий ответ на эти вопросы можно найти в недоверии вышестоящего военного руководства к человеку, который был внуком кулака. Отметим, что Ивану Рышкову пришлось натерпеться из-за своей «неблагонадежности» и «скользкого» происхождения. Самую большую драму в судьбу героя привнесли 20-е годы, когда был раскулачен и сослан в Сибирь дедушка Алексей Митрофанович. Один из трех его сыновей воспи-

тывал шустрых мальчишек Ваню и Сашу. Время было голодное. Чтобы дать шанс детишкам выжить, мать отнесла их в Харьков и оставила под мостом. Разгневанный муж, узнав о поступке жены, помчал к злополучному мосту. На его счастье, детей еще никто не подобрал. Иван Алексеевич расстался с супругой и сам поднял на ноги сыновей, вместо почти развалившейся хаты возвел новый дом на 4-й сотне (ул. Шевченко) напротив брата Василия. Рышков-младший окончил рабфак, а в 1937 году Батайскую авиационную школу Гражданского воздушного флота. Работал на линиях гражданской авиации в Узбекистане.

Налаженную жизнь, планы и светлые мечты перечеркнула война. Уже в августе 41-го попал на фронт. Боевой путь начал в должности пилота Московской авиагруппы особого назначения ГВФ. В первые дни войны вывозил детей из Таллина. Летал на бипланах Р-5, По-2. Доставлял продовольствие в осажденный Ленинград. До последнего дня войны продолжал выполнять боевые задания, летая в тыл противника и помогая партизанам. Было в характере нашего земляка что-то от легендарного Валерия Чкалова. Воздушное лихачество старшего лейтенанта проявилось в том, что он, пролетая над родной Малиновкой, внепланово посадил крылатую машину Ли-2 на выгоне недалеко от родительского дома. И поныне здравствующий Григорий Афанасьевич Мировский хорошо помнит тот яркий эпизод. А также это подтверждает его двоюродная сестра Сергиенко Антонина Васильевна. Двухмоторный транспортный самолет, очень похожий на американский «Дуглас», приземлился на поляне, где он с мальчишками выпасал скот. Из машины друг за другом сошли на землю трое летчиков в кожаных куртках и направились к дому Рышковых... Вероятней всего именно за этот инцидент командира корабля могли своеобразно наказать – отменить ему вручение «Золотой звезды».

И все-таки он получил – Звезду и орден Ленина – Указом Президиума Верховного Совета СССР «За образцовое выполнение задания командования и проявленные мужество и героизм в боях с немецко-фашистскими захватчиками». Нельзя было не присвоить нашему бесстрашному земляку высшую степень отличия СССР. Ведь чехословацкому авиационному рейду предшествовал еще один героический эпизод в январе 1943 года. Тогда на Р-5 во время полета к партизанам в сложных погодных условиях отчаянный весельчак (именно таким малиновцы запомнили этого паренька) обнаружил условные сигналы. Когда механизм сброса груза (боеприпасов) не сработал,

летчик совершил рискованную посадку, сдал груз и вывез раненного командира бригады.

После войны гвардии старший лейтенант, награжденный орденами Красной Звезды, Красного Знамени, Александра Невского, Отечественной войны 11 степени и медалями, продолжал службу в ВВС. Участвовал в освоении реактивной техники. С 1961 года подполковник Рышков в запасе. С небом не расставался, продолжал летать в гражданской авиации командиром корабля, став в городе-герое Москве. Его брат Ал возглавлял одну из военных академий не было. Сына, названного в Горшкова Анна Степановна, кстати, венной. Саша также пошел по стопам

Похоронен Иван Иванович Рышков на Кунцевском кладбище в г. Москве, его могила занесена в реестр культурного наследия Российской Федерации, она имеет статус памятника истории регионального значения. На месте, где в Малиновке стоял дом, в котором он родился, в 2007 году установлена памятная стела. В его честь названа улица в селе Малиновка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дикань А. П. Герои Харьковщины. Харьков: «Харків», – 1998 р., с. 341.
2. Головин С. Судьбой Малиновского героя заинтересовались в Братиславе. // Красная звезда (Чугуев), – 29 октября 2011, – № 44 (10715), – с. 1, 3.
3. Военная литература. Мемуары. <http://militera.lib.ru/memo/russian/afanasiev/04.html>
4. Герои страны. Рышков Иван Иванович. http://www.warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=8105
5. Герои Советского Союза. Краткий биографический словарь. Том 2. М.: «Воениздат», – 1988.
6. Большая биографическая энциклопедия. Рышков Иван Иванович. http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/108711/%D0%A0%D1%8B%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%B2
7. Список Героев Советского Союза. Рышков Иван Иванович. http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%93%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%B2_%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%A1%D0%BE%D1%8E%D0%B7%D0%B0_%28%D0%A0%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%E2%80%94%D0%A0%D1%8F%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B2%29. № 391.
8. Персоны. Рышков Иван Иванович.
<http://az-libr.ru/index.shtml?Persons&GVS/5096adba/index>
9. Кунцевское кладбище. <http://www.apartment.ru/Article/48787687.html>

До 55-річчя

Філоненко Валентина Павлівна (1957) - ст. науковий співробітник Харківського науково-методичного центру охорони культурної спадщини (з 2008). Закінчила філологічний факультет ХДУ (1980). Науковий співробітник (з 1980), старший науковий співробітник (з 1987) художньо-меморіального музею І. Ю. Рєпіна в Чугуєві. Зав. відділом художньо-меморіального музею І. Ю. Рєпіна (1994-2001). Займалася науковою роботою, збором експонатів для Чугуєвської картинної галереї лауреатів Державної премії імені І. Ю. Рєпіна, а також проводила лекційну пропаганду. Організатор багатьох виставок. Вела гурток «Юних екскурсиводів». Автор статей про пам'ятники Чугуєвського району (газета «Красная звезда»). Спеціаліст 1-ї категорії відділу культури і туризму Чугуєвської райдержадміністрації (2005-2008).

В. П. ФІЛОНЕНКО

ХРАМ В ЧЕСТЬ ИКОНЫ ВЛАДИМИРСКОЙ БОЖЬЕЙ МАТЕРИ

Во всех религиях священным местом считался храм. Он теснейшим образом связан с жизнью народа, с его историей. В храмах совершались богослужения и религиозные обряды. Благодаря ему человек входит в связь с миром Бога. Достоверно известно, что не было такого города или села на Слободской Украине, где бы не звучали колокола православных храмов. По разным причинам многие из них были разрушены но, несмотря на это, они переживали века и возрождались, чтобы снова и снова завораживать своей красотой.

Храм в честь иконы Владимирской Божьей Матери в пос. Кочеток, освященный 24 октября 1854 года (отреставрирован в 1985–1988 гг.), является памятником архитектуры.

С начала XVIII века на территории, прилегающей к Кочетку, находилась Владимирская пустынь. На территории пустыни, от начала ее заселения монахами, была деревянная монастырская церковь в честь иконы Владимирской Божьей Матери. В 1787 году, после закрытия Пустыни монастырский храм был обращен в приходской храм селения Кочеток. Главной его святыней была икона Владимирской Божьей Матери. Первым священником приходского храма был Яков Рогальский.

В рапорте от 17 мая 1847 года Архипастырю читаем: *«С давних времен близ г. Чугуева, при селении Кочеток в Пустыни, находится икона Пресвятой Богородицы Владимирской, на поклонение коей стекается много народа, и как она помещается в деревянной церкви, существующей с давнего времени и приходящей теперь в ветхость, то жительствующие в Округах и служащие в верном ... корпусе, также и другие частные лица, по усердию к Богородному делу, принесли на первый раз значительное пожертвование на сооружение, вместо старой деревянной, – каменной церкви»*.

Проект и смета на построения новой церкви были представлены на рассмотрение 4 декабря 1846 года под № 4139. Возводить церковь было поручено особому комитету под председательством начальника корпусного штаба Господина генерал-лейтенанта Борщова. Членами этого комитета было назначено: бригадного командира 1-й бригады 1-й уланской дивизии генерал-майора Ознобишина, начальника 2-го 4-х округов полковника Рубца, командира 6-го округа полковника барона Энгельгардта и особого чиновника по искусственной части от инженерного управления.

Церковь строилась на добровольные пожертвования. Для этого военному поселянину Александру Маслову были выданные три испуровые тетра-

ди под № 5650, 5651, 5652 в которых записывали пожертвования. Строительство церкви было закончено в 1854 году.

Об освящении новой каменной церкви и об упразднении прежней деревянной пишет в рапорте протоиерей Иоанн Михайловский благочинный церквей 5, 6, 7 и 8 кавалерийских округов украинского военного поселения Его Преосвященству Филарету Епископу Харьковскому и Ахтырскому: *«Вашему Преосвященству низжайшее честь имею рапортовать, что во исполнении указа из Харьковской Духовной Консистории от 24-го июля 1847 года за № 5593, по резолюции бывшего Преосвященного Иннокентия Архиепископа Харьковского и Ахтырского мне последовавшего, заложенная новая каменная церковь 6-го округа в селении Кочеток в честь иконы Владимирской Божьей Матери вместо ветхой деревянной в сие же наименование, ныне постройкою с колокольнею и к освящению приготовлена».*

Из рапорта 29 октября 1854 года, г. Чугуев протоиерея Иоанна Михайловского благочинного церквей 2-х 4-х округов украинского военного поселения Его Преосвященству Преосвященнейшему Филарету Епископу Харьковскому и Ахтырскому и кавалеру: *«Во исполнение указа его Императорского Величества из Харьковской Духовной Консистории, от 19-го октября за № 7671 и по резолюции Вашего Преосвященства мне последовавшего, вновь сооруженная 6-го округа в селении Кочеток каменная, вместо упраздненной ветхой деревянной, церковь в честь иконы Владимирской Божьей Матери мною 24 числа сего октября по чиноположению соборно освящена. О чем Вашему Преосвященству низжайшее рапортовать честь имею».*

В новую церковь из старой, как свидетельствуют документы перенесли

Святой Антиминс «совершенно прочный», полученный в 1850 году, жертвенные сосуды, ризницу, книги, все церковные вещи и поставили чудотворную икону Владимирской Божьей Матери.

О ней старший священник Григорий Дюков писал: *«Икона, во имя Владимирской Божьей Матери, соделавшая край сей столь известным, и Храм свой славным...»*.

На иконе Владимирской Богоматери Мария и Христос изображены в том иконографическом типе, который получил на Руси поэтическое название «Умиления». Богоматерь, нежно прижавшая к своей щека младенца, которого она держит на правой руке. Младенец обнял шею матери левой ручкой, правой как бы тянется к ее лицу. Растроганная лаской младенца Мария широко раскрытыми, грустными глазами, смотрит вдаль. Лицо ее полно печали. Она как бы предчувствует трагическую участь, ожидающую ее сына. Образ благородной материнской скорби глубоко захватил русских людей того времени. Владимирская Богоматерь вошла в историю древнерусской иконописи. «Перешла бо всех образов», говорит о ней летописец. Икона, по укоренившемуся преданию, писана евангелистом Лукой на доске того стола, на котором в юности Спасителя трапезовали: Христос, Богоматерь и Иосиф Обручник. Лука списал с живой Богоматери этот образ. Икона эта оставалась в Иерусалиме до 450 г., потом ее перенесли в Царьград. В начале XII века патриарх царьградский Лука Хризотерх послал ее в Киев, в дар великому князю Юрию Владимировичу Долгорукому. Икона была поставлена в великокняжеском селе Вышгороде. Князь Андрей Боголюбский взял с собой икону из Вышгорода в Суздальскую землю. Во Владимире на Клязьме жители встретили князя с радостью. Из Владимира он направился в Ростов, но лошади, везшие икону, отъехали от Владимира десять верст, остановились и не хотели идти дальше. Долго молился князь перед иконой и, наконец, Богоматерь открыла Андрею свою волю, чтобы икона осталась во Владимире. Андрей тогда заложил во Владимире собор, чтобы в нем с честью водворить святыню. Храм построили за два года. В 1160 году освятили в честь Успения Богоматери и поставили в нем икону, возложив на нее драгоценную великолепную ризу. С тех пор икона стала называться Владимирской. Икона Владимирская много лет пользовалась всеобщим признанием и была самой почитаемой не только во Владимире, но и во многих городах. Особо почиталась и славилась икона своим чудотворным действием в Кочетке.

О появлении иконы Владимирской Богоматери в селении Кочеток пишет старший священник 6-го округа Григорий Дюков. *«Над утесом, из под коего и теперь струится чудесный источник, выдавался корень срубленного дерева: здесь-то один из благочестивых иноков монастыря, бывшего на вершине противолежащей горы, обрел стоящую икону Владимирской Божьей Матери и с благоговением принес оную в обитель, будучи поставленная в церкви. Она в первую же ночь оказалась на месте своего явления, будучи опять взята и поставлена в церкви, таки оказалась на том же месте. Желая иметь сие сокровище в своей обители, благочестивые*

инокі соборне дали обет: — в день памяти Ея 21 мая и 23 июня, торжественно поднимать Ее и приносить на место явления и совершить здесь во славу Ея Молебное пение: тогда икона осталась в церкви... Обет оный исполнялся пока наконец достиг того торжественного обряда, который теперь совершается двукратно в год в силе таинства».

В книге воспоминаний «Далекое близкое» великий русский художник Илья Ефимович Репин пишет о том, что в детстве он вместе с матерью Татьяной Степановной по большим праздникам ходил в Кочеток, в семи верстах от Чугуева. Местный Храм славился иконой Владимирской Божьей Матери, которая считалась чудотворной и привлекала большое количество богомольцев. «По тенистому лесу, — писал художник, — толпа рассыпалась и так красиво, пятнами, освещалась в густом орешнике. Мальчишки звонко хлопали ладонями по кленовым листьям». Это непосредственное детское воспоминание позднее оживет в одном из вариантов картины «Крестный ход», «Крестный ход в дубовом лесу» (1877—1924). Картина И. Е. Репина «Крестный ход» занимает особое место в творчестве великого русского художника. Впечатления, связанные с созданием картины, были живы для Репина на протяжении почти всей жизни. Осенью 1876 года академик живописи И. Е. Репин приехал в родной город и снова увидел крестный ход. Репин писал критику В. В. Стасову 20 авг. 1877 г. из Чугуева: «А «Чудотворная икона» вырабатывается недурно: я видел еще раза два в натуре эту сцену; и эти разы дали новую идею фона картины, дремучий лес, толпа идет по лесной дороге». Следующим этапом развития темы был «Крестный ход в дубовом лесу». В письме И. Н. Крамскому от 13 января 1878 г.

И. Е. Репин писал: «Теперь только работать. Москва удобна для исполнения моих затей: «Несение чудотворной иконы на корень. Со всею святостью поднялся православный люд и несут торжественно явленную в лесу к месту явления, народу видимо-невидимо. Для всего я найду для проверок материал в Москве и окрестностях».

По преданию, от иконы Владимирской Богоматери совершались многие чудеса, вследствие чего она пользовалась великим уважением в народе. Следующее предание гласит о том, что во время губительной болезни холеры, опустошившей окрестности благословенной обители Ее в 1830 году, по общему совещанию духовенства, военного начальства и жителей, она была поднята и носима по всему городу Чугуеву, и по обнесении всех частей оно го с молебными пениями, к общему утешению, болезнь видимо прекратилась.

Сказание о чудесах Владимирской Богоматери, которое представляет в основной своей части изложение легенд и преданий, связанных с иконой, дошли и до наших дней, но икона Владимирской Божьей Матери, принадлежащая храму, не сохранилась.

Храм обрел вторую жизнь благодаря стараниям начальника ПУВХ «Донец», М. В. Николаенка, инженера ПУВХ «Донец» С. Л. Комарова, который был ответственным за реставрационные работы храма и прихожанам. С 19 декабря 1989 года храм в честь иконы Владимирской Божьей Матери открыт для богослужения. Первую Божественную литургию служил митрополит Харьковский и Богодуховский Никодим.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алпатов М. В. Всеобщая история искусств. – М.: Искусство Т. 3, 1955. – С. 401.
2. Алпатов М. В. Краски древнерусской иконописи. – М.: Изобразительное искусство, 1974. – С. 103.
3. Древнерусское искусство. – М.: Наука, 1972. – С. 316.
4. История русского искусства. – М.: Наука. – Т. 7, 1964. – С. 667.
5. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. отд. 1. – М., 1852. – С. 227-229.
6. Карпов В. Н. Кочеток теперь и 50 лет назад. М.-Л., 1933.
7. Лазарев В. Н. Византийское и древнерусское искусство. Статьи и материалы. – М.: Наука, 1973. – С. 333.
8. Памятная книга Харьковской губернии, 1867. – С. 284.
9. Поселянин Е. Богоматерь. К.: Мистецтво, 1994. – С. 360.
10. Репин И. Е. Далекое близкое. М.: Искусство, 1964. – С. 511.
11. Репин И. Е. Из воспоминаний. М.: Советская Россия, 1958. – С. 174.
12. Репин И. Е. Письма 1867 – 1892. – Т. 1. – М.: Искусство, 1969. – С. 454.
13. Семенов В. П. Полное географическое описание нашего отечества Т. 7. Малороссия. СПб., 1903.
14. Щелков К. П. Историческая хронология Харьковской губернии. Х.: Сага, 2007. – С. 65.
15. ГАХО – Ф. 13, оп. 1, ед. хр. 3, л. 82.
16. ГАХО – Ф. 40, оп. 35, ед. хр. 492.

**Н. В. МАРХАЙЧУК,
В. П. ФИЛОНЕНКО**

Пам'ятник Архістратигу Михаїлу. До 350-річчя Харкова

У серпні 2004 року в харківському саду ім. Т. Шевченка (вул. Сумська, 35) у кварталі, що прилягає до Харківського державного академічного театру опери і балету ім. М. В. Лисенка, з'явився новий мистецький твір, відомий харків'янам як пам'ятник Архістратигу Михаїлу. Скульптуру подаровано Харкову киянами до 350-го ювілею міста в дні його урочистого святкування (відкриття відбулося 20 серпня 2004 року). За ескізом заслуженого архітектора України Р. Кухаренка київським скульптором В. Сівком відлита бронзова копія статуї Архістрати́га Михаїла, що увінчує головний фронтон столичного храму Архістрати́га Михаїла Михайлівського Золотоверхого монастиря.

Святий Михаїл – один з семи архангелів (зівриту – מִיכָאֵל, що буквально перекладається «арх» – старший, «ангел» – посланник), що згадується в біблійних книгах (Старому та Новому заповітах, єврейських, християнських апокрифічних книгах та ін.), а також в Корані, де іменується Мікаїлом і є одним з чотирьох ангелів вищої категорії. Ім'я походить від сполучення слів «Мі ка ел» (з івриту – מִיכָאֵל, що буквально перекладається «Хто як Бог?») та позначає «ніхто не рівний Богу». У християнстві вважається основним архангелом, іменується Архістратиг (від грецьк. ἀρχιστράτης – головнокомандуючий) та є головою святого воїнства, що стоїть на сторожі Закону Божого, переможець Сатани. Образ Михаїла, що перемагає Сатану, є символом християнського оптимізму. На землях Русі-України шанували як захисника душ померлих, цілителя християнських душ, найнадійнішого помічника у ратних справах. Віддавна вважався покровителем Київської землі (його зображення міститься на гербі м. Києва), потім – козацтва. В Україні на його честь освячено багато церков, храмів, в т.ч. у Харкові:

Михайлівська церква (арх. П. Ярославський, 1783–1787 рр., зруйнована в 1970 році); каплиця Архистратига Михаїла на вул. Раднаркомівській, 13 (1995 р.). Традиційно зображувався у візантійських одягах. Однак пізніше на одяг архангела як предводителя Небесного воїнства розповсюджується іконографічний тип «святого воїна», за яким його змальовують у короткій туніці, в латах, зі списом з хрестом на кінці, іноді зі щитом, мечем (хрести на щитах, одязі, списі символізують богоугодну боротьбу з силами зла).

Фігуру Архистратига Михаїла на повний зріст встановлено на розташованому на класичній білій колоні бронзовому постаменті у вигляді півкулі. Колонна височіє на квадратному в плані постаменті, облицьованому плитами з чорного граніту на якому напис: «Архистратиг Михаїл передано в дар на честь 350-річчя заснування міста Харкова від міста-героя Києва 2004 рік». На основі півкулі накладними бронзовими літерами присвятний напис: «Місту Харкову 2004 р. від міста Києва». В скульптурному зображенні Архистратига вжито іконографію святого воїна: Михаїл, ноги якого ледь торкаються легкої хмари, одягнений у коротку туніку, гіматій, у правій руці тримає піднятий догори меч. На оголених литках – високі сандалії. Хмара під ногами архангела, що є частиною його іконографії, символізує безтілесність святого. Навколо його голови – німб із зображенням символічного саява; за плечима – крила. Ретельне пластичне рішення скульптури у деталях відтворює текстуру декоративної тканини, з якої зшити одяг Михаїла, верхню його крил, м'якість хмари, аксесуари.

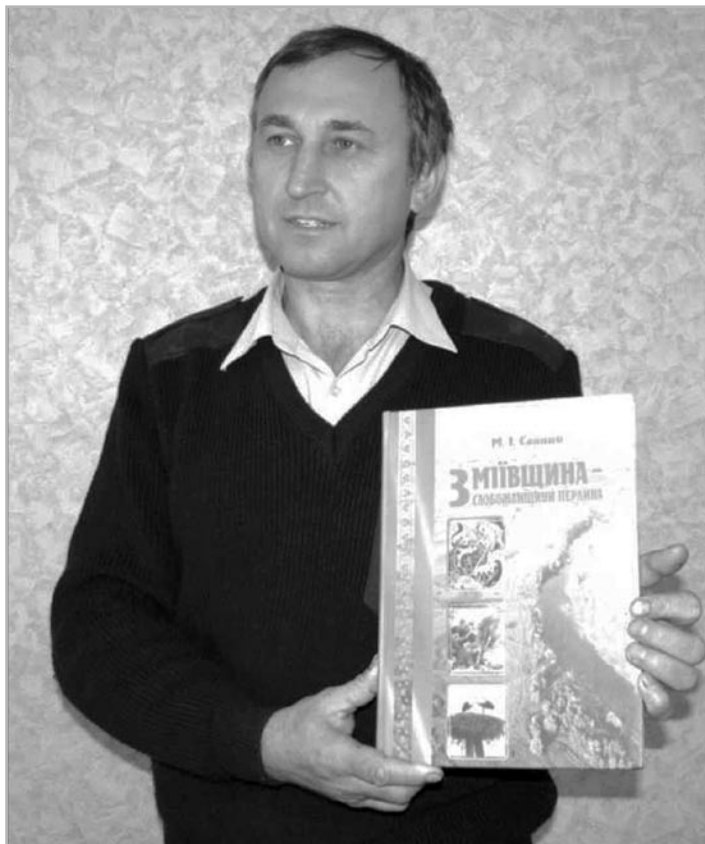
Пласка, доволі статична фронтальна композиція дещо пожвавлюється ледь помітним розворотом голови, жестом лівої руки та бганками відкинутого назад плаща. Добре сприймається з усіх боків, найбільш динамічно – при тиловому та бокових оглядах.

В цілому Михаїл характеризує впевненість у справедливості боротьби зі злом, переконання в перемозі добра. Пам'ятник вдало вписаний в середовище (архітектори В. Боровський і С. Чечельницький). Навколо нього розбитий газон із флористичною композицією герба Харкова, листяні дерева.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архитекторы Харькова: Научно-библиографическое издание. – Х., 2008. – С. 304.
2. Бугаевский А.В. Святой Архистратиг Михаил. – М.: «Скиния», 1996 – С. 30.
3. Дегтярьов М. Архангел Михаїл // Столиця. – 2010. – 25-31 берез.
4. Путятін В.Д. Пам'ятки ювілейному Харкову // Культурна спадщина Слобожанщини. Культура і мистецтво: Зб. науково-популярних статей. – Х.: Курсор, 2005. – С. 61-69.
5. Путятін В.Д. Пам'ятки монументального мистецтва Слобожанщини. Збірка науково-популярних статей до 70-річчя від дня народження. – Х.: Курсор, 2011. – С. 194-201.
6. Традиго А. Иконы Православной церкви. Образы, сюжеты, символы. – М., 2008. – С. 46-47.

До 50-річчя

Михайло Іванович Саяний, директор Зміївського краєзнавчого музею. Я знаю його вже немало часу. Не буду перелічувати всіх заслуг цієї людини перед краєзнавством Зміївщини і перед пам'яттю загиблих воїнів на фронтах Великої Вітчизняної війни у нас на Харківщині. Їх дуже багато.

Варто лише сказати про величний пам'ятник 18-ти хоробрим бійцям взводу лейтенанта Дохненка біля Черкаського Бишкина, спорудженого в 2005-2006 роках. Михайло Іванович віддав багато сил, творчої енергії, душевного запалу для того, щоб залишити пам'ять про солдатів війни. У березні 1942 року всі 18 бійців на чолі з командиром Дохненком, які затримали ворога ціною свого життя, командуванням фронту були представлені до нагороди вищої відзнаки Батьківщини – звання Героя Радянського Союзу.

Але невдоволений Сталін – Верховний Головнокомандувач – не затвердив подання на нагороди і взагалі нічим їх не відзначив. Так би і залишилися невідомими для потомків імена справжніх Героїв і ніхто б про них і не згадав, якби не директор музею Михайло Саяний. Він відчув душою ту несправедливо забуту пам'ять, яку треба зберегти. І тому, лише за одне це ми повинні з повагою і шаную ставитись до цієї людини.

Але в нього ще багато інших, важливих для нашого краєзнавства досягнень і заслуг. Це перепоховання воїнів, загиблих на засніжених полях у лютому-березні 1943 році в ході «маловідомої» битви за Харків. Коли армії Манштейна і підручні йому дивізії СС «Ляйбштандарте Адольф Гітлер», «Дас Райх» і «Тотенкопф» («Мертва голова»), знищуючи все живе, зокрема опір на їх шляху, рвалися до Харкова, тисячі і тисячі невідомих солдатів Червоної Армії віддали своє життя за перемогу, але залишилися нікому непотрібними після війни і пролежали десятки років у траншеях, на своїх останніх рубежах оборони. На українських полях від Таранівки і Спасівського до Бишкина, Дудківки і Козачої покоїлись незахороненими їхні, священні для нас останки.

Михайло Іванович і військово-патріотичне об'єднання «Орієнтир», яке він очолював більше десяти років, багато сил віддали пошукам і перепохованню по військовим звичаям відважних солдатів - захисників вітчизни від фашизму. А скільки радості було, коли вдавалося відшукати родичів загиблих воїнів?! Як у тому випадку, коли по номеру частини загиблого воїна, який прочитали в посмертному медальйоні, став відомий для нас воїн Цабієв Заурбек Каурбекович, родом з Північної Осетії. Наполегливі краєзнавці зв'язались з урядом республіки і відшукали його близьких і рідних. Через 58 років після загибелі останки воїна хоронили в Північній Осетії, як національного героя республіки. В цій гірській країні це був перший воїн з часів Великої Вітчизняної війни, останки якого повернулись на його батьківщину. І це теж завдяки наполегливості і душевному вогню Михайла Івановича Саяного.

А як не згадати про чудесну книжку – енциклопедію Зміївщини, яку довгі роки писав і творив директор музею Саяний М. І. Вона так і називається – «Зміївщина – Слобожанщини перлина». Багато років, мабуть все життя, віддав цій книзі мій поважний друг. Такими у нього є й інші праці, наприклад, довідник «Туристична Зміївщина», довідкова книга про видатних людей краю «Твої люди, Зміївщина». Вона витримала два видання.

Коли в 2005 році я приніс до музею рукопис своєї книги про чехословацький батальйон «Свобода», про відважних героїв дружньої нам слов'янської країни, я не знав до кого звернутися. Далеко від своєї Вітчизни, на рідній нам Зміївщині, вони віддали своє життя за наше з вами життя, за наше майбутнє, а тепер їх священні останки, як і легендарного командира Отара Яроша, покаяться в нашій землі. Вони належать нам з вами і тепер це ще більше зближує нас і об'єднує, бо це також одночасно і наша святиня, і

святина братніх Чехії та Словаччини.

Перший, хто познайомився і одобрив мою книгу, був Михайло Іванович. З його легкої руки, з його натхнення був опублікований і мій труд. І я дуже вдячний йому за це. Тепер мою книгу читають і в далекій Чехії, ветерани якої мають можливість відновити свою пам'ять про війну, зокрема бої на Зміївщині. Тепер я одержую від них вдячні листи, від воїнів, які під селами Соколів і Артюхівка назавжди поховали тут своїх побратимів, які залишили тут свою молодість і бойову юність. Яке це щастя отримувати такі листи! Спасибі тобі друже за це!

Я листуюсь з двома соколовачками – одній майже 87 років, а іншій 83. У Чехії всіх, хто воював у селі Соколів, шанобливо і особливо любовно називають соколоваки, якщо це чоловіки, і соколовачки, якщо це жінки. Не можу передати, який я щасливий, коли одержую від них листа. Дай Боже їм довгих років життя!

Я знаю, що 21 квітня Михайлу Івановичу виповниться п'ятдесят п'ять. Що таке ці роки?! Так, пустяк, як кажуть у народі по сусідству з нами, у російській Белгородщині. Для творчої людини – це самий злет, це політ над землею, де треба ще багато чого зробити, встигнути і багато сил віддати рідному краю. Тільки, щоб ніхто не заважав, ніхто не ставив перешкоди на шляху, ніхто не створював штучно в нашому житті зайвих клопотів і проблем. А цього так вистачає у кожному житті і без них! І, якби ще не цькували, не переходили дорогу життя, бо від цього дуже багато залежить – здійснитись планам чи ні, відбудуться нові досягнення чи назавжди замруть у тайниках нашої душі?!

Щастя тобі, друже, в усьому!

Микола РУЧКІН

**ЗАСЛУЖЕНИЙ ПРАЦІВНИК КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ –
ЦЕ ШАНА І ГОРДІСТЬ ДЛЯ МИХАЙЛА САЯНОГО,
ЦЕ – ВИЗНАННЯ ЙОГО ТАЛАНТУ І ЗАСЛУГ**

Коли мені запропонували написати про Михайла Івановича Саяного, мого безпосереднього начальника, я спочатку розгубилася і відмовилася. Але згодом, трохи поміркувавши, вирішила спробувати...

А почну з того, що коли я починала працювати у Зміївському краєзнавчому музеї доводилося чути: «А що, у нас є музей? Теж мені робота, порпатись у мотлоху, який нормальні люди викидають на смітник!» Та якось, почула суперечку двох підлітків. Один з них навів вбивчий аргумент: «А я був у музеї і там розказували ...». І це поклато край деяким моїм сумнівам, щодо важливості нашої роботи. Більшість же, коли дізнаються, хто директор музею – розуміючи кивають головою: «А, Саяний!» Усі знають, що там, де Саяний, відбувається щось цікаве і хай, можливо, не грандіозне, то у всякому випадку не буденне. Що й казати, Михайло Іванович людина надзвичайно діяльна. І працювати під його керівництвом одночасно і легко, і складно. А вже коли його очі починають «горіти» якоюсь неймовірно, на перший погляд, ідеєю, то на спокій, найближчим часом, сподіватися не варто.

Коли знімаєш слухавку телефону – найчастіше можна почути питання, з ноткою надії, в голосі: «А Саяний – на місці?» Адже всім добре відомо, що він, у даний момент, може опинитися навіть на Місяці, якщо там є щось варте його уваги. А всім потрібен Саяний, щоб поділитися з ним своїми ідеями, задумами, щоб показати нову картину, чи прочитати вірша та ін. Михайло Іванович, як той магніт, притягує до себе талановитих, незвичайних людей. Вони впевнені, що він допоможе здійснити якийсь неймовірний проект, дасть добру пораду або просто вислухає і зрозуміє...

Складніше, якщо в слухавці лунає: «Де Саяний? Що він там ще вигадав? А ну сюди його, на килим!» Тільки Саяний може у найкоротший термін вирішити заплутану справу, скласти звіт чи довідку. Біля нього завжди щось відбувається, все в дії, кипить. Інколи через край. Важко одразу осягнути всі його ідеї, задуми, встигнути за польотом його думок та інтуїції... Але я не пам'ятаю такого випадку щоб Саяний відмовився від свого задуму. Не вдалося з першого разу він береться з іншого боку, та рано чи пізно, хай через роки, навіть десятиліття задумане втілюється у життя завдяки наполегливості, терпінню і вірі у свою правоту. А також усвідомлення обов'язку того, що якщо не він це зробить – не зробить ніхто.

Кожен захід в нашому районі, до проведення якого долучається Саяний – подія, яка залишиться в пам'яті надовго. Це виставки, презентації книг місцевих авторів, влаштування народних свят, встановлення пам'ятників, екскурсії по історичним місцям та ін. Свої інтереси і заняття Михайло Іванович підпорядковує визначеній меті: збереження і примноження культурно-історичного надбання рідного краю. Підводне плавання – це археологічне обстеження водоймищ Зміївщини і не тільки, польоти на дельтоплані – фотографування і

фільмування краєвидів району, створення туристичних маршрутів, написання наукових робіт (яких уже до 500) з питань краєзнавства, історії та культури – пропаганда і популяризація історичного минулого рідного краю.

Протягом багатьох років М.І. Саяний займається краєзнавством і тому 1991 р. саме йому запропоновано очолити новостворюваний в районі заклад – Зміївський краєзнавчий музей. Було почато створення експозиції музею, збір археологічних, історичних та культурних реліквій Змівищини.

У 1994 р. За ініціативою Саяного в районі створюється єдина музейна система: Зміївський краєзнавчий музей, Таранівський музей Гвардійців-Широнінів, Соколівський музей Бойового Братерства.

М.І. Саяний очолює військово-патріотичне об'єднання «Орієнтир», що на громадських засадах діє при музеї і проводить значну роботу по пошуку та перепохованню радянських солдат, що загинули в період Великої Вітчизняної війни. У 1995 р. за велику патріотично-виховну роботу серед населення Харківщини Зміївський музей нагороджено іменним Прапором Перемоги від Харківської обласної ради ветеранів.

У 1997 р. Михайло Іванович був ініціатором створення та відкриття у його рідному селі Чечужівка бюстів повному Георгіївському кавалеру М.К. Кришталь та Герою Радянського Союзу А.Є. Кришталь – уродженцям села. У 2006 р. в м. Змієві відкрито пам'ятні знаки жертвам Голодомору 1932-1933 рр., а також жертвам фашизму. У 2007 р. з його ініціативи і безпосередньої участі у с. Нижній Бишкін створено меморіальний комплекс 18-ти воїнам та командирам 1153 сп 34 сд, що героїчно загинули, захищаючи переправу через р. Сіверський Донець. Метал війни, з якого сворено меморіал, зібрано з місць боїв.

Отримавши у кінці 2008 р. давно заслужену нагороду, звання «Заслужений Працівник культури України» Михайло Іванович не заспокоївся. Буквально цими днями він організував перевезення залишків танка Т-34, зразку 1940 року, знайденого в Ізюмському районі. Витримав боротьбу з київськими конкурентами, що теж претендували на пам'ятку війни.

Отже життя триває. Далі буде...

Науковий працівник Зміївського краєзнавчого музею

О.М. Дьоміна

М. І. Саяний**Зміївський краєзнавчий музей: історія та сучасність**

Зміївський район є одним із найбільш живописних районів Лівобережної України. Повноводний Сіверський Донець, ріки Мож та Уди і багаточисельні озера, прибережні «гірські» кручі і широкі тераси, вікові дубові гаї і соснові бори, квітучі галявини і луки – все це надає місцевості особливу, неповторну красу і приваблює сюди кожен рік тисячі туристів.

Але Зміївщина приваблює не лише в естетичному відношенні. На її території розміщено багато цінних, не рідко унікальних об'єктів, знайомство з якими допомагає краще пізнати Харківщину – особливості її природи, історії, господарства, культури та духовності. Тут розміщено сотні археологічних пам'яток у тому числі сім – національного значення. Відкриті поселення, городища, кургани, могильники та інші пам'ятки матеріальної культури різних археологічних епох – від неоліту до епохи Київської Русі, від XVI століття і до наших часів.

Велика кількість сучасних населених пунктів Зміївщини виникла в період формування Слобідської України (XVII - XVIII ст.). До сьогоднішніх часів збереглися залишки козацьких фортець в селах Мохнач, Лиман, Соколів, та залишки оборонних валів і підземних ходів Зміївської фортеці (в XVII ст. була найбільша на Слобідській Україні), розвалини і підземні ходи Зміївського Миколаївського Козацького монастиря в селі Коропове.

В роки Великої Вітчизняної війни по території району декілька разів проходила лінія фронту, де радянські війська на підступах до Харкова вели важкі бої. Немає жодного села в районі, де б не було братської могили радянських воїнів.

*Вид із Зміївих круч.**Пам'ятка нац. значення - Сухомильшанське городище (VIII-X ст. н.е.).*

Символ братерства по зброї в с. Соколове.

Розвалини Козацького монастиря.

В селі Таранівка на місці подвигу гвардійців-широнінців і в селі Соколов, де разом з радянськими військами проти фашистів героїчно боролися чехословацькі воїни, споруджено меморіальні комплекси. В цих селах створені музеї, які відомі далеко за межами Харківщини: музей бойової Слави гвардійців-широнінців та музей бойового братерства радянських і чехословацьких воїнів.

Великий інтерес для науковців та туристів викликають природні ландшафтні заказники (Національний парк «Гомільшанські ліси»), державні заказники «Прогін», «Урочище Бірки», «Мохначанський» та чисельні пам'ятки природи (геологічні, геоморфологічні, гідрологічні, геоботанічні, зоологічні). Знайомство з цими пам'ятками дозволяє вивчати стратиграфію відкладень земної кори, еволюцію ґрунтового покриття. А також дозволяє ширше скласти уявлення про різноманітність рослинного та тваринного світу на Зміївщині, які утворилися і розвиваються на кордоні двох географічних зон – лісостепу та степу. На території району знаходяться озера «Лиман» та «Біле» – два найбільших природничих озера Харківщини.

В мальовничих місцях району розташувалися одні з найбільших на Харківщині будинки та бази відпочинку, пансіонати, дитячі здравниці, готелі та ресторани. Серед них: туристичний комплекс розваг та відпочинку «Park ROST club», база відпочинку «Тимченки», ресторан народних традицій «П'яна хата», розважальний готельний комплекс «CARNAVAL RESORT & SPA», дитячий оздоровчий комплекс «Біле озеро» та багато інших.

Але найбільша гордість Зміївщини – це люди. Щедро рясніє вона талантами, подарувавши світові багатьох науковців і громадських діячів, художників і поетів, спортсменів та військових. Серед них: видатний український історик, археолог, етнограф, фольклорист і письменник Д. І. Яворницький, вчений-селекціонер, двічі Герой Соціалістичної праці В. С. Пустовойт, вчений-лісовод П. С. Погребняк, вчений-хімік В. О. Ющенко, вчений-еколог Е. Г. Дегодюк, вчений-психолог С. А. Ананьїн, вчені-літературознавці В. Д. Тимченко, З. С. Голубева та С. І. Дорошенко, дипломат Я. О. Малик, кіноактриса Л. М. Іванова та дружина І. Я. Франка О. Ф. Хоружинська, художник-передвижник О. М. Виезжев та «муза російського футуризму» М. М. Синякова-Урсчіна, поети А. О. Лівен, М. Й. Тимченко, С. Р. Безверхий, В. А. Крот, Олімпійський чемпіон І. К. Де-

рюгін. Ця славетна земля виховала державі чотирнадцять Героїв Радянського Союзу. Серед них льотчик-космонавт І.П. Волк. Двома зірками Героя нагороджений танкіст, генерал-лейтенант З.К. Слюсаренко.

Зміївщина свято береже пам'ять про художників Зінаїду Серебрякову, Петра Левченка, Іллю Рєпіна, Сергія Васильківського, Бориса Косарева, поетів Велимира Хлебнікова, Миколу Асєєва, письменників Марію Загірню, Майка Йогансена, Остапа Вишню, Наталю Забілу, Антона Хижняка, відомого українського вченого та освітнього діяча Бориса Грінченка. Доля кожного з цих непересічних діячів національної культури у більшій чи меншій мірі пов'язана зі Зміївщиною. Її неземна краса, де майже кожен куточок просякнтий героїчною історією, легендами, народними переказами, додавала їм сили і творчої наснаги. А їхні враження, відчуття, так чи інакше відбилися у їх творчості, у їх подальших справах.

Маючи безліч культурно-історичних і природних пам'яток, Зміївщина довго не мала свого краєзнавчого музею, хоч спроби відкрити подібну установу робилися ще в середині ХХ ст. Але тоді ці починання не були належним чином підтримані місцевою владою.

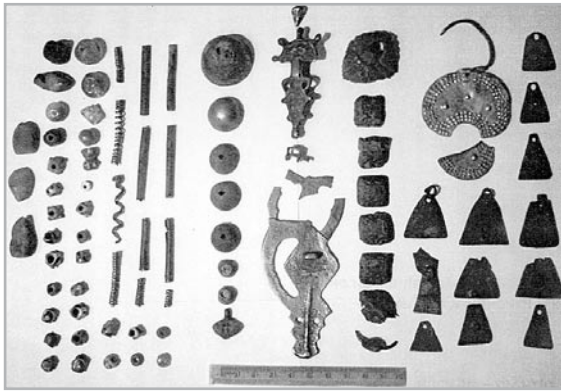
Дещо пізніше, у 1989 році, один із активістів-краєзнавців, вчитель-пенсіонер Г.Г. Єрьомін створює народний краєзнавчий музей в м. Змієві. Розпочинає освоювати нещодавно звільнену будівлю – колишню аптеку, збудовану ще в кінці ХVІІІ ст. Вона в деякій мірі відповідала вимогам народного музею. Незабаром Харківською обласною радою було прийнято рішення про створення в м. Змієві районного краєзнавчого музею, а вже 11 лютого 1991 року Зміївська рада народних депутатів приймає рішення про створення районного краєзнавчого музею і виділення для цього приміщення в центрі міста.

З тих часів Зміївський краєзнавчий музей став найважливішим в районі центром по пошуку та збереженню історичного, культурного та духовного надбання нашого народу. Проводиться робота з документами та матеріалами істориків ХІХ – ХХ ст., історичного факультету Харківського національного університету, Інституту археології АН України, Подольського архіву МО Росії, Київського та Харківського державних архівів, Харківської наукової бібліотеки ім. І.Г. Короленка. Музей приймає активну участь у роботі археологічних, етнографічних та пошукових експедицій, які проходять на території Зміївщини. Проводяться підводні археологічні експедиції в акваторії р. Сіверський Донець, р. Мож та Уди.

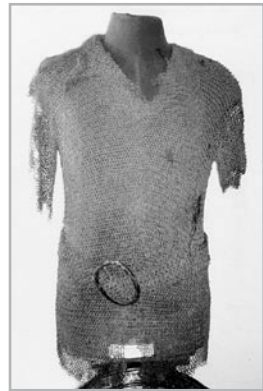
В результаті таких експедицій та роботи працівників музею серед насе-

*Погруддя З.К. Слюсаренку.
Фото Т. Хоменко.*

Скарб антив (Із фондів Зміївського музею).

Кольчуґа XI-XI ст.
в експозиції ЗКМ.

лення району до фондів музею надійшло 12065 експонатів основного фонду та 10659 експоната науково-допоміжного фонду. Багато з них мають велику культурну й історичну цінність. В музеї експонуються та зберігаються досить рідкісні і цінні знахідки, знайдені на території району.

Крім археологічних та історичних пам'яток, в музеї зберігається велика колекція художніх творів відомих художників України та СРСР. Це твори В. Лапіна, Г. Галкіна, Н. Соболя, П. Васильченко, В. Мироненко, Л. Чернова, Й. Карася, А. Сафаргаліна, І. Городецької, Д. Тітова та інших. Є також багато картин місцевих художників М. Кільколиха, Г. Єрьоміна, О. Власової, Ю. Грабіліна, І. Горба, С. Майбороди, Л. Симоненко, Н. Літвінової, Ю. Сухорукова та інших. Твори цих художників неодноразово брали участь у районних та обласних виставках.

Ще до створення районного краєзнавчого музею на території району існувало два державних музеї: в селі Соколів – музей бойового братерства, в селі Таранівка – музей гвардійців-широнінців. Зараз в районі створена єдина музейна система. Ці два музейні заклади, які до цього були підпорядковані Харківському історичному музею, перейшли в підпорядкування Зміївського краєзнавчого музею.

Одним із напрямків наукової роботи музею є пошук та перепоховання безіменних радянських солдат, які загинули на території району в період Великої Вітчизняної війни. Ще 1991 року при музеї було створено пошуковий загін, який в 1998 році переріс у велике військово-патріотичне об'єднання «Орієнтир». Всі експонати, знайдені в процесі пошукових робіт, надходять до фондів музею. На базі цих знахідок була створена постійно діюча виставка «Відлуння війни». Починаючи із 2008 року краєзнавчий музей разом із ВПО «Орієнтир» приймає активну участь у реконструкції бойових баталій періоду Великої Вітчизняної війни як на території району («Соколове – пам'ять серцець»), так і Харківської («Серпень 1943 року») та Київської областей («Даєш Київ!»).

Колективом музею розроблено і на сьогоднішній день діє 5 туристичних маршрутів по території району. Знайомство з древньою історією і сучасністю, пам'ятками природи дозволяє жителям та гостям Зміївщини скласти уявлення про різноманітність археологічного, духовного та природничого світу нашого краю. За вагомий внесок у розвиток туристично-рекреаційної сфери на Харківщині Зміївський краєзнавчий музей було нагороджено Почесною грамотою Харківської обласної державної адміністрації. За час своєї роботи музей став широко профільним закладом, який відіграє провідну роль в туристичній діяльності, а також культурному та духовному житті міста і району.

Вид одного із залів Таранівського музею.

В умовах докорінного реформування суспільства і становлення української державності музейна справа набуває особливого значення, оскільки забезпечує збереження національної історико-культурної спадщини та сприяє процесу духовного відродження суспільства шляхом залучення широких мас населення до надбань світової та національної культури.

Реалізуюючи ці масштабні завдання в районі затверджена «Програма розвитку культури і туризму Зміївщини» в якій значне місце займає «Програма розвитку музеїв Зміївщини». В ній визначена стратегія розвитку музейництва, збереження культурної спадщини, як чинника творення культури та духовності Зміївщини. Виконання цієї Програми створить оптимальні умови для реалізації музеями району своїх соціальних функцій: поліпшення діяльності музеїв за всіма напрямками, зміцнення їх матеріально-технічної бази, збереження пам'яток Державного музейного фонду України, впровадження нових інформаційних технологій.

Сьогодні вже музейні працівники працюють над розробкою нових експозицій, в тому числі і етнографічної експозиції під відкритим небом, над створенням нових цікавих туристичних маршрутів. За підтримки держави в 2011 році проведено капітальний ремонт та створення нової експозиції Таранівського музею гвардійців-широнінців. 2012 року в районному бюджеті заплановані кошти на проведення поточного ремонту та реекспозицію Зміївського краєзнавчого музею та Соколівського музею бойового братерства. Незабаром планується провести роботи по дослідженню підземних ходів під Змієвим та підземель Зміївського Миколаївського Козачого монастиря.

Всі ці заходи сприятимуть тому, що за рахунок поліпшення та розширення музейної і туристичної системи мешканці та гості Зміївщини матимуть змогу значно збагатити свій духовний та естетичний світ, підвищиться привабливість музеїв Зміївщини, як об'єктів внутрішнього і міжнародного туризму.

М. І. Саяний**В ПОШУКАХ СЯТИНИ ЗМІВЩИНИ****Частина 1. Як це було?**

Оригінал ікони Казансько-Височинівської.

Недалеко від м. Змієва, серед розкішної слобожанської природи розташоване с. Пролетарське, яке колись було відоме за межами Слобідської України як с. Височинівка. Історія цього села сягає в сиву давнину і ось що говорить переказ про його заснування.

«У XVII сторіччі на місці нинішнього села стояв густий сосновий бір. Для охорони його були призначені військові люди, які тут же в лісі й жили. Вони були відомі на прізвище «Пушкарі». У цьому лісі на березі ріки Мож стояла хатина, в якій жив Пушкар із сім'єю – старим дідом, сліпим та кульгавим калікою, жінкою та малолітніми дітьми. Одного разу Пушкар, обходячи лісову ділянку, побачив на лузі серед густої болотної трави Казанську ікону Бо-

жої Матері, яка випромінювала яскраве світло. Коли Пушкар узяв її у руки, то побачив, як із-під купини, на якій лежала ікона, забило джерело з чистою водою. Він приніс ікону додому і вся сім'я стала молитися перед нею.

Одного літнього дня, коли сім'я Пушкаря була на полі, а в домі залишилися тільки старий та малолітній син господаря, хлопчик сказав діду, що ікона палає яскравим полум'ям. Старий перелякався, думаючи, що в хаті пожежа, зліз із печі і підійшов до ікони. І тут сталося диво. Сліпий побачив ікону і чудесне світло, яке йшло від неї. Старий став зрячим. Він побачив усі предмети, що були в хаті, побачив хлопчика, який заховався на печі. Він став почувати себе зовсім здоровим і бадьорим. А коли прийшла додому вся сім'я Пушкаря, старий зустрів їх на порозі без милиць і зрячим.

Через деякий час старий разом із сином та невісткою віднесли ікону до Артюхівського храму і віддали її місцевому священику. Знаючи, що старий безнадійно хворий, священик здивувався, побачивши його зрячим і здоровим. Ікона залишилась у храмі, але наступного ранку сім'я Пушкаря виявила її у себе в будинку. Священик також був здивований, коли не знайшов ікони у храмі. Декілька разів ікону переносили до Артюхівського Михай-

Ікона (літографія). (Фото із фондів ЗКМ).

лівського храму, але якимось дивом вона знову поверталася до будинку Пушкаря. Протоієрей Зміївського Троїцького собору, коли довідався про дива новоявленої ікони, переніс її із хресним ходом і молитвами до Змієва. Але наступного ранку ікону знову знайшли у будинку сторожа. Незабаром про чудодійні якості ікони стало відомо в навколишніх селах і в місті. Багато людей стало приходити до сторожа на поклон іконі, багато хворих і знедолених дістали цілюння і вітху».

Полковий хорунжий Ізюмського полку Василь Іванович Височин, якому за особливі заслуги у Полтавській битві милістю царя Петра I вся місцевість навкруги разом із лісом і луками була передана в довічне користування, для чудодійної ікони Казанської Божої Матері 1712 року із с. Артюхівки переніс дерев'яну церкву Архангела Михаїла і поставив її на місці хати Пушкаря. До храму почало навідуватися багато богомольців. Біля храму почало будуватися село, яке отримало назву Височинівка, а саму ікону було названо «Височинівською».

За переписом 1737 року в парафії Височинівської церкви Архистратига Михаїла вже значилося: 328 чоловіків і 354 жінки.

1792 року Височинівський дерев'яний храм став нахилитися в бік р. Мож.

Братія монастиря біля Михайлівського храму (фото із фондів ЗКМ).

1793 року було закладено основу кам'яного храму, а 22 грудня 1795 року протоієреєм м. Чугуєва Петром Столяревським уже було освячено новий храм Архистратига Михаїла. Значну фінансову допомогу та сприяння в будівництві храму надав новий власник с. Височинівка І.І. Ковалевський. Тоді до храму було перенесено і чудодійну ікону Божої Матері.

А 29 жовтня 1886 року на честь Казанської ікони Божої Матері постановою Синоду було засновано монастир, який дістав назву Казансько-Височинівський. Заснував його Андрій Федорович Ковалевський, губернський секретар, який потім пожертвував на монастир увесь свій маєток. Крім цього, він виділив під монастир 230 десятин землі разом із садом і заповідав після своєї смерті ще 640 десятин і все своє надбання. Частину братії було переведено із Святогорського монастиря. Деякі храми, монастирі та окремі парафії прислали монастирю свої святині. Так до монастиря було передано з Афону частину мощей Ніла Столбенського.

І.І. Ковалевський.

Постановою Священного Синоду від 29 жовтня 1886 року Казансько-Височинівську ікону Божої Матері було визнано чудодійною. «Чудотворная икона невелика, имеет 6 вер-

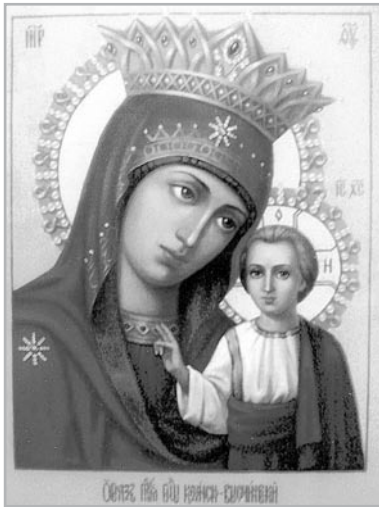
Казансько-Височинівський монастир (фото із фондів ЗКМ).

шков вишини и 5 ширины, писана она древнею, греческою иконописью на липовой доске, с выемкою посередине и возвышенными, вроде рамы, краями. Она есть верное изображение Казанской иконы, с той особенностью, что стрельчатая корона украшает главу Царицы Небесной. Несмотря на простоту иконописи, лик Богоматери отличается необыкновенною выразительностью и глубоко трогает сердца молящихся пред Нею. Сила благодати и до сего времени источает великие благодеяния от чудотворной иконы Казанской-Высоцкинской Божией Матери», – так сучасник описує зовнішній вигляд цієї ікони.

Ікона ця прославилась багатьма дивами, особливо в часи холери 1831, 1848 та 1854 років, коли з нею хресним ходом обходили помешкання жителів Змієва, Височинівки, навколишніх сіл і холера відступала. Збереглися спогади Федора Івановича Ковалевського, який описував приїзд рідного брата Григорія із родиною до нього в село і що з ними сталося. Справа в тому, що їх батько І.І. Ковалевський, помираючи, заповідав дітям не покидати ікону, а приїздити на Батьківщину помолитися перед образом Богоматері.

«Діти мої, – говорив він у своєму заповіті – не залишайте дома Пречистої, молитесь їй, уповайте на її милість і, якщо не зможете часто, то хоча б раз на рік приділяйте власне їй декілька днів з тим, щоб поклонитися її святому образу і Вона буде спасати вас від великих нещасть».

Погостивши у брата декілька днів і помолившись перед іконою, Григорій Іванович відправився із дружиною Ганною Олександрівною та її сестрою

Ікона Казансько-Височинівської Б. М.
(фото із фондів ЗКМ).

Анастасією Зеленецькою до Ізюму відвідати рідну сестру. Ніщо не передбачало небезпеки. Було це 20 лютого 1830 року, стояли люті морози і річка Сіверський Донець була покрита товстим льодом. Але, як тільки карета виїхала на середину річки, лід провалився, шестеро коней стрімко пішли під лід затягуючи за собою карету. Двері неможливо було відчинити – їм мішав лід, а у вікна не вилізти – бо вузькі і мішав мокрий одяг. До загибелі залишалось секунди, їх і використали приречені. Не встигли вони прочитати молитву Височинівській іконі, як карета раптом зупинилася, ніби обпершись на тверду перепону. Прибігли на допомогу люди, прорубали лід і, як тільки останній пасажир залишив карету, вона стрімко пішла під лід. Просушивши одяг та білизну в селянських хатах, сім'я повернулася у Височинівку. За це спасіння

Григорій Іванович подарував Михайлівському храму срібно позолочену лампаду і до кінця свого життя молився Богородиці за чудесне спасіння.

Прикладом дивного зцілення може бути історія із Харківським купцем Семеном Калашніковим, який довгі роки страждав хворобою ніг та язв на тілі. Довідавшись від харків'ян про чудодійну ікону він часто став навідуватися у Височинівку і молитися перед іконою. Через деякий час хвороба повністю відступила. І таких прикладів дивного зцілення іконою Казансько-Височинівської Пресвятої Богородиці досить багато.

30 листопада 1886 року у Височинівському храмі вперше була проведена літургія і відтоді щодня проводилося богослужіння у заснованому монастирі, а 1937 року історичну пам'ятку Зміївщини – Казансько-Височинівський монастир було знищено. Сама чудодійна Казанська Височинівська ікона Пресвятої Богородиці зникла.

В ті часи на території монастиря було пограбовано і зруйновано поховання монахів та родинний склеп Ковалевських, в якому були поховані:

Ковалевський Іван Іванович, надвірний статський радник. Напис на могильній плиті засвідчував: «Житейское море, обуреваемое и суетами отягчаемое чрез 70 лет приплыл и в 1815 году августа 15 дня здесь нашел вечное себе пристанище, где под ногами твоими, читатель, погребен прах его».

Ковалевська Марія Григорівна (дівооче прізвище Квітка), надвірна радниця. Померла 18.02.1823 року. Епітафія на могильній плиті була така ж, що і на могилі Ковалевського І. І.

Трапезна монастиря (фото автора, 2007 р.).

Залишки трапезної (фото автора, 2007 р.).

Ковалевський Федір Іванович, поручик артилерії. Народився 20 лютого 1794 року, помер 15 листопада 1870 року.

Ковалевський Андрій Федорович, засновник Казансько-Височинівського монастиря. Народився 1849 р., помер 24.01.1901 року. На могильній плиті був напис: «Пресвятая Богородица, славившего тебя не забудь! Святые Божие, воспевшему Вас испросите у Господа грехов прощение!».

Неподалік від їх родинного поховання було поховано служителів монастиря:

Ігумен Алвіан, другий настоятель монастиря. Помер 20 квітня 1894 року. На могильній плиті було написано: «Усердное приношение духовной его дочери В. К.»

Ієромонах Іларіон, постриженець Святогорського монастиря. Був казначеєм і різничним Височинівського монастиря. Помер 21 травня 1900 р.

До 80-х років ХХ ст. ще залишалися стояти двоповерхові споруди архірейських покоїв (колишній гуртожиток радгоспу «Зміївський») та братського корпусу. Окремі споруди цього монастиря протрималися на пролетарській землі до початку ХХІ ст. Трапезна монастиря – остання його будівля, яка довгий час використовувалася як Пролетарський сільський клуб, була знищена місцевими можновладцями в 2007 році. Десятки тисяч добротної цегли пішло на потреби приватного підприємства, яке розмістилося на колишній території монастиря.

Частина 2. В пошуках святині

В процесі багаторічної роботи по пошуку слідів цієї святині давнини мені довелося спілкуватися із багатьма мешканцями с. Пролетарське та навколишніх сіл, з тими, хто зараз там проживає чи проживав колись. На жаль, часу втрачено багато. З тих, хто міг би щось розповісти про ті часи, в живих залишилися одиниці, та й ті мало що змогли пролити на таємницю зникнення ікони. Припущення були різні: спалена в часи яркої боротьби із релігією; захована в підвалах чи підземних ходах монастиря, забрана кимось із міс-

Літографія ікони Власенко -М.
(Із фондів ЗКМ).

цевих жителів; вивезена в Росію, як історична реліквія. Вірити хотілося лише в те, що на наше щастя, вона все ж таки залишається на Зміївщині.

Буваючи в процесі роботи та туристичної діяльності в багатьох монастирях та храмах України я ввесь час старався знайти у них ікони Казанської Божої Матері, знаючи вже із Постанови Священного Синоду, що вона точнісінько як Казанська, лише із відмінністю – голову Височинівської Богородиці прикрашає корона. Навіть, якщо і напису не буде, то по короні вже буде ясно, що це саме наша. Але результати були невтішні.

І ось, нарешті успіх! В с. Чемужівка Зміївського району у місцевого жителя Власенко Івана Микитовича я знаходжу літографію 1903 року на якій зображена саме Височинівська Божа Матір.

Її він передав до Зміївського музею. Тепер вже ми знаємо, як виглядає Вона. Було зроблено декілька кольорових копій ікони з тим, щоб у процесі опитування місцевих жителів не показувати на пальцях і розповідати, який вигляд мала ця ікона, а показувати людям її фото. Справа пішла набагато швидше і цікавіше.

В пошуках істини дорога привела в Харків до одного із колекціонерів ікон. І результат не забарився! Він повідомив, що бачив у одного харківського жителя ікону, на якій був напис «Казансько-Височинівська Пресвята Богородиця». Але, як стверджував колекціонер, її зображення зовсім інше аніж на літографії і що вона виконана олійними фарбами на дерев'яній дошці.

Сумніву не було. Я саме на шляху коли ось-ось побачу її. Адже колекціонер, що повідав мені цю новину, є одним із авторитетних спеціалістів на Харківщині, а тому переплутати в іконах він не міг. З нетерпінням чекав дня, коли він мені зателефонує і познайомить із власником ікони. І ось, нарешті, я в Харкові і мене знайомлять із досить приємним чоловіком, який, як потім вияснилося, є моїм земляком. Господарем ікони був колишній житель с. Артюхівка Димар Михайло Миколайович.

Те, що показав мені господар квартири, мене збентежило. Виявляється, Михайло Миколайович є власником не однієї, а двох ікон Казансько-Височинівської Богородиці. Одна – це досить дивне письмо в стилі «модерн» початку XX ст., яке вказує на те, що писалася ця ікона не в майстерні, а місце-

вим художником для якогось сільського храму. І придбана вона М. М. Димарем на Благовіщенському ринку в Харкові. Інша – це вже справжній витвір мистецтва початку XIX ст.! Михайло Миколайович розповів, що придбав він її у Києві у досить неприглядному стані. Один відомий реставратор ікон провів її реставрацію і Височинівська ікона набула свого початкового вигляду. Всі реставраційні роботи були оплачені Михайлом.

А вже через декілька днів після знайомства із нашим земляком дві ікони Казансько-Височинівської Пресвятої Богородиці були виставлені в приміщенні Зміївського краєзнавчого музею для огляду відвідувачами. Через місяць ікона в стилі «модерн» була подарована Михайлом Миколайовичем Зміївському Троїцькому храму. Дещо пізніше була зустріч у музеї настоятеля храму отця Олександра із М. Димарем. Власник ікони нам пообіцяв, що подарує рідному місту і другу ікону. Виготовивши за власні кошти чудовий кіот для ікони, наш земляк стримав слово і вже через декілька місяців ікона Казансько-Височинівської Божої Матері велично красувалася у Зміївському Троїцькому храмі.

Але питання – де ж все таки знаходиться оригінал цієї ікони, не дає спокою. Знову опитування, знову пошуки...

І дорога приводить знову у Харків, де проживає колишній мешканець с. Пролетарське, а нині пенсіонер Світличний А. Я. (прізвище змінене). Анатолій Якович розповів мені досить цікаву історію у якій є невеличка ниточка до пошуку зниклої Височинівської ікони.

Коли він жив у Пролетарському, а було це вже після війни, він часто ходив до своєї бабусі, яка проживала на іншому кінці села в невеликому старому будиночку. Бабуся вже була стара і не могла вільно пересуватися

Ікона в стилі модерн.

Ікона поч. XIX ст.

по будинку, а тим більше, якщо потрібно за чимось полізти на горище. А тому вона просила малого Толю. Хоч і страшно було лазити на горище, але прохання бабусі – закон. Страшно не тому, що був лякливий, а тому, що в одному із кутків горища завжди було яскраве світло ніби хто засвітив лампочку. Електрики у хаті не було, тому для хлопця було зовсім незрозумілим, як же це так – і лампочки немає, а світиться?

Допитливий юнак цікавився у бабусі, що це воно таке, але кожен раз вона ухилялася від прямої відповіді, заспокоюючи його, мовляв – нічого страшного на горищі немає. Лише через деякий час розповіла хлопцю, що ж світиться на горищі. На запитання, а чому ікона світиться, – бабуса відповіла, – тому, що вона свята. Після цього Анатолію вже не страшно було ходити по горищу, але до ікони він так і не наважився підійти.

А далі – навчання в Харкові, робота, сім'я. Життя закружляло і ставило свої проблеми і умови, які потрібно було вирішувати. До бабусі приїздив дуже рідко, про ікону не згадував. Останній раз приїхав вже на похорон на початку 60-х. Тоді якось згадалося про ікону, але на горищі її вже не було і ніхто із родичів нічого про неї не міг сказати.

Якщо вірити цій розповіді, то можна припустити, що Анатолій Якович поки що останній свідок, який бачив її. Анатолій Якович високоосвічена і поважна в Харкові людина, займав великі посади, а тому його розповідь цілком достовірна. Адже із історії цієї ікони ми знаємо, що вона дійсно випромінювала сяйво, а мій співбесідник і гадки не мав про це. Я йому вже потім розповів про це диво.

Отже, Височинівська ікона Пресвятої Богородиці ще в 50-х роках минулого століття існувала і це незаперечний факт. Тож де її зараз шукати і у кого? Це питання так і залишається поки що нерозгаданим. А тому пошуки продовжуються...

3. Епілог

Нещодавно Височинівська ікона знову нагадала про себе і це не випадково. Давній друг Зміївського краєзнавчого музею, депутат Зміївської міськради Геннадій Анатолійович Стадніков, буваючи по своїй роботі в будинках багатьох місцевих городян, звернув увагу в одному помешканні на ікону під якою був напис «Казансько-Височинівська ікона Божої Матері». Про знахідку він відразу повідомив мене і ось ми вже стоїмо з ним у кімнаті привітних господарів. Це була дійсно Височинівська ікона, але, на жаль, не оригінал. Чудово виконана хромолітографія початку ХХ сторіччя в досить доброму кіюті. Але, що нас вразило – це те, що на голові Богоматері немає корони. Адже Височинівська ікона тим і відрізняється від Казанської, що на голові першої завжди красувалася у коштовних каміннях стрільчаста корона. На цій – немає. Що це, помилка художників – літографістів, чи якась чергова загадка?

Типографія Є.І. Фесенко в Одесі, де друкувалися хромолітографії, не могла зробити помилки, адже всі замовлення на виготовлення паперових копій ікон виконувалися лише із дозволу Священного Синоду, а тому помилки тут не може бути. То чому ж літографія Височинівської Пресвятої Богородиці виготовлена без традиційної корони на голові? Отже, була іще одна ікона – та, сама перша, яку знайшов Пушкар (згідно легенді) на березі ріки Мож. Саме вона і була без корони. А вже потім художники-іконописці, виконуючи копії цієї ікони, дописали їй корону і отримала вона назву Казансько-Височинівська. Одже літографію могли робити тільки із оригінала, написано олійними фарбами.

Ікона, знайдена в Змієві.

Що ж, знову в пошук і я вірю, що він принесе свої результати і ми, нарешті, зможемо побачити Височинівську Богородицю саме ту, якою колись так пишалася Зміївщина.

ЛІТЕРАТУРА

1. Земная жизнь Пресвятой Богородицы и описание святых чудотворных её икон / Сост. С. Снегирева. – Ярославль, 1977. – С. 223-225.
2. Описи Харківського намісництва кінця XVIIIст.: описово-статистичні джерела АН УРСР. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 142.
3. Павловский А.А. Всеобщий иллюстрированный путеводитель по монастырям и святым местам Российской империи и Афону / А. Павловский. – Н. Новгород, 1907. – С.721-722.
4. Панкеев И. Пресвятая Богородица. Чудотворные иконы и молитвы в житейских нуждах/ И. Панкеев. – М., 2001. – С. 170.
5. Парамонов А.Ф. Энциклопедия фамилий Харьковской губернии/ А. Парамонов, - Харьков: ИД «Рейдер», 2003. – С. 207.
6. Река времени. Книга истории и культуры. Кн. 4. //Сб. РИО. С-Пб., 1887. – Москва: Изд-во «Река времени», 1992. – С. 11, 62, 172, 207.
7. Саяний М. Зберегти унікальну пам'ятку/ М.Саяний // Вісті Зміївщини. – 2007. № 51.
8. Филарет. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Змиевской уезд. – Харьков, 1857. С. 232-233.

М. І. Саяний**СКАРБ КОЗАЦЬКОГО МОНАСТІРЯ**

*Донець, за тебе Господа молю,
Хоч не рівня ти Хортицьким порогам,
Та де двома ногами я ступлю,
Козацька воля ступить разом з Богом!.*

М. Тимченко

«Змиевской Николаев монастырь в последнее время находился в 8 верстах от города Змиёва и в 5 верстах от устья Гомольши на правом берегу Донца. И поныне место, где стоял монастырь, есть одно из самых прелестных благодатной Украины. Горы, отодвинувшись от Донца, оставляют на берегу его неширокую, но довольно длинную долину. И на краю долины, там, где горы подходят к самому Донцу, под навесом скал и дубов столетних стоял монастырь, от которого ныне остаётся только щебень» [1, с. 196].

Так 1852 року писалось про монастир, який іще й донині є легендою України і про який ми незаслужено забули. Яким же він був, цей монастир, ця святиня давнини, історія якого приваблювала і тепер приваблює багатьох істориків, краєзнавців, шукачів пригод і «мисливців» за легендами?

Тепер важко встановити рік заснування Зміївського Миколаївського Козацького монастиря. Адже дати заснування багатьох монастирів історія не зберегла. Тому дані про них мають значні суперечності. І сьогодні ми не можемо сказати, раніше було побудовано монастир, а потім місто Зміїв, чи навпаки. Одне лише не підлягає сумніву – заснування міста-фортеці тягло за собою найближчим часом заснування поблизу міста дочірньої фортеці-монастиря і навпаки. Так сталося і з Миколаївським монастирем.

Із пам'яток, що відносяться до історії відомо, що «...монастырь состоит сверх штату. Положение имеет на берегу реки Донца, по течению ея на правой стороне. Вокруг онаго монастыря ограда каменная. Внутри две церкви, каменные, первая во имя Преображения Господня; вторая с трапезою во имя Чудотворца Святого Николая. При трапезе поварня, хлебня и два погреба каменные; кельи игуменские и братския деревянные. При монастыре поселена слободка, – в ней живут наёмные монастырские конюхи, числом 58 человек, на монастырском содержании. Монастырь прежде стоял выше показанного местоположения в версте, при той же речке Донце, по течению ея на правой стороне, где ныне только одна церковь каменная небольшая во имя преподобного Антония и Феодосия Печерских,

с погребом каменным, и в оной церкви служения уже не бывает. Вблизи оного старого монастырского места при речке Донце бровар, или пивоварня, и гончарная изба; при работе в оных находятся подданные черкасы; в пивоварне вываривается пива ведер до 500, а в гончарной избе выделяются изразцы для печей и глиняная посуда. При оном старом монастыре 17 садов с плодovitими деревьями, грушевыми, дулевыми, сливными и смородинными, из коих один виноградный. Собираемые плоды употребляются для монастырского обиходу. Монастырю принадлежит слободка Гомольша, в коей 194 души мужского пола, лесу строевого и дровяного до 5987 десятин, строевой лес – дубовый, кленовый, берёзовый, липовый и осиновый, в отрубе от 10 и до 11 вершков, вышины от 8 до 10 сажень». Так записано у церковній відомості за 1784 рік [1, с. 197].

Відомо також, що монастир уже 1668 року був діючим і одним із найбільших у Белгородській єпархії. Монастир був причетний до подій, пов'язаних із боротьбою українського народу проти колоніальної політики царського уряду Московії. В літописі читаємо – «176 (1668) года того же числа прибежал Змиевской подъячий Змиевского уезда и сказал: «Прибежал де в монастырь Змиевской Черкашин марта 13, сказывал Ивану, что изменник Ивашко Серко с полком стоит под Змиевым городом на лугу» [2, с. 190].

Саме в березні 1668 року у Змієві спалахнуло повстання – проти царського уряду повстав змійвський полк. Очолив це повстання славетний отаман Запорізької Січі Іван Дмитрович Сірко, який «после своего возвращения из похода на Крым и получения за то похвальной грамоты от царя оставил по неизвестной причине Сичь и очутился на Слободской Украине в звании полковника города Змиева и заведующего казачьими слободами Мерефа и Печенеги» [3, с. 36].

11 березня 1668 року Іван Сірко разом із військом пішов під Харків, маючи за мету підняти харків'ян на боротьбу проти бояр і воевод і розраховуючи на підтримку війська Дорошенка. «Марта 11 пришел под Харьков изменник Ивашко Серко с изменниками черкасами, собрался с многими людьми и переходят реку Уды в двух верстах от Харькова, и хотят идти под Чугуев», – писав царю харківський воевода Левко Ситін. Далі події розгорталися так. Не дочекавшись обіцяної допомоги від гетьмана і не отримавши підтримку харківців, Іван Сірко знімає змійвський полк і мерейф'янську сотню з-під Харкова, веде їх спочатку на село Борове, далі – на слободи Колонтаїв та Мартову, а потім на Січ.

Кількома днями раніше Белгородський воевода князь Григорій Ромодановський пише листа воеводі чугуївському: «В нынешнем в 175 году Марта 6 ты писал в Белгород о вестях про изменника про Ивашку Сирка, и те вести ведомы. А что ты в отписке своей писал, будто Харьковские черкасы все служат великому Государю верно и к изменникам не пристають, под ними промыслы чинят. И тебе б по указу великого Государя, ссылаясь с Харьковским воеводою Львом Сытиным однолично над изменники черкасы промыслы и помех чинить и полон инать и села и деревни жечь, сколько

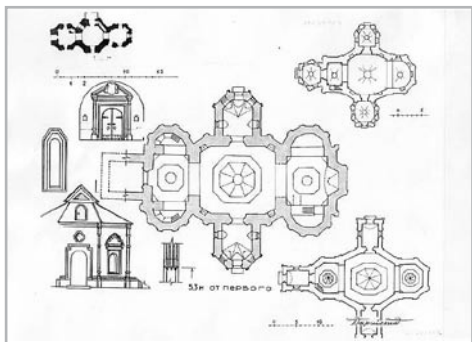

Схема цього храму (за О. Парієвським).

Реконструкція Преображенського храму
монастиря (за О. Парієвським).

милосердный Бог поможет» [2, с. 189]. Московські війська скористалися відсутністю козацького полку і зруйнували Зміїв, вивезли важкі чавунні гармати з фортеці до Харкова. Проводилися розправи над місцевими жителями.

Рівно через два роки Зміїв знову стає центром повстання козаків на Слобідській Україні, яке очолили Фрол Разін та Лесько Черкашенин (Олекса Хромий).

Зміївський Миколаївський монастир теж був причетний до цих двох повстань, які наклали свій відбиток на подальшу долю цієї обителі – його було зруйновано московськими військами. А тому, в середині 70-х років XVII ст. монастир переноситься на нове місце, і головним його храмом стає новозбудований храм Преображення Господнього. Було збудовано також дерев'яну церкву в ім'я Чудотворця Святого Миколая.

В одній із грамот Петра I, датованій 1703 роком, яку цар Петро I видає Києво-Печерській Лаврі, вказується, що Зміївський Миколаївський Новопечерський монастир з усіма землями, лісами, озерами та іншими угіддями передається Києво-Печерській Лаврі. До цього він був підпорядкований Белгородській єпархії [1, с. 197].

Чому саме Новопечерський? Розв'язати загадку нам допомогла мідна закладна дошка, яку 1954 року виявили під час руйнування фундаменту храму і про існування якої мало хто з істориків знає. Дошка погано збереглась і прочитати, що на ній було написано, вдалося не точно і не повністю, і то лише завдяки спеціальним технічним засобам. Велику допомогу у відтворенні староцерковнослов'янського тексту надав відомий харківський поет І. М. Перепеляк (автор поеми «Козацький монастир»), Зміївський краєзнавчий музей та НДІ судмедекспертизи ім. Бокаріуса. Після довгої та клопіткої роботи частину тексту було відновлено. Але він ще потребує детального вивчення фахівцями.

На дошці був надпис (згідно з висновком Харківського науково-дослід-

ного інституту судових експертиз ім. М.С. Бокаріуса від 12.02.1993 р. № 469 02): «*во имя отца и сына и святого духа основана церковь сия в честь и память преображения господя бога и спасителя нашего иисуса христа, божией поспешествующей милостью благоверного и державного великого князя петра алексеевича, всея великого и малого, и ...самодержца благословением же анны богу поминовенною ... отца ... како ... архи ... святые великие чудотворные печерские ... благочестивого его церковного великого ... величества, федора владимировича ... и патриарха изюмского великом юлиане, супруги его и сына их иосифа: ... ново ... в монастыре в ... свято николаевском ... уезде змиевском и положены мощи святых чудотворцев печерских при преподобном митрополите василии, мученика ..., преподобного мученика федора, ... го мученика луки в лето 184. сотворения мира от рождества пресвятые по плоти господя нашего иисуса христа. сентября 8 дня*».

Отже, при будівництві храму 1676 року в його основу було покладено мощі трьох святих Печерських: Федора, Луки... Хто третій, прочитати не вдалося. З історичних джерел також відомо, що мощі святих Печерських Антонія та Феодосія були покладені при будівництві першого дерев'яного храму старого монастиря. Тепер, знаючи текст закладної дошки, можна стверджувати, що новий Миколаївський Новопечерський монастир займав територію, де зараз розміщені господарські будівлі Коропівського лісництва Зміївського

Закладна дошка Преображенського храму
(Із фондів Х-Му).

Розвалини монастиря
(фото М. Саяного, 2006 р.).

Розвалини Козацького монастиря
в с. Коропове, фото Т. Тітовської.

Скарб Козацького монастиря.
Ю. Грабілін. (акварель).

держлігоспу Харківської області та приватні будинки хуторян. Розвалини головного Преображенського храму ми можемо бачити і нині, коли відвідаємо с. Коропове на Зміївщині. Залишки фундаментів, які тримали на собі майже півтораметрової товщі стіни, і тепер залишаються німими свідками тієї духовної краси та величі, на яку був такий багатий наш край. А також вони були свідками тієї трагедії, що розігралася тут 1788 року.

На сьогодні збереглися легенди та перекази Зміївського Миколаївського Козацького монастиря – останньої козацької вольниці Слобожанщини. Ось що розповідається в легендах, які дійшли до наших часів, про його трагічну долю:

ЛЕГЕНДА ПЕРША

«Зміївський Козацький монастир призначався для прийому козаків-інвалідів, самотніх та старих козаків-запорожців. Разом з тим він був фортецею, на озброєнні якої були гармати, ядра та багато пороху. Монастир підтримував постійний зв'язок із Запорізькою Січчю. Саме тому, коли Катерина II 1775 року ліквідувала Січ, багато запорозьких козаків знайшли притулок у Козацькому монастирі, постриглися в ченці, стали монахами. До монастиря була перевезена велика частина скарбниці Запорізької Січі. Козацький монастир виріс, став багатший, але слава про нього пішла не добра. Постійно розповсюджувалися чутки, що засіли в ньому розбійники-козаки, які не підкоряються царським указам, грабують московських купців та інші обози, що їдуть у Крим та назад, і ніякої влади, окрім своєї козацької, не визнають. І що він дає притулок гайдамакам, зокрема загону Носа, який діяв навколо Змієва.

Ці чутки дійшли до цариці, і незабаром вона присилає в Зміїв самого князя Григорія Потьомкіна. Той, переодягнувшись у старця, пробирається у монастир, де все розвідує. У Петербурзі він доповідає цариці про підтвердження всіх цих чуток. І наказала цариця Потьомкіну: «Стереть с лица земли это змиево логово».

Чутки про те, що йде царське військо, дійшли до монастиря. Монахи спішно почали ховати всі свої коштовності та готуватися до оборони. Золото, яке було в монастирі, засипали в діжки, засмолили їх та закопали в лісі. А срібла було так багато, що закопувати його вже не вистачало часу, тому козаки висипали його у човни та на плоти, вивозили на середину озера і топили. Від такої кількості срібла озеро побіліло. З того часу воно носить назву Біле.

Царське військо оточило Коробів Хутір. Відчайдушно захищали монахи і козакі свою вольницю, але сили були нерівні. Жменька захисників, розуміючи, що монастир не втримати, скористалися єдиним виходом із оточення – через підземний хід, що вів на Донецькі кручі. Тільки-но вони вибрались із підземелля, як тут же московське військо взяло козаків у півкільце і притиснуло до крутого берега Сіверського Дінця. Для них залишався єдиний вихід із оточення – кидатися з високої кручі в річку. Але й це не рятувало козаків: того, хто вцілів після падіння з гори, виловлювали російські солдати, які були розставлені вздовж річки. Спійманих козаків після катувань убивали. Сам монастир було зруйновано. Таким чином, остання козацька вольниця Слобожанщини перестала існувати. Знищення козаків на крутому березі Дінця було увічнене народом у назві того місця: гора отримала назву «Козача» [4, с. 16].

ЛЕГЕНДА ДРУГА

«Було це в часи, коли цариця Катерина II зруйнувала Запорізьку Січ. Подалися козаки хто куди: хто додому пішов, хто в гайдамаки, а хто до турків подався. Багато козаків перебралосся на Слобожанщину в Зміївський Козацький монастир. Одні постриглися у монахи, а інші залишилися козакувати при монастирі. Там козаки-монахи жили подвійним життям. Вдень молилися, вели господарство, а коли наставала ніч і затихали монастирські дзвони, сідали вони на коней і гуляли по старовинному Муравському торговельному шляху, що проходив неподалік. Робили набіги в основному на москалів та ляхів. Здобич свою привозили до монастиря і знову займалися богоугодними справами.

Чутки про ці набіги дійшли до Петербурга. Цього часу до Чугуєва приїздить зі своїм чоловіком племінниця цариці Ганна. Залишивши чоловіка, вона таємно приїздить до монастиря помолитися. Тут Ганна зустрічає козака-ченця, в якого закохується. Любов її до монаха була така велика, що Ганна заради нього відмовляється від усього і залишається жити в монастирі. Чутки про нечуваної краси наложницю швидко вийшли за стіни монастиря і дійшли до цариці. Катерина II наказує Потьомкіну все розвідати і доповісти їй про підтвердження чуток. Великий князь виконав доручення. Тоді Катерина віддає йому наказ зруйнувати Козацький монастир, а самих козаків знищити. У козаків іще був час, щоб втекти від московського війська, але вони вирішили до кінця захищати козацьку вольницю і загинути разом з нею. Ганні та її коханому отаман запропонував виїхати з монастиря, але вони теж відмовились. У цьому нерівному бою не лишилося жодного козака: в полон вони не здавалися, бо знали – помилювання їм не буде. Ганна загинула разом із коханим» [5].

Таким чином, після знищення монастир уже не відбудовувався. Ризниця та всі церковні речі були вивезені до Белгородської соборної ризниці 18 жовтня 1788 року. До початку XX ст. «дожив» лише Миколаївський храм. Але і він був згодом закритий і проданий разом із величним різьбленим

іконостасом Преображенського храму у храм Воскресіння Господнього до Нової Водолаги, а іконостас Миколаївського храму був проданий до храму Бориса та Гліба у с. Водяне Зміївського повіту.

Залишки стін Преображенського храму з металевими кованими брамами ще стояли до 1954 року, а потім робітниками будинку відпочинку «Медсантруд» були розібрані на будівництво цього оздоровчого комплексу [6].

Майже через два століття, – 1972 року, секція аквалангістів Харківського політехнічного інституту готувала експедицію для пошуків скарбів на дні Білого озера. Напередодні було взято з середини озера воду на аналіз. Лабораторні дослідження показали, що вміст срібла в озерній воді вдвічі перевищує норму. Але як розповів член цієї секції О. Чепурний, ця експедиція не відбулася через трагічний випадок із одним із аквалангістів.

У 1998–1999 рр. на території колишнього монастиря працювала експедиція Харківського державного університету під керівництвом доктора історичних наук, професора ХДУ В. К. Міхеєва. Були розкопані і досліджені залишки Преображенського храму та оборонних споруд цього монастиря. Під вівтарною частиною храму було знайдено склеп, у якому знаходилася трухлява домовина з похованням людини.

У похованні було знайдено вишитий золотом та срібною ниткою парамодан, а також пораманий кипарисовий хрестик із чудовим мініатюрним різьбленням на ньому. Цікаво те, що у похованні знаходилися останки людини, у якої при житті були відрубані ноги та руки. Кого козаки могли поховати під вівтарем під час будівництва храму 1676 року та ще четвертованого? Тільки свого ватажка, зміївського сотника Панкрата Рябуху, який, як відомо з історичних джерел, був четвертований і загинув від рук московських солдатів під час придушення селянсько-козацького повстання разінців під Змієвом восени 1670 року.

Археологічні розкопки залишків Зміївського Миколаївського Козацького монастиря дали цікавий науковий матеріал, але через відсутність коштів ці дослідження було зупинено.

Розташування монастиря та поверхневі археологічні розвідки підтверджують припущення, що побудований він був на стародавньому багатояруровому городищі. Тут окрім артефактів козацької доби знайдено фрагменти кераміки скіфського та давньоруського часу.

Але, як стверджують історичні документи, і старожили села Коропове, ще в кінці XIX ст. любителі старини та пригод оглядали руїни цього монастиря, підвали храмів, погребі та печери. Останні йшли у декількох напрямках і прориті далеко вглиб гір, які височать довкола. В північно-західній частині гори, що височить недалеко від руїн монастиря, також існували печери, що мали двері всередину гори.

Кількість та довжина підземель під цим городищем говорить про те, що вириті вони були задовго до заснування монастиря. Але коли – поки що невідомо. Входи та виходи з цих печер давно завалені і немає ніяких їх зовнішніх ознак.

З південного боку монастирської гори теж був проритий підземний хід, що вів униз до річки Сіверський Донець. Всі ці печери вириті в твердому піщано-глинистому ґрунті.

В 50-х роках ХХ ст., коли в Коробовім Хуторі розпочалося масове будівництво туристичних баз, будинку відпочинку «Коробів Хутір», ці ходи подекуди відкривалися у вигляді провалів. Але темпи будівництва не дозволяли спеціалістам дослідити ці провали.

Монастир цей можна назвати фортецею. Монахи – не воїни, але вони не зупинялися перед необхідністю виступати зі зброєю в руках. І часто під час нападів татар чи турок – перетворювалися на воїнів і разом з козаками-запорожцями боронили свою обитель. А якщо неможливо було утримати її – ховалися у підземелля. Звичайно ж, підземні ходи завжди допомагали тому, хто володів їх таємницею.

Працюючи з архівними документами, вдалося встановити імена деяких церковних служителів цього монастиря. Ігумен Манасія, постриженець Києво-Печерської Лаври, «... в 1673 году был переведён из Змиевского монастыря в архимандрита Куряжского монастыря, для устроения сей новой тогда обители». Про одного із них згадується у грамоті за 1692 рік, у якій сказано: «Змиевского Козацкого Николаевского монастыря игумен Иону с братией на церковное строение выдано из таможенного дохода десять рублѣв». До 1735 року ігуменом Козацького монастиря був Іаков Вовчанський, а після нього – ігумен Іларіон із дворянської родини Погребецьких. З 1737 року ігуменом служив Гавриїл Краснопольський, а 1741 року ігуменом монастиря було призначено Мартеніана Лобача, який прийняв «в Гомольшанских равнях на Крымской стороне место с яблочным садом и с пахатым полем в обмен на участок земли на речке Гнилушке, уступленный лиманцу Ивану Осадчему». Замінив Мартеніана Лобача ігумен Патермуфій, а останнім ігуменом був Фаддей Руцький.

Із числа братії монастиря вдалося встановити лише ієродиякона Геннадія Дробицького, який до прийняття сану був підпрапорним Харківського полку Григорієм Степановичем Дробицьким. Цікаво те, що Дробицький був двоюрідним братом Харківського полковника Івана Григоровича Квітки і пострижений був 5 квітня 1730 року Платоном Малиновським «... в обитель Новопечерскую Змиевскую, в доме его в Харькове» [1, с. 201–202].

І все ж, основне питання, що не давало спокою шукачам пригод, яке штовхало багато поколінь кладошуків на довгий час залишати домівки, витрачати великі кошти і навіть втрачати життя, довгий час залишалося таємницею. Де ж все-таки захований козацький скарб?

Слід сказати, що зі слів старожилів, під руїнами монастиря захоронено багато коштовностей. Їх пошуки велися ще з дореволюційних часів. Коробчанські старожили, багатьох з яких вже немає серед нас, розповідали про інженера Зміївського земства М. О. Биковського, який вів у хуторі розкопки, але, використавши усі свої кошти, залишив роботу незакінченою. Під час розкопок Биковський знайшов лише декілька срібних та металевих лампадок

Хрест на місці монастиря. (Фото М. Саяного).

і деякі церковні речі [4. с. 17].

В 1902-1903 роках займався пошуком коштовностей і один студент Харківського імператорського університету. У нього були якісь старовинні рукописи про цей скарб. Він все-таки щось знайшов, бо незабаром залишив університет і переїхав до Парижу на постійне місце проживання. Подальша його доля невідома.

Німці теж знали про цей скарб, бо ще на початку окупації району вони вже розпитували

місцевих жителів, де він заритий. Але їх пошуковим роботам в 1941-42 роках у значній мірі заважав партизанський загін № 65, командиром якого був Я. Брехунець, що діяв у лісах біля хутора. І лише у 1943 році цей скарб був знайдений спеціальною німецькою командою.

Як розповідав житель м. Змієва, ветеран Великої Вітчизняної війни Є. І. Мартинов, на початку літа 1943 року три підводи під охороною роти есесівських головорізів прибули на станцію Таранівка, де стояв паровоз і декілька вагонів. Вантаж із підвод перенесли у вагон і вивезли у невідомому напрямку. Тільки через кілька днів начальник станції у розмові з Євгеном Івановичем промовився, що то німці вивезли із Коробків знайдений ними скарб.

Таким чином, тепер скарб Зміївського Козацького монастиря слід шукати десь на Заході, а нам залишилися лише легенди та багато нерозгаданих таємниць з історії цієї святині давнини, пам'ятки козацької слави України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Филарет. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – М., 1852., отд. 1, – С. 196, 197, 201, 202.
2. Филарет. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Змиевской уезд. – Харьков, 1857. – С. 190.
3. Яворницький Д. І. Иван Дмитриевич Сірко / Д. І. Яворницький. – Дніпропетровськ: Промінь, 1990. – С. 36.
4. Строков Л. Коробів Хутора / Л. Строков // Из очерков о родном крае. – Харьков. Харьковское книжное издание, 1960. – С. 16, 17.
5. Саяний М. Скарб Козацького монастиря / М. Саяний // Слобідський край. – 1997. – 9, 12 вересня.
6. Криштопа А. І. Змієве городище / А. І. Криштопа. – Зміїв, 1956. – С. 36.
7. Тимченко М. Й. Трояндова симфонія / М. Й. Тимченко. – Київ: День печаті, 1998. – С. 42.

М.І. Саяний

ТАІНА ПІДЗЕМЕЛЬ ЗМІВЩИНИ

Починаючи від сивої давнини, пов'язаної із землею, починаючи від городищ на високих пагорбах, храмів та монастирів із підземними ходами, веде людство свій довгий напівпідземний шлях.

Людина жила серед природи і бачила, що більшість степових тварин роблять в землі нори різних форм, довжини і глибини. І потім ховаються у них при першій же появі ворога, щоб в потрібний момент вискочити і напасти зненацька на здобич.

Людина вибрала і собі давним-давно такий же спосіб захисту і нападу.

Печери та підземні ходи мали велике військово – стратегічне значення. В них відсиджувалися люди під час набігів кочівників, в них зберігалися запаси продуктів та зброї. Із печер робилися вилазки в тил ворога і за водою.

Більшість підземель створювалося під час будівництва храмів та монастирів. Будівництво (15-17 ст.) великої кількості монастирських споруд у державі відсталій і зубожілій, яка пережила татаро-монгольську навалу, пояснюється не великим тяжінням народу до релігії. Така потреба визначалася, перш за все, військово-оборонними цілями. Адже монастирі на той час були і оборонними спорудами, здатними протистояти ворогу. За монастирські мури стікалося більшість населення ближніх сіл і хуторів в разі небезпеки.

Так через 8 років після заснування у 1640 році міста – фортеці Зміїв на лоні чудової природи засновується козаками-запорозжцями Зміївський Миколаївський монастир.

Про підземелля під Змієвом вперше згадується в рукописі «Змієве-городище» місцевого краєзнавця А.І. Криштопи. «Якщо і тепер обійти нав-

Вхід у підземелля.

Один із завалів Зміївського підземелля.

коло парку і уважно подивитися, то навіть неосвіченому оку видно буде обриси земляних валів городища, а років близько з п'ятдесят тому ці обриси валів (тоді подвійних) виступали набагато рельєфніше. З фортеці в південно-східному і західному напрямках були досить складні підземні ходи. Вони кожен рік у вигляді провалів відкривалися навесні, а іноді і влітку, після злив. Ходи ці, коли я був ще

хлопчиком, учнем місцевого міського училища, в числі інших допитливих учнів, провідував і сам».

Свідчення Андрія Івановича – це яскравий доказ того, що Зміїв ховає від нас свою таїну. Ще живі в місті люди, котрі знають: під Змієвом існує розгалужена система підземних ходів. Деякі з цих очевидців неодноразово зверталися до місцевої влади. Але результат був один і той же: хід або провал засипали і забували про нього.

Як розповідав місцевий житель Г.Г. Єрьомін, коли рили траншею під фундаментом пам'ятника В. І. Леніну, на глибині близько трьох метрів відкрився отвір підземного ходу. Але відразу ж надійшла команда залити його бетоном.

Колишній місцевий голова В. Г. Грепан згадує, що багато років тому житель вулиці Зміївської (прізвище він не пам'ятає) звертався до міськради з заявою про те, що коли вони з сином вирішили почистити колодязь, що стояв на його подвір'ї, на глибині 3 – 4 метри від поверхні ґрунту вони побачили обставлений спорохнілим деревом отвір підземного ходу. Промінь ліхтаря вихопив довгий, невисокий тунель обставлений деревом. Полізти далі господар не наважився, а його заява до міськради десь пропала.

Як розповідав колишній житель м. Змієва Є. І. Мартинов, десь 1937 року, коли розтягували тракторами стіни зруйнованого Троїцького собору в центрі міста, в підземелля провалився трактор ЧТЗ. Збоку трактора, що стояв у глибокій траншеї, виднівся невеличкий отвір, викладений з червоної цегли. Діждавшись ночі, троє сміливців – підлітків, серед яких був і Євген Іванович, з ліхтарями полізли в отвір. Пролізши завал, вони опинилися в тунелі завширшки близько метра і висотою 1.6 – 1.8 м. Хлопці пройшли близько 500 метрів і в підземеллі з'явилася вода. Євген Іванович бачив відгалуження ходів вліво і вправо і щоб пройти далі по ходу, їм доводилося відчиняти металеві ковані двері.

Житель м. Змієва Є. Ф. Шихмат згадує, що в 1943 р., коли почали танути

сніги, в місті було багато провалів. І один з них був на території базару. Євген Федорович тоді з такими як і сам підлітками, кидали в цей отвір палки та очерет, які летіли у безодню.

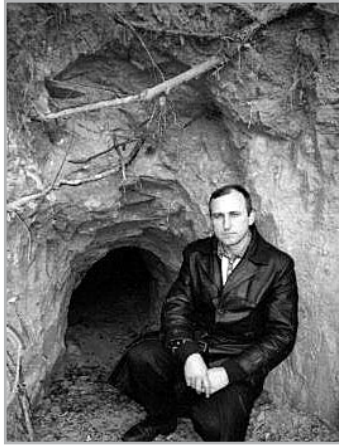
М. Й. Тимченко – відомий поет Зміївщини, розповідав, що в 1949 році він був свідком того, як в міському парку, коли доламували Троїцький собор, стіна провалила потайник, що знаходився у землі біля храму. В ньому було декілька скринь із церковним збіжжям. Увагу робітників привернули металеві ковані двері і східці, що вели донизу. Швидко збили замок і відкрився вхід у підземелля.

Залізти туди ніхто не наважився. Вирішили запросити археологів, котрі працювали в с. Велика Гомільша. Привезли двох вчених і вони з ліхтарями полізли в хід. Їх не було довго, навіть вже хотіли споряджувати експедицію на їх пошук. Але, на щастя, вони з'явилися і на питання – Що там? – один із них відповів: «Там роботи не на один рік. Засипайте.»

У інституті археології Академії Наук України (м. Київ) зберігається звіт відомого вченого – археолога Семенова-Зусера про археологічну експедицію 1949 року під с. Велика Гомільша Зміївського району. Але жодної згадки про відвідини Зміївського підземелля немає.

Отже, воно є, воно було і служило нашим предкам, і це факт незаперечний. Служило воно для захисту від ворога, служило стежкою до води в разі облоги, для таємного виходу захисників за межі фортифіційних споруд в тил ворога, для схову скарбів чи зброї.

Але на сьогоднішній день, всі таїні підземель Зміївщини залишаються нерозгаданими. А тому воно вабить і хвилює. Є в ньому таємниці сивої давнини із замовами, з легендами. Але крім усього, воно ще і історична пам'ятка.

Саяний біля входу в підземелля.

До 50-річчя

Семенченко Елена Анатольевна, заведующая Пархомовским художественным музеем им. А. Ф. Лунёва (с. Пархомовка, Краснокутский район) – отделом ОКУ «Харьковский художественный музей».

Родилась 07.12.1962 года в с. Пархомовка Краснокутского района. Окончила Харьковский государственный институт культуры (1997), по специальности историк-музеевед. Работает в Пархомовском художественном музее: с 1987 – старший научный сотрудник, с 1990 – зав. сектором хранения, с 2001 по настоящее время – заведующая музеем. Лауреат стипендии им. И. Хоткевича (2005), лауреат Регионального рейтинга «Харьковчанин года – 2006».

Е. А. СЕМЕНЧЕНКО

ПАРХОМОВСКИЙ ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ МУЗЕЙ ИМ. А. Ф. ЛУНЁВА: ИСТОРИЯ, ТРАДИЦИИ, СОВРЕМЕННОСТЬ

Пархомовский художественный музей – один из лучших сельских музеев Украины. Его коллекция имеет уникальные произведения живописи, графики, скульптуры, декоративно-прикладного искусства, ценные материалы по археологии, этнографии.

Основан музей в 1955 году по инициативе учителя истории, ценителя старинной культуры и искусства Лунёва Афанасия Фёдоровича.

Имя А. Ф. Лунёва известно не только на Украине, но и далеко за её пределами. Он – педагог, музеевед, краевед, заслуженный работник культуры Украины (1990), почетный член Всеукраинского союза краеведов (1995), награжден орденом «За заслуги» III степени (1997), лауреат премии им. Д. Яворницкого (2004).

На протяжении многих лет Афанасий Фёдорович работал в Украинском обществе охраны памятников истории и культуры. Участник второго и последующих съездов Союза художников СССР, был избран членом научно-проблемной комиссии по эстетическому воспитанию молодежи при Академии педагогических наук СССР.

Но самым главным делом всей его жизни стал музей. Являясь прежде всего учителем, Лунёв считал самым большим недостатком школы недооценку эстетического воспитания детей. Поэтому предложил создать в Пархомовской школе историко-краеведческий музей и привлёк детей к поисковой и собирательной работе. Реализация планов началась с самой Пархомовки. На территории села был найден богатый этнографический материал: украинская национальная одежда, вышивки, предметы быта, орудия труда, фотографии и документы XIX - нач. XX ст. Детей, которые занимались поисковой работой, А. Ф. Лунёв объединил в кружок «Юный историк». Они обрабатывали найденный материал, строили первую экспозицию своего школьного музея, который разместился в одной из школьных комнат, проводили экскурсии. В 1954 году по просьбе Афанасия Фёдоровича для школьного музея выделили старый домик, находившийся рядом со школой. Для новой экспозиции, которая должна была разместиться в

четырёх комнатах, Лунёв принёс и свою личную коллекцию произведений искусства. Энтузиазм, с которым ученики во главе с учителем взялись за создание музея, увлек жителей Пархомовки и соседних сел – ими были подарены иконы, произведения отечественных и зарубежных мастеров, предметы быта. В 1955 году Харьковское областное отделение Союза художников Украины передало пархомовским школьникам 50 живописных и графических работ художников М. Я. Каплана, А. Л. Наседкина, В. Я. Савенкова, Е. П. Светличного, С. Ф. Беседина, В. Ф. Мироненко, П. А. Шигимаги и др. 1955 год и вошел в историю музея как год основания Пархомовского историко-художественного музея.

Другими источниками пополнения музейной коллекции были подарки Союза художников СССР, передача экспонатов на постоянное хранение Государственным Эрмитажем, Музеем изобразительных искусств им. А. С. Пушкина, Объединением Музеев Московского Кремля, Всесоюзным художественно – промышленным комбинатом им. Е. В. Вучетича Министерства культуры СССР, Харьковским художественным музеем, Художественным фондом Украины, подарки отдельных художников, с которыми завязались тесные дружеские отношения.

С начала своего основания музей функционировал на общественных началах. К работе в музее были привлечены ученики школы, члены искусствоведческого клуба «Радуга» (бывшего кружка «Юный историк»). На занятиях клуба А. Ф. Лунёв знакомил детей с историей мирового искусства, классической музыкой, литературой. А ребята в свободное от уроков время выполняли всю музейную работу: проводили экскурсии, готовили лекции и выставки, вели переписку с художниками и различными музеями, даже общественными директорами музея назначались школьники – старшеклассники.

Музей каждый год пополнялся новыми произведениями искусства. Государственный Эрмитаж, который на ученом совете принял решение взять шефство над юными коллекционерами, передал около 300 экспонатов: гравюры XVIII в. зарубежных и отечественных мастеров, западноевропейскую живопись XVIII–XIX вв., предметы декоративно-прикладного искусства и археологии. Музей Изобразительных искусств им. А. С. Пушкина подарил произведения известных художников XVII–XIX вв., памятники античного искусства, мебель и др. Дирекция Музеев Московского Кремля на постоянное хранение передала около 300 произведений живописи и декоративно-прикладного искусства: иконопись XVIII–XIX вв., живописные полотна XIX–XX вв., произведения китайских, японских, индийских мастеров, выполненных из фарфора, стекла, слоновой кости, дерева и перламутра. Около 500 экспонатов подарила школьному музею Дирекция художественных выставок и панорам Министерства культуры СССР.

А. Ф. Лунёв вместе со школьниками много путешествовали. Каждый год они посещали различные музеи Советского Союза, мастерские художников, несколько раз по приглашению Дрезденской картинной галереи побывали в Германии. Во время поездок налаживались связи с известными художниками, скульпторами, деятелями культуры. Десять лет Пархомовский музей связывали тесные дружеские отношения с Народным художником СССР, Лауреатом Ленинской премии скульптором С. Т. Конёнковым. Он подарил музею три своих работы «Портрет Н. Пешковой», «Ниночка», «Т. Г. Шевченко в ссылке». Приходили школьному музею письма и подарки от известных художников К. Ф. Юона, Н. М. Ромадина, М. С. Сарьяна, Кукрыниксов, Б. И. Пророкова, Е. В. Вучетича, Н. Я. Симонович-Ефимовой, Ю. И. Пименова, Б. М. Неменского, Д. Д. Жилинского и др.

Особое место в истории музея занимает дружба с Народным художником СССР, Лауреатом Ленинской премии В. А. Фаворским, который оказал неоценимую помощь в пополнении коллекции. Кроме своих работ он передал в дар музею собранную им уникальную подборку современной немецкой графики, работы известных китайских, японских, бразильских, мексиканских и других мастеров гравюры. Благодаря Фаворскому школьники познакомились с известным искусствоведом М. В. Алпатовым, который подбирал и присылал для библиотеки музея книги по искусству.

Бесценный подарок сделал школьному музею и известный писатель Илья Эренбург, передавший музею авторские работы французского художника Пабло Пикассо: литографию «Голуб с оливковой веткой» и рисунок тушью «Портрет Ф. Жюлио-Кюри». А Музей изобразительных искусств им. А. С. Пушкина – две керамические работы Пикассо: кувшин «Сова» и декоративное панно «Ныряльщики».

Постановлением коллегии Министерства культуры Украинской ССР от 20 февраля 1972 года Пархомовскому историко-художественному музею было присвоено звание «Народный музей». Он действительно был народным – увлеченные деятельностью А. Ф. Лунёва и его учеников, музей посещали десятки тысяч людей.

Тридцать два года просуществовав на общественных началах, Пархомовский музей в 1996 году стал автономным отделом Харьковского художественного музея.

В 2008 году 23 октября решением XXXIV сессии V созыва Харьковского областного Совета музею присвоено имя основателя Лунёва Афанасия Фёдоровича.

На сегодняшний день Пархомовский музей владеет коллекцией, которая насчитывает более семи с половиной тысяч экспонатов основного и научно-вспомогательного фонда и разместилась в 12 залах небольшого дворца, построенного в конце XVIII века графом И. Подгоричани. Экспози-

ция построена по историко-хронологическому принципу. В отделе иконописи представлены работы XVII–XIX вв. Музей владеет интересным собранием станковой живописи и графики русского и украинского искусства XVIII–XIX вв., представленного работами Е. П. Чемесова, А. А. Иванова, Т. Г. Шевченко, И. К. Айвазовского, И. Е. Репина, И. И. Левитана, И. И. Шишкина, Е. Е. Волкова, К. Я. Крыжицкого. Привлекают внимание зрителей работы В. В. Верещагина, В. А. Серова, А. Е. Архипова, А. М. Васнецова, Н. К. Рериха. Представление о деятельности художественного объединения «Мир искусства» дают произведения А. Я. Головина, И. И. Машкова, А. Н. Бенуа и др.

Значительная часть экспозиции посвящена изобразительному искусству XX в. Рядом с работами В. В. Маяковского, К. С. Малевича, В. В. Кандинского, В. М. Ходасевич, особое место занимают произведения живописи, графики, скульптуры, подаренные музею самими художниками – К. Ф. Юоном, Ю. И. Пименовым, М. С. Сарьяном, И. С. Ижакевичем, С. Т. Коненковым, В. А. Фаворским, Е. В. Вучетичем, М. Н. Ромадиным, С. П. Чуйковым, В. И. Касияном, Е. А. Кибриком, Кукрыниксами, Б. М. Неменским, Д. Жилинским, И. С. Глазуновым и др.

Разнообразен и интересен отдел зарубежного искусства, где экспонируются памятники разных времен и стран: воспроизведения древнеегипетской пластики и античного искусства, графика и декоративно-прикладное искусство Индии, Китая, Японии. Особое место в коллекции занимает западноевропейская живопись и графика XVI–XX вв., представленная работами всемирноизвестных художников: Ганса Гольбейна, Фердинанда Бола, Пиронези Джованни, Теодора Руссо, Жана Батиста Милле, Камиля Писарро, Пабло Пикассо, Надежды Леже и других.

В экспозиции есть и небольшой этнографический отдел, где хранятся местные предметы быта, вышивка, керамика, народная картина.

Коллекция музея по своей ценности не уступает многим областным музеям. Музей превратился в настоящую сокровищницу искусства на Харьковщине и стал одним из наиболее популярных на туристической карте области. За год музей посещает более 20 тыс. человек, проводится более 1.700 экскурсий. Музей продолжает вести широкую культурно-просветительскую деятельность, предлагая разнообразные формы работы и общения с посетителями. Одно из центральных мест в работе музея занимает выставочная деятельность. За год в музее проходит до 20 выставок, как из фондов музея, так по договоренности с художниками и организациями. В музее представляют свои работы художники не только из различных уголков Украины, но и России, знакомя посетителей с современным искусством, различными его видами и направлениями. Кроме выставок в музее проходят музыкальные и литературные вечера, концерты, для проведения ко-

торых музей привлекает музыкальные училища, консерватории, поэтов и писателей из Харькова, Сум, Полтавы.

На базе музея проходил международный фестиваль искусств «Золотая кувшинка», в рамках которого было проведено презентацию новых выставок, мастер-классы, концерты и выступление актеров театров Украины, России и Германии. Благодаря дружеским отношениям с актерами московского театра им. Е. Вахтангова, харьковских театров им. А. Пушкина, «Новая сцена» и Театра юного актера «БЛЕСС» в музее проходят театральные представления.

На протяжении многих лет сотрудники музея большое внимание уделяют эстетическому воспитанию подрастающего поколения. Долгое время музей сотрудничает с Пархомовской общеобразовательной школой. Ученики школы – постоянные посетители музея, они принимают участие в презентациях выставок, проведении праздников, в работе кружка изобразительного искусства «Юный художник», который функционирует на базе музея. Для участников кружка музей организует экскурсионные поездки. Дети уже неоднократно побывали в музеях и выставочных залах Харькова, Полтавы, Сум, познакомились с достопримечательностями своей и соседних областей. Организуются также встречи и мастер-классы с известными художниками.

Научными сотрудниками разработан цикл лекций для чтения на уроках истории, художественной культуры, краеведения, изобразительного искусства. Несколько лет назад сотрудники музея ввели новую форму работы – уроки-практикумы. Практические занятия на таких уроках дают возможность ученикам овладеть основами работы с изобразительными материалами, получить начальные знания в области цветоведения, композиции, перспективы. Уроки-практикумы несут в себе элементы игры, которые пробуждают и активизируют интерес к искусству, творчеству, развивают художественный вкус, фантазию, интеллектуальные способности.

Музей владеет замечательной подборкой репродукций картин известных художников XVIII - XX вв. Выставки в школе на основе этого материала в какой-то мере помогают преодолеть «оторванность» детей от возможности посетить большие музеи как Украины, так и других стран.

Находясь далеко от больших городов, более ста километров от Харькова, Сум и Полтавы, Пархомовский музей является единственным историко-художественным центром в районе и проводит большую культурно-просветительскую и воспитательную работу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абалкин А. Познание красоты // Правда. – 13 января 1972. – С. 4.
2. Берсеньева О. Радуга над селом // Комсомольская правда.- №16, 20 января 1982. – С.4.
3. Волинський Р. Рембрандт у шкільному музеї // Культура і життя. – 18 грудня 1983. – С.7.
4. Лангранж В. Все цвета «Радуги» // Литературная газета. – 16 января 1980. – С.12.
5. Лернер Л. Мировые шедевры в школьном музее // Московские новости. – 21 сентября 1986. – С.13.
6. Лунев А. Откуда происходит искусство // Семья и школа. - №11, 21 января 1972.- С. 42-43.
7. Лунов А. Сельская школа искусств // Советская культура. – 21 сентября 1972. – С. 3.
8. Майзелис Г. Где найти время? // Советская культура. – 16 октября 1979. – С. 6.
9. Макарский А. Сельский Эрмитаж // Учительская газета. – 16 ноября 1968. – С. 4.
10. Максимова Э. Сокровища Пархомовки // Известия. – 5 августа 1978. – С. 4.
11. Алпатов М., Рем А., Коть А., Лунов А. Что я вижу в зеркале // Сельская молодежь. - №6, 1979. – С. 40-45.
12. Волков А. «Радуга» в Пархомовке // Советский Союз. - №7, 1979. – С. 30-32.
13. Волошина С. Це не просто музей // Прапор. – №2, 1966. – С.57 – 62.
14. Евсеев В. Школа Лунева // Наука и религия. - №5, 1981. – С. 9-14.
15. Лернер Л. Пархомовская «Радуга»// Отчизна. - №7, 1987.- С. 8-10.
16. Лунев А. Долгий свет «Радуги» // Крестьянка. – №6, 1987.- С. 18-21.
17. Маркин Э. Пройди свой путь // Сельская молодежь. - №2, 1975. – С. 28-33.
18. Мизгіна В.В. Сільський Ермітаж // Губернія.- №3, 2005.-С. 62-65.
19. Сергиенко Е. Музей в Пархомовке // Юный художник. - №3, 1987. – С. 35-37.
20. Суслов И. Школьный музей в Пархомовке // Юность. - №5, 1964.- С. 101.
21. Veljounski Y. Une pinacothèque rurale // UNESCO.- 1990.- С. 30-33.
22. Афанасій Федорович Лунов. Статті, спогади, документи, матеріали. – Х.:Тимченко, 2009. – 234 с.
23. Глотов В.В. Учитель для сына.-М.: Педагогика, 1985. – 144с.
24. Кушнарѡв Е.П. Сто кроків Харківською землею.-Х.:Фоліо, 2004.
25. Лунов П.Ф. Историко-художний музей в школі. – К.: Радянська школа, 1964.- 70 с.
26. Лунов А.Ф. Пархомовская сокровищница.- Харьков.: Прапор, 1975.- 39 с.
27. Лернер Л.В., Маркин Э.Б. Сколько цветов у «Радуги», или Дни Афанасия Лунева. – М.: Педагогика, 1990. – 288 с.: ил.
28. Максимова Э.М. Надѣжные люди. – М.: Известия, 1981.- 112 с.
29. Неменский Б.М. Распахни окно. – М.: Молодая гвардия, 1974. – 186 с.

До 50-річчя

Яковенко Галина Григорівна працює в Харківському державному педагогічному університеті ім. Г. С. Сковороди на кафедрі історії (до 2010 р.—історичних дисциплін) з 1 вересня 2001 р. Обіймала посаду викладача. 24 березня 2006 р. захистила дисертацію (тема: «Церковнопарафіальна освіта в Харківській єпархії (1799-1917 рр.)») на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01—історія України. Призначена на посаду доцента кафедри історичних дисциплін з 28.04.2007 р. Координує роботу методичного центру історичного факультету. Є секретарем оргкомітету Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми методики викладання суспільствознавчих дисциплін у вищих навчальних закладах», що проводиться на історичному факультеті з 2009 р.

Координує роботу методичного центру історичного факультету.

Є секретарем оргкомітету Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми методики викладання суспільствознавчих дисциплін у вищих навчальних закладах», що проводиться на історичному факультеті з 2009 р.

- Яковенко Г.Г. Церковно-парафіяльні школи Харківської єпархії // Віра і розум. – 2000. – №1. – С. 197–202.
- Яковенко Г.Г. Архиепископ Амвросий (Ключарев) как организатор церковно-школьного дела в Харьковской епархии (к 180-й годовщине со дня рождения) // Віра і розум. – 2000. – №1. – С.268–270.
- Яковенко Г.Г. Спостерігач церковних шкіл Харківської єпархії Василь Федорович Давиденко // Вісник Східноукраїнського національного університету – 2001. – № 10 (44). – С. 83 –87.
- Бабаї: короткий нарис з історії селища. Харків: НУВС. – 2001. – 60 с. з іл.
- Яковенко Г.Г. Стан виховної роботи у школах Харківської єпархії // Збірник наукових праць Харківського нац. пед. ун-ту ім. Г.С. Сковороди. Серія «Історія та географія». – Харків, 2005. – Вип. 19 – 20. – С.167–176.
- Яковенко Г.Г. Періодична преса як джерело з історії церковних шкіл Харківської єпархії (1799 – 1917 рр.) // Збірник наукових праць Харківського нац. пед. ун-ту ім. Г.С. Сковороди. Серія «Історія та географія». – Харків, 2006. – Вип. 24. – С. 153 –159.
- Яковенко Г.Г. Статистичні матеріали як джерело вивчення історії церковнопарафіальної освіти в Харківській єпархії // Збірник наукових праць Харківського нац. пед. ун-ту ім. Г.С. Сковороди. Серія «Історія та географія». – Харків, 2007. – Вип. 27. – С. 205 –214.
- Яковенко Г.Г. Школи грамоти як перша ланка церковної освіти // Збірник наукових праць Харківського нац. пед. ун-ту ім. Г.С. Сковороди. Серія «Історія та географія». – Харків, 2006. – Вип. 23. – С. 186 –195.
- Яковенко Г.Г. Огляд архівних джерел з історії початкових шкіл духовного відомства Харківської єпархії (1799 – 1917 рр.) Збірник наукових праць Харківського нац. пед. ун-ту ім. Г.С. Сковороди. Серія «Історія та географія». – Харків, 2007. – Вип. 28. – С. 190 – 195.
- Православная энциклопедия Харьковщины / Автор идеи и проекта В.В. Петровский. Сост., отв. ред. А.Д.Каплин. – Х.: Майдан, 2009.–564 с.:ил. (С.64–65; С.104–105; С.143; С.218; С.143; С.269–270; С.465–466; С.547–548; 531–533; 517–518).
- Яковенко Г.Г. Реалізація принципу виховуючого навчання в системі церковно-парафіальної освіти (на прикладі Харківської єпархії) /Г.Г. Яковенко // Культурна спадщина України. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Черкаси.Видавець Чабаненко Ю. –2009. –272 с. – С. 157–161.
- Яковенко Г.Г. Формування майбутнього учителя історії як представника національної еліти.- С.40-44. // «Актуальні проблеми методики викладання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін у вищих навчальних закладах»

Г. Г. ЯКОВЕНКО

ГУВЕРНЕРИ У ДВОРЯНСЬКИХ СІМ'ЯХ ХАРКІВЩИНИ

Події у Європі наприкінці XVIII ст. – розподіли Польщі (1793, 1795), Французька революція (1789) та наполеонівські війни – стали причиною еміграційного руху представників інтелігенції різних націй: чехів, французів, італійців, швейцарців до Росії [2. С.13]. Найпоширенішим їхнім заняттям було домашнє навчання.

У червні 1767 р. приїхав до Харкова відомий гувернер – пастор Йоган Віганд. Він народився 17 липня 1744 р. У пошуках наставника для старшого сина харківський губернський прокурор та один із найбільших поміщиків губернії П. А. Щербинін відправив до Москви кошти та спеціальний супровід, з котрим мав приїхати учитель. Про конкретні економічні домовленості сторін поки що нічого не відомо. Йоган Віганд зумів завоювати у батьків повну довіру та чотирьохрічний Андрій Петрович був повністю під його наглядом. Сплячу дитину вночі переправили з жіночої половини у кімнату гувернера [5. С.11]. Його вплив на хлопчика був необмежений і гувернер заклау у маленької дитини основи європейського виховання. Пізніше Андрій Щербинін навіть одружився з російською німкенєю, Катериною Петрівною Барц [5. С.11]. Віганд, як узаємо із його записок, за фахом був архітектором. Можна припустити його участь у побудові храму у Бабаях, точної копії протестантської церкви у Санкт-Петербурзі, напроти дому Щербиніних. Також він керував спорудженням капітальних господарських споруд (наприклад, льохів, що збереглися до нашого часу, навіть не дивлячись на повну перебудову будинку). До обов'язків гувернера додавалося також складання візерунків для вишивання та плетіння. Віганд подружився з усіма членами родини, супроводжував їх у поїздках за кордон та був увіковчений у сімейному портреті, намальованому художником Брандтом. Як видно, гувернера дуже поважали у сім'ї.

Наступне покоління Щербиніних, уже діти Михайла Андрійовича, мали гувернера французького походження. Сам Михайло Андрійович, відомий своєю дружбою із О. С. Пушкіним, взагалі до людей не свого кола спілкування ставився досить зверхньо. Гувернера-француза він віз до себе у помістя в Карачівку майже із самої Одеси, де той виховував Ю. О. Самаріна, на козлах карети. Пізніше виявилося, що ця людина на ім'я Баргелін, була

дуже порядною та гідною [5. С.24]. Михайло Андрійович пізніше змінив своє відношення на прихильність, а його дружина, Єлизавета Петрівна, овдовівши та отримавши посаду начальниці Полтавського інституту шляхетних дівчат, допомогла і йому отримати місце учителя французької мови [5. С.184-185]. До самої смерті Баргелін користувався особливою пошаною всієї сім'ї Щербиніних, діти яких одержали прекрасне виховання та знали декілька іноземних мов [5.С.26]. Старша дочка К.М. Щербачова та молодший син А.М. Щербинін вільно володіли та писали французькою, німецькою, італійською мовами, а Щербачова до того ж знала англійську.

Брати Олександр та Михайло Щербиніні самі усвідомлювали недостатність одержаної ними освіти. Олександр Андрійович у листі від 24 листопада 1824 р. писав брату: «Майєр, Букалов, Марія Астафіївна не поклали в нас багато зерен навченості». Обидва брати займалися самоосвітою уже у зрілому віці. Але іноземні мови – французьку та німецьку – знали бездоганно [5. С.26].

Таким чином, професійна кваліфікація гувернерів у будь-якій дворянських родинах напряду залежала від її матеріальних можливостей: у багаті сім'ї запрошували відповідно відомих гувернерів.

Отже, дворянство мало можливість одержувати освітні послуги відповідно свого майнового стану.

Учителі Санбьоф, Іван Вернет і багато перших харківських професорів були дійсно першими і вважалися найкращими домашніми учителями того часу [2. С.13]. Наприклад, у 1821 р. Санбьофу було видано свідоцтво на відкриття приватного пансіону [2. С.21].

Іван Пилипович Вернет (Верне Дам) (бл. 1760–1847), обрусілий швейцарець, потрапив до Харкова у 1787 р. Він готував себе до пасторської посади, був педагогом за покликанням, вільно володів чотирма мовами – французькою, німецькою, латиною та російською [1]. Відомий педагог І. Тимковський радив Василю Полетиці запросити для виховання своєї дитини Івана Вернета, колишнього вчителя Новгород-Сіверської гімназії, [4. С.339].

І.В. Вернет перебував у дружніх стосунках із Г.Ф. Квіткою-Основ'яненком, який доклав великих зусиль до організації інституту шляхетних дівчат у Харкові. Цей навчальний заклад мав навчати по дві дівчини з найбідніших дворянських сімей з кожного повіту Харківської губернії та надати їм право працювати наставницями та учительками у дітей багатих поміщиків [2. С.191]. Випускниці інституту стали першими спеціально підготовленими домашніми учительками.

Заслугують на увагу погляди самого В.Н. Каразіна, який одержав освіту спочатку в Кременчуцькому, а потім у Харківському приватних пансіонах, щодо домашнього навчання та виховання. Він намагався прищепити своїм дітям міцне та здорове, практичне та патріотичне ставлення до таких

інституцій, як Батьківщина та суспільство. Відомий громадський діяч вважав, що сформувати такі риси особистості можливо лише у державних школах [2. С.127]. До французьких гувернерів і домашніх учителів він ставився досить глузливо. У родинному колі В. Н. Каразін сперечався із дружиною про переваги громадського виховання. Але йому прийшлося, перебуваючи як у Кручику, так і в Санкт-Петербурзі, віддаючи данину моді, запрошувати гувернерів. Прийшлося йому підшукати для дітей учителя-француза, з найкращими рекомендаціями та з погодинної платою. Учитель Шевальє на урок історії приніс напіврозважальну книгу із назвою «Парижанин живий і не хоче бути без пригод». Син Вася, який уже вивчав історію за підручником Кайданова, повинен був його залишити. Уклінно дякуючи, В. Н. Каразін заплатив десять карбованців за урок та відмовився від його послуг [2. С.128]. Так наш видатний земляк не захотів виховувати французький патріотизм, а вимагати від француза глибоких знань вітчизняної історії, було б вкрай недоречно. Переконалий у правильності своїх поглядів щодо навчання та виховання, В. Н. Каразін розгорнув громадський рух щодо створення університету.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багалеї Д. І. Харьковский педагог и журналист начала XIX века. Иван Филиппович Вернет. – Харьков, Печатное дело, 1908.
2. Данилевский Г. П. Украинская старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования. Харьковские народные школы 1732–1845/ Г. П. Данилевский. – Х.: Изд. Заленского и Любарского, 1866. – 404 с.
3. Пастор Виганд. Его жизнь и деятельность в России. 1764–1808 гг. // Русская старина. – 1892. – №74. – С.545–568.
4. Сірополко Степан. Історія освіти в Україні/ Степан Сірополко. – К.: Наук. думка, 2001. – 912 с.
5. Щербачев Ю. Н. Приятеля Пушкина Михаил Андреевич Щербинин и Петр Павлович Каверин / Ю. Н. Щербачев. – М.: Синодальная типография, 1912. – 215 с.

До 45-річчя

Дідик Віктор Васильович (1967, с. Радянське Лозівського р-ну). Закінчив історичний факультет Харківського державного університету ім. А. М. Горького (1994). Молодший науковий співробітник відділу пам'яток археології Харківського науково-методичного центру охорони культурної спадщини (з 2006), а з 2010 – старший науковий співробітник. Автор більше 20 наукових статей.

В. В. Дидик

**ДО ПИТАННЯ ПРО АРЕАЛ ЧЕРНЯХІВСЬКИХ СТАРОЖИТНОСТЕЙ
НА ПІВДЕННО-СХІДНІЙ ЧАСТИНІ ВОДОРОЗДІЛУ ДНІПРА - ДОНУ
(АДМІНІСТРАТИВНІ МЕЖІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛ.)**

Питання зваженого наукового опису точних географічних обводів черняхівських старожитностей у верхніх водозборах Сіверського Дінцю, Орелі та Ворскли (у межах сучасної Харківської області) до наших днів залишається дискусійним через недостатній рівень проведення суцільних розвідок. Хоча перші кроки такої наближеної систематизації були зроблені ще у 20-40 рр. XX ст. Першовідкривач черняхівських старожитностей Слобожанщини О. С. Федоровський у кінці 20 рр. минулого століття констатував поширення культури полів поховань на Полтавщині та Харківщині, що значно розширювало черняхівський ареал поза межами Волині та Київщини, як основних районів, звідки почалось вивчення культури /Федоровський О. С. 1927, с. 71/.

Фундаментальний внесок у дослідження черняхівських пам'яток Східної України був зроблений І. Н. Луцкевичем. Великою заслугою вченого слід визнати проведення найбільш повних у довоєнний час археологічних розвідок та здійснення перших стаціонарних розкопок старожитностей черняхівського кола /Луцкевич І. Н. 1948, с. 164-178/. Загалом, ті черняхівські поселення, що були зафіксовані методом піших розвідок вздовж течій річок, при нанесенні на сучасну географічну мапу розташовувалися б на сході вздовж правих притоків Сіверського Дінцю, а на півдні – огинали правий берег р. Мжі.

У повоєнну добу спробу визначити обриси черняхівського ареалу на Лівобережжі здійснив А. А. Спіцин, який виділяв «полтавсько-харківський район полів поховальних урн», розширюючи його межі окрім течій Дніпра, Псла, Ворскли окремими лакунами до водозборів Осколу на сході /Спіцин А. А. 1948, с. 65/.

Десятилітня перерва у дослідженні черняхівської культури Східної України та південно-західних областей Російської Федерації, котра була спричинена буремними лихоліттями війни, у кінці сорокових років стала надолужуватися І. І. Ляпушкіним завдяки його розвідкам та картографуванню римських монет. Дослідник, оперуючи матеріалами попередників та власними даними, окреслив більш повні обводи черняхівського ареалу. На півночі Лівобережжя він починався вище гирла Супою, далі за течією Удаю проходив між Пирятином та Прилуками, виходив на верхні водозбори Сули, північніше Обояні звер-

тав на схід до Белгорода, а далі вже у Харківській області прямував на Чу-гуїв, оминаючи південніше Зміїв по правому берегу р. Мжі, зливався з течією р. Коломака та закінчувався у гирлі р. Орелі /Ляпушкин И. И. 1950а/.

Проблемами північно-східного кордону також переймався Є. О. Симонович. Згідно його бачення, карта поширення черняхівських старожитностей мала наступний вигляд: північно-західна лінія починалась нижче течії Десни, проходила повз Чернігів, далі виходила на схід, на лівий берег Сейму за його течією, оминала північніше Курськ, а потім по Сіверському Дінцю прямувала на південь, у районі Нижнього Бишкіну повертала на захід і прямувала до дельти Орелі /Симонович Э. А. 1964. с. 37, рис. 9/.

На регіональному рівні питаннями демаркації черняхівського ареалу у верхніх водозборах Сіверського Дінцю на початку 80 рр. минулого століття доволі плідно займався О. Г. Дьяченко. Дослідник повторив та буквально перевірив результати І. Н. Луцкевича у складанні докладної карти поширення черняхівських старожитностей, він особисто пройшов великі ділянки суходолу вздовж течій річок Уди, Харків, Лопань. Згідно його власних поглядів та залучення матеріалів попередників, північно-східна межа черняхівського кордону пролягає за течіями р. Топлінка та р. Нежеголь, далі на території Харківської області проходить по Сіверському Дінцю до Черкаського Бишкіна 2, а західніше м. Харків зливається з ворсклинським масивом пам'яток /Дьяченко О. Г. 1980, с. 66-67/.

Узагальнюючою працею, що підсумувала дослідження черняхівського ареалу у водозборах Сіверського Дінця на зламі двох століть, стала стаття А. М. Обломського та А. В. Кропоткіна. Дослідники привели основні культурні критерії, що притаманні черняхівським пам'яткам кола Хохлове-Снагость: порівняно великий відсоток гончарної кераміки (від 30%); наявність наземних глинобитних споруд; біритуальні могильники, специфічний набір прикрас т.з. фасетованого стилю, великі розміри поселень. Згадані дослідники обопільно використовували матеріали з території Белгородської області Російської федерації та Харківської області України. Отже, як вбачають згадані вчені, східний кордон черняхівських старожитностей починається у верхніх водозборах р. Сейм біля злиття р. Тускар та р. Rogозна на території сучасної Курської області, далі він перетинав течію р. Псел і від місця з'єднання з правою притокою р. Пеною прямує догори її течії, потім виходить до верхів'їв р. Ворскли, звідти повертає на північ до сучасного м. Белгорода до гирла р. Плоті, а далі, південніше до впадіння зліва р. Нежеголь, черняхівський кордон чітко пролягає по правому березі Сіверського Дінця. Окрім того дослідники припускають, що локальні черняхівські анклавні розташовуються значно східніше річища Сіверського Дінця у поріччі р. Великий Бурлук /Кропоткін А. В. Обломський А. М. 1991, рис. 1, с. 77/.

Таким чином, у загальних рисах географічний опис східної межі черняхівського ареалу на теренах теперішньої Харківської області приблизно

окреслений, тоді як південний виділений умовно і потребує більш детальних описів. Однак, останні данні польових розвідок дозволяють більш точно скорегувати його східні та південні обриси.

Почнемо із північно-східної ділянки, що межує з державним кордоном України та Російської федерації. На теренах Белгородської області найближчі черняхівські пам'ятки, локалізація яких буде виконувати роль картографічного маркера черняхівського ареалу, відомі на правому березі р. Сіверський Дінець у Белгородському районі – це два поселення біля с. Дубове, зафіксовані під час розвідок 1986 р. А.М. Обломським /Обломский А.М. 1986, с. 2-4/. Між правобережними донецькими масивами черняхівських старожитностей по обидва боки державного кордону існує територіальна лакуна довжиною близько 44 км, що не заповнена жодною черняхівською пам'яткою на відстані 10 – 14 км на захід від річища Сіверського Дінця.

На харківській частині східного ареалу черняхівські старожитності відкриті у верхів'ях р. Велика Бабка, яка через 38 км впадає у Сіверський Дінець з його правого берега. Пам'ятки були виявлені В.В. Колодою у 1986-87 рр. /Колода В.В.1987, с. 1-8/. Вони утворюють локально-територіальну групу, розташовану ланцюжком переважно на лівому березі р. Велика Бабка. Найближчим до белгородського анклаву є багаточислове поселення Перемога-I Харківського району, за 0,5 км на південний захід від південної околиці села – єдиний об'єкт, що розміщується на правому березі річки. Разом з поселенням Перемога-II на протилежному березі Великої Бабки ці пам'ятки створюють окреме територіальне «гніздо»/Колода В.В. 1987, с.1-2/.

Наступне скупчення поселень розташовується на лівому березі р. Велика Бабка на південь від с. Федорівка у кількості двох об'єктів /Колода В.В.1987, с.2-8/. Відтак групу черняхівських поселень між Перемогою та Федорівкою слід вважати найбільш східними пам'ятками на місцевій ділянці ареалу. Окрім того, вони утворюють єдину черняхівську поселенську агломерацію, яка витягнута на 6 м вздовж річища Великої Бабки. Ніякого відношення до демаркації східного черняхівського кордону, на мій погляд, не має місцезнаходження поселення біля с. Бугруватка Гатищенської сільради Вовчанського району, розміщене за 20 км на північний схід від пункту Перемога-II на корінній терасі правого берега р. Сіверського Дінця. Дана пам'ятка зафіксована в 1956 р. Б. А. Шрамко та інтерпретувалася ним та іншими дослідниками у якості черняхівського поселення /Дьяченко О.Г.1980, с. 69, рис. 1.8; Шрамко Б.А.1962, рис. 67,71/. Проте її черняхівська культурна приналежність є спірною, бо ні за топографією, ні за розмірами, ні за кількісним переважанням ліпного посуду над гончарною керамікою, і, нарешті, за відсутністю слідів глинобитного наземного домобудівництва на поселенні Бугруватка, тобто за всією сукупністю важливих первинних археологічних показників спостерігаються ознаки, іманентно типові для поселення київської культури пізньої фази зразку Букреевка 2 – Камневе 2 за

культурно-хронологічною типологією А. М. Обломського. До кола подібних пам'яток правобережжя Сіверського Дінця, очевидно, при умові наявності перелічених археологічних відповідників, також належать поселення у Печенігах та Кочетку /Махно Є. В. 1960, с. 50; Луцкевич І. Н. 1948, с. 169/. Культурну київську спільноту доповнюють поселення протилежного, лівого берега р. Сіверського Дінця, відомі за зводами Є. В. Махно та О. Г. Дьяченко.

Результати багаторічних картографічних спостережень дозволяють вже зараз впевнено стверджувати, що на прибережній ділянці річища Сіверського Дінця від місця впадіння р. Топлинки до гирла р. Великої Бабки типові черняхівські пам'ятки кола Снагость 2 – Хохлове 2 за термінологією А. М. Обломського та А. В. Кропоткіна не відомі і навряд чи будуть знайдені у майбутньому. Тому обриси черняхівського ареалу треба відсунути на правому березі від місць злиття вказаних річок приблизно за 7-14 км на захід від течії Дінця.

Головною причиною такого «невдячного нехтування дарами благодатних земель» зі сторони черняхівських носіїв є ландшафтні та ґрунтові умови, котрі абсолютно не відповідали природнім вимогам черняхівської парадигми господарювання і не були придатні для повноцінного функціонування великих поселеньських агломерацій черняхівського зразку.

Сучасні карти ґрунтового покриву свідчать, що на правому березі Сіверського Дінця залягають опідзолені сірі й світло-сірі ґрунти, а на лівому березі поширені дерново-підзолисті та дерново-піщані ґрунти /Бебешко В. Н. 1971, с. 71-79/. Найновітніші палеоґрунтознавчі дослідження річкових долин Сіверського Дінця та Осколу переконують, що у 3-4 ст. н.е. відбувались процеси невинного наступу лісів та деградації степових чорноземів із їх подальшим перетвореннями у сірі лісові ґрунти. Паралельне зволоження клімату привело до підвищення водяного дзеркала річок та навколишніх ґрунтових вод, у результаті чого весняні повені стали більш тривалими та потужними /Зиньковская И. В. Чендеев Ю. Г. 2009, с. 68-72/. Таким чином, природні умови, а не соціальний чи демографічний фактори, стали на заваді у заселенні черняхівською людністю прибережної смуги окресленої ділянки течії Сіверського Дінця.

Наступним черняхівським пунктом, котрий продовжує чітко вимальовувати східний кордон черняхівського ареалу, є поселення на лівому березі Сіверського Дінця, за 6 км на північний захід від с. Леб'яже, на місі правого берега струмка, що впадає у Сіверський Дінець (інформація Г. Є. Свистуна). На розорюваній поверхні поселення зібрана виразна колекція гончарного черняхівського посуду, котрий складає понад 90 % керамічного комплексу і безумовно атрибує його черняхівську приналежність. Розташування пам'ятки на сіверсько-дінецькому лівобережжі слід вважати унікальним. Про причини подібного нетипового розміщення доводиться тільки здогадуватися.

Нижче за плином течії Дінця чергове черняхівське поселення розташо-

ується вже на правому березі, у м. Чугуєві, по вул. Чапаєва, в районі злиття струмка Березовий та річки Чугівки – правої притоки Сіверського Дінця, за 1.3 км на захід від річища /Шрамко І.Б., Голубєва І.В., Задніков С.А., Пеляшенко К.Ю., 2010, с./ На території пам'ятки у 2009 р. співробітниками САС закладено пошуковий шурф, у якому виявлено характерну черняхівську кераміку (до 70 % керамічного комплексу) та численні малі фрагменти глиняної обмазки, що переконливо засвідчує приналежність поселення до старожитностей кола Снагость 2 – Хохлове 2.

Приблизно за 5 км на південний захід від пункту «вул. Чапаєва», на лівому березі р. Студенок (ліва притока р. Уди), за 0,4 км на північ від с. Соцзмагання (дореволюційний колишній х. Василій) фіксується рештки одношарового черняхівського поселення, відомого за матеріалами черняхівського зводу Є.В. Махно /Махно Е.В. 1960, с. 51/.

Від вказаної місцевості до поселення Лазуківка 1, недалеко від гирла лівого берега р. Мжі, на відстані 32 км по прямій вздовж правого берега Дінця не спостерігається жодного типового черняхівського поселення. Причини існування подібної черняхівської лакуни, очевидно, слід шукати у природних та ґрунтових умовах, які майже ідентичні мікрорегіону правого берега Дінця від течії р. Топлинки на півночі, до дельти Великої Баки на півдні.

Зазначене поселення Лазуківка 1 відоме за результатами розвідок Е.М. Петренко у 1982 р., на розорюваній площі 300 м x 200 м зібрана виразна колекція черняхівської кругової кераміки та світлоглиняної амфорної тари /Петренко Е.М., 1982, с. 12/. Пам'ятка маркує східну межу черняхівського ареалу у даному районі, що віддалена за 3 км на захід від течії Дінця.

Окремого опису заслуговує поселення, розташоване на останці миса правого берега р. Сіверський Дінець, за 0,9 км на схід від с. Гайдари Задінецької сільради Зміївського району в урочищі Провалля. Поселення виявив у кінці 30-их рр. XX ст. І.Н. Луцкевич /Луцкевич І.Н. 1948, с. 169-170/. Повторно поселення обстежувалось у 90 рр. XX ст. О.Г. Дьяченко, В.В. Дідиком, В.К. Міхеєвим, М.В. Любичевим, М.Н. Григорьянцом, Г.В. Бейдіним. Топографія пам'ятки є унікальною, однак його черняхівська приналежність не викликає жодних сумнівів завдяки абсолютному переважанню гончарного посуду та знахідці римського динарію.

Наступне поселення, що позначає черняхівський кордон, розміщене за 14 км на південь, на північно-західній околиці с. Нижній Бишкін Зміївського району на схилі правого берега р. Бишкін. Пам'ятка виявлена у 1969 р. В.К. Міхеєвим /Дьяченко О.Г. 1980, с. 70/. Значна відстань між черняхівськими пунктами Гайдари та Нижній Бишкін пояснюється існуванням прадавнього лісового масиву, відомого в історичних джерелах 17 ст. під назвою Гомільшанский ліс. Тобто ці два поселення у давнину розташовувались на протилежних сторонах лісового узлісся і були розділені пересіченою місцевістю та важкодоступними нетрями. Як бачимо, у даному випадку теж

спостерігається подібна територіальна лакуна, поява якої, без сумніву, викликана природними факторами.

Від району Нижнього Бишкіну напрямком черняхівського ареалу стрімко повертає на захід. Вгору за течією малої річки Вільхова – лівої притоки Бишкіну відоме ще одне окраїнне поселення, відкрите В. В. Колодою у 1988 р., що розташовується за 1,0 км на північ від с. Верхній Бишкін Первомайського району /Колода В. В. 1991, с. 10/. Далі від зазначеного поселення черняхівський кордон робить значний вигин у північно-західному напрямку довжиною понад 9 км та виходить на поселення Западенька, відоме ще з кінця 30-х рр. минулого століття за матеріалами розвідок І. Н. Луцкевича /Дяченко О. Г. 1980, с. 69; Луцкевич І. Н. 1948, с. 170/. Археологічний загін Германно-слов'янської експедиції ХНУ ім. В. Н. Каразіна проводив пошукові розкопки з метою з'ясування реальних розмірів поселення, потужності культурних нашарувань та закономірностей розпланування будівельних об'єктів. Матеріали стаціонарних досліджень підтвердили виключно черняхівську атрибуцію пам'ятки.

Наступний черняхівський пункт розташовується за 4 км на північ від попереднього, за 1,5 км на південний захід від південної околиці с. Пасіки Таранівської сільради Зміївського району. Пам'ятка розташована біля витоків залісної балки - лівої притоки р. Гомільші. Поселення виявлено наприкінці 90 рр. минулого століття М. М. Григор'янцем, Г. В. Бейдінім та О. Г. Лізуновим, на його території зібрано виразний та багатий речовий матеріал у вигляді кругового посуду, різноманітних фібул та нумізматичних знахідок, що надійно обґрунтовує черняхівську приналежність /Бакуменко К. І., Бейдин Г. В., Григор'янець М. М., Дідик В. В. 2006, с. /.

За 2,5 км на північ від черняхівського пункту Пасіки, біля верхів'їв р. Вільшанки, розміщується ще одне пограничне поселення, котре віддалене за 1 км на захід від південної околиці с. Таранівка /Археологічні пам'ятки Української РСР. 1966, с. 344/. Таким чином, пункт в Таранівці замикає півколо черняхівських поселень (Нижній Бишкін, Верхній Бишкін, Западенька, Пасіки), розташованих вздовж західного та південного узлісь Гомільшанського пралісу. Ця своєрідна поселенська «підкова» міцно облямовує із сходу давній Муравський Шлях та Бишкінські річкові броди через Дінець, які вперше отримують писемну згадку в географічних описах «Книги Большому Чертежу» /Загоровский В. П. 1980/.

У західному напрямку від поселення Таранівка Муравський шлях прямує до верхів'їв р. Берестової та її вододілу із правими притоками р. Мжа. Тут на порівняно малій площі, що дорівнює 64 км², зафіксовано 11 пунктів з черняхівськими матеріалами /Дідик В. В. 2011/. Два поселення, Охоче 2, Охоче 3, розташовані на схилах протилежних берегів. Південніше річища та притоків верхнього водозбору р. Берестової черняхівські поселення не виявлені. Вірогідно, верхня течія річки за пізньоримської доби слугувала

природною межею розселення черняхівської спільноти, яку жодного разу з невідомих причин не було порушено.

Наступне скупчення черняхівських поселень спостерігається на лівих притоках р. Вільхуватки (права притока р. Мжа): два об'єкти розташовуються в околицях с. Княжного та один пункт фіксується в с. Сосонівці, безпосередньо на правому березі р. Вільхуватки розташовується поселення в с. Стулєпівка, яке має найбільш південне місцезоположення в сосонівсько-княжнівській черняхівській поселенській агломерації. Ще один окраїнний південний пункт розташовується за 0,7 км на північний схід від с. Печіївка на правій притоці р. Вільхуватки. Таким чином, поселення в Стулєпівці та Печіївці на черняхівській археологічній мапі окреслюють крайню південну межу у верхніх водозборах р. Вільхуватки та середньої частини правобережного водозбору р. Мжа.

По мірі просування на захід, найближче черняхівське поселення розташовується у верхній частині річища р. Комишувахи (правий приток р. Орчика) на похилому схилі правого берега на північно-західній околиці с. Винники /Шрамко І. Б., Голубева І. В., Задніков С. А., Пеляшенко К. Ю. 2009, с. 54 - 53, рис. 239 - 243/.

У верхньому водозборі р. Орчика (права притока р. Орелі) в адміністративних межах Валківського району Харківської обл. черняхівські пам'ятки зафіксовані на правому березі (Михайлівка, Благодатне) та лівобережній частині течії річки та її притоках (Вишневе, Різдяне) /Желєзняк М. М. 1997, с. 9 - 20/. Однак, фактична південно-західна межа розташовується за 12 км на південь вниз за течією, в околицях с. Білухівка Карлівського району Полтавської області. Таким чином, картографічні спостереження за черняхівськими пам'ятками у верхньому водозборі р. Орчика дозволяють припускати факт переважної концентрації черняхівських старожитностей до правого берега річки; на притоках лівого берега, нижче р. Комишувахи. У харківській частині жодної черняхівської пам'ятки не зафіксовано.

Отже, наявні матеріали чітко окреслюють черняхівський ареал у межах річки Дінця та Ворскли у наступних обрисах: на східній частині – у водозборі Сіверського Дінця область черняхівського заселення розташовується за 5-15 км на захід від річища, тільки в околицях Чугуєва – Леб'язого, Гайдар та Нижнього Бишкіну вона доходила до правого берега або переходила на протилежний лівий берег; у південно-західній частині черняхівський кордон межує по правими водозборами р. Мжі та ледь перетинає верхів'я р. Берестової, далі у західному напрямку плавно перетікає у верхні водозбори р. Орчика (рис.1), при тому, що на території Харківської області черняхівська межа беззастережно прив'язана до правого берега р. Комишувахи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дідик В.В. Черняхівські пам'ятки верхів'їв р. Берестової: спроба історико-археологічної інтерпретації та проблеми охорони. У друці.
2. Дьяченко О.Г. Поселення черняхівської культури на Харківщині// Археологія. – 1975. – №17 – С.86 – 93.
3. Дьяченко О.Г. Пам'ятки черняхівської культури у басейні Сіверського Дінця// Археологія. – 1980. – № 35.
4. Дьяченко А.Г. Работы славянского отряда//АО1976.–М.1977 – С.291 –292.
5. Дьяченко А.Г., Шрамко Б.А. Отчет об археологических исследованиях в зоне сооружения Муромского водохранилища в 1978г//НА ИА НАНУ.- №1978/69
6. Железняк М.М. Наш край в сиву давнину// Місто на краю Дикого поля. – Валки, 1997.
7. Загоровский В.П. Изюмская черта. – Воронеж , 1980.
8. Зиньковская И.В., Чендеев Ю.Г. Природно-климатическая среда в бассейне р. Оскола в позднесарубинское время// Вестник ВГУ. – серия: история, політологія, соціологія. - 2009. - № 2.
9. Колода В.В. Археологические разведки в бассейне верхнего течения Северского Донца // АИА НАНУ.
10. Кропоткін А.В., Обломський А.М. Про етнокультурну ситуацію у районі вододілу Дніпра та Дону в III-IVст. н. е. //Археологія. – 1991. . – №1.
11. Кухаренко Ю.В. Новопокровський могильник і поселення//Археологія. – 1952 – Т.6 – с.33 – 50.
12. Луцкевич І.Н. Матеріали до карти поширення пам'яток культури полів поховань на території Харківської області//Археологія. – 1948. – Т.2. . – с. 164 – 168.
13. Любичев М.В. Отчет об археологических исследованиях славянской археологической экспедиции Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина в 1999г// НА ИА НАНУ -№1999/93
14. Ляпушкин И.И. Памятники культуры полей погребений первой половины I тис. н.э. Днепровского Лесостепного Левобережья// СА. – 1950а. – Т. 13.
15. Ляпушкин И.И. Памятники культуры полей погребений левобережного Днепра// КСИИМК. – 1950б. – Вып. 33
16. Луцкевич І.Н. Матеріали до карти поширення пам'яток культури полів поховань черняхівського типу на території Харківської області// Археологія – 1948 – Т. 7. – с. 164 – 168.
17. Махно Е.В. Памятники черняховской культуры на территории УССР// МИА.- 1960.- № 82.
18. Обломский А.М. Отчет о работе Белгородской раннеславянской экспедиции в 1986 г.// НА ИА Российской АН №11201.
19. Петренко Е.М. Новые могильники черняховской культуры в бассейне Северского Донца// Археология славянского юго-востока. – Воронеж, 1991. – с.10 – 26.
20. Симонович Э.А. Северная граница памятников черняховской культуры// МИА.- 1964. –№ 116.
21. Спицын А.А. Поля погребальных урн// СА. –1948. – Т. 10.
22. Федоровський О.С. Інструкції та програми для розвідок та реєстрації пам'яток археологічних. – Х., 1927.
23. Шрамко І.Б., Голубева І.В., Задніков С.А., Пеляшенко К.Ю. Звіт про наукові археологічні експертизи в Харківській області та м. Харкові в 2009 р. – Харків, 2010 // НА ИА НАНУ (номер ще не присвоєно).
24. Шрамко І.Б., Голубева І.В., Задніков С.А., Пеляшенко К.Ю. Звіт про наукові археологічні експертизи в Харківській області та м. Харкові в 2008 р. – Харків, 2009// НА МАЕСУ. – Ф.1. – О2. – Д.32.
25. Шрамко Б.А. Древности Северского Донца. – Х., 1962.

До 40-річчя

Стафеев Сергей Анатольевич. Родился 21 мая 1971 г. в г. Шверин (ГДР) в семье офицера Советской Армии и учительницы начальных классов. Вместе с отцом семье пришлось побывать в разных регионах Советского Союза и стран Варшавского договора. Семья пережила 14-ть переездов, и в конце концов остановилась в Чугуеве Харьковской области. Еще школьником, решив стать учителем истории, он в 1988 году поступает в Вологодское педучилище № 1, а в 1991 году – в Вологодский государственный педагогический университет на исторический факультет. После его окончания в 1997 году Сергей Анатольевич переезжает в Чугуев к родителям и работает в школах города и района.

По-настоящему увлекся краеведением с 2004 года, придя на работу в Чугуевский художественно-мемориальный музей И. Е. Репина. Его интерес к истории вообще теперь в силу специфики музейной работы был направлен на изучение истории Чугуевщины. С 2007 года он начинает участвовать в работе «Слобожанских чтений». В 2008 году звучит его доклад «Преображенское кладбище в Чугуеве», ставший результатом регулярных исследований кладбища, в ходе которых было выявлено более полусотни могил жителей города, достойных стать памятниками истории и войти в Государственный реестр недвижимых памятников Украины.

Еще одной темой, волнующей Сергея Анатольевича, является история Чугуева и чугуевцы в годы Великой Отечественной войны. На эту тему прозвучало два доклада на Слобожанских чтениях. Его работа над восстановлением списка умерших от ран советских воинов в период 1941–1943 гг. в госпиталях во время их дислокации на территории г. Чугуева закончилась размещением более 600 неизвестных ранее фамилий на мемориальных досках городского мемориала Великой Отечественной войны. Неоднократно публиковался в городской и районной чугуевских газетах. Сейчас, будучи учителем истории, активно участвует в работе Малой Академии Наук. Ученик МАН, научным руководителем которого является Стафеев С. А., в 2012 году занял 1-е место в области. Тема его работы: «Принудительный вывоз жителей г. Чугуева в немецкий рейх». Сейчас краевед продолжает работать над этими темами и полон творческих планов.

С. А. СТАФЕЕВ

СОВЕТСКИЕ ВОЙСКА ОСТАВИЛИ ЧУГУЕВ 29 ОКТЯБРЯ 1941 ГОДА

47-я горнострелковая Краснознаменная дивизия имени Сталина формировалась в Грузии в июне 1922 года и первоначально дислоцировалась на советско-турецкой границе в Аджарии. В 1940-м году ее состав был изменен. В нее стало входить четыре горнострелковых полка, лёгкий артиллерийский полк, гаубичный полк и другие подразделения. Штатная численность личного состава достигла 14163 человек. От обычной пехоты горные стрелки отличались только тем, что в составе их артиллерийских подразделений были горные пушки – облегченные модификации, а в качестве транспорта использовался только гужевой. Никакой альпинистской подготовки в войсках не было. Войну дивизия встречает в месте своей постоянной дислокации. После поражения советских войск под Киевом её включают в 38-ю армию второго формирования с целью усиления армии для контрудара на Полтаву. Командовал дивизией в военный период полковник В.Г. Чернов. Первая атака дивизии захлебнулась, дивизия понесла значительные потери. С 27 сентября армия получила приказ перейти к обороне, с ней стала окапываться и наша дивизия. К началу октября сложились неблагоприятные условия для 38-й армии. Слева и справа на тот момент армии отступили. 38-я армия тоже начинает отступать.

В условиях полнейшего бездорожья в конце октября две армии с невероятными усилиями двигались на восток. Мелкий осенний дождь не прекращался более месяца. Под ногами наших и немецких солдат колёсами и гусеницами техники дороги превратились в вязкую грязь, настолько липкую, что, по сообщениям в немецкий штаб – «лопались гусеницы танков». 24 октября после двухдневных боёв 216-я стрелковая дивизия и 58-я бригада НКВД, составлявшие гарнизон г. Харькова, оставили город. Согласно директиве Главного командования, полученной Юго-Западным фронтом 15 октября, рубеж, на котором должен был быть остановлен противник, находился на левом берегу р. Оскол (примерно 100 км восточнее Харькова). Движение по бездорожью шло примерно со скоростью 10–15 км в день, как у немцев, так и у наших. У нас дело осложнялось большими перебоями с доставкой топлива. Иногда бойцам к технике топливо приходилось носить ведрами и другими подручными емкостями. В некоторых советских дивизи-

ях весь автомобильный парк тянулся конной тягой или тракторами.

Итак, 26.10.1941 г. в 22-00 командующим 38-й армии генерал-майором Цыгановым был подписан приказ № 0076, в котором разъяснялись маршруты движения и промежуточные рубежи для дивизий, входящих в армию. Для 47-й гсд приказ звучал так: к утру 28.10 занять и оборонять отдельными узлами рубеж: Каменная Яруга, восточный берег р. Студенок, линия железной дороги до ст. Чугуев включительно, имея главные силы в резерве. Обеспечение стыка справа возлагается на командира 47 гсд. Штаб дивизии на это время располагался в Чугуеве. Отход главных сил с занимаемого рубежа должен был начаться в 2.00 27.10.41; отход отрядов прикрытия – не ранее 9-00 27.10.41. Мосты через р. Сев. Донец нужно было подготовить к уничтожению, и при отходе – уничтожить.

Положение с дорогами и транспортом было таково, что из всех дивизий, входящих в 38-ю армию в назначенный срок этот приказ выполнила только 47-я гсд. Отступающие части использовали трассу Харьков – Чугуев, к тому же, переход дивизии был самым коротким среди всех соединений армии. Сосед справа (76 сд) занял назначенный ему рубеж только к 14 часам. В это же время подошёл и сосед слева – 169 сд.

Подразделения 297-й немецкой пехотной дивизии, проявляя особую активность в полосе 47-й гсд и вынашивая цель захватить Чугуев и перерезать пути отхода советским войскам, преследовали отступающие части буквально по пятам. В течение дня вражеская авиация нанесла несколько бомбовых ударов по частям 47-й гсд (непонятно, на марше были войска, или нет, но известно, что дивизия понесла от авианалетов ощутимые потери).

Дивизия прошла через Харьков и Рогань, и заняла промежуточный рубеж на высоком берегу реки Студенок от устья до Каменной Яруги западнее Чугуева. Бой на окраинах города стал одним из эпизодов такого отступления. Немцы двигались вдоль железной дороги, и к вечеру 28 октября заняли лес в районе полустанка Дачи. Там и сейчас можно найти их позиции с характерными пилообразными ходами сообщения. Наш заслон должен был обороняться до тех пор, пока последние части не уйдут на левый берег, но не больше.

28 октября, видя ослабевающую активность немцев, маршал Тимошенко принял решение приостановить отход и запросил Ставку о том, чтобы разрешить пройти Юго-Западному фронту ещё километров 20 – 30 и остановить. Дивизии нужно было до выхода на новый рубеж пройти ещё 27 – 30 км.

В журнале боевых действий 38-й армии от 29.10.1941 есть такая запись: «38 армия, удерживая занимаемый рубеж в течение ночи на 29.10 и днем 29.10 вела бои с мелкими группами противника, наступающими на Чугуев... 47 гсд с 12 часов 40 минут вела бои с противником силою ..., наступающим на Чугуев».

29 октября выдался наиболее горячим днем для воинов 47-й гсд, которые, начиная с 12 часов дня, вели ожесточенные бои с пехотой противника, наступавшей в направлении Чугуева со стороны сел Введенка, Новая Покровка вдоль реки Уды. Два пехотных полка, при поддержке нескольких танков, (пока не установлено, что наши приняли за танки, и вообще, какая техника была в 297-й пд, может, «штурмгешютце (die Sturmgeschütze)», а может, и вправду, у немцев были именно танки) действуя вдоль железной дороги Харьков – Чугуев, ворвались в город и начали теснить наши подразделения. Несмотря на мужественное сопротивление наших бойцов во второй половине дня город был захвачен частями 297-й немецкой пехотной дивизии. Здесь склон поворачивает, располагаясь вдоль Студенка с севера на юг, а дальше – вдоль берега Донца с запада на восток. Внизу расположена автодорога из Эсхара на Чугуев, а ближе к реке – железнодорожная ветка. Очевидно, танки врага сначала прикрывали огнём немецкую пехоту, поднимавшуюся по склону высокой террасы Донца. Далее, пехота смогла завязать перестрелку с защитниками города, и, таким образом, помогла форсировать танкам Студенок по двум имеющимся мостам. В результате четырехчасового боя советские части отступили дальше на восток, выполняя приказ. Скорее всего, главные силы дивизии давно уже ушли на восток, а немцам пришлось бороться с нашими сильными заслонами. У заслонов могла быть задача только по обороне рубежа на определённый срок. Дав возможность главным силам оторваться от наседающих гитлеровцев, они отступили, взорвав за собой мосты через Северский Донец.

Со стороны Каменной Яруги также могло быть какое-то движение немцев. 99-я легкопехотная дивизия немцев хотела было помочь 297-й, но те справились и сами. Скорее всего, перегруппировываться и перебрасывать танки и пехоту на Ростовскую трассу для немцев имело бы смысл, если бы атаки вдоль железной дороги были бы плотно отбиты. Там, конечно, также, как и у железнодорожного моста через Студенок, был заслон, состоявший из роты 147-го горнострелкового полка и 136-го отдельного разведывательного кавалерийского эскадрона под командованием капитана А. И. Казакова. Конечно же, здесь позиции нашим заслоном были удержаны, ведь главные усилия немцы прилагали в другом месте, а здесь могла действовать разведка, или немцы могли организовать вспомогательную атаку.

В целом горные стрелки свою боевую задачу выполнили – немцам так и не удалось поймать наши войска в мешок. Город сдан 29 октября уже после того, как через него прошли последние колонны. Так утверждают справочники советского издания. И ещё. Жители города стрельбы и взрывов не слышали, в центре города боя не было. Мосты через реку действительно были взорваны вовремя. Даже, как вспоминает командир саперов майор Русанов, взорвать мост в Осиновке удалось вместе с неприятелем, пешая разведка которого в количестве семи человек проходила по мосту в

момент взрыва. Немцам пришлось в течение двух недель эти мосты восстанавливать.

Вечером 29 октября 1941 года в Чугуев ворвались немецкие пехотинцы 297-й пехотной дивизии вермахта. Они начали торопливо обыскивать дома, проверяя, не прячутся ли где красноармейцы, попутно разыскивая и отнимая у людей еду, чем нагоняли на них ужас. В городе русских солдат почти не оказалось – лишь только при пересечении реки Чуговки у современного поста ГАИ немецкий строй был обстрелян из пулемёта, пулемётчик стрелял из трёэтажки авиагородка, но того, кто стрелял, немцы так и не нашли. Немецкие разведчики со всеми предосторожностями ходили по городу еще утром 29 октября, проверяя, нет ли красноармейцев в городе. Так вспоминают тот день жители нашего города...

Пережив этот боевой эпизод, части горных стрелков продолжили отход на запланированные рубежи. Несмотря на все проблемы, отход 38-й армии в целом проходил организованно, но наши войска несли большие потери.

Теперь о потерях. Штаб армии, по мнению Мельникова, автора книги «Забывтый 1941-й», дал неправдивые цифры: в период с 20 по 30 октября, якобы, армия потеряла 851 человека, из них безвозвратно 26, ранеными 155, пропавшими без вести 565 человек. В то же время численность пяти из восьми дивизий сократилась на 21046 человек. 20 октября в 47-й гсд было 8198 человек, на вооружении дивизии было пушек 45-мм – 4, 76-мм – 18, миномётов 50-мм – 31, 82-мм – 27, 107-мм – 5, винтовок обр. 1930 г. – 6264, СВТ – 1069, автоматов ППШ – 41, НГЛ – 155?, «Максимов» - 47, пулемётов ДТ – 6, лошадей 4850, автомашин 262, тракторов 5, мотоциклов 6, радиостанций 33, танков нет. Правда, ниже говорится, что эти цифры сильно завышены. Дивизии был придан кавалерийский разведывательный эскадрон. 30 октября в дивизии было уже 6305 человек, потери за десять дней составили 1893 человека. Среднесуточные потери – примерно 190 человек.

Напомним, за эти десять дней дивизия имела ещё одно серьёзное столкновение. 21 октября, располагаясь юго-западнее Харькова, вместе с 300-й и 169-й стрелковыми дивизиями на флангах, она была втянута в ожесточённые бои с подразделениями 100-й легкопехотной и 68-й пехотной дивизий немцев. В обороне Харькова и в уличных боях 47-я не участвовала – она отступала с боями южнее города. Значит, наши потери под Чугуевом можно оценивать приблизительно в 400 – 500 человек.

И ещё – из краткой характеристики численного и боевого состава войск 38-й армии и оценки их боевой готовности: «47-я горнострелковая дивизия в первые дни войны особой устойчивости не показала, понесла большие потери пропавшими без вести и в материальной части. После смены руководства повысила боевую стойкость и в боях под Чугуевом показала себя способной вести упорный оборонительный бой. Остро нуждаются в

пополнении два горнострелковых полка. Может решать оборонительные задачи».

В дальнейшем 47-я горнострелковая дивизия была передана в состав 6-й армии, участвовала в контрнаступлениях января 1942 года, перед Барвенково-Харьковской операцией была передана 6-й армии Южного фронта. В мае 1942 попала в окружение под Барвенково. Там весь личный состав дивизии погиб. В июне 1942 года было принято решение о расформировании дивизии.

Такие нелёгкие военные будни пережили наши защитники... Где теперь останки тех, кто, выполняя воинский и гражданский долг, пал, защищая наш город, нашу страну? Или по приказу немцев местные жители, старики и дети, сволокли их в одну яму, одну братскую могилу? Или так они и лежат, брошенные, там, где последний раз не отвернулись от беспощадного врага... Ведь недаром говорится – война для народа закончится тогда, когда будет похоронен последний солдат...

ЛИТЕРАТУРА

1. Мельников В.М. Харьков в огне сражений. Забытый 41-й. – Харьков: СИМ, 2008. – 524 с.
2. Салтыков Н.Д. Докладываю в Генеральный штаб. – М.: Воениздат, 1983.
3. Горнострелковая дивизия РККА // http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%BD%D1%8B%D0%B5_%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B0
4. 38-я армия // http://bdsa.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=2810

Зміст

Передмова	3
Р. К. Рыбальченко	
Во власти ритмов	6
Последний снаряд	9
«Царкосельский лебедь»	12
В. О. Соловьев	
Энциклопедический словарь по Харькову	22
Спутник краеведа Харьковщины – суть и цель работы	27
Природные ресурсы и памятники природы Харьковщины	30
С. А. Волошкіна	
Державна картинна галерея Харкова в період окупації (1941-1943 рр.). Хроніка подій	36
Г. П. Столярова, В. Д. Столяров	
Белінський і Шевченко	42
«Притча Григорія Сковороди «Вдячний Еродій» – взірець національної освіти»	48
Т. Е. Прокатова	
Алексей Грот – ученик Матисса	52
Коллекция Г. Я. Кригер – М. З. Фрадкина.	
Искусство Западной Европы	56
В. Д. Путятін	
Монументальна і декоративна скульптура Сергія Ястребова	61
В. О. Ярошик	
Бібліограф та дослідник рідного краю Т. Г. Шерстюк	82
М. В. Зелений	
Потапенко Пантелеймон Романович – герой Громадянської війни, комдив Червоного козацтва	87
Ю. И. Палкин	
Здание центральной площади Харькова	96
Дом Проектов на площади Свободы	104
Исторический Харьков	109
Родословие Н. В. Гоголя	122
О. Й. Денисенко	
Цікавинки й смішинки з музейної скриньки	125

Т. В. Зибіна

Твори Ф. І. Гнідого у колекції Харківського історичного музею	132
«Скляниці» в колекції Харківського історичного музею	139
Предмети із сервізів Києво-Межигірського фаянсового заводу в колекції кераміки Харківського історичного музею	146

С. М. Куделко

Нові сторінки історії монументальної скульптури Харкова: пам'ятники Д. І. Багалею та О. М. Ляпунову на майдані Свободи	150
--	-----

Ю. І. Мітін

Барвінківський район	154
----------------------------	-----

Л. В. Раєнко

Архитектор С. П. Тимошенко и Харьков	159
История одного поиска длиной около сорока лет. Забытый Герой Советского Союза - харьковчанин	171
Дмитрий Иванович Яворницкий. Годы учебы в духовном училище и семинарии 1867-1877	174

Т. М. Безрукова

Заводу – труба	181
Енциклопедія сучасної України	186
Хронология товарных знаков фаянсового предприятия в поселке Буды Харьковского района Харьковской области	191
Пісні про фаянс не буде кінця?	195

О. Д. Коваленко

За результатами роботи Харківського науково-методичного центру охорони культурної спадщини в 2011 році	201
--	-----

В. Г. Марьонкіна

Свято-Антоніївська церква – найстаріша університетська церква в Україні	208
Будинок двох академій	217
Перший двічі Герой Радянського Союзу Грицевець С. І. на мапі Харківщини	221

Л. І. Мачулін

Прошлое харьковских ярмарок	225
-----------------------------------	-----

І. М. Сідельова

Актуальність проблеми патріотичного виховання на сучасному етапі	238
--	-----

Н. В. Титаренко

Українська прикладна графіка в колекції Харківського художнього музею: виставковий проект і наукове дослідження	244
---	-----

Е. І. Турчинов

О мужественном лётчике И. И. Рышкове – Герое Советского Союза	255
---	-----

В. П. Філоненко

Храм в честь иконы Владимирской Божьей Матери в пгт Кочеток	259
Пам'ятник Архистратигу Михаїлу. До 350-річчя Харкова	264

М. І. Саяний

Зміївський краєзнавчий музей: історія та сучасність	271
В пошуках святині Зміївщини	276
Скарб Козацького монастиря	286
Таїна підземель Зміївщини	295

Е. А. Семенченко

Пархомовский художественный музей им. А. Ф. Лунёва: история, традиции, современность	299
---	-----

Г. Г. Яковенко

Губернатори у дворянських сім'ях Харківщини	307
---	-----

В. В. Дідик

До питання про ареал черняхівських старожитностей на південно-східній частині водорозділу Дніпра - Дону (адміністративні межі Харківської обл.)	311
---	-----

С. А. Стафеев

Советские войска оставили Чугуев 29 октября 1941 года	322
---	-----

Наукове видання

Траці пам'яткознавців

Випуск 2

Ювілейна збірка наукових статей
з пам'яткоохоронної роботи

Головний редактор: *І. А. Шудрик*

Комп'ютерна верстка: *В. О. Даниленко*

Обкладинка: *Т. В. Ковалевський*

Тексти подано у авторській редакції

Видання українською та російською мовами

Підписано до друку 10.04.2012

Ум.-друк. арк 20,65. Обл.-вид. арк. 16,5.

Формат 60х84 1/16 Папір ксероксний 80 г/м²

Наклад 100 прим. Зам. № 0774. Ціна договірна.

Видавництво "Курсор"

Україна, 61057, м. Харків, пров. Театральний, 11/13, т. 714-38-74

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
серія ДК №21 від 24.03.2000 р.

Віддруковано ФОП Гуськов Анатолій Анатолійович,
61057, Харків, пров. Театральний, 11/13,
тел (057) 706-31-73